

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК
ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ

ГУМАНИТАРДЫК ЖАНА ЭКОНОМИКАЛЫК
ИЛИМДЕР БӨЛҮМҮ

Ч. АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ
ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ

«ЗАЛКАР АКЫНДАР» СЕРИЯСЫ

МОЛДО КЫЛЫЧ

(Кошумчаланып 2-басылышы)

АБДИРАИМ ШАМА

9-ТОМ

Академик **Абдылдажан Акматалиевдин**
жалпы редакциясы астында

Араб, латын ариптеринен азыркы кыргыз
тамгасына көчүргөндөр: **О.Сооронов, С.А.Егембердиева.**
Түзгөн жана баш сөздөрү менен түшүндүрмөлөрүн жазган
Омор Сооронов

БИШКЕК
«ПРИНТ-ЭКСПРЕСС» – 2016

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5
М 75

Кыргыз Республикасында 2014–2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасы боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгынын (2014-ж. 2-июнь, № 119) жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтомунун (2015-ж. 6-апрель, № 151) негизинде жарык көрдү.

Басмага Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун Окумуштуулар кеңеши тарабынан сунуш кылынды.

Р е д к е н е ш:

<i>Аеі а᠔аеёаа А.А.</i>	<i>İ о᠒ааа Ñ.Æ.</i>
<i>Ааеаа᠔еаа Ñ.</i>	<i>Ñаа᠒еіа О.</i>
<i>Æаеі аеіаа А.Æ.</i>	<i>᠒іе᠔᠒іі аеёаа Ё.О.</i>
<i>İ а᠔а᠒᠒еіа О.</i>	<i>Ү᠔еааааа А.Ү.</i>

М 75 Молдо Кылыч. Абдираим Шама. 9-том.
Баш сөзүн жана түшүндүрмөлөрүн жазган /
Түз. О. Сооронов. – Б.: «Принт-экспресс»,
2016. – 496 б. («Залкар акындар» сериясы)

ISBN 978-9967-12-592-6

Китепке Молдо Кылычтын 1991-жылы жарык көрөн «Казалдар» китебиндеги тексттер, акындын «Мунжазар», «Мал казал-2», «Дамбылдасы Айнакан», «Кыргызга бүткөн араба» деген ырлары жана «Кылыч туурасында» деген эскерме, ошондой эле, «Кылыч молдонун кызы Бурул» деген макала кирди.

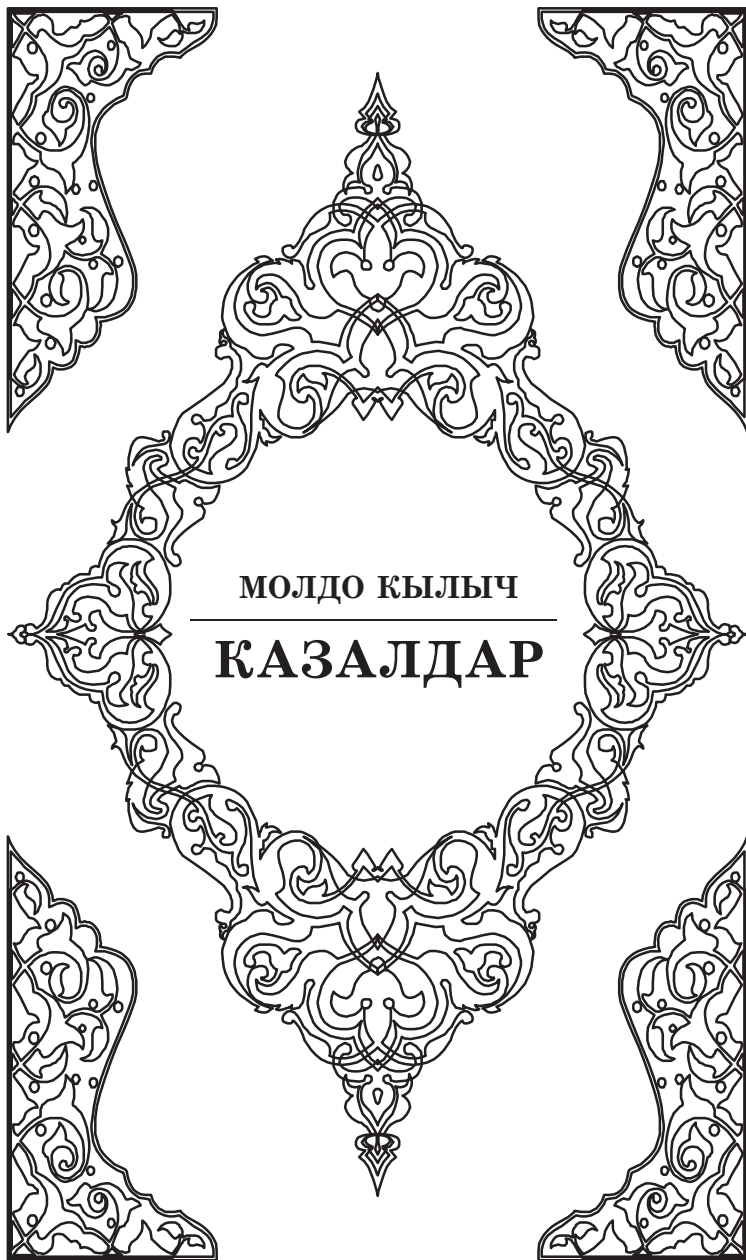
Абдираим Шаманын (Абдираим Шамат уулу) О.Соороновдун архивинде сакталган бардык чыгармалары китепке биринчи жолу жарыяланып атат. Анын ичинен «Фонду дептеринен» деген 3-бөлүм КУИАнын Кол жазмалар фондусунан алынган.

М 4702300200-16

УДК
ББК 84 Ки 7-5

ISBN 978-9967-12-592-6

© КР УИА, 2016
© «Принт-экспресс», 2016
© Сооронов О., 2016

МОЛДО КЫЛЫЧ

КАЗАЛДАР

ЧЫҢЫРЫП ТУРГАН ЧЫНДЫКТАР

Молдо Кылыч – жазма поэзияны жаратуучулардын башатында тургандардын бири. Анын 1991-жылы жарык көргөн «Казалдар» жыйнагынын баш сөзүн белгилүү сынчы, Кыргыз Эл жазуучусу Кенешбек Асаналиев бекеринен «Башат» деп атаган эмес. Биз ошол «Казалдардын» (Фрунзе, «Адабият» басмасы, 1991-ж.) такталып, кошумчаланып экинчи жолу басмадан чыгып аткан китебине улуу сынчынын аталган баш сөзүн кайталап кийирдик. Ошондуктан атайылап алгы сөз жазып отурбастан, Молдо Кылычтын өмүр жолуна жана чыгармаларына байланышкан маселелерге карата айрым ойлорубузду ортого салабыз.

Чырылдаган чындыктардын бири – Молдо Кылычтын карачечекей атасынын ысмын Шамырган дебей, **Шамыкан** деп тууралап жазуунун зарылдыгы. XIX кылымдын чок ортосунда (1866-жылы) туулуп, XX кылымдын башында (1918-жылы) каза болгон (ошондон бери да эки жылы кем бир кылым өтүп кетиптир), кыргыз элине аттын кашкасындай таанымал Молдо Кылыч акындын атасынын ысмы эмне үчүн Шамыкан болбой, ортосуна «р» тамгасы кошулуп Шамырган болуп келди? Муну атайылап тереңдете изилдөө талап кылынат. Ошого карабастан мен өз билгендеримди айтып көрөйүн, башка дагы билгендер болсо толуктаар.

Молдо Кылыч Көлдөгү бугуларды төрт айланта чапкан Төрөгелдинин небереси катары гана эмес,

өзү бүтүндөй кыргыз элине таанымал акын, болгондо да жазма акын боло туруп, анын атасынын аты жазылган документ-кагаз кантип болбосун дегендей суроо туулбай койбойт. Болсо болгондур? Мурункулары бизге белгисиз, кийинки, 1911-жылы Казан шаарынан жарык көргөн «Кысса-и зилзала» китебинен баштап назар салсак, бул китепке да атасынын аты катталбастан **Молдо Кылыч Төрөгелдин** деп өзүнүн ысмы менен чоң атасынын аты гана берилген. Ишеналы Арабаев жазган «Алгы сөздө» да Молдо Кылычтын гана аты аталат. Ал эми 1925-жылы Москвадан чыккан «Тамсилдер» деген жыйнакка Молдо Кылычтын «Канаттуулар» аттуу казалы кирип, анда китептин титулдук баракчасына Молдо Кылыч деп берилип, Базаркул Дниаровдун «Сөз башында» «Молдо» деген кошумча аты, «Төрөгелдин» деген чоң атасынын аты да жок эле, Кылыч деп жазылган.

Молдо Кылычтын 1939-жылы Фрунзе-Казанда басылган, «Кенже балдар» үчүн деп чыккан, Кубанычбек Маликов жооптуу редактору болгон (Чыгышына жооптуу А.Аралбаев), латын арибинде басылган «Канаттуулар» китебине келгенде «**Молдо-кылыч Шамырканов**» делип, акындын атасынын аты ушерден бузулуп жазылган экен дейин десек, 1938-жылы Мамасалы Абдыкеримов түзгөн «Адабият хрестоматиясында» да «Канаттуулар» поэмасынын автору катары **Молдокылыч Шамырканов** деп берилиптир. Молдо Кылычтын атын бириктирип жазуу, атасынын атын Шамыркан деп бузуп жазуу ушул мезгилден башталган окшойт. Ошондон жүрүп отуруп, акындын 1946-жылы чыккан «Иргелген казалдар» китебине жазган баш сөзүндө Тазабек Саманчин (китептин түзүүчүсү) «**Молдо Кылыч Шамыркан уулу Төрөкелдин (1866-1917)**» деп биротоло Шамыркан атыктырып жибериптир.

Ошондон кийинки Молдо Кылыч аталган жазмалардын баарында Молдо Кылыч Шамыркан уулу болуп жазылып келатат.

Молдо Кылычтын «Казалдар» (Фрунзе ш., «Адабият» басмасы, 1991-ж.) китебин түзгөндө, жогорудагы шар менен, Шамыркан деп жазганга жол берип койгонума бүгүнгө чейин өкүнүп келем. Аны өзгөрткөнгө үлкөндөр жол бермек эмес, ошентсе да «Кашка ат, карагер жорго» повестинин автору, жазуучу Сардарбек Рыскулов аксакалдын «Түшүндүрмө катын» («Менин архивимде. Арх. № 144, 107-б.) кармап алып аракет кылсам болмок. Анда мынтип жазылган эле: **«Молдо Кылычтын атасынын аты Шамыркан эмес, Шамыкан. Төрөгелдинин баласы. Төрөгелди Абайылданын баласы. Кылычтын атасы Шамыкан экенин өзүнүн төрөлгөн айылы Чолпондогу Асоавиахим кыштагындагы эл бала-чакасынан бери билет.**

Шаршенбек Үмөталиев «Кылычтын атасы Төрөкелдинин Ботокөз деген аялынан төрөлгөн» – деп жаңылыш жазган, Ботокөз Төрөкелдинин энеси. 16.02.1989-ж.»

Биздин илимий чөйрө Сардарбек аксакал көрсөткөн каталарды моюнга алуу менен, Молдо Кылычтын атасын мындан ары **Шамыкан** деп жазып жүргөнүбүз туура болот го? Антүүгө акындын өзүнүн кызы Бурул эненин өтүнүч-талабы да чакырып турат. Ал мындайча: 1989-жылы жаз айларында «Кыргызстан маданияты» жумалыгына Кылыч Молдонун кызы Бурулдун каты келет. Анын изи менен ошондогу жаш жазуучу жана журналист, азыркы Кыргыз Эл жазуучусу, Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты жана белгилүү мамлекеттик, коомдук ишмер Султан Раев ал кишини Жумгалдан таап, ошондогу 82 жаштагы Бурул эненин адам чыдагыс оор турмушун көрүп, узак

ангемелешип келип гезиттин эки бетин толтура «Кылыч молдонун кызы» («КМ», 13.04.1989-ж.) деген, бүгүн да кызыгуу менен окула турган макала жарыялаган. Ошондо Бурул эне Султан Раевдер кайтып атканда мындай өтүнүч кылган экен: **«Атамдын атасынын аты Шамыркан эмес, Шамыкан. Ушу сөздү оңдоп жазып жүргүлө, айнанайын!..** Бул өтүнүч менен тааныш болуу үчүн С.Раевдин макаласын бүт бойдон ушул китепке кийирдик, окуп койгула! Өкүттө калбайсынар.

Улуу акындын атасынын атын ордуна келтириш үчүн, мындан ары жаңылбас үчүн китепке кирген илгерки макалалардагы «Шамыркан» дегенди **«Шамыкан»** деп оңдоп жибердик.

Чырылдаган чындыктын экинчиси – «Буудайык», «Буудайыктын тою» (Молдо Кылычтын «Иргелген казалдар» (1946), «Казалдар»(1991) китептерине «Бүркүттүн тою» болуп кирген) аттуу чыгармаларды Кыргыз адабият таануусундагы аксакал адабиятчы, Филология илимдеринин кандадаты Тазабек Саманчин 1946-жылы түзүп, «Иргелген казалдар» деген ат менен чыгарган китепке Молдо Кылычтыкы катары жарыялап жиберген. Ошондон бери Молдо Кылычтын чыгармасы катары жарыяланып келатат, бул китепке да кийирилди. А, чындыгында элдик поэмалардай, же кенже эпостордой элдик чыгармалар катары өзүнчө китеп болуп, өзүнчө жашаганы туура болмок. Башына кимден жазылып алынганы көрсөтүлүп отурушу керек эле. Маселен, «Буудайык» поэмасы Койлуу Түкөлөйдөн жазылып алынганын, ал Молдо Кылычтыкы эмес, элдики экенин чыгарма биринчи жолу жарыяланып аткан араб арибиндеги «Тамсилдер» (Москва, СССР калктарынын борбор басма мекемеси, 1925-ж.) китебине жазган «Сөз башында» Базаркул Данияров: «Мында «Канаттуу» деген кыргыздын белгилүү акуну Кылычтыкы, Кы-

лычтын өз жазмасынан эмес (өз кол тамгасындагы жазмадан эмес деген түшүнүк), эл оозунан жазылып алынган. «Буудайык» менен «Буудайыктын тою» эл оозундагы илгертен келе жаткан тамсилдер. Баары тең куштар тууралуу айтылган тамсил болгон соң, бир китеп кылып жибердик.

«Буудайык» Нарын үйөзүндөгү Койлуу Түкөлөй деген карыянын оозунан жазылып алынган. «Буудайыктын тою» кимдин оозунан жазылганы маалим эмес. **Айтор, калк адабиятынан экени кимге болсун талашсыз акыйкат.**» (Тамсилдер. Маскөө, СССР калктарынын борбор басма мекемеси, 1925-ж., 3-4-беттерде) – деп, бул эки чыгарманын Молдо Кылычка таптакыр тиешеси жок экенин, элдик экенин баса белгилеген. Ошого карабастан Тазабек Саманчин зордоп эле Молдо Кылычтын чыгармасы катары өзү түзгөн «Иргелген казалдарга» (1946) кийрип, жазган кандидаттык диссертациясында ж.б макалаларында бул оюн далилдөөгө аракеттер жасап отурган. Ошол шардана менен ушул күнгө чейин «Буудайык» менен «Буудайыктын тоюн» Молдо Кылычтын төл чыгармалары катары айтып, жазып келе жатабыз. Чындыгына келгенде бул чыгармалар Молдо Нияз, Молдо Кылыч баштаган жазма акындардын казал же поэма жаратуу стилдеринен таптакыр айрымаланып турат. «Буудайык» поэмасы болсо жалпы эле кыргыз поэзиясындагы эпикалык чыгармалардын жаралуу ыкмаларынан өзгөчөлөнүп, Токтогул айткан «Кедейкан» (экинчи бөлүгү), «Наркан», «Көр уулу» («Гөр уулу») кенже эпосторунун, «Карынбай», «Нуржан» поэмаларынын окуяларына, поэтикалык жаралуу жолдооруна, андан да түрк элдеринин орток мурасы болгон «Коркут ата китеби» («Китаби деда Коркут») китебиндеги чыгармаларга өтө үндөш. Башкалардан башкача жаралган өзүнчө бир керемет чыгарма.

«Буудайык» менен «Буудайыктын тою» кыркынчы жылдарга чейин бир автордун чыгармасы болуп калаары эч кимдин түшүнө да кирбесе керек, элдикки катары айтылып, окуу куралдарына да элдик жомок катары жазылып келиптир. Маселен, белгилүү жазуучу жана таланттуу котормочу Узакбай Абдукаимов түзгөн «Адабият хрестоматиясында» (1-бөлүк. Башталгыч мектептердин 3-классы үчүн. Фрунзе-Казан, «Кыргызстан Мамлекеттик басмасы», 1939-ж.) «Буудайыктын» тексттин жарыялаганда «Эл жомогунан үзүндү» деп берген (Аталган хрестоматия, 26/38-бетте. Менин архивим боюнча Арх. № 106, 111-б.)

Демек, Койлуу Түкөлөйдөн жазылып алынган «Буудайык», ошондой эле, кимден жазылып алынганы белгисиз болуп аткан «Буудайыктын тою» Молдо Кылычтыкы эмес, элдики экени айныгыс чындык болуп атат. Аны Базаркул Данияровдун жазгандары менен кошо Тазабек Саманчин Молдо кылычты изилдөөгө активдүү киришкенге чейин бул чыгармалар элдики экендигин эч ким жокко чыгарбагандыгынын өзү эле далилдеп турат. Ал эми Молдо Кылычтын чыгармаларынын тили, чыгарма жаратуу стили бул эки поэмага айкалышпаганын жогоруда айтканбыз.

Чырылдаган чындыктын дагы бири – өткөн кылымдын сексенинчи жылдарынын аягына чейин Молдо кылычка карата кайта-кайта жасалып келген каршылыктардын, катуу тоскоолдуктардын негизи эмнеде? Кеп ошону адилет анализдеп, чындыгын жалпы окурмандарга жеткирүүдө турганы түшүнүктүү болчу. Ал жөнүндө атактуу сынчы Кенешбек Асаналиевич «Казалдар» (1991) китебине жазган «Башат» аттуу баш сөзүндө кенири айтып, кенен-кесири чечмелеген. Ошентсе да ошол учурдун шартына жараша конкреттүү маселелерден ан-

ча-мынча калып калгансыганынан мен да ошо кылымдын (XX) токсонунчу жылдарынын аягында өз ойлорумду кошумчалоого аракет кылып көргөм, ал «Кылычты колдогондор да, «кордогондор» да о дүйнө кетишти. Эми чындыкты айтышыбыз керек» деген макалада чагылдырылган («Жаңы ордо» гезити, № 4,5, 1998-ж.), ошону окуп чыгууга сунуш кыламын.

XIX-кылымдын чок ортосунда Токгогул ырчы, Сагынбай манасчы сыяктуу көркөм сөздүн улуу титандары менен мезгилдеш төрөлгөн Молдо Кылыч Шамыкан уулунун 1996-жылы 130 жылдыгын өткөрүү белгиленип, Жазуучулар Союзу тарабынан комиссия да түзүлгөн болчу. Анан кайсы кара теке сүздү билбейм, 1998-жыл кирип келсе да эч нерседен кабар жок.

Молдо Кылычтын көркөм мурастарын жарыялоо, акындык, агартуучулук аброюн ордуна келтирүү үчүн мезгилдин каардуу тоскоолдуктарынан тайсалдабастан аракет жасап келишкен Б.М.Юнусалиев, К.К.Юдахин, А.Токомбаев, Т.Саманчин башындагы көптөгөн кыргыз интеллигенттери; анын тескерисинче акынга өмүрлөрүнүн аягына чейин караманча каршы турушкан Ж.Самаганов, Т.Сыдыкбеков, Байсеркеев; Молдо Кылычтын жарык көрүшүнө каршы болбогон менен 1956-жылдын 10,11,14-сентябрында Фрунзеде (азыр Бишкек) Академиянын коомдук илимдер бөлүмүндө өткөн заседание-кенешмеде акындын чыгармачылык кудуретине, саясий жетиктигине оор сындарды айтып, акындын каршылаштарынын ташын оодурууга салымдарын кошкон Ө.Жакишев, И.А.Батманов, М.О.Ауэзов жана башкалар о дүйнө кетишти. Ошол Молдо Кылычка байланышкан сүр-сүрдүн күбөлөрү болуп, Молдо Кылычты колдоочулардын катарында сөз сүйлөшкөн Х.Карасаев, Ж.Салиев, Ш.Бей-

шеналиев, Т.Батыркулов жана чоң кызматка көтөрүлгөнгө чейин Молдо Кылычты элдик акын катары жазып келип, кийин «буржуазиянын идеологу», «мистик», «реакциячыл» деп калган К.К.Орозалиевдердин арты жетимишке жетип, алды жүздү таяп, жарым кылымдан бери бирде онго, бирде солго ооп келаткан Молдо Кылычтын тегерегиндеги талаш – тартышка кайра кайрылууга көбүнүн жаш курактары шарт бербесе, дагы башкалары майнапсыз маселеге сөз коротпой эле коёлу дешкендей түрү бар. Ошондуктан «Оруска сөз тийгизбегиле!» деген ураанга жөлөнүп алып, идеялык каршылаштарына же көрпөнделик көрө албастыгынан улам душман көргөн кишилеринен өч алыш үчүн Молдо Кылычты курал кылып алып, бул акындын чыгармачылыгын изилдеп койгондугу үчүн кыргыздын алгачкы таланттуу адабият таануучусу Тазабек Саманчинди түрмөгө түшүрүп, шал оорусуна тушуктуруп (аягы өлүм менен бүткөн), акындын чыгармаларынын тили боюнча диссертация жазып койгондугу үчүн Жапар Шүкүровду куугунтукка алдырып, академик Болот Муратаалы уулу Юнусалиевди Университеттин ректорлугунан түшүргөнгө чейин барган, жарым кылым бою созулган чуулгандуу «Молдо Кылыч маселесин» туюк боюнча таштап койгондо болбойт, адабият тарыхы да, андан азап чеккен адамдардын арбактары да бизди кечирбейт. Мурда айтууга айрым авторитеттер тоскоол болуп келсе, эми биз кара кылды как жарган чындыкты айтышыбыз керек, антпесек келечек муундардын алдында күнөөлүү болобуз.

Бул маселеге киришүүдөн мурда, кийинки окурмандарга жеткиликтүү болуш үчүн Молдо Кылыч туурасында кыскача түшүнүк бере кетели. Жазма акын Молдо Кылыч кыргызда биринчи, эң алгач китебин чыгарган көркөм сөз чебери болгондугу

менен эле («Кысса-и зилзала». Казан, 1911-жыл) кыргыз адабият, маданият тарыхынын төрүнөн орун алууга акылуу. Бул китепти бастырган Ишеналы Арабаев болгон. Андан кийин «Тамсилдер» (1925-жыл. Бастырган Билим комиссиясы), деген араб арибиндеги жыйнакка чыккан «Канаттуу» аттуу казалы жана «Канаттуулар» (1939-жыл, Редакциялаган К.Маликов), «Иргелген казалдар» (1946-жыл. Басмага даярдаган Т.Саманчин), «Казалдар» (1991-жыл. Түзгөн О.Сооронов) аттуу китептери жарык көргөн. Айрым чыгармалары отузунчу-кыркынчы жылдарда «Эне-тил», «Кыргыз-тил» окуулуктарына үлгүлүү мисал катары жарыяланып келген. К.К.Юдахин «Кыргызча-орусча сөздүгүнө» көптөгөн ыр саптарын мисалга тарткан. Бирок, булар негизинен автору көрсөтүлбөй ишке ашырылган. Себеби, тап күрөшү күч алганда манап тукуму катары Молдо Кылычтын окулушуна тыюу салынып, кыркынчы жылдары кайра колго алынат, Тазабек Саманчин «Молдо Кылыч-жазгыч акын», Жапар Шүкүров «Молдо Кылычтын тили» деген темаларда кандидаттык диссертация коргошуп, биринчиси аталган наамдагы монографиясын жарыялайт, акындын «Иргелген казалдар» деген жыйнагын басмадан чыгарат. Аңгыча КПСС БКнын «Звезда», «Ленинград» журналдарындагы «терс көрүнүштөргө» байланыштуу Токтому чыгып, анын шарданы менен партия «бөрк ал деске баш алып» көнүп калган биздин кыргыздар өз интеллигенттеринин ичинен улутчул издеп, П.Балтин менен Ж.Самаганов «Киргизское литературоведение на неправильном пути» («Сов.Киргизия», 15.12.1946), П.Балтин «Космополитизмге, улуттук чектелүүгө, формализмге жана эстетствого каршы» («Мугалимдерге жардам», № 6, июнь, 1946), И.А.Батманов «Принципы орфографии киргизского языка» («Труды

ИЯЛИ, Кир. ФАН СССР», вып. 2, 1948) деген макалаларды жарыялашып, Тазабек Саманчин менен Жапар Шүкүровдун кандидаттык диссертацияларын урукмокко алышып, Молдо Кылыч маселесин ошону менен кан буугандай токтотуп, акындын атын атап койгондор куугунтуктала баштайт... Элүүнчү жылдардын ортосунда жеке адамга сыйынуучулук сындалып, саясий куугунтуктагылар актала баштаганда П.Никитич, А.Токомбаев, К.К.Юдахиндердин «Забытое богатство» («Литературная газета». 21-июнь 1956-жыл) деген макаласы жарыяланып, Молдо Кылычка кайрылуу маселеси кайра коюлат. Академиянын Коомдук илимдер бөлүмүндө ошол эле 1956-жылы үч күнгө созулган (10, 11 жана 14-сентябрда) Молдо Кылычтын чыгармачылыгын талкуулаган Республикалык масштабтагы заседание-кеңешме болуп, ага Москва, Ленинград шаарларынан, Казакстан, Өзбекстан республикаларынан окумуштуулар да катышкан. Анда академик Б.М.Юнусалиев «Молдо Кылычтын чыгармачылыгы жөнүндө» деген, илимий негизи терең, өтө мазмундуу доклад жасаган (Машинкада 31 беттен турган стенограммасы Академиянын Кол жазмалар фондусунда сакталып турат). Мындан ары кепке алынчулардын сөздөрү да ушул фондуда сакталуу, отузга жакын киши өз көз караштарын минбарга чыгып айтышкан. Алардын дээрлик көпчүлүгү ошол кезде белгилүү болгон кыргыз жазма мурастарынын ичинде орчундуу орунду ээлеген Молдо Кылычтын чыгармаларын элге кайтаруу керектигин далилдүү фактылар, жалындуу сөздөр менен колдошкон. Алардын баарын терип-тепчиپ айтып отуруу атайын багытталган илимий эмгектин милдети, биздин макаладагы максат – Молдо Кылыч маселесинин «токтоп калышы» б. а. жазгыч акынга жасалып келаткан өгөй баладай мамиленин терең

тамырлары туурасында билгенибизче сөз салуу болгондуктан, негизги деп аталган, кедерги болуп келген айрым учурларга гана токтолобуз.

Молдо Кылычтын чыгармаларын керексизге чыгарып, пантүркчүлдүккө, панисламчылдыкка толгон реакциячыл деп жарыялап, акынды бөкөчөдөй көрсөтүп, анын казалдарын окугандар таптакыр тескери жолго түшүп, кыргыздын душманы боло тургандай кылып мүнөздөгөндөрдүн башы Жээнбай Самаганов болуптур. Ал бир жерде: «Зар заман» оруска каршы жазылган панисламчыл, пантүркчүл чыгарма» (Инв. «142, 88-бет) десе, дагы бир жерде: «Феодалдардын, бийлөөчү таптын идеологиясы, пантүркчүлүктүн, панисламчылдыктын чегинен ашкан реакциячыл идеологиясы» (93-бет) дейт да, «Мен Молдо Кылычтын негизги делген чыгармаларынын баарын окуп чыгып, анын реакциячыл акын экенине ишендим» (Инв. № 48, 134-бет) деген жыйынтык чыгарган жана мезгилдин эрке баласындай чалчактап, мен ушундай айтсам «мени Советтик сот эч качан сотбойт» (Инв. № 142, 87-бет) деп таянган тоосу бийиктигин көрсөткүсү келген. Чынында эле ошол кезде Ж. Самагановдун ташы өйдө кулап, орустарга жамбашын такап алып, жок жерден идеялык ката «таап», П. Балтин, Нуров сыяктуу өнөктөштөрү менен көптөгөн кыргыз адабиятчыларын сыздаткан. Айрыкча Кылычка каратып сунган «барданкесин» аткылап, кийинки кездерде да токтоткон эмес. Бирок өмүрүнүн аяккы жылдарында ошондой бир жактуу сокур аракеттери сынга алынып, жалпы элдин каарына кабылды, суук тумшук болуп калды.

Молдо Кылычтын чыгармаларына Ж. Самагановдон кем эмес каршыккан жазуучу Түгөлбай Сыдыкбековдун Молдо Кылычка карата жасаган иш-аракеттери эл жектөөсүнө тушукпай, беймарал өттү.

Атүгүл Мамлекеттик сыйлыктын эң жогоркусу – кыргыздын № 1 Баатырлыгына ээ болду. Мындай тартууга Түкөбүз адабияттагы зор эмгеги үчүн сөзсүз татыктуу эле. Бирок бүткүл өмүрүн адабиятка арнап, өз чыгармаларынан башка да «Орхон-Енисей тексттеринен», Жусуп Баласагундун «Кутбилиминен» тарта жазма эстеликтерди, элдик оозеки чыгармаларды жыйноону, иликтөөнү өмүрүнүн аягына чейин жазбай колдоп келген Түкөбүзгө жазма мурастары өз мезгили үчүн ошондой эле баага эгедер болгон Молдо Кылыч эмне күнөөсү үчүн жакпай калганы түшүнүксүз. Бул суроонун жообун божомолдор менен айтып көрсө да болот, биз жазуучунун Кылыч Молдого ыргыткан таштарын жаамы журтка айгинелеп көрсөтүп алып, анан жыйынтык чыгарууну туура көрөбүз.

1956-жылкы Академиянын Коомдук илимдер бөлүмүнүн кеңири заседание-кеңешмесиндеги талкууга катышкан илимпоздордун көпчүлүгү Молдо Кылычты колдоп сүйлөшүп, каршы сүйлөгөндөрдүн көпчүлүгү да акындын чыгармаларын саман-топонунан ажыратып туруп жарыялоо керектигине макул болушса, Түгөлбай Сыдыкбеков бардыгынан тескери жагына өзгөчөлөнүп: «Акын жазган чыгармаларды, анда басымдуу болгон терс, жат идеядан арылтып, андагы бир аз гана таламга жооп берген учурларды калтырып, жарыялашка илим туура көрөбү? Эгерде туура көрсө, Молдо Кылычтын «Зилзаласын» да, «Зар заманын» да билгенинердей редакциялап бастыра бергиле! Жок, илим муну макул тапса, анда бул чыгармалардын автору азырынча биздин таламга жооп бере албайт. Анда диний мистикалык реакциячыл көз караштар басымдуу» (Стенограммадан. Инв. № 142, 203-бет) деп айтып, улуу акындын бардык чыгармаларын жокко чыгарып. Орто Азия, Казакстан, Моск-

ва, Ленинграддын окумуштуулары айтып аткан сөздөргө кол шилтеп таштаган. Ошол эле заседание-кеңешменин акырында экинчи жолу чыгып, жогорку ойлорун кайра бекемдеп сүйлөгөн.

Т. Сыдыкбеков ошондон он жыл өткөндөн кийин да жогорку оюнан кайткан эмес. Молдо Кылыч маселеси алтымышынчы жылдары кайта козголуп, Кыргызстан КП БКнын идеология боюнча катчысы Бейшен Тоголокович Мураталиевдин көзөмөлүндө акындын чыгармачылыгын кайрадан иликтөө башталганда (Тил, адабият институтунда Ш.Үмөталиев пландык иш катары иштөөгө киришкен), мурда Молдо Кылычка карата тескери сүйлөп келишкен көпчүлүк окумуштуулар оң жагына айланган ойлорун справка иретинде жазып беришкенде да (Инв. № 56), Түкө моюн толгоп, 1965-жылы 12-июлда жазган справкасын «Ал (Молдо Кылыч) өзүн саясый көз карашы боюнча өткөндү эңсеген, учурду акыр заман катары түшүнгөн «заманачылардын» бири мистик жана реакциячыл акын катары көрсөтөт» (Инв. № 56, 39-бет) деп жыйынтык чыгарып, «жер тепкилеп» турушу таң калыштуу.

Баарыдан да ошол үч күнгө созулган заседание-кеңешмеде казак менен кыргыздын зор жазуучулары Мухтар Ауэзов менен Түгөлбай Сыдыкбековдун сөздөрү үндөш чыгып, чогулуштун жыйынтыгын Молдо Кылычтын «зыянына» буруп кеткени өкүнүчтүү болгон.

«Манас» эпосунун элдиктүүлүгүн коргошкон деп биз дүүлүгө мактап жүргөн окумуштуу Мухтар Ауэзов Молдо Кылычка келгенде, акындын чыгармалары менен толук таанышкан эмеспи же Кылыч Молдонун көркөм сөз туундулары табитине туура келген эмеспи, же таасирдүү бирөөнүн тилине киргенби, айтор, акындын негизги деп аталган «Зарзаман», «Зилзала» деген чыгармаларын колго алгыс

туундулар катары жарыялаган. Мисалдар келтиребиз: «Однако эти облегченные пути реабилитации Молдо Кылыча на самом «Зар замане», которые делаются отдельными товарищами, они не состоятельны. Это не серьёзно, не научно» (Инв. №39, 4-бет.). Я считаю, что это произведение мистическое, анти художественное, конечно, абсолютно нереалистическое произведение» (9-бет). Ошондой эле ошол чогулушта кыргыз академиги Болот Юнусалиевдин бардык каны-жанын берип, зор окумуштуулук кудурети менен, ак ниети менен жасаган докладын М.Ауэзов бир эле сөз менен «Это антинародное определение» (13-бет) деп жокко чыгарып салган. Сөзүнүн жыйынтыгында: «Республика жетекчилери Молдо Кылыч гана эмес, андан да тааал болгон «Манас» маселесинде да чечкиндүү, принципалдуу, объективдуу түрдө өтө акылдуу чечим кабыл алган. Молдо Кылыч маселесинде да ошол эле жетекчилер чечим чыгарат» (14-бет) деп Республиканын өкүмөтү менен партиялык жетекчилерине шилтеп коюп, Молдо Кылычты тепсеткен атын буруп, изин жашырып кеткен. Чындыгында Молдо Кылычтын жазгандары эпос эмес экендигин, «Манаста» кыргыздын жерин басып келген орус баскынчылары туурасында сөз жок экенин (эпостук каармандар Манас менен Илья Муромецтин согуштары гана бар), «Манас» эпосуна саясый айып койгонго болбой турганын, эпоско каршы чыккан кыргыздар көп болбогонун, ошол себептен Бириктирилген вариантты чыгарууга чечим болгонун, Молдо Кылычта орус маселеси турганын, мындай учурда ар кандай республикалык жетекчи тобокелге салып жибербесин Мукаң билип эле турган, жөн гана катуу айткан сын пикирин жууп-чайып коюу үчүн Республиканын жетекчилерине шилтеме жасап кутулган. Кыргыздар кыргыз

адабиятынын билерманы катары түшүнүп алышкан Мухтар Ауэзов минтип атса, кыргыз прозасынын корифеи саналып турган Түгөлбай Сыдыкбеков тигинтип атса, Тил, адабият институтун башкарган И.Батманов 1965-жылы кайрадан «Таким образом, оба этих произведения («Зилзала», «Зар заман». О.С.) написаны в духе религии т. е. реакционной форме идеологии, отражая интересы феодально-клерикальной верхушки киргизского общества того времени» (Инв. № 56, 47-бет) деп жазып, БКнын идеология бөлүмүн жетектеген К.К.Орозалиев белгилүү тилчи Жапар Шүкүровдун сөзү менен айтканда «Күн тийген жердин чоросу» (Инв. № 142, 83-бет) болуп атса, жогорку инстанциялардын кандай жыйынтык чыгараары өзүнөн өзү түшүнүктүү эмеспи. Ошол элүүнчү жылдарда Республиканын башында турган бир Исхак Раззаков түгүл ону бириксе деле орусчул Совет өкүмөтүнүн карамагында туруп, жогоркудай оор күнөөлөрдү угуп туруп Молдо Кылычтын «пайдасына» чечим чыгара алмак эмес. Ошонун чоожайын түшүнбөгөн же түшүнгүсү келбеген кээ бирөөлөр И, Раззаковду күнөөлөп, алтымышынчы-жетимишинчи жылдагыларын Т.Усубалиевден, сексенинчи жылдагысын А.Масалиевден көрүп, күнөөлөп сүйлөшкөндөрүн угуп жүрөбүз. Кеп кыргыз окумуштуулары менен маданият алптарынын адилеттүүлүктү бирге туталбай, майда таарынычы же өз көмөчүнө тарткан күл үчүн өз улутун аттап, москвалык түп бийликке кошоматтанып, камчысын чабышкысы келип атыпайбы. Түп бийлик муну талап кылган деле эмес.

Кайра дагы кайталоого туура келет, өмүрүн көркөм сөзгө сайган, өзүн акын да эсептеп, бир нече ыр жыйнактарын жарыялаган Т.Сыдыкбеков Молдо Кылычтын казалдарын дээрлик жактырбай атышында бир мандем бар го? Мен аны жазуучунун

өзү Кыргызстан КП БКга 1965-жылы 12-июлда жазып берген «Моё мнениесиндеги»: «Тилекке каршы, Молдо Кылыч менен Касым Тыныстановдун мурастарын баалоого келгенде, кээ бир жолдоштор алардын чыгармаларына илимий негизде мамиле жасоонун оң, терс жактарын терең анализдеп туруп, анан бул маселе боюнча туура чечимге келүүнүн ордуна өз каршылаштарынан өч алуу үчүн ар кандай келишүүчүлүккө, көкүтүүгө, жаакташууга барышат. Ошонун кесепетинен бул маселе туура баасын албай жана чечилбей келе жатат» (Инв. №56, 39-бет) деген, туура айткан пикиринен тапкандай болуп атам. Касым Тыныстанов боюнча ким кайсы душманынан өч алып атканын билбейм (анын бул макалада зарылдыгы деле жок), Молдо Кылычка келгенде ага байланышкан бардык документтердеги Т.Сыдыкбековдун сүйлөгөн сөздөрүнө караганда урматтуу Түкөбүз Молдо Кылычты колдоп маселе көтөрүп, «Литературная газетага» чейин макала жазып аткан Кыргыз Эл акыны Аалы Токомбаевге каршы туруш үчүн гана көгөрүп (Түкө өзү көк экенин мойнуна алып сүйлөп калчу), Молдо Кылычтын бүткүл кыргызга тарап кеткен класикалык чыгармаларын танып аткандай көрүнөт. Буга кыркынчы жылдардан башталган Аалы Токомбаев менен Түгөлбай Сыдыкбековдун ортосундагы душмандашууга чейин өсүп жеткен атаандаштык себепчи болсо керек. Мурда, Мукай Элебаевдин күндөлүктөрүндө көрсөтүлгөндөй, Түкөбүз Аалыкенин командасында болуп, «Кең-Суу» романынын эки китебинин чыгышына, сөзгө алынышына А.Токомбаевдин жакшы эле пайдасы тийген экен. Кийин, Т.Сыдыкбековдун «Биздин замандын кишилери» романынын Сталиндик сыйлыкка татыктуу болуп кетишине, дагы башка маселелерге байланыштуу ыйкы-тыйкылыктардан улам А.Токомбаев-

дин «Бетме-бет кеңири кеңешели» («Ала-Тоо», № 7, 1956-жыл), Т.Сыдыкбековдун «Аалы Токомбаевге ачык кат («Советтик Кыргызстан», № 12, 1956-жыл) деген келишкис кайым айтышкан макалаларынын жаралышына, андан аркы айыгышкан түрдө өнүгүп отурган каршылашууга чейин өсүп, өмүрлөрүнүн аягына чейин кеткен.

Ошол өмүр түгөткөн өчөштүктөн улам Т.Сыдыкбеков Кылыч Молдонун кыйла мурда кыргыз элибиздин калың катмарына жетип, ондогон муундарды тарбиялоодо гүлазык боло турган поэтикалык туундуларын жарыялабоого көмөктөшүп келсе, мансап үчүн баарын алмаштырган К.К.Орозалиевдей орусчул өкүмөт үчүн, жыланаң идеологиячыл партиянын Борбордук Комитети үчүн кошоматка кой сойгон Жээнбай Самаганов сыяктуулар Кылыч Молдону оң-солго шилтеп, Тазабек Саманчиндей, Жапар Шүкүровдой кыргыз адабияты менен тил илимин баштап, өнүктүрүп аткан таланттуу окумуштуулардын каламын убактылуу болсо да колунан түшүрүүгө көмөктөшүшкөн.

Орусчул демекчи, орус эли «Молдо Кылычыңарды талкалап бергиле!» деп өтүнгөн да эмес, буйрук да берген эмес. Тескерисинче, орус өкүлү Константин Кузьмич Юдахин ошол 1956-жылкы заседание-кеңешмедеги сөзүндө «Бул жерде орус элин коргоого (жактоого) багытталган көптөгөн сөздөр айтылды. Мен орусмун, мага мени, орустарды «коргоочулардын» өзүнөн коргонууга уруксат бериңиздер!» (Инв. № 142, 224-бет) – деп, орустарга кошомат кылып аткандарды шылдындап сүйлөгөн, мындайлар коркунучтуу болоорун каңкуулаган. Кийин, «Укмуштуунун төөсү жорго» дегендей, өзү орус болуп туруп, ошол сөзү үчүн жана кыргыздын адабий, маданий мурастарын коргогондугу үчүн биздин улутташтар тарабынан орустарга каршы адам-

дай көрсөтүлүп, улутчул аталып, куугунтукталганы күлкү келээрлик иш болгон. Өзүбүздүн «бөрк алдесе, баш алган» улутташтарыбыздын Молдо Кылычты таанып билүү, агартуу, рухий дүйнөнү байытуу, тазартуу багытында окуп-билүүнүн ордуна кыруучу кылыч катары пайдаланышып, аны изилдегендер быякта турсун, атын атап койгондорду күнөөгө жыгып жатышпадыбы. «Зар замандын» ичиндеги:

«Орустан көрбө күнөөнү,
Кыргыздын курсун тилеги.
Коем деп жатып куруду
Бир бирине күнөөнү.
Казак, кыргыз бузулса,
Орус жайды билеби?» –

деп өтө көрөгөчтүк, билгичтик менен айтылган саптарды ошол кылыч кезеген улутташтарыбыз окубаган, окуса да түшүнбөгөн же түшүнгүсү келбеген го. Эмесе, бири-бирине күнөө коём, өч алам деп жүрүп, өзүнүн Молдо Кылычтын чыгармаларындай көөнөргүс мурастарынан айрылып атышканын түшүнүшөт эле го, оруска жагынам деп өз боордошун тепкилеп атканын, ал жоругу аркылуу улуттук казынасына зыян кылып атканын сезет эле го.

Молдо Кылыч «Жамандардын адаты Жакын досун ондурбас» деп дагы бир айтканындай, биз, кыргыздар, улуттук деп аталган улуу, ыйык нерсени жакшы эле түшүнгөнүбүз менен көпчүлүк убактарда көрпенделикке, түркөйлүккө салып тепсеп кеткен чактарыбыз көп болот. Улуттук дегенге уюй албай, аны уруучулдукка жем кылып берген жайларыбыз андан көп. Курунамыска алмаштырып ийгенибиз андан да арбын. Негизинде улуттук деген уюган коргошундай бойдон ар бир кыргыздын жүрөгүндө ар дайым төгүлбөй-чачылбай турушу

керек эмеспи. Башка элдерде ошондой. Бул жөнүндө Молдо Кылыч дагы мындай саптарды жазган:

Орус кылды илени,
Аны кыргыз билеби.
Жакшылары кошумча
Куруп калсын тилеги.
Жалган-чындыр мойнуңа
Оодарып коет күнөөнү».

«Оруска чагып бир бирин,
Дин мусулман балдары
Өз ичинен жоо болду.
Өз убалы өзүнө
Орустун неси короду».

«Ыгы келсе калкыңыз
Карабады убалды.
Кармап берет оруска
Залал кылган тууганды».
«Чала болот кыргызга
Кор болгон өзү оруска» ж.б.

Эмне деген саптар! Улуттук деген ыйык нерсеңди башка бир элдин төбөнөн тепсеген саясатына, иш-аракетине жакшыларың (бийлөөчүлөрүң) кошулуп кетсе, баш көтөргөн бирөөндү экинчи бирөөң сатып ийсең, дагы бирөөң калкалагандын ордуна болбогон кичине тууган таарыныч үчүн жат эл өкүлүнө кармап берсе, д.у.с. Ушундайларды көзү менен көрүп, жүрөгү менен туйган Кылыч акын жаны кашайып акыркы эки саптагы «Чала болот кыргызга!» дегенди айтып ийген да. Биз азыр уруу-урууга, колот-колотко бөлүнүп турушубуздун жыйынтыгы биригүүгө – кыргыз болууга апкелбесе, башка улуттар бир түндүктүн алдында бирге жашап тургандан кийин алар биздин мындан да ыды-

рап кетишибизди каалап, жүрөктөрүнүн түпкүрүнөн ушинтип жүрүп жок болуп кетишибизди тилейт. Мурдагыдай коргоп кала турган Совет өкүмөтү жок. Илген илгендики, жулган жулгандыкы болоору көрүнүп атпайбы.

Биз баятан бери сөз кылып келаткан Молдо Кылыч маселеси да так эле ушундай. Орустарга орус саясатын жүргүзгөн бийлик ээлерине ыйык мурасыңды салып берсең, өзүнө өзүң каршы чыгып атсаң, «Казак, кыргыз бузулса, Орус жайды билеби» деп акын айткандай, оң бүтүм чыкпайт да. Анда го ошондой болуптур дейли, эми эгемендүү эл болуп, акындын жамандыр-жакшыдыр китеби чыгып (Бул китеп да А.Масалиев биринчи катчы болуп турганда даярдалып, БКнын Бюро мүчөлөрү окуп чыккандан кийин анан басмага сунуш кылынган), 130 жылдыгын өткөрүү туурасында Комиссия түзүлгөндөн бери 3-4 жыл өтүп кетсе да кыйшаңдап турганыбызга эмне себеп болуп атканына таптакыр түшүнбөйм. Деги бизде улуттун сыймыгы болгон адамдардын эсебин алып, алардын улуттук кенчтерин элге жеткирип, жаш жеткинчектердин кулагына салып, сыймыктантып, маал-маалы менен эстетип турчу жетекчи барбы бизде? Болсо, кайра-кайра «репрессияга» туш болуп келген Молдо Кылычтын юбилейин тез арада өткөрүп, өз баасын берүү керек. Ошондо бул акынга байланыштуу жапаа көргөн Т.Саманчин, Ж.Шүкүров, Б.Юнусалиев, К.К.Юдахин ж.б.лардын аттары аталып, эмгектери айтылып, алардын арбактарынын алдында биздин да жүзүбүз жарык болот. *«Жаңы Ордо» гезити, № 4, № 5, 1998-ж.»*

«Молдо Кылычтын улуу чындыгы» деген макала да жогоруда айтылган ойлорумду толуктайт го деген ниет менен аны да жалгаштырам:

«Манас» баштаган канчалык улуу-кичүү эпосторубуз болгонуна, элдик чыгармаларыбыз дүйнөдө теңдешсиз бийиктикке өсүп жеткенине карабастан кыргыз адабияты менен маданиятын, тарыхын, тилин, философиясын да жазгыч акындар: Молдо Нияз (1823-1896), Молдо Кылычсыз (1866-1917) элестетүүгө болбойт. Себеби бир мамлекет экинчи мамлекетке, бир мекеме экинчи мекемеге, атүгүл бир адам экинчи адамга өтө баалуу буюм-тайымдарын ишеним катсыз кармата бербегендей эле, оозеки чыгармаларыбызды канчалык көкөлөтүп айтышканы менен өз чегибизден сырткары элдер жазма мурас – документтерибизди окушпаса, билишпесе биздин түпкү тарыхыбызга, көркөм маданиятыбызга оозеки сөздөй мамиле жасашып, ойлорунун бир жеринде орустар кумдай куюп жүрүп бышыкулак кылып койгон «джунгли», «ди́кокаменный», «туземный» деген түшүнүктөр жашай берээринде шек жок. Ошондуктан «Жазма мурасыбыз болгон эмес» деп жадыбалдай жаттап келген маңкурттук мамилебизден алда качан эле кайтышыбыз керек болуучу. Эгемендүү мамлекет болгонубузга эки жылдан ашып, Молдо Кылыч Шамыкан уулунун «Казалдары» 1991-жылы жарык көргөнүнө карабастан алиге адабият таануу илими менен сынында олуттуу сөзгө алынбай, маданий турмушубуздун күндөлүк колдонуусуна толук баасында кирбей келатканы өкүндүрбөй койбойт.

Жарым кылымча жаманаттыланып, анын атын атагандар куугунтукталып келишине эмнелер себеп болгон? Деги, Молдо Кылычтын күнөөсү эмнеде? Ушундай суроолордун түйүнүн Академиянын академиктери менен мүчө-корреспонденттери, атайын адабият маселелерин иликтөө үчүн жашап аткан Адабият жана өнөр институту алигиче эмне үчүн колдоруна алышпаганы түшүнүксүз. Молдо

Нияздын «Санаттарын» го окуй албай жүрүштү, китебин колдоруна карматып койгондон кийинки Молдо Кылычтын «Казалдарынын» тагдырына эмне дейбиз?

«Акындар өз заманынын күзгүсү» деп бекер айтпагандай эле Молдо Кылыч да өз доорунун көрөгөч жана чынчыл сүрөткери болгон. Ал бизге калтырып кеткен жазмаларында (өз колтамгасын түшүргөн түп нуска бизге жетпеген менен өзүнүн көзү тирүүсүндө жарык көргөн «Зилзала» китеби, башкалар тарабынан ошондо көчүрүлүп калган тексттер (кийин жазгандарды деле жыйырманчы жылдарга таандык) ушинтип айтканга укук берет) кыргыз жергесинин чөп-чарын, бак-шагын, жан-жаныбарларын, айрыкча канаттууларын поэзия тилине жадабай өткөрүү менен бирге падышалык колонизатор орустардын кыргызга апкелген оор мүшкүлү менен бирге илим, билимге жөндөмдүүлүгүн, тартип кармоодогу жакшы жактарын көмүскөдө калтырбай айтып кеткен. Ал:

«Атын көрчү дубалдай,
Адам айрып тааныгыс
Кызын көрчү жубандай.
Кынамалуу бөйрөгү,
Чубалжыган көйнөгү
Чурулдап өлөн айтканда,
Баарысынын көйрөнү.
Бели тутам-айбаалы,
Жети күндө майрамы,
Тил билбеген кайдагы...» –

деп орус элинин мал-жанынын, кыз-кыркынынын көрүнүшүн, салт-санаасын, кийим-кечээсин, атүгүл тили башка экенине чейин жөн-жай гана айтып келип, аз өткөндөн кийин

«Болжол кылып карачы,
Бул заманың танылган.
Бул каапырдын арбагы –
Журтка тиер зардабы.
Ыйласа да жетпеди
Мусулмандын арманы.
Арбып барат жылына
Калаа, калган чарбагы» –

деп, орус колонизаторлорунун отурукташып, чарбалары көбөйүп, жергиликтүү элге үстөмдүк, зордук-зомбулук өсүп баратканыдыгын байкап, келечегинде журтка зыяны тиерин божомолдойт. Кандайдыр бир коркунучтун келатканын сезет. Тынчсызданууларын төмөнкү ыр саптары менен бекемдейт:

«Белгилеп алды жеринди,
Жериңе салды эгинди.
Тоотподу кебинди,
Абыдан кести демиңди.
Аралаш кылды оруска
Атадан калган чегинди.
Эмдиги заман бу болду,
Мусулманы кор болду».

Акын бул ойлорун андан ары улап, казак, кыргыздын башы көрүнгөн адамдарын четинен жоготуп баратканын, эл-жердин баарын эсеп-чотко түшүрүп, бийликтин баарын өз колуна алгандыгын айтып берет. Молдо Кылычтын оруска карата шекшинүүсү андан да күчөйт. «Зар замандан» үзүндү окуйлу:

«Кармап алып Маймылды (1)
Дарга тартып жай кылды.
Кокондуктун хандары
Тактысынан айрылды.

Эр Тайлактын Осмону
Качып барып Кашкарга
Канча жылда кайрылды.
Хан Ормондун баласы
Үмөтаалы, Чаргынды
Кашкар барып келген соң
Кадырынан тайгылды.
Кайдан билер бу каапыр
Казак, кыргыз затыңды.
Кагаздап алды билдиңби
Катын, бала, зайбыңды.
Салдат алат бир кезде
Кармап алып жармыңды.
Эсептеди, көрдүнбү,
Эгиз менен жалкыңды.
Баарын айтып бердимби,
Бу капырдын мүнөзү
Бузулганын көрдүнбү?

(1. Маймыл – Көл башындагы өз мезгилинин белгилүү адамы, хан деп коюшат, Батабайдын иниси).

«Бүт эркин каапыр бийлеп алып, мусулмандын жылдызы жерге түшкөн» учурдун чындыгын көпкө айтып, туталанып, күйүп бүткөн соң Молдо Кылыч ушулардын баарына себепчи болгон, азырга чейин кыргыз жакшылап түшүнө албай келаткан, түшүнсө да айыкпаган эски илдеттин азабынан (уруучулдук, жердешчиликти айтып атам) моюндай бербеген, ошонун кесепетинен темирдей биримдикке жете албай келаткан бир зор чындыктын өзүн айтат:

«Карангы элди чайкаган
Чала болот кыргызга.
Жамандык чыкса жарышып,
Өзүнчө салбай калыска,
Эрегишип тил албай
Үйөзгө барат арызга.

Айгак болуп жүгүрүп
Жетип барат алыска.»

Үйөз гана эмес эки уруу чабышып алып, бирин экинчиси жеңиш үчүн, үстөмдүк кылыш үчүн Омский, Санкт Петербургка чейин барганы, анын шылтоосу менен колонизаторлордун басып келишине шарт түзүлгөнү кимге маалым эмес. Анын жыйынтыгы төмөнкү саптардан даана көрүнүп турат:

«Орустан көрбө күнөөңү,
Кыргыздын курсун тилеги!
Коем деп жатып куруду
Бир бирине күнөөңү.
Казак, кыргыз бузулса
Орус жайды билеби?»

Мындан улуу, мындан да ачуу чындык болобу кыргыз үчүн. Бул маселе бүгүн да кырынан коюлуп турат. Президенттен тартып карапайым калкка чейин кайра ойлонуп, канга сиңген тууганчылык сезимден, куру намыстан, наадан түшүнүктөрдөн кутулуу бирден бир уңгулуу маселе. Ошондой эле Молдо Кылыч «Казак, кыргыз бузулса, орус жайды билеби?» деп айткандай, бул өтө маанилүү, өтө терең чындык Борбордук Азия элдерине, алардын жетекчилерине да тарашы өтө абзел иш. Бул деген ар бир коктудан бирден «баатыр» таап алып, ошонун айланасында чочондой бербестен, жасаган жумушу бүтүндөй кыргызга арзыган, алардын башын бириктүрүүгө жараган баатырларды (Манас, Курманбек, Болот хан (Исхак), Алымкул аталык, Тайлак, Чолпонбай ж.б.), адабият, маданият ишмерлерин (Калыгул, Молдо Нияз, Арстанбек, Молдо Кылыч, Жеңижок, Касым Тыныстанов ж.б.) илимпоздору (И.Арабаев, Б.Солтоноев, И.К.Ахунбаев, Б.Ю.Юнусалиев, К.К.Юдахин ж.б.), коомдук ишмерлерди (Курманжан датка, Ю.Абдрахманов, Т.Айтматов,

И.Раззаков ж.б.) көтөрүп чыгып, жакшы жактарынын үлгү катары тынбай пропагандалап, жаш жеткинчектерге билим берүүнү ушулардын айланасында жүргүзүү керек дегенди түшүндүрөт. «Ж.Блардын» ичинде дагы бир нече мыкты инсандар бар экени түшүнүктүү. Мен терең талдоого алына элек, калың катмарга өз баасында жете элек асыл адамдарыбызды гана атадым. Ал эми кыргыздын бир уруусунан чыгып, экинчи уруусуна жабыр көрсөткөндөр, башка мамлекеттердин төбөлдөрүнө ыма-лашып, чен алуу же кандайдыр бир пайда көрүү максатында өз элин багындырып берүүгө жардамдашкандар, Кудаяр хандай чыккынчылар жөнүндө сөз болушу да мүмкүн эмес. Алардын зоболосу бир уруунун же аймактын кишиси катары убактылуу (аларды колдоочулардын түшүнүгү жалпы элдик денгээлге өсүп жеткенге чейин) жашай бериши мүмкүн. Бирок эгемендүүлүк туурасында толук кандуу сөз салганга, элди жакындатканга таптакыр жарамсыздыгы түшүнүктүү.

Кантсе да кыргыздын азыркы эл башчылары Молдо Кылычтын өз заманындагы бийлөөчүлөргө карата:

«Өзүңдүн жакшы болушун
Кетирип жатат шайынды.
Канынды соруп сүлүктөй,
Соруп жатат майынды» –

деп айткан улуу чындыгынын дагы бир кырын көңүлдөрүнө алышса жаман болбос эле. Жаңыдан эгемендикке ээ болдук деп, мамлекетибизди бекемдөөгө, элибиздин башын бириктирүүгө бараткан жолдо эл ишенген билермандар беш колун салып, өз коломтосуна шилеп атса, ага ким ишенет да, ким колун сунат. Бытырап бараткандарга ким түшүндүрүп, ким үлгү болуп, ким башын кошот. «Зар замандын» дагы бир жеринде:

«Ар балекет күчөдү,
Акыр заман доорунда.
Мусулмандын сурагы
Дагы каапыр колунда» –

деп айтылгандай, Молдо Кылычтын, биз сөз улап келаткан улуу чындыгын, алдын ала эскерткен ишаарасын түшүнө билбесек, дагы бир чоң мамлекеттин таман алдына калаарыбыз аштан бышык. Ошондуктан улутташтарыбыздын тарыхыбызды тактоого катышып, кимдин ким экендигин терең тамырларын түшүнүүсүн каалап, Молдо Нияз, Молдо Кылыч өңдөнгөн улуу акындарыбыздын мурас-тарын иликтөөгө, терең талдап үйрөнүүгө чакыраар элем. «*Zaman-Kyrgyzstan*» гезити, 1-15-декабрь, 1993-жыл»

О.СОРОНОВ.

БАШАТ

I

Кыргыз маданиятынын тарыхында ушунчалык келишпес талаш-тартышка түшүп, ушунчалык кайчылаш көз караштардын кагылышына туш келген Молдо Кылычтын тагдырындай болгон эместир. Ырас, ушул катарда Касым Тыныстанов бар. Бирок анын өмүрү башкача тарыхый кырдаалга, башкача социалдык шартка кез келди.

Эмне үчүн, Молдо Кылычтын поэзиясы бирде ачыкка чыгып, кадимкидей китеби жарыяланып, илимий изилдөөлөр, макалалар жазылса, бирде кайрадан «кара сандыктын» түбүнө түшүп, капаста камалды? Эмне үчүн Молдо Кылычтын чыгармачылыгы кыргыз филологдорунун, тарыхчыларынын, философторунун ортосунда «көкбөрүдө» калып, акындын ансыз да татаал тагдыры ого бетер чийеленип, түйүндөшүп, башкасын айтпаганда деле, Молдо Кылычтын ысмы карандай эле бир-биринен өч алуу, куугунтук жасоо», репрессияга чейин жеткирүүчү өзүнчө бир коркунучтуу куралга айланып кетти?

Мындай суроого бардык жагын түгөл камтыган, акыр-аягына чейин жеткен бир маанилүү, бир ыңтай жооп берүү мүмкүн эмес. Анткени маселенин түйүнү ошончолук татаал: бул татаалдык, биринчиден, Молдо Кылычтын чыгармачылыгында мезгилдин, замандын мүшкүлү, катаал драмасы, карама-

каршылыктуу ар түркүн кагылыштары ачык-айкын чагылган болсо, экинчиден, акындын поэзиясын мураस्ताган жана аны андан ары өнүктүрүүгө тийиштүү болгон кийинки доордун, кийинки муундардын өзүнүн трагедиялуу абалына да түздөн-түз байланыштуу. Молдо Кылычтын чыгармалары кээде ачыкка чыгып, анан кайрадан узак жылдар бою катуу тыюу салынган, коомго зыяндуу окуялардын катарына кошулуп келиши, бул кандайдыр бир жеке адамдардын карасанатайлыгынан эмес, (андайлардын да болгонуна карабастан), мунун эң негизги себеби, баарынан мурда, авторитардык бийликтин учурунда калыптанган жана тутанып күчүнө кирген дегеле адабий мураска, бөтөнчө улуттук көрүнүштөргө карата болгон бир беткей саясатташкан көз карашка, демагогиялык системага, ар кимдин жекече ойлонуу касиет-сапатын, жекече чыгармачыл мамилесин барган сайын мокотуп, бара-бара тып-тыйпыл жоготууга багыт алган догматтык философияга барып такалат. Жогортодон төмөн карай жиберилген даяр көрсөтмөлөр, жол-жоболор, төрөчүл административдик чаралардын туташ үстөмдүгү социалдык-коомдук турмуштун түп негиздеринен баштап, маданий өнүгүштүн кыймылына чейин канчалык зыян келтиргенин, канчалык деформацияга алып келгенин, биз азыр, айкындык, кайра куруу учурунда гана ачык көрүп жатабыз. Ким билет, бул караңгылык, темирдей калыпка салынган ойлонуу жөндөмү дагы канчалык кысымга учурайт эле, дагы кандай жарга барып такалат элек, эгерде дал өз учурунда жаңыча ойлонуу негизинде жалпы адамзаттык нарктын кадыр-баркын көтөрүү көз карашы бышып жетпесе, жана ал, биздин мындан аркы жашообуздун негизги талабына айланбаса... Буга чейин кыбыр эткен нерселердин баарын тең «таптык кызыкчылыктын» бийиктигинен карап отуруп,

эмне деген көркөм нарктар четке кагылбады, ал турмак өткөн тарыхыбыздан, эне тилибизден ажырап калуунун чегине жетип келгенибизди байкабай калдык.

Авторитардык бийлик, брежневдик шал мезгил бир түстүүлүккө, бир өңчөйлүккө үйрөтгү, ошого аргасыз көндүрдү. Саал эле чектен чыкканын тарап-бутап калыпка салып, калыпка туура келбегенин тамырынан чаап, кыйып турду. Натыйжада жекече адам, барып-келип, бүтүндөй улут руханий жакырчылыкка туш болду.

Турмуш-тиричилик жакырчылыгын калыбына келтирүүгө болот. Бирок руханий жакырчылыкты, учуру өтүп кетсе, калыбына келтирүү кыйындыкка турат, а кээде мүмкүн да эмес. Оюбузду тактоо үчүн мисалдарга кайрылып көрөлү.

Авторитардык бийликтин, шал мезгилдин кесепетинен орус маданияты өзү да оор запкыга учураганы ырас. Бир учурда М. Булгаков деген жазуучу, бизге анын көптөгөн чыгармалары, анын ичинде айрыкча, «Мастер жана Маргарита» романы дайынсыз мезгилде, катардагы эле ортозаар көрүнүштөй сезилчү. Көбүбүз билчү да эмеспиз. Эгерде «Мастер жана Маргарита» сыяктуу улуу сатиралык роман кайрадан кайрылып келбесе, биз аны окубасак, М. Булгаков деген жазуучу биздин түшүнүгүбүздө мурдагы эле бойдон калмак. Ал эми ал түшүнүгүбүз канчалык бир жактуу, канчалык тар экенин азыр далилдеп отуруунун зарылчылыгы жок.

Ал эми, А. Платоновдун тагдырычы? 1920-жылдын аягында жазылган «Котлован», «Чевенгур» романдары 1987-88-жылдарда гана жалпы коомчулукка белгилүү болду. Бул эмне деген сөз? Эгерде бул чыгармалар азыр биздин колубузга тийбесе, 20-30-жылдардагы советтик чындыкты жасалмалабай, сыртынан сылап тарабай, турмуштун не бир ката-

ал учурларын тереңден үнүлүп сүрөттөгөн нукура искусствонун үлгүлөрү көмүскөдө кала бермек. Мунун тескерисинче, реалдуу турмушту шаан-шөкөттөп, жок жерден көкөлөтүп бир беткей мактоого алган комформисттик, карандай саясатка ыкгайлашкан эрзац адабият менен «тоюнуп», «адабият» деген ушул экен деп жүрө бермекпиз.

Дагы бир мисал. 1958-жылы Швед академиясы орус жазуучусу Борис Пастернакка «Доктор Живаго» романы үчүн Нобель сыйлыгын ыйгарды. Буга чейин бул романдын бар экенин айрымдар гана билбесе (Б. Пастернакка жакын турган чөйрөдө), дегеле белгисиз болчу. Көрсө, бул роман 1956-жылы эле «Новый мир» журналы тарабынан каралып, Октябрь революциясын ушактаган, антисоветтик чыгарма катарында бааланып, четке кагылган экен. Мезгил, кабыл алынган тартип, жол-жобо ошондой болчу. «Доктор Живаго» романынын мындай тагдыры, ага карата «Новый мир» журналынын редколлегия мүчөлөрүнүн (К. Федин, К. Симонов баштаган) Б. Пастернакты баштан-аяк «талкалаган» каты бар экени жалпы совет коомчулугуна, кийин гана, бул романга Нобель сыйлыгы берилип, дүйнөлүк масштабда «чуу» чыккандан кийин гана, белгилүү болду. «Литературная газета» (25-октябрь, 1958) өзүнүн беттерине «Эл аралык реакциянын провокациялык шимшүүсү» деген редакциялык макаланы, ошондой эле жогортодо аталган «Новый мир» журналынын редколлегия мүчөлөрүнүн Б. Пастернакка жазган катын жарыялап чыгарды. Бул эки макалада тең «Доктор Живаго» романынын авторуна кандай гана күнөө коюлбады, кандай гана даражада айыптар тагылбады!

Чынын айтсак, Б. Пастернактын романын ал мезгилде колубузга алып көрбөсөк да, бул чуулгандуу макалаларда А. Твардовскийдин, К. Фединдин,

К. Симоновдун колу тургандан кийин эле, биз андагы жазылган өкүм-жыйынтыктарды түздөн-түз эле эң акыркы чындык катарында кабыл алдык. Роман болсо тыюу салынган зыяндуу окуялардын катарында жабык бойдон калды. Мына ошол «Доктор Живаго» романы ошол эле «Новый мир» журналына 1988-жылы басылып чыкты. Отуз жылдан ашык мезгил темир сандыктын түбүндө жатты. Табыйгы түрдө суроо келип чыгат, бул чыгарманын жарыкка келиши, эмне бирдемени бүлдүрүп жибердиби, Октябрь революциясынын мартабасына көлөкө түшүрдүбү. Тескерисинче, ошол тарыхый шартты сүрөттөгөн «Тынч Дон» аттуу улуу романдын катарында дагы бир улуу чыгарма жаралды, натыйжада биздин руханий дүйнөбүз жаңы түшүнүктөр, жаңы көз караштар менен байыды. Эгерде ушул тартипте мисалдарды келтире берсек, орус адабиятына кайрадан «кошулгандардын» эсебин арттыра берүүгө болот. А.Ахматова менен М.Зощенконун чыгармалары, В. Дудинцев меяен В.Гроссмандин ж. б. романдары дал ушул катарда турат. Ал турмак, «эмигранттык» адабиятка, бир мезгилде жылчыксыз бөгөөт коюлган адабиятка, азыр кенири жол ачылды го. Айталык, Гумилев менен Набоков, Ходасевич менен Цветаева, Пильняк менен Хлебников ж.б. (булардын арасында Октябрь революциясына, Совет бийлигине ачыктан-ачык каршы чыккандары да бар) толуп жаткан мурдагы жана кийинки «эмигранттар» орус адабиятынын кенири мейкининен тийешелүү ордун алууда. Мындан социализмдин негиздери кыйрап кеткен жери жок, тескерисинче, азыркы орус адабияты ого бетер байып, ого бетер көп түстүү касиетке ээ болууда. Ошентип, орус адабияты кандайдыр бир «жакырланып», «жардыланып» бараткандан, мурда тыюу салынган адабияттын бөгөөттөрүн ачып жаткан жери жок.

Мындагы даанышмандык, кечигип болсо да, улуттук маданияттын көрүнүштөрүнө мурдагыдай тар өлчөмдө, «таптык» кызыкчылыктардын өлчөмүндө эмес, жалпы адамзаттык нарктардын бийиктигинен кароого багытталган.

Көрүнүп тургандай, өткөндөгү адабий мураска, ал турмак кийинки эле учурда жаралган адабий окуяларга карата бурмалоочу вульгардык-социологиялык, нигилисттик мамилелердин үстөмдүк кылышы, бул баарынан мурда чексиз жекече бийликтин, патерналисттик («аталык») жалган камкордуктун түздөн түз жыйынтыгы болуп эсептелет. Ырасында да адабий мураска карата жогортодон болгон патерналисттик камкордук өзүнүн алдамчыл саясаты менен улуттук руханий дүйнөнү байытууга, аны көп түрдүү, көп түстүү өнүктүрүүгө эмес, тескерисинче аны тар чөйрөдө бекем кармоого, унификациялоого, керек болсо, бирин-бирине барабарлоого, теңдештирүүгө, акыр-аягында келип улуттук өзгөчөлүктү жоюуга багытталган болчу. Мына ошондуктан официалдуу деп табылган көз карашка саал эле кайчылаш келгендер аёосуз «таралып-буталып», алдын ала даярдалган калыпка келтирилип турулган. Дал мына ошондуктан жалпы адамзаттык нарктардын биринчи планга көтөрүлүшү, бул баарынан мурда улуттук маданият үчүн үлгүлүү сабак, келечек өнүгүүнүн ишенимдүү багыты. Эң ириде, өчүгүшкөн талаш-тартыштын ортосунда талоонго түшүп, тыюу салынган улуттук адабий мурастардын ажытын ачууга кенири мүмкүнчүлүк ачылары талашсыз.

Эгерде байыртан өнүккөн жазма адабий салты бар, Пушкин менен Гоголь, Л. Толстой менен Достоевский, Чехов менен Горький сыяктуу көркөм сөздүн көсөмдөрү бар адабият жеке бийликтин жана шал мезгилдин учурунда оор жабыркоого учураса,

анда жаңыдан калыптанып, жаңыдан гана өнүгүү жолуна түшкөн адабият, анын өткөндөгү мурасы кандай катаал тагдырга кез келери түшүнүктүү. Анын үстүнө жалпы эле улуттук маданий өнүгүшкө байланыштуу өзүнчө бир «жергиликтүү» өзгөчөлүк бар. Бул баарынан мурда өткөндөгү адабий мурасы кабылдаган жана аны андан ары өнүктүрүүгө тийиштүү болгон жаңы муун өкүлдөрүнүн даярдыгына, түшүнүгүнө байланыштуу эле. Анткени ар бир конкреттүү идеяны, көз карашты алып жүрүүчүлөр, аларды иш жүзүнө ашыруучулар болот. Булардын арасында өз ишине берилген ак ниет эмгекчилдер, ошондой эле учурдун саясатына ыңгайлашкан комформисттер да болушу мүмкүн. Айрыкча көркөм мурас маселесине келгенде мындай карама-каршы багыттар дааналанып ичыкка чыгат.

Ушул аспектиден караганда, Молдо Кылычтын адабий тагдыры ушунчалык татаал экен, ал айрыкча кыркынчы жылдардын аяк ченинен баштан, кескин түрдө кайчылашкан эки топтун ортосунда калды. Кеп төркүнү ачыгыраак болсун үчүн ошол мезгилдин картинасын үстүртөн болсо да көз алдыга тартып көрөлү.

Адегенде, менин оюмча, иштин башталышы Молдо Кылыч үчүн жакшы эле болгондой. Акындын чыгармачылыгы боюнча кыркынчы жылдарда эле удаа-удаа эки кандидаттык диссертация, «Молдо Кылычтын тили» (Кыргыз жазмасынын тарыхынан) деген темада Жапар Шүкүровдун жана Молдо Кылычтын чыгармачылыгы боюнча Тазабек Саманчиндин диссертациялары жакталат. Көрүнүп тургандай биринчиси тил илими, экинчиси адабият илими боюнча. Эгерде филология илиминин Кыргызстандагы ошол учурдагы абалына көз чаптырсак, бул эки илимий эмгек тең өз учурунун эң бийик ийгилиги экени эч кандай күмөн туудур-

байт. Молдо Кылычтын тили жөнүндө жазылган диссертация жөнүндө конкреттүү пикир айтуу мага кыйын, компетенттүү болбогондон кийин, бирок Т.Саманчиндин эмгеги («Кылыч – жазуучу акын», Кыргызмамбас, 1948) азыр да өзүнүн мазмундуулугу жана адабий иликтөөчүлүк жөндөмү менен кыргыз филологиясынын эң биринчи үлгүлөрүнө жатат. Мындан тышкары айта кетсек болот, бул диссертациялар филология боюнча кыргыз адамы тарабынан корголгон эң биринчи диссертациялар болчу. Башкача айтканда, Молдо Кылычтын чыгармачылыгына арналган илимий изилдөөлөр, бул кыргыз филология илиминин жаралышындагы жана калыптанышындагы төл башылардан.

Баарынан да маанилүүсү Молдо Кылычтын чыгармаларын илимий жактан изилдөө менен бирге, акындын поэзиясын жарыялоо иши колго алына баштайт. Мына ушул учурда Т. Саманчиндин даярдоосу жана кенири кириш сөзү менен Молдо Кылычтын тандалма чыгармалары жарыкка чыгат (Фрунзе, Кыргызмамбас, 1946-жыл). Бул китеп чындай келгенде акындын (эгерде 1925-ж. Москвада, Б. Солтоноев түзгөн «Тамсилдер» деген жыйнакка кирген М. Кылычтын «Канаттуулар» поэмасын, 1911-ж. Казанда чыккан «Зилзала» поэмасын эсепке албаганда) толугураак түрдө чыккан биринчи жыйнагы. Мына ошондуктан буга бир аз токтоло кетүү варыл.

Алдын ала айта кете турган нерсе, бул жыйнакты түзүүдө, акындын кол жазмалар фондусунда колго алынбай, чаржайыт жаткан, анын үстүнө ар түрдүү варианттардын автордук оригиналга эң жакынын издеп таап, өзүнчө бир бүтүн китепке айландырууда,

Тазабек Саманчин илимий жагынан да, адабий талдоо жагынан да олуттуу эмгек жасаганы талаш-

сыз, Бул жыйнактын мазмунун карап көрсөк, китепке акындын беш гана чыгармасы, атап айтканда «Чүй баяны», «Канаттуулар», «Бүркүттүн тою», «Буудайык», «Зар заман» поэмалары гана киргизилген. Башкасын айтпаганда деле, «Зар заман» сыяктуу көп катмарлуу, көп тармактуу, көп жагынан кескин карама-каршылыктуу чыгарманы мезгилдин талабына ылайык (кандай мезгил экени кийин белгилүү болот), поэманын жалпы мазмунуна шек келтирбей жарыялоонун өзү эле илимий ачылгага тете болчу. Ушул китепке жазылган кириш сөздүн аягында (бул эмгек «тиркеме» катарында ушул жыйнакка бир аз кыскартылып берилди) Т. Саманчин мындай деп жазыптыр: «Кылычтын бул биринчи жыйнагын чыгаруу менен бирге, анын экинчи жыйнагын басмага даярдоо ишине киришип жатабыз...» Тилекке каршы бул иш, бул демилге жүзөгө ашпай калган. Түзүүчүнүн, изилдөөчүнүн күнөөсүнөн эмес, Т. Саманчиндин жеке тагдырына түшкөн каргашалуу окуяга байланыштуу, мезгилдин адилетсиз өкүмүнө байланыштуу.

Чынында Молдо Кылычтын биринчи жыйнагы жарыкка чыккан жылы, б. а. 1946-ж., ЦК ВКП(б)нин «Ленинград» жана «Звезда» журналдары жөнүндөгү чуулгандуу токтому жарыяланды. Жарыяланар менен эле бүткүл союз боюнча идеологиялык чабуул кыргыз мдааниятына да келип жетти. Келип гана жеткен жок, ал турмак агын кара кылып, карасын ак кылып «чан» салып өттү. Макалаларынан макала чыкты. Жок жерден кыргыздын Ахматовалары, Зоценколору издеп табылып, «ур токмокко» алынды». (Реалдуу турмушта алар болсо, атаганат азыр сонун эле болбойт беле). Бирок болбосо да, ошолордун үлгүсүнө салып, кимдир бирөөлөрдү талкалоо керек эле. Мисал катарында дунган элинин адабиятынын негиздөөчүсү,

классиги «Чыныдагы жазуу» деген таланттуу китептин автору Ясыр Шиваза жөнүндөгү макаланы (А. Токомбаев «Чоң акынга чоң эскертүү» ж. «Советтик Кыргызстан» № 8, 1948) көрсөтсөк болот. Дал ушундай эле кыйраткыч, талкалагыч макалалардын арасынан төмөнкүлөрдү бөлүп көрсөтүүгө болот: Ж. Самаганов, Г. Нуров, П. Балтин «Т. Саманчиндин эмгектериндеги буржуазиялык-улутчулдук жана космополитизмдин рецидивдери» (Советская Киргизия, 1949, 10-апрель). Ж. Самаганов, Г. Нуров, П. Балтин, Д. Бердибеков «Окумуштуу диссертациянын авторунун улутчулдук көнүгүүлөрү» (Советская Киргизия, 1950, 10 апрель).

Үч-төрт кишиден авторлошуп жазылган бул макалалардын (бар болгону газеттик) биринчиси Т. Саманчиндин XIX кылымдын аягы XX кылымдын башындагы кыргыз адабиятына, Молдо Кылычка арналган эмгектери, экинчисинде болсо Ж. Шүкүровдун кыргыз жазмасынын тарыхына байланыштуу Молдо Кылычтын чыгармаларынын тили жөнүндөгү кандидаттык диссертациясы сыяктуу орчундуу илимий маселелерди койгон жана белгилүү даражада ийгиликтүү түрдө иш жүзүнө ашырган эмгектер туурасында сөз болот. Демек, бул макалаларда кадыресе илимий мүнөздөгү талаш, жокко чыгарууну далилдөө, керек болсо өзүнүн концепциясын сунуш этүү табийгы иш болуш керек эле. Ырасында дегеле андай болгон жок. Эки макалада тең авторлор өздүк жыйынтыктарын далилдөө үчүн кылдай да аракет кылышпайт, анын ордуна макала баштан-аяк учурдун духуна шайкеш келген демагогиялык кызыл кыйкырык, саясий ярлыктар менен жык толгон. Бул макалаларда Молдо Кылычтын поэзиясы, тематикасы, жанры, жазма салтынын башталышы, анын бөтөнчөлүктөрү жана кыйынчылыктары, XIX кылымдын аягы XX кылым-

дын башталышындагы тарыхый шартка байланыштуу көркөм өнүгүш сыяктуу проблемалар жөнүндө бйр ооз да сөз жок. Авторлордун көздөгөн максаты бирөө гана, кантип болсо да Молдо Кылыч жөнүндө жазылган эмгектерди каралоо, жөн гана каралоо эмес «буржуазиячыл-улутчул», «космополитизм» өндөнгөн мезгилдин эн коркунучтуу өкүм түшүнүктөрү менен саясий жагынан айыптоо. Саясий куугунтуктун күчү ошончолук экен, Молдо Кылычтын адабий мурасы өзүнөн-өзү четке кагылып, эми анын «Молдо Кылыч» деген аты эле өзүнчө бир коркунучтуу куралга айланды, тагыраак айтканда, Молдо Кылычка карата болгон мамиле коомдук илимдерде, адабий практикада, дегеле саясий турмушта ар кимдердин идеялык позициясын аныктаган каргашалуу чен-өлчөмгө айланды десек болот.

ЦК ВКП(б)нин «Ленинград» жана «Звезда» журналы жөнүндөгү токтомунун кесепетинен Молдо Кылычка анчейин эле тыюу салынган жок, анын чыгармаларын эн биринчи жарыялап, эн биринчи изилдеген Тазабек Саманчин, элдик эпоско, элдик поэзияга көптөгөн эмгек сиңирген Т. Байжиев, З.Бектенов репрессияга алынды, Ж. Шүкүров кызматынан куулуп, өмүрүнүн акырына чейин куугунтукта жүрдү. Ошентип, кичине кыргыздын жаңыдан калыптанып, түптөнүп келаткан филологиялык дагы бир муунуна баш көтөргүс сокку урулду.

Ким билет, кышкы ызгаардай бул мезгил канчага созулат эле, КПССтин XX съездинде Н. С. Хрущевдун жеке адамга сыйынуу жөнүндөгү белгилүү докладынан кийин идеологиялык турмушка «жазгы баар» (оттепель) келе баштады. Дал ошол учурда Молдо Кылычтын мурасы жөнүндөгү маселе кайрадан козголуп, П. Никитич, А. Токомбаев, К. Юдахин биргелешип жазган «Унутулган байлык» (Литературная газета, 21 июнь, 1956) деген макала жарыяланды.

Бул макалада авторлор Молдо Кылычтын адабий мурасына болгон жаңыча көз карашты сунуш этишти, анын чыгармачылыгындагы карама-каршылыктарды тарыхый доордун өзгөчөлүктөрү менен түшүндүрүүгө аракеттеништи, кандай болсо да жазма адабияттын башталышына кайрадан кайрылууну зарыл деп табышты. Бул чынында эле Молдо Кылычтын «түйүнүн» чечүүгө реалдуу, адилет жол эле. Бирок, хрущевдук «жазгы баар» узакка созулган жок, ошондой эле мындай татаал чийеленген маселелерди акыр аягына чейин чечүүгө айкын кырдаал түзө албады, Анын үстүнө кыргыз турмушунун шартында Молдо Кылычтын поэтикалык чыгармаларынын, айрыкча аны изилдегендердин оппоненттеринин жаңы тобу пайда болду. Анын алдынкы катарында философ А. Алтымышбаев турган эле. Ушул жагынан алганда анын «Орто Азиядагы адамдардын аң-сезиминдеги өткөндүн айрым калдыктары жана аны менен күрөшүүдө социалисттик маданияттын ролу» (Кыргыз ССР илимдер академиясы, Фрунзе, 1958) деген монографиясы өтө мүнөздүү.

Адегенде айта кете турган бир маанилүү учур: Молдо Кылычтын чыгармачылыгына кыргыз философторунун активдүү кийлигишүүсү, бул жөн жеринен эле чыга калып жаткан жок. Демек, акындын поэзиясында философиялык изилдөөлөргө шыкак бере турган орчундуу негиз бар. Ал эми философиялык трактаттар кандай денгээлде, кандай позицияда, кандай негизге таянып жазылды, адабий текстти терең талдоонун натыйжасындабы, же контекстен үзүлүп алынган айрым саптардын айланасында эле жыйынтыктар чыгарылдыбы, маселе ушунда.

Жогоруда көрсөтүлгөн философтун эмгегинде социалисттик маданиятка тикелей каршы коюлган

адамдын аң-сезиминдеги эски калдыктардын кандай түрлөрү жөнүндө сөз баратканын, ал кандайча аныкталгандыгын (эски калдык экени) азыр талдап отуруунун зарылчылыгы жок; бирок ошолордун катарына Молдо Кылычтын поэзиясы да жатары китептин логикасынан ачык эле байкалат. Монографиянын автору адабиятчы М. Богданова менен болгон талашында төмөнкүдөй чечкиндүү эле жыйынтыкка келет: «Биздин көз карашыбызча Молдо Кылычтын чыгармачылыгында М. И. Богданова айткандай бирин-бири жокко чыгаруучу эки тенденция, реакциячыл жана демократтык, дегеле жок. Кылычтын чыгармаларын мындайча жиктөө, бөлүштүрүү акындын реакциячыл жана консервативдик кез караштарын атайы жымсалдап жумшартууга ойлонуп табылган аракет. Чынында Молдо Кылычтын чыгармаларында бир гана тенденция бар, чирип жоголуп бараткан патриархалдык-феодалдык түзүлүштү жактоо жана коргоо тенденциясы гана бар. Молдо Кылычтын чыгармаларынын идеялык мазмуну – бул жалпы жонунан, өлүп жоголуп бараткан феодалдык түзүлүштүн мундуу овону»¹.

Көркөм чыгармачылыкка болгон мындай ашкере саясатташкан көз караш сөз искусствосунун ички табиятына, өзгөчөлүгүнө жараша мамиледен эмес, аны кандайдыр бир коомдук турмуш жөнүндөгү саясий декларациялардын жана чакырыктардын жыйнагы катарында кароонун натыйжасынан улам чыгып жатат. Ошондой эле муну авторитардык доордун, кала берсе, Зоценконун прозасына, Ахматованын поэзиясына, Шостаковичтин музыкасына Ждановдун чуулгандуу кыйраткыч маскара чабуулунун кыргыз маданиятындагы түздөн-түз жаңырыгы, чагылышы десе да болот.

Молдо Кылычтын адабий мурасына болгон тенденциялуу көз караштын коркунучтуу жагы – кыр-

гыз философтору, тарыхчылары, алардын эң алдынкы катарында ошол эле А. Алтымышбаев, революцияга чейинки кыргыз элинин маданиятын айыгышкан эки тарапка, демократтык жана реакциячыл эки багытка бөлүштүрүп, б. а. улуу Токтогул менен Молдо Кылычты бир-бирине келишпес карама каршы уюлга койгонунда. Албетте, мындай вульгардык социологиялык принциптин максаты айтпаса деле түшүнүктүү: Токтогулдун бийик ысмы менен Молдо Кылычты биротоло кыйрата чаап, жокко чыгарууда.

Бирок Молдо Кылычтын мурасынын айланасындагы талаш улуттук маданияттын чегинен чыгып, жалпы союздук мааниси бар маданий окуялардын денгээлинде коюла баштады. Буга ачык мисал катарында Арфо Петросяндын «Мурас жөнүндө талаштар» («Знамя», № 8, 1961) деген макаласын көрсөтүүгө болот. Макалада якут адабиятынын өнүгүшүнө, аны баштаган биринчи жазуучулардын тагдырына байланыштуу өтө курч маселелерди козгоо менен катар, Молдо Кылычтын адабий мурасына да кеңири токтолот. Ал өзүнүн бир кыйла далилдүү жана ишенимдүү талашында А. Алтымышбаевдин эмгектериндеги тенденциялуулукту, бир беткейликти жетишерлик эле ачып көрсөткөн. Ырас, А. Петросян өзүнүн туура эле коюлган жол-жобо, көрсөтмөлөрүн ишке ашырууда Молдо Кылычтын чыгармаларынын өзүнө, текстке таянуу негизинде эмес, көбүнчө априордук теориялык ой жүгүртүүлөр менен чектелет. Мына ошондуктан жалпысынан реалдуу эле көз караштан чыгып жазылса да, А.Петросяндын макаласы үстүрт, декларативдүү иштелгендей. Бирок, ошондой болсо да, бул макаланын борбордук авторитеттүү журналдын беттеринде жарыяланышы, анын үстүнө анын автору жалпы совет адабияты боюнча атагы чыгып калган кесипкер

болгондуктан, Молдо Кылыч жөнүндөгү талаш ого бетер күчөп, татаалданып кетти.

Менин оюмча А. Петросяндын макаласындагы текстке кайдыгер мамилеге байланыштуу келип чыккан мүчүлүштөр ошол эле жылы жарыяланган А. Салиевдин «Диалектик бололу!» деген макаласында («Дружба народов», № 12; 1961) адилеттүү сынга алынган. Ырас, макаланын автору А. Алтмышбаев менен А. Петросяндын ортосундагы негизги талашты (Молдо Кылыч туурасындагы талашты) этиеттик менен четтеп өтүп, бул маселе боюнча өзүнүн позициясын ачыкка чыгарбас үчүн, көмүскөдө калтырып кетет. Бирок ошондой болсо да А. Алтмышбаевдин эки маданият жөнүндөгү догматтык концепциясын жактай келгенде, А. Салиевдин позициясы деле андан алыс эмес экени байкалып калат.

Айтор, көрүнүп тургандай, 60-жылдардын башында хрущевдук «жазгы баар» кайта баштап, Брежневдин административдик-бюрократтык мезгилинин ызгаары келер учурда улуттук маданий мурас маселеси ого бетер курчуп, өзүнүн мурдагы катаал чектерине кайрадан бекитилип, «кара сандыктын» түбүнө кайрадан катыла баштады. Тикеден-тике жогортодон берилген көрсөтмөлөрдүн негизинде Молдо Кылычтын чыгармаларын андан ары жарыялоо жана изилдөө гана эмес, Кыргыз ССР илимдер академиясынын Тил жана адабият институтунда иштеген араб жазмасын үйрөнүү боюнча (Молдо Кылычтын чыгармаларын пайдалануу аркылуу) кадыресе ийрим дагы кезектеги буйрук менен жоюлуп, Молдо Кылычка карата барчу жол биротоло жабылган болчу.

Дал ушундай татаал мезгилде Молдо Кылычтын мурасына каршылардын тобу кезектеги «жеңишке» ээ болушуп, Молдо Кылыч менен Касым Ты-

ныстановдун адабий чыгармаларына тыюу салуу жөнүндө Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитетинин токтому кабыл алынды. Дал ушу жерден бир учурду айта кетүүгө милдеттүүмүн. Тил жана адабият институтунда бул токтомду саясий жол-жобо, көрсөтмө катарында кабыл алып, иштеп чыгууда ушул саптардын автору окумуштуулар советинде баяндама жасап (Институттун директору атайы отпускеге кетип калганына байланыштуу), ал баяндаманын негизинде токтомду колдогон макала да жазылды. Муну айтып жаткан себеп: өткөндөгү жаңылыштыктан актануу эмес, тек гана Молдо Кылычтын айланасындагы талаш-тартыштын татаал картинасын ачыгыраак түзүү максатын гана көздөп жатам.

Мезгил, бизге, кыргыз адабиятчыларына, айрыкча аспирантураны борбор жактан бүтүп, кыргыз интеллигенциясынын мурда тааныш эмес чөйрөсүнө жаңыдан аралашып, иштей баштаган жаш кадрларына өзүнүн оор салакалуу таасирин тийгизбей койбоду. Андан бошоп чыгып кеткендер, бирин-серин болбосо, болгон жок. Ал турмак, Молдо Кылычтын чыгармачылыгына аябай берилип, күйүп-бышып жактагандар да, ошон үчүн сталиндик ГУЛАГды көрүп келгендер да өздөрүнүн ишенимдүү позициясын активдүү коргой алышпады. Анткени алар ошондой коомдук шартка туш келди. (Маселен, Т. Саманчин Академияда эмес, Педагогика институтунда иштешке аргасыз болду).

Кыскасы, 50-жылдардын аягы, 60-жылдардын башында Молдо Кылычтын мурасы жөнүндө кайчы пикир айткандарды түшүнсө болот. Ал эми 80-жылдардын Экинчи жарымында жаңыча ойлоону, кайра куруу, айкындык доору башталганда, көркөм нарктарды аныктоонун жалпы адамзаттык критерийи такталып, биринчи планга көтөрүлүп жаткан-

да, Молдо Кылычка карата болгон терс мамиле, аны мурдагыдай эле куугунтукка алуу, мурдагыдай эле «таптык» көз караштардын чектеринде кармоо – бул эң бери калганда анахронизм.

Мына ачык эле бир мисал. «Кыргыз совет адабиятынын тарыхынын» (1-том) деген коллективдүү эмгектеги «Кыргыз элинин көркөм сөз мурасы» деген бөлүмдө автор Молдо Кылыч жөнүндөгү жаныча көз карашты берүүгө аракеттенген эле. Китеп 1985-жылы эле жарыкка чыгыш керек болчу. Ал эки жыл бою басмада терилген бойдон кармалып жатты. Араң дегенде 1987-жылдын аяк ченинде жарык көрдү. Эмне үчүн? Дале болсо Молдо Кылычтын адабий мурасын аныкташ маселеси катуу тоскоолдукка келип учурады. Китеп жарыкка чыгып жатканда эле ал рецензияга берилип (эреже боюнча андай болушу мүмкүн эмес эле) кимдир бирөөлөр тарабынан Молдо Кылычка кайрадан катуу айып коюлуптур. Көрсө, бул жолку рецензент академик А. Алтымышбаев экен. Биз өз оюбузду акыр-аягына чейин жактоого аракеттендик. Бирок, чынын айтыш керек, күчүбүз жеткен жок, дагы чегинишке туура келди. Жогортодон болгон катуу кысымдан кийин, мурдагы тексти оңдоп, коюлган талап боюнча Молдо Кылычтын чыгармаларындагы «реакциячыл көз караштарды» жана «таптык маңызын» ачып берүү керектиги жөнүндөгү оңдоо беришке аргасыз болдук. Аргасыз болдук, анткени китептин жарыкка чыгышы өзү катуу тоскоолдукка келип такалды. Мына, административдик-бюрократтык режимдин салакасынын ачык далили.

Мен өзүмдүн жогортодо жасаган экскурсумда Молдо Кылычтын адабий мурасы туш келген тагдырды, анын тегерегиндеги көп түйшүктүү, көп драмалуу (а балким трагедиялуу) кайчылаштардын, кагылышкан кырдаалдардын үстүртөн гана тартыл-

ган жалпы сомосун бердим. Адабият изилдөөчүлөрү бул маселеге келечекте олуттуу түрдө кайрылып, ар бир окуяны, ар бир этапты калыбына келтирип, тарыхтын толук чындыгын берет деген ишенимдебиз. Азыр болсо төмөнкүлөрдү айтууну өзүмдүн бирден-бир милдетим катарында эсептейм. Молдо Кылычтын адабий мурасын эң биринчи илимий системалуу түрдө жарыялоо жана изилдөө (адабият жагынан) иши Тазабек Саманчинге тийешелүү.

Бул жыйнакты түзүүдө да, ага кириш сөздү жазууда да Т. Саманчиндин эмгектерин негизге алып, окумуштуунун калтырып кеткен бай тажрыйбасын үлгүгө алдык. Маселен, Т. Саманчиндин «Молдо Кылыч» (Иргелген казалдар) деген китебине жазылган кириш сөзү өзүнүн профессионалдык аткарылышы боюнча (40-жылдарда жазылганына карабастан) азыркы талапка да жооп бергендей деңгээлде болгондуктан, аны бир аз кыскартып, ушул китепке тиркеме катарында бердик. Анын үстүнө бул эмгек өзүнүн фактологиялык жагынан да, агартуучулук, андап-билүү жагынан да бир кыйла мааниси бар экени талашсыз.

Мындан тышкары Т. Саманчиндин «Кылыч – жазуучу акын» (Ф., Кыргызмамбас, 1948) деген монографиясы өзүнчө адабий окуя катарында сөз кылууга толук татыктуу. Бул китеп кыргыз адабий таануу илиминде акындын поэзиясын ар тараптуу изилдеген эң биринчи башталма десек, өзүнчө бир ачылга десек аша кетпейбиз. Сөз арасында айта кете турган нерсе, эгерде Т. Саманчиндин эмгегин (ошондой эле Ж. Шүкүровдун Молдо Кылычтын тили жөнүндөгү диссертациясын) кайрадан жарыкка чыгарса, албетте тийешелүү редакциядан өткөрүп, комментариилеп, адабий-илимий коомчулук үчүн, кала берсе жалпы окурмандар үчүн да пайдалуу эле иш болор эле. Кыскасы, көрүнүп турган

дай, Молдо Кылычтын чыгармаларын топтоп жарыялоодо, изилдөөдө эң ириде Т. Саманчиндин си-нирген эмгеги зор. Кечигип болсо да адилеттик ка-лыбына келтирилиши керек. Ар ким өз үлүшүн, өз энчин алууга тийиш. Биз болсок, ошол биринчи жол салгандардын тажрыйбаларына таянып, ошолор-дун ишин жаңы кырдаалда улантып гана жата-быз.

II

Ар бир элдин тагдырында түбөлүк маанисин сак-таган кандайдыр бир бурулуш окуялар болот. Кыр-гыз элинин тагдырындагы ушундай учурдун бири, бул XIX кылымда кыргыз-орус элинин ортосундагы байланыштын башталышы. Тилекке каршы кыргыз элинин тагдырындагы бул эң маанилүү этап тарыхый жагынан тарыхый документтердин негизинде жеткире иликтенип, далилдүү аныктама бериле элек. Маселен, мурдараак бул окуя тарыхчылар тарабы-нан «Россияга кошулуу» («Присоединение к России») деп келинсе, кийинчерээк жаңыча түшүнүк менен «Россиянын составына кирүү» («Вхождение в состав России») деп мүнөздөлө баштады. Анан дагы, кон-текстке жараша «өз ыктыяры», «өз эрки» («добро-вольное») деген аныктаманы кошуп коюшат. Айтор, кандай болсо да, мейли ал «кирүүбү», же «кошулуу-бу», «өз ыктыяры» мененби, же башкачабы, деги бул аныктамалар канчалык деңгээлде тарыхый чындыкка дал келет, маселенин түйүнү ушунда. Бир нерсени ачык эле айтса болот, терминдердин маани-синдеги акценттик кубулуштун өзүнөн эле автори-тардык бийлик менен административдик-бюрократ-тык доордун жасалмалуу шарапаттарынын илеби согуп турат.

Айтор, кандай болсо да XIX кылымдагы кыр-гыз-орус элинин ортосундагы байланыштын реал-

дуу окуяларын бурмалабай, же болбосо азыркы күндүн конъюнктуралык кызыкчылыктарына ылайыкташтырып жасалмалабай, тарыхый чындык кандай болсо, дал ошондой калыбына келтирүү учурдун эң биринчи зарылдыгы. Бул процесс кандай шартта, кандай кырдаалда өтпөсүн, кыргыз менен орус адамынын биринчи кездешүүсү телегейи тегиз, торколуу тойдогудай болгон эмес, ар бир конкреттүү учурдун не бир драмалык кырдаалдары болгону табийгый иш. Бир эле жагдайды эске аламы. Чынында да эки башка тил, эки башка дил, эки башка салт, эки башка диний ишенимдин бири-бирин түшүнүүсү, бири-бирне үйрөнүп көнүгүшү, бул даяр түрүндө анчейин колго түшө калчу нерсе эмес. Ал акырындык менен калыптанып, жетиле турган диалектикалык татаал процесс. Биз мурда мунун баарын тең жеңил баалап, үстүртөн мүнөздөп, маселен, жөнөкөй эле турмуш-тиричиликтеги психологиялык жагдайларга чейин көз жуумп коюп, социалдык, коомдук, маданий, салттык кездешүүлөрдүн бардыгын тең сыдыргыга салгандай, «улуу достуктун» жасалгалуу төрүндөй, салтанаттуу майрамдай сүрөттөп, аныктап келгенбиз. Көрсө, тарыхый окуяны шөкөттөп жасалгалоо, үстүртөн утурмдук саясаттын кызыкчылыгынан кароо акырында барып-келип тарыхый чындыктын түпкү маанисин төмөндөтүп, ал гаиа эмес, келечек өнүгүш ыраатына олуттуу салакасын тийгизип, орчундуу тоскоолдуктар түзөт экен. Биз муну азыр баштан кечирип жатабыз. Демек, өткөндөгү тарыхка, тарыхый мураска реалдуу көз жүгүртүп, реалдуу баасын бериш ар бир муундун милдети жана укугу.

Мына ушул ыңгайдан туруп көз жүгүрткөндө, Молдо Кылычтын чыгармачылыгына байланыштуу татаал түйүндөр бир четинен чечилип, андагы не бир терең катмарлар ачыла баштайт. Бул үчүн

адегенде Молдо Кылыч кандай доордо, кандай учурда адабий майданга келди, анын турмушка, дүйнөгө болгон көз карашы кандай кырдаалда, кандай тарыхый шарттарда калыптанды деген сыяктуу суроолордун түрмөгүнө жалпы сомосунан болсо да жооп берүүгө туура келет. Ушулардын арасынан эки учурду эң маанилүү деп эсептер элем. Биринчиси, Молдо Кылычтын өмүрү жана чыгармачылыгы кыргыз менен орус элинин ортосундагы карым-катыш өркүндөп, күчөп турган мезгилде, ошонун натыйжасында кыргыз элинин турмушунда, салтында, үрп-адатында, жалпы эле маданиятында айрым өзгөрүштөр байкалып, андан аркы келечеги да көрүнө баштаган мезгилде өттү. Мындай тарыхый бурулуш учур акындын чыгармасында кандай болсо да чагылбай коймок эмес. Экинчиси, Молдо Кылыч кыргыз жергесиндеги атактуу адамдардын биринин үй-бүлөсүндө төрөлүп, кийин чонойгондо диний мектептерден кат сабатын ачып, диний китептер менен, ошонун ичинде чыгыштын поэтикалык чыгармалары менен да таанышууга мүмкүнчүлүк алган. (Тарыхый-биографиялык маалыматтарды «Тиркемеде» берилген Т. Саманчиндин, Б. Солтоноевдин, И. Арабаевдин эмгектеринен алсаңыздар болот). Мына ушул кырдаалда китепти, жазуунун реалдуу турмушу менен таанышуу, акын артыкчылыктарын көрүү, сезүү поэзияга шыктуу жаш адамдын жаңыча жолго – мурдагыдай колго комуз алып, үн кошуп оозеки төкмөлүккө эмес – кагазга түшүрүп жазуу жолуна өтүүгө түрткү берген.

Ошентип, XIX кылымдын экинчи жарымында кыргыз маданиятынын майданына Шамыкан уулу Кылыч деген келип кошулду. Бул адамдын чыгармачылыгы жогоруда айтылгандай өзгөчө башталды да, өзгөчө өнүктү. Ошондуктан адабий тагдыры да өзгөчө болду. Бирок мурдатан кабыл алынган

эреже боюнча биз Молдо Кылычты ушу күнгө чейин Бай уулу Калыгул (1785-1855), Буйлаш уулу Арстанбек (1840-1882) баштаган «Замана» адабиятынын улантуучусу жана өкүлү катарында гана карап, ал эми «Замана» адабиятын болсо, түздөнтүз Токтогул менен Тоголок Молдонун карама-каршысындагы бүтүндөй реакциячыл багыт катарында мүнөздөп келдик. Эгерде абайлап көрсөк, ушунун өзүндө эле адабий окуяларды жөнөкөйлөштүрүү, бир беткей схемалаштыруу, алдын ала саясатташтыруу сыяктуу олуттуу бурмалоолор бар экени байкалат.

Молдо Кылычтын адабий мурасы, ырасында эле, өзүнүн көркөмдүк системасы, жанрдык жана тематикалык ар түрдүүлүгү, койгон маселеси, сүрөттөгөн окуясы, ал турмак, ыр табияты боюнча «Замана» адабиятынан айырмаланып турат. Мындан да курчутуп айтсак, анын традициялуу чен-өлчөмүнө дегеле туура келбейт, сыйбайт. Бир гана «Зар заманды» жазганы болбосо, ал жөнүндө сөз кийинчерээк, Молдо Кылыч өзүнүн чыгармачылыгы менен кыргыз сөз искусствосунда жаңы багыт ачкандардын бири.

«Замана» адабиятынын улуу өкүлдөрү Калыгулдан жана Арстанбектен анын эң биринчи айырмачылыгы – ал өз чыгармаларын өткөндөгүдөй оозеки түрүндө эмес, кагаз бетинде жараткан. Акындын бир да кол жазмасы сакталып калбаганына карабастан, кол жазма адабиятын баштоого жана өркүндөштүрүүгө зор демилге, шык менен киришкенине, жазуу иши анын кесибине айланганына, акын 1911-жылы Казанда жарык көргөн «Зилзала» поэмасы талашсыз далил. Кылыч жазуу кесибине аң-сезимдүү кириштиби, же жөн эле стихиялуу келип чыктыбы, азыр кесе айтуу кыйын. Мындайынча айтканда, эки жагы тең болуш керек. Айтор

кандай болсо да, акын дүйнөгө, турмушка карата болгон поэтикалык мамилесин жазуу түрүндө билдирүүнү өзүнүн зарыл милдети катарында караган болуу керек. Бирок коомдук турмуштун шартына жараша, басма ишинин, жазма салттын өнүкпөгөнүнө байланыштуу Молдо Кылычтын бүтүндөй аракети, демилгеси жекече гана көрүнүш бойдон кала берди, кол жазма өнөрү китептик маданияттын деңгээлине көтөрүлө албады. Кыргыз турмушунун ал кездеги тарыхый шартында андай боло да алмак эмес. Мында Кылычтын жеке күнөөсү жок. Бирок, Кылычтын жекече акындык трагедиясы бар: анын өз колу менен жазылган нукура кол жазмасы сакталбай калды. Мунун эң биринчи себеби, кол жазманы сактоо, аны жеке адамдын мүлкү катарында эмес, жалпы улуттук маданий байлык даражасында кароо көз карашы, кол жазманы өзүнчө бир адабияттын, азыркыча айтканда, манускрипт адабиятынын башталыш түрү катарында кароо көз карашы өнүгүп жетпегенине байланыштуу.

Молдо Кылычтын кол жазмасы, бул чындыгында да кыргыз көркөм сөз искусствосундагы жаңы багыттын башталышы, кол жазма адабиятынын (манускрипттик адабияттын) башталышы болчу. Акындын чыгармалары бир нече варианттарда бизге келип жетиши, бул манускрипттик адабияттын бирден-бир белгиси. Анткени акындын чыгармалары өз учурунда ар түрдүү көчүрмөлөрдө эл арасында кеңири эле таралган. Маселен, Т. Саманчиндин билдирүүсү боюнча Молдо Кылычтын чыгармаларын көчүрүп, тараткандардын бири көрүнүктүү жазгыч-акын Ысак Шайбеков болгон. Кийинчерээк, Молдо Кылычтын чыгармаларын жазып калтыруу, жарыялоо ишине Белек Солтоноев, Ишеналы Арабаев сыяктуу өз заманынын билимдүү адамдары, агартуучу ишмерлери бел байлап катышканынын

өзү эле акындын кол жазмасы эл арасында канчалык таанымал, белгилүү экенин ырастайт.

Молдо Кылыч өзүнүн поэзиясы менен кыргыз сөз өнөрүндө (оозеки түрдө өнүгүп келген) жаңы багыт ача баштаганы, анын чыгармаларынын жалпы тематикасынан эле («Кол казалы», «Чүй баяны», «Зилзала», «Канаттуу» ж. б.) ачык сезилет. Бул «казалдарда» (Т. Саманчиндин жанрдык аныктамасы) жазма адабияттын салты, түрү, ыр формасы, оозеки поэзияга салыштырып караганда, кадимкидей эле айырмаланып турат. Бирок, бул али биз түшүнгөн толук маанидеги жазма адабият эмес. Ал үчүн өнүккөн адабий салт жеткешпейт, же кече кесипчиликтин өнөр каражаттары жетишпейт. Ал гана эмес, Молдо Кылычтын чыгармаларында жазма адабий башталмалар менен бирге кадимки эле салттуу импровизациялык поэзия эриш-аркак жашайт деп айтсак да болот. Биз ойлойбуз, Молдо Кылыч өзүнүн казалдарын жаратууда көркөм жалпылаштыруу, иргөө, ондоп редакциялоо сыяктуу жазма адабиятка мүнөздүү болгон чыгармачылык даражага жете алган жок. Ал өзүнүн сезимин, жүрөгүн өйүгөн коомдук маселелерди, турмуштук окуяларды, жаратылыштык көрүнүштөрдү кандай көрүп, кандай түшүнсө, дал ошондой кагазга түшүрүүгө аракеттенген. Ошондуктан анын поэзиясында көркөмдүк солгундук да, биринчи эле «оозго» келип, кагазга түшүрүлгөн импровизация (төкмөчүлүк) да көп эле учурайт. Анын үстүнө Молдо Кылычтын чыгармалары, «Зилзаладан» башкасы, өз колу менен жеткен жок, башкалардын көчүрмөсү аркылуу жашап калды. Азыркы окурман акын жазгычтын чыгармаларын окуганда мына ушулардын баарын эске алуу зарыл.

Молдо Кылыч эмне жөнүндө жазган, кандай маселе аны көбүнчө кызыктырган, эмнеге көбүрөөк

көңүл бөлгөн? Эгерде акындын казалдарын абайлап карап көрсөк, аны эң ириде кызыктырган, акындын шыгын ойготкон тема кыргыз жери, кыргыз жеринин жаратылышы экенин байкайбыз. Балким, Молдо Кылычка чейин, андан кийин да кыргыз жеринде өскөн чөп-чардан тартып, кыбырап жашаган жан-жабырларга чейин бирден эсептеп, натуралдык түрүнөн баштап, көркөм сүрөтүнө чейин кеңири панорамасын жараткан бир дагы акын болгон эместир. Маселен «Керме-Тоо», «Жинди суу», «Чүй баяны» казалдарындагы жөнөкөй эле аталып чыккан өсүмдүктөрдүн, жан-жабырлардын, куштардын аттарынын өзү эле кыргыз жеринин табиятын таанып-билүүдө канчалык агартуучулук мааниси бар. Бирок бул анчейин гана эмпирика, же жөн эле санат эмес, көп учурларда табияттын даана тартылган пластикалык сүрөтү.

Желе тартып каркыра
Чубай учкан чуркурап,
Катарланган туруна
Асман менен зыркырап,
Ак шумкарды көргөндө
Быт-чыт болгон дыркырап...

(«Керме тоо»)

Эгерде «Керме тоо», «Жинди суу» казалдарында акын айрыкча жаратылыш көрүнүштөрүнө басым койсо, «Чүй баянында» социалдык мотив пайда боло баштайт. Молдо Кылыч Чүй жергесиндеги коомдук турмуштагы өзгөрүштөрдү, «жылкы бакчу жерге» «калаа орногонун» айтат, кеңири түрдө Токмок базарынын сырткы көрүнүшүн, ар түркүн улут адамдарын, орус, дунган, ногой адамдарын сүрөттөйт.

Көрүп турсаң Токмокту,
Күнүгө базар бакылдап,

Уста дүкөн бир тарап,
Узанып жатат чакылдап.
Дубаналар, каландар
«Амийин» деп кол жайып
Көчөдө жүрөт какылдап.
Дунганы жүрөт чакырып,
Чырпыктан челек асынып...
Араласаң Токмокту
Ак сарайлуу тамы бар,
Салтанаттуу жасанган
Сарт, ногойдун байы бар.

(«Чүй баяны»)

Молдо Кылычты, алыскы Тянь-Шань тоолорунан келген акынды, шаардын көрүнүшү, дүкөндөр, устаканалар, бөтөнчө базардагы элдин жыйылышы таң калтырат, акын алардын бирин калтырбай кагазга түшүрүүгө аракеттенет. Алардын ар бири жөнүндө кабарлоону зарыл деп эсептейт. Мына ошолордун ичинде акын үчүн эң башкысы, эң түйүндүүсү орус адамы. Ошентип, «Чүй баянында» Молдо Кылычтын орус адамына болгон карама-каршылуу мамилеси эң биринчи иретте ачыла баштайт. Бир жагынан, орус адамы «чочко-доңуз» баккан, дини башка «капыр» катарында көрүнүп, көңүлүнө жакпайт, ал эми ошол эле учурда, экинчи жагынан «болуш коюп, бий шайлап» элге жаңы тартип киргизгени, эгин эгип, мал бакканы, базары, дүкөнү, араба менен чакасы, айтор орус адамынын жашоо шарты акынды таң калтырат, кубантат. Молдо Кылыч мунун баарын Чүй жерине келген жаңылык катарында сезет, ошондой мааниде түп нусканы айныбай сүрөттөйт.

Бирок, «Чүй баяны» социалдык-турмуш жөнүндө атайы кеңири жазылган поэма эмес. Анын негизги мазмунун, барып-келип, Чүй жеринин жаратылы-

шы түзөт. Молдо Кылыч сүрөттөгөн Чүй, бул өзүнчө бир ажайып дүйнө: мандалак, ышкын, сарымсак, балтыркан, балжууран, козу кулак, кымыздык, адырашман, ат кулак, айтор эмне деген өсүмдүктөр, ошондой эле казалда эмне деген талжыгачтар, жан-жаныбарлар, канаттуу-куштар сүрөттөлбөйт. Бир нерсеге, бир жагдайга таң калбай коюшка болбойт, ушунчалык өсүмдүктөрдүн, жан-жаныбарлардын, канаттуу куштардын атын кайдан билет, алардын ар бирин кантип ажыратып тааныйт, бул бир жагы болсо, экинчи жагынан акын жөн эле тизмелебейт, ар бир көрүнүшкө так, кыска мүнөздөмө, сүрөттөмө берет, натыйжада Чүй талаасынын жана тоосунун табияты, адам колу тийе элек, бүлдүрүп буза элек, өзүнчө бир толукшуп, толуп турган бир сонун учуру менен көзгө элестейт.

Ушундан кийин «Канаттуу» деген атайын казалдын жазылышы да таң каларлык эмес. Молдо Кылычтын адабий мурасы туурасындагы 1956-жылы өткөн атайы илимий конференцияда М.О.Ауэзов өзүнүн кеңири сөзүндө «Канаттуу» казалына атайы токтолуп, «мындай чыгарма менен кандай гана адабият болбосун сыймыктана алат» деп айтканы бар. Көрсө, даанышман жазуучу бекеринен айткан эмес экен. Чынында эле бул чыгарма өзүнүн курулушу жана сүрөттөө ыңгайы боюнча өтө оригиналдуу чыгармалардын катарында турат. Биз муну ашырбай эле кыргыз жеринин куштары жөнүндөгү өзүнчө бир поэтикалык орнитология деп айтар элек. Сыйкы, Молдо Кылыч өзүнүн жаралышынан табиятка сугу түшүп, көргөнүн, укканын жаза кетирбеген, көз карашы таамай, курч, өтө сергек, баамчыл киши болгои. Ошонун эсебинен ал ар бир кушту, өңүтүсүнө, «иштер» ишине, «кылык-жоругуна» чейин сүрөттөп, ар биринин жекече «портретин» тартат.

Кыз баладай кыпыйтып
Кыргызга такса жагоону,
Аппак болот кебездей
Ак шумкардын саноору
Алып түшөр тоодакты
Алгыр куштун кырааны,
Илбесинди куткарбас
Туйгун куштун чырагы.

(«Канаттуулар»)

Ушул поэмага байланыштуу айта кетчү дагы бир учур бар: Молдо Кылыч казал түрүн жаратууда, мен айтар элем, түпкүрдөн, ичкериден стихиялуу түрдө жазма адабияттын көркөм закондорун ача баштайт, аны тикеден-тике жүзөгө ашыра баштайт. Маселен, «Канаттуу» казалы композициялык башталышы жана аякталышы бар өзүнчө бир бүтүн курулуш катарында таасир калтырат. Акын, адегенде, «сөз килитин ачарда», «жазбай аткан мергенди», «өрмөк соккон аялды», «алтын, күмүш иштеген» зергерди аябай жеткире даңазалайт, ошондой эле канаттуу куштар жөнүндөгү өзүнүн «ишин» да өз «кароолун» көздөгөн ыйык кесип катарында эсептейт. Чыгарманын акырында өмүрдүн өтүп баратканына, баштан далай «чалалык» кеткенине катуу өкүнөт да, Молдо Кылыч мындайча жыйынтыкка келет:

Дагы жазам чөпчарды
Санат кылып чыгарып.
Азырынча басамын
Сөз аягын мен карып.
Кече берсе кечүүнү
Чалчык болот булганып...

Келтирилген ыр саптарынан акындын сөзгө, болгондо да, поэтикалык сөзгө болгон мамилеси

ачыкка чыга баштайт, башкача айтканда акындын эстетикалык табити дааналана баштайт. Кечүүнү кайра-кайра кече берсе «чалчык» болгон сыңары, сөздү кайталай, опсуз узарта берүү, оозго келгенди кагазга түшүрө берүү да ошондой жыйынтыкка апкелет. Бул көркөм сөзгө карата болгон жаңыча мамиле, маселен, төкмө акындар канча айта берсе, күү менен, ошон менен жуурулушуп билинбей калса, ал эми кагазга түшкөн сөз ордунда эмес болсо, оркоюп бөлүнүп калганын таамай көргөн, сезген жаңыча мамиле.

Молдо Кылыч «Канаттууну» бүтүп жатып эле «Бүркүт тоюн жазайын» деп убада берет. Ушуга караганда «Бүркүттүн тою» удаа эле жазылган болуу керек. Акын кыргыз жаратылышындагы куштардын «турмушун» аябай жакшы билгени, ага кандайдыр бир кокустан эмес, учур-учуру менен эмес, ички зарылдыктан улам такай кайрылып, өзүнүн төл максаттарынын бирине айландырганы дал ушул казалдан да ачык көрүнөт. «Бүркүттүн тою» баштан-аяк бүткөн аллегория эмес, ошондой эле тамсил да эмес. Анда, каймана маани жана тамсилдик сюжет бар экенине карабастан... Бул казал баарынан мурда афористтик так, таамай мүнөздөмөлөр менен тыгыз иштелип, ар бир куштун жекече «сыпаты», «мүнөзү», «кылык-жоругу» даана сүрөттөлгөн портреттик панорама. Маселен, бир куштун «портретин» тартуу үчүн кээде бир гана аныктама толук жетишерлик.

Чечен болду булбулу,
Торгой болду молдосу,
Кекилик ашкан жоргосу,
үпүп болду жолдошу.
Эшен болду күкүгү
Сопу болду үкүсү,

Күйкө болду бийчиси
Жөргөмүш болду дарчысы

(«Бүркүттүн тою»)

Арийне, ар бир мүнөздөмөнүн, аныктаманын ар жагында, катылган аллегориялык маани бар, бирок бул, менин оюмча, адам турмушун сүрөттөөгө карата болгон аракет эмес, тескерисинче, адамдын жүрүш-турушу, турмуш-тиричилиги аркылуу «канаттуулар дүйнөсүн» ачуу. Айрыкча ушундай көркөмдүк максат «казан асуу», «балбан күрөш», «ат чабыш» сыяктуу эпизоддордо кескин сезилет.

Бул поэма жөнүндө өз учурунда Т. Саманчин мындайча жазган экен: «Бүркүттүн тою» – бай-манаптардын берген той-аштарынын калың букара элге келтирген жабырчылыгына тамсил түрүндө көрсөткөн аллегориялык-сатиралык поэма. Бул поэмада ошол учурдагы элди эзип келген бай-манап, бий-болуш, кожо-молдолордун ырайымсыз сыпаттары жана алардын уруучулук-феодалдык башкаруу жолдору өтө кылдаттык менен көрсөтүлгөн». (Т. Саманчин. Кылыч – жазуучу акын». Фрунзе, Кыргызмамбас, 1948, 64-65-беттер). «Бүркүттүн тою» казалына ушундайча мүнөздөмө беришкө Т.Саманчиндин өзүнчө негизи бар эле. Баарынан мурда кандай гана чыгарма болбосун, сөзсүз түрдө социалдык-коомдук турмуштун тикеден-тике чагылышын көрүү ал мезгилдин адабий таануу илимине өтө мүнөздүү болчу. А чынына келгенде Молдо Кылыч бай-манаптардын той өткөрүү каадасын келекелеп, сындап жатпаса деле керек, анын тек гана ошол өзү жакшы билген каада-салттарды, жөрөлгөлөрдү куштар дүйнөсүнө «көчүрүп» келип, канаттуулардын жекече айырмачылыктарын сүрөттөөнү максат эткен болуу керек. Поэманын мына ушул өзгөчөлүгүн байкоо үчүн анын жыйынтык бөлүмүнө

көз жүгүртүү жетишерлик. Маселен «күлүктөргө» он байге сайылат. «Баш байгеси куу», андан ара улам кичирейин отуруп, эң сонкусу «чычкан» болот. Дал ушул эле градация тартип күлүк жарышта да толук сакталып, эң биринчи болуп «карчыга кыраан», онунчу болуп «күйкө» келет. Акын «байгени» гана эмес, «жеңип алуучуларды» да ушул градациядан өткөрөт, «карчыга кыранга» – «куу», «күйкөгө – «чычкан» тийет. Байкалып тургандай градация жөн жерден эмес, куштардын табиятына жараша келип чыгат.

Молдо Кылычтын чыгармачылыгында «Буудайык» аттуу поэма өзүнчө бөлүнүп, айырмаланып турат. Бул чыгарма өзүнүн көркөмдүк табияты боюнча элдик сюжеттин негизинде жазылганы талашсыз. Ал адегенде Койлуу Түкөлөй деген карыянын (Б. Данияр уулунун кабары боюнча) оозунан жазылып алынган да, Молдо Кылычтын 1925-жылы жарыкка чыккан «Канаттуу» деген китебине киргизилген. Түзүүчү тарабынан бул поэма кандай негизде Молдо Кылычтын жыйнагына киргизилгени азырынча бизге белгисиз. Бирок бир нерсени божомол түрүндө айтса болот. Каптсе да Молдо Кылыч чыгармачылыгы жагынан көбүнчө жан-жаныбар, өсүмдүктөр, канаттуулар дүйнөсүнө жакын болгондуктан, акындын Буудайык жөнүндөгү мифологиялык сюжетке кайрылганы, аны өзүнүн поэтикалык ыңгайына жараша иштеп чыкканы талашсыз болуу керек. (Түзүүчүдөн: Чын эле ошондой, аны Б.Данияровдун «Сөз башынан» К.Асаналиев жакшы байкабай калса керек, Анда, баш сөздө: «Буудайык» менен «Буудайыктын тою» эл оозундагы илгертен келе жаткан тамсилдер (?). Баары тең куштар тууралуу айтылган тамсил(?) болгон соң, бир китепче кылып жибердик» делип, даана эле көрсөтүлүп турат.).

Куш төрөсү буудайык жөнүндөгү мифологиялык сюжет баарынан мурда адам менен жаратылыштын ортосундагы табийгы биримдикти, илгертен келаткан мыйзам ченемдүүлүктү сүрөттөйт. Жаратылыш мыйзамын бузуу, ага зордук-зомбулук көрсөтүү, табийгы эркинен ажыратуу, акыры келип, адам турмушунун трагедиясына алып келет. Буудайыкты тапка келтирүү, б.а. аны каалагандай «пайдалануу» үчүн саятчы өз өмүрүн кыйыш керек. Бир эмес, эки саятчынын өмүрү кыйылат. Бирок, баары бир, буудайык бүт бойдон багынып бербейт, адам зордугуна көнбөйт. Тектирдеги текени терип алган, куюлушта кулжаны кууп алган буудайык «алтымыш айры ак бугуга» сала бергенде, аны алуудан баш тартат, анткени куш төрөсү жаратылыштын дагы бир төрөсүнө каршы барбайт.

– Анан куш төрөсү буудайык
Алтындан боосун тытты ошол
Айды карап сызды ошол.
Күмүштөн боосун тытты ошол
Күндү карап сызды ошол.

(«Буудайык»)

Адам канча ирет өз өмүрүнөн кечпесин, баары бир, жаратылыш мыйзамын бузууга, же ошол мыйзамга каршы турууга мүмкүн эмес, жаратылыш өзүнүн табийгы абалында жашоого тийиш – поэмдан ушундай корутунду чыгат.

Кыргыз элинин оозеки поэзиясында, «Кожо жаш» эпосу баш болгон жаратылыш турмушун түшүндүрүүгө, анын кеңири сүрөтүн тартууга болгон укмуш демилгелер бар. Ошолордун арасында сөзсүз «Буудайык» поэмасынын да өз орду бар. Балким, бул чыгарманы Молдо Кылычтын төл чыгармасы катарында кароого азырынча болбос. Ошон-

дой болсо дагы бул элдик сюжетти казалга айландырууда канаттуулар дүйнөсүн мыкты билген Молдо Кылычтын түздөн-түз тийешеси бар экенине шек кылууга болбойт. Муну далилдөө – келечектеги текстологиялык иштердин милдети.

Молдо Кылычтын адабий тагдырында айрыкча мааниге ээ болгон жана өз «ишин» жасаган чыгармалардын бири «Зар заман» казалы. Бул чыгарма өзүнүн тематикасы, мазмуну боюнча Калыгулдун «Акыр заман», Арстанбектин «Тар заман» поэмаларын улайт. Бирок, улап гана чектелбейт, традициялуу мотивдерди андан ары тереңдетет, кеңитет, ал эми кээ бир коомдук-турмуштук көрүнүштөрдү сүрөттөө жагынан жаны сапаттык баскычка көтөрүлөт. «Зар заман» казалына кандай маани бергени Молдо Кылычтын төмөнкү сөздөрүнөн эле байкалат:

Молдо Кылыч мен атым,
Болжолу жок санатым.
Айта берсем сабаган,
Ак шумкардай канатым.
Окуп көргөн молдолор,
?чүрө көр калатын.
Жакшы окуп карасан,
Оюндагы сөзүңдүн
Баарын мындан табасың.

(«Зар заман»)

Буга чейин бир дагы чыгармасында Молдо Кылыч «оюндагы сөзүңдүн баарын мындан табасың» деген сыяктуу максаттарды айтпайт, андай милдетти алдын-ала өз мойнуна жүктөбөйт, тескерисинче, эмне жөнүндө сөз болорун конкреттүү түрдө чектеп коёт. Демек, мына ушуга караганда «Зар заман» казалында акын өз доору, мезгили жөнүндө ой жүгүртүү жүргүзүп, кыргыз турмушунун кеңири

сүрөтүн тартууну көздөгөн. Ырасында эле, Молдо Кылыч бул казалында кыргыз турмушунун көп түрдүү түйшүктүү, катаал жактарын санат түрүндөгү ырга кошуп, сүрөттөп чыккан. Азыркы окуучу бул казалдан дин жөнүндөгү, өткөн турмуш, өз учуру, келечек мезгил жөнүндөгү, адамдардын жүрүм-туруму, жөрөлгөлөрү, салт-санаасы жөнүндөгү акындын ой жорутуусун табат, анын көпчүлүгүнө кошулат, анткени ал накыл сөздөр азыр да өз маанисин коротпой, күнү бүгүнкүдөй жаныча угулат, кай бирине макул болбойт, кантсе да алар өз күчүн жоготкон, өз мезгилинин, өз учурунун гана керектөөлөрүнө кызмат аткарып, чектелгени сезилип турат. Бирок, кандай болсо да, «Зар заман» бул баарынан мурда акындын кыргыз турмушу, кыргыз тагдыры жөнүндөгү бүтүндөй бир философиялык ой толгоолору, акындын жүрөктөн чыккан муң-зары, күткөн үмүт-тилеги, эртеңки идеалы. Ошондуктан дал ушул чыгармада Молдо Кылычтын көз карашындагы даанышмандык менен тарыхый чектелиш өзүнүн бүткүл карама-каршылыктары менен ачык чагылган.

Арийне, Молдо Кылыч бул казалында өз доорунун поэтикалык санжырасын жаратып жатып, ошол учурдун эң курч маселеси болгон кыргыз-орус адамынын байланышына кайрылбай коймок эмес. Мына акындын адегендеги мамилеси:

Байыркынын өркүнү
Көчүп турган күн-түнү.
Алтын, күмүш, абайы
Кыз, келиндин үртүгү.
Кыз, келиндин кийгени
Кызыл жибек кырмызы,
Эмдигини карачы,

Орус алып турагын
Түштү жерге жылдызы.

(«Зар заман»)

Көрүнүп тургандай Молдо Кылыч «байыркынын» заманын «эмдигинин» заманына салыштырат, натыйжада өткөнгө сонуркайт, өткөндү даңазалайт, бирок, бул тек гана даңазалоо эмес, «байыркыны» «эмдигиге» карама-каршы коюу. «Жылдызы жерге түшкөн» элди көргөн акындын өкүнүчү, муң-зары даана эле сезилет, акын аны жаап-жашырбайт, ачык эле сыртка чыгарат. Бир мезгилде Молдо Кылыч дал ушундай саптары үчүн «күнөөлөнгөн», өзү эле эмес, аны изилдеп, жазгандар да күнөөлөнгөн. Эгерде бүгүнкү күндүн тарыхый бийиктигинен карап көрсөк, акынды ошол ыр саптары үчүн күнөөлөшкө, «биз көргөндөй көр», «биз туйгандай туй» деп айтышка болор беле. Тилекке каршы, авторитардык доордо, шал мезгилде дал ошондой талаптардын негизинде, Молдо Кылычты өзүнүн тарыхый шартынан, жашаган чөйрөсүнөн ажыратуу негизинде ага жана аны изилдегендерге эч кандай негизи жок айыптар тагылып келбедиби.

«Зар заман» санат түрүндө жазылган чыгарма дедик. Казалдын бул жанрдык касиети туурасында Т. Саманчин, Б. Юнусалиев мурда эле жазышкан. Демек бул чыгарма өзүнүн түп негизинде санат болсо, ал салт боюнча бир эле учурдун чыгармасы эмес. Ал улам жаңыланып, кубулуп, жаңы тема, идея менен байып, эскиси унутулуп, керектүү зарылдары улам күчөтүлүп, такталып отурат. Т. Саманчин өзүнүн эмгегинде «Зар заманды» Молдо Кылыч 32 жашында 1898-жылы жаза баштаган деп көрсөтөт. Ошондой болгон күндө да бул казал акындын бир отуруп, баштан-аяк бүтүргөн чыгармасы эмес. Ага акын көп жылдар бою кайрадан кайрылып турга-

ны талашсыз. Буга ачык далил катарында акындын орус адамына болгон көз карашынын эволюциясын көрсөтүүгө болот. Акын өзүнүн казалынын аяк ченинде бул маселе боюнча мындай жыйынтыкка келет:

Орустун кана жазыгы?
Малайга берет акыны,
Падышалуу чиркиндин
Закондун туура жатыгы.
Каратса да жеринди,
Арзан кылды эгинди,
Сураса кыргыз орусту
Тердирет эле коңузду.

Бул ыр саптарынан орус эли жөнүндөгү Молдо Кылычтын көз карашы түп-тамырынан бери өзгөргөнү ачык эле көрүнүп турат. Акын баякыдай жатыркабайт, чочуркабайт, орус адамынын келиши менен акыйкаттык, адилеттик орной баштаганын тайманбай айтат, «каныңды сүлүктөй соргон» жергиликтүү болуштарга караганда «орустун уругу» кайырлуу, калыс болорун белгилейт. Мындай көз карашка Молдо Кылыч көп жылдардан кийин, кыргыз жергесинде жүрүп жаткан коомдук өзгөрүштөрдү өз көзү менен көрүп, түшүнө баштагандан кийин улам жетишти го деп ойлойм. Мына ошентип, азыр биз Молдо Кылычтын көз карашындагы тарыхый чектелиш, карама-каршылык жөнүндө гана айтпастан, ар кандай ири адабий инсандын ички руханий дүйнөсүндө боло турган табийгы өркүндөө, эволюция жөнүндө да айтсак негиздүү болот.

Молдо Кылычтын поэзиясына, ар кандай эле чыгармачылык сыяктуу, дайыма кыймыл-аракеттеги эволюциялык процесс катарында мамиле жасаганда гана акындын мурасына азыркыча баа

берүүгө болот. Акындын поэтикалык эволюциясы кимдир бирөөлөр каалагандай түз сызык боюнча өнүккөн, телегейи тегиз прогресс болгон эмес. Аны антип да карабоо керек. Мына, маселен, «Зилзала» поэмасы. Мындайча айтканда, Т. Саманчин аныктагандай Молдо Кылычтын «арман күүсү».

Акын бул казалында 1911-жылы Кыргызстанда болгон жер титирөөнү сүрөттөйт. Кыргыз элин трагедиялуу кыйроого дуушар кылган бул капсаландуу жаратылыштык кырсык Молдо Кылычтын акындык сезимине тийбей койгон эмес. Ал дароо эле, азыркы сөз менен айтканда окуянын кызуу издери менен, «Зилзала» казалын жаратат. Ошол жылы эле ал Казанда басылып чыгат. Эмне үчүн акындын башка чыгармаларына эмес, атап айтканда дал ушул «Зилзала» казалына казандык басма ишмерлеринин көзү түшүп, өтө шашылыш түрдө жарыкка чыгарышты деген суроо туулбай койбойт.

Бул суроого жоопту чыгарманын түпкү мазмунунан издөө керек. Арийне, жер титирөөдө элдин кыргынга учурашы эң биринчи иретте акынды ар түрдүү ойлорго салбай койгон эмес. Ошондуктан ал адегенде эле бул каргашалуу кырсыктын реалдуу картинасын сүрөттөөнү максат коёт. Бул сүрөттөөлөр «Чүй баянында», «Канаттууда», «Бүркүттүн тоюнда», «Зар заманда» жаратылыш көрүнүштөрү, турмуштук кырдаалдар мүнөздөлгөндөй даана, ачык болбосо да, өз максатына жеткен десек болот. «Зилзала» казалынын ыр көркөмдүгү каалаган чекитке жетпей калыш себептери, биринчиден, акын бул чыгармасын өтө шашылып, жогоруда белгилегендей, окуянын кызуу издери менен жараткан, бул акындын түз эле кагазга түшүргөн импровизациясы десек болот, экинчиден, акынды өтө кызыктырган маселе, эң ириде ушул жаратылыштын кырсыгы кайдан келип чыкты, себептери эмнеде деген сыяк-

туу «жаратылыштын сабагын» түшүндүрүү болгон. Жаратылыштын ушундай кырсыктарын түшүндүрүүдө Молдо Кылыч өзүнүн диний көз караштарынын алкагынан чыга албайт. Ал турмак, «Зар заманда» байкала баштаган динге карата болгон сынчыл позициясынан чегине баштаганы, жер титирөөнүн окуясы акынга аябай оор таасир тийгизгени, ошонун натыйжасында Молдо Кылыч мистикага карай дагы бир кадам шилтегени ачык эле көрүнөт.

Дин мусулман агайын,
Сактагуучу кудайым.
Акыр заман белгиси,
Сизге баян кылайын,
Китептерде сөзү бар,
Ынанбасаң табайын.
Заман андай болмогу,
Жерге бузук толмогу,
Ар сонундун иш чыгар,
Мына ушул болжолу.

(«Зилзала»)

Жер титирөөнүн апкелген трагедиясын Молдо Кылыч мындан башкача түшүндүрө алмак эмес. Акындан мындан башкача көз карашты, мындан башкача философияны талап этүү тарыхый адилетсиздик болор эле. Молдо Кылычтын адабий мурасы өзүнүн жаратылыш көрүнүштөрдү, адам турмушун сүрөттөгөн реалисттик салттары, жаңыча башталмалары менен гана эмес, ошондой эле курч социалдык карама-каршылыктары, бүдөмүктөрү, мистикалык чегинүүлөрү менен да баалуу, ал мына ушундай көп түстүүлүгү, көп жактуулугу менен дайыма жандуу кыймыл-аракетте. Маселен бир гана факт.

Молдо Кылычтын «Зилзала» казалында кездешкен:

Беш-алты жыл ичинде
Бир алаамат башталар

деген ыр саптарын Т. Саманчин өзүнүн изилдөө-сүндө: «Кылычтын бул айтканы, 1916-жылкы кыргыз элинин падыша өкмөтүнө каршы чыгарган көтөрүлүшүнө туура келет. Көтөрүлүш жеңилгенден кийин кыргыз эли аябай кыргын таап, өтө каатчылыкка учурагандыгы белгилүү» деп түшүндүрөт. (Т. Саманчин. Кылыч жазуучу-акын, 1948, 107-бет).

Молдо Кылыч өзүнүн бүткүл билимин, акындык өнөрүн элдин маданиятын өнүктүрүүгө жумшаган. Ошондуктан ал кол жазма адабиятынын башатында турган. Башат, бул карангылыктан, түпкүрдөн жылчык таап, көз таап жарыкка чыгуу. Молдо Кылыч ошол башаттай. Ал «Зар заманда» төмөнкүдөй саптарды бекеринен жазбаган:

Жатып өзүм кайгырам
Казак, кыргыз калкыма.
Жапан өскөн карангы
Артта калган салтына.

Молдо Кылыч ушул «карангылыктан» чыгуунун ишенимдүү кадамын жасаган акын-жаагычтардын, акын-агартуучулардын биринчи катарында.

Кеңешбек АСАНАЛИЕВ.

КЫЗ-ЖИГИТ

Кыз жетиге келгенде,
Энесин кошот жергеге.
Ойногону курчак,
Кызыгып турат кылчактап
Кызыл-тазыл нерсеге...

Сегизинде секелек,
Ыркын башка бөлгөнү.
Тогузунда толгонот,
Ойго түшүп ар неме.
Дебилгелеп¹ сермелеп,
Жакындашат күзгүгө.

Он жашында обозго²
Оюн жакка умтулуп,
Көнүл коёт комузга.
Он бириңде оолугуп,
Көнүлдөнөт абыдан
Оюн менен күлкүгө.
Кыял күтө баштаган,
Он экиге келгенде
Кыз-келинге жакындап,
Эртели кеч өргөөдө.

Он үч жашта ойлонбойт,
Тентушунан өңгөнү.
Буладай болуп булайып,

Ай тамагы кылайып,
Он төрт жашта кыз бала,
Тоту куштай булактайт.
Толукшуган тууган Ай,

Он беш жашка келгенде
Ой тилеги сүйгөндө.
Чолпондой жүзү жаркырап,
Кызгалдактай кылактап,
Кызыл алма, анардай.
Жигит ынтык³ зарланып,
Жетбедим деп арданып.
Ашык болчу ар качан
Күндүз-түнү какшаган,
Кызыл өнү самандай.

Он алтыга келгенде
Тирүү эмес өлгөндөр,
Жүзүн көрүп талгандай.
Жигит түгүл кары да,
Жытына чанкап баргандай.

Он жетиге келгенде
Жанган жарык панардай.
Оюндун гүлү болгондо,
Короздонуп койкойгон,
Теректей болуп теңселип,
Чырпыгы алтын чынардай.
Ыргайдай болуп ыргалып,
Көркүн көрсө таңданып,
Буластай басып буралып,
Эптелишип кыналып
Сүйлөгөндө жоодурап,
Сөөлөтү туйган тынардай,
Жатса, турса оюнан,
Сүйгөн жарын чыгарбай.

Тазалыгы жанда жок,
Ар ким көрсө кумардай.
Бети кызыл, эти ак,
Көзү жанган шам чырак.
Күлүк аттын мойнуна
Тагып койгон тумардай.
Көрбөсө жигит энгиреп,
Мас сыяктуу зенгиреп,
Бир мүнөткө туралбай
Эрксиз кетет күйөөгө
Ыктыяры суралбай.

Күйөөсүнө келгенде,
Тааныбаган жат элде
Бенде болуп жалдырап,
Үйдөн карыш чыгалбай,
Эске түшүп кыз чагы
Эстен кетпей баштагы.

Эл билет деп калтырап,
Эриккенин жазалбай,
Торго түшкөн кушка окшоп,
Жетим калган кызга окшоп.
Бутка кишен түшкөнсүп,
Карыш жерден басалбай,
Күн тундуруп түн болуп,
Үйдөн чыкпай дым болуп
Бир да көөнүн ачалбай...

Жакшы болсо күйөөсү,
Жалпы баары бүлөсү,
Эл шатырап үйүндө
Эртели-кеч базардай.

Жаман болсо тийгени
Өрттөй ичи күйгөнү,

Кайгыдан жүрөк чер болуп,
Өпкө көөп казандай.
Улутунуп, үшкүрүп,
Көздөн жашын басалбай,
Оюн, күлкү жоголуп,
Зарланган үнү азандай.

Кыздын көбү жалтама
Кыз сыягы тышындай
Жүздөн бири чалдан жуук,
Өмүрү өткөн кысылбай.
Ким күнөкөр текшерсең,
Кыздар калбайт жышылбай.
Азгырмайын койбогон
Кызды жигит тушундай.
Алып түшөт асмандан
Ак карчыга кушундай.
Жүздөн бири эсен соо
Эрге кетет бузулбай.

Бузулбастын өмүрү
Өткөн алтын буусундай.
Алдангандын өмүрү
Өтөр согуш чуусундай.
Кыз жигитке тең кесир
Арампоздук⁴ кызылдай
Оодарылбас жаш болбос,
Устаранын мизиндей.
Арампоздук, алдамчы
Азезилдин⁵ туусундай.
Ажырашып кеткен соң
Кышкы чилде суусундай,

Алданбаган кыз-жигит,
Адам жеңгис жоосундай.
Жылдызы жарык өмүрү

Жаркыраган Ай, Күндөй.
Тазалыкта кыз жигит
Адам жеңгис жоосундай.
Жылдызы жарык өмүрү
Жаркыраган Ай, Күндөй.
Тазалыкта кыз жигит
Айдың көлдүн өзөндөй.
Башканын бейли кандайча
Менин оюм ушундай.

Кыз, жигитке бирдей иш
Жашчылыктын барында,
Он жети менен он беш жаш
Кыян-селдин шарындай.
Куласа тоодон аска таш
Ким токтотот кымындай?
Кулаган ташты сезбестен,
Тийгенде калбас жарылбай.

Шол сыяктуу көйгөй жаш
Көйгөб салат ар кандай.
Кулаган таш, жүргөн сел
Адамдын көпкөн жашындай.
Ойлосоңуз ушул иш,
Ар адамдын башында ай.

Мейли жигит, мейли кыз,
Токтотсо боюн көпкөн кез.
Мүрөктүн өлбөс дарысы
Адамзатка табылгыс.
Айткан менен ал ишти
Кылалбадык өзүбүз.
Ак чатырдай ак үйдүн
Аныгында керек жок.

Куба төбөл үй болсун
Тышы бозум, ичи ак.

Антташканың, алганың
Болсун ичи шам чырак.
Көрсө копол сыртынан
Ыгы болсун сизге бап.

Ичи ирин ылайдын
Сырты болор апапак.
Тандап жүрүп алганың
Анташканың сынап бак.

Сыры сизге эп келсе
Жандан кечип, сылап бак.
Талпак болсо тандамал
Бет кызарып, сынар шак.
Жүрөгүнө чер болуп,
Көкүрөккө калар так.
Көрүнгөндөй күзгүдөн,
Жанашалап бой кынап,
Ыкымына келгенде
Тартсаң качат нарылап.
Карматпаган закымдай
Жалт беришет чын ынак.

Колдон түшкөн сымаптай
Коргошундай думалап.
Дили сенде, тили жат
Алдап, арбап, сөз улап.
Эзилишип, эришип
Күлүмсүрөп гүл бурап.
Тоту куштай керилип
Жандай басып шоодурап,
Жанын жанга кошконсуп,
Кыйгач карап жоодурап.
Чырайланып сырт берсе
Кимдер калбас жалдырап.
Таразага тартканда

Акыйкатын кубалап,
Күн чыгыштык, күн батыш
Баарын текшеп абайлап.
Эркек, аял баарында
Бирдей экен бул сынак.

АЛДАМЧЫ

Келип кетем Шамшы ашып
Кезегинде Токмокко,
Кээде жолдо жолугам
Кыйкырышкан бир топко.

Кылгырышып чогулган
Конуп жаткан ашпоздо,
Арак, сыра¹, бозо ичкен
Ылжыган мас акмакка.
Кокус түшүп кетпесин
Жети түрлүү дозокко.
Масчылыктан барысы
Батабыз деп кызыкка,
Кумар ойноп кетишет
Арампоздук бузукка.

Тааныганы ырда деп,
Салып кетет азапка.
Кызыталак дешишип
Корсулдаган ала өпкө
Кой союшуп эт жеген
Денгенеге² кызыккан,
Жолугушуп калыпмын
Кокусунан бир итке,
«Денгенеге кошул, – деп,
Калбаңыз, – деп, – иреттен
Кантип карап турасың

Куру калып бул эттен.
Акчаңызды төлөймүн
Куткарам, – дейт, – милдеттен».

Убадага карадым,
Жетишпестик себептен.
Акырында чиркин ай,
Салды капа күйүткө.
Сен черикчи³, мен тынай⁴
Деген сөзү эң өттү.
Жанымдагы акчамы
Этке төлөп кур кеттим.

Акча чиркин курусун
Жолугупмун илдетке.
Беш алты күн сүзөктөп,
Каңгып жүрдүм элетте.
Качан болсо бачагар⁵
Алдамчылык тилекте.

Атын айтсам эң уят
Өзү манап уруктан,
Конок келсе кубалап,
Кондурбастан куруткан.
Тышка барса чиренет
Манапсынып ант аткан.
Ашып барып Кочкордо
Алда канча жолуккан.
Жаны уктум кабарын
Каттоо келип улуктан.
Опус⁶ кылып мал-мүлкүн
Ажыраткан уяттан.

Андан башка иши жок.
Алып кеткен бир атын
Киши акысын кишиге

Кетирбеген жараткан.
Насыялап⁷ алчу экен
Токмоктогу бай сарттан.
Далай алдап ар кимди
Булун бербей боздоткон.
Беремин деп чай ичип
Бечараны сыздаткан.

Акырында жазасын
Улук берген тияктан -
Жөө калтырып бозортуп,
Ач бөрүдөй улуткан.

Өмүр бою киши алдап
Жан сактоого кыныккан,
Жаш чагынан бузуку
Алдоо менен күнү өткөн.
Алдамчылык кесипти
Көнүлүнө уюткан.
Алдамчынын ар качан
Алла ишин кыйыткан.
Сакта кудай ар кимди
Ал сыяктуу бузуктан.

Алдамчыны көргөмүн:
«Азыр берем» – деп айткан
Жалганчыны көргөмүн,
Акырында ар кимге
Салган чырын көргөмүн.
Акыйкатка келгенде
Жалган, чынын көргөмүн.
Алдап жүрүп ар жерде
Калган чырды көргөмүн.
Алдап күнүн көргөндүн
Артык ойлойм өлгөнүн.

Көпкөндөрдү көргөмүн
Көпкөндөрдүн түбүндө
Көзүнөн учуп арачы
Көп бергенин көргөмүн.

Шок болгонду көргөмүн,
Шок болгондун түбүндө
Көрүнгөнгө соктугуп,
Жок болгонун көргөмүн.

Зор болгонду көргөмүн,
Зор болгондун түбүндө
Ичерине аш таппай
Кор болгонун көргөмүн.

Тар болгонду көргөмүн,
Тар жүргөндүн түбүндө
Эки этак, бир таяк
Зар болгонду көргөмүн.

Өкүмдөрдү көргөмүн,
Өкүнгөнүн көргөмүн.
Эртели кеч тепки жеп,
Өкүргөнүн көргөмүн.

Манаптарды көргөмүн,
Малы түгүл ити жок,
Дубанадай тиленген
Жалактарды көргөмүн.

Пара алганды көргөмүн,
Пара алгандын түбүндө
Элге болуп шерменде
Камалганын көргөмүн.

Жел өпкөнү көргөмүн,
Жел өпкөнүн түбүндө

Кызыл-ала кан болуп,
Жөлөткөнүн көргөмүн.

Тим жүргөндү көргөмүн
Тим жүргөндүн акыры,
Өз акына тең болуп
Тың жүргөнүн көргөмүн.

Тек жүргөндү көргөмүн,
Тек жүргөндүн түбүндө
Жакшы менен жаманга
Тең жүргөнүн көргөмүн.

Берендерди көргөмүн,
Узак бейил, кең санаа
Кыяматта кебелбес
Терендерди көргөмүн.

Кенендерди көргөмүн,
Акылга дыйкан даанышман
Тууган душман кыйбаган
Кеменгерди көргөмүн.

Алдамчылык упасыз
Илим, окуш, акылсыз
Тиричиликте тең болуп
Жүргөндөрдү көрбөдүм.

Ойноп, күлүп не таптың,
Оюң менен дардактап,
Ойлогонун насия
Алдап жүрсөң аржактап,
Өзүң мээнет кылбастан,
Алдоо менен жан сактап.
Ар ким жүрөт алдатып,
Арт жагындан кансыктап,

Качан болсо кумарга
Отурасың кырсыктап,
Катын менен кыз-келин
Шылдың кылат ырсактап.

Арак, бозо ичкениң
Кыркка жете кылжактап.
Ортосунда эки үйдүн
Орондойсун далбактап,
Кыз, келин бар айылга
Алда кайдан шалпактап,
Жетсең дагы, жетпесең
Жаның калбай жалпактап.
Кыя карап кыз койсо,
Жаның таштап ыржактап,
Келин чыкса керилген,
Кылак карап кылчактап,
Нааданчылык акмак иш
Алдаганың кой бетпак!

Эр мойнуна болсун карз:
Окуш менен ок атмак.
Жан жыргалы раакат
Тарбиялап ден бакмак.
Динди билиш бизге парз
Чарба менен мал тапмак.
Мал деп жүрүп ажырайт
Абийирден кээ акмак.

Дене-боюн тазалап
Этиеттеп жаш бакмак.
Сууга сүзмөк баш өнөр.
Намаз окуп, оң басмак,
Учкан куштай зыпылдап,
Артык өнөр ат чапмак.

Бекерликке үйрөнсөн,
Көрүнгөнгө сен талпак.
Алдаганың коё гөр
Насыятым ар убак.
Кыйбат эмес көзгө айтмак,
Чукулуна сөз айтмак.
Билимпоздун адаты –
Терең ойлоп, тез айтмак!

Тепеңдешип теминип,
Далбас уруп демигип,
Казак, кыргыз өнөрү
Тарап десе желигип.
Кар жаагандай каргаша,
Жамгырча жок жалгаса.
Бар өнөрү «жакшынын»
Эл жемекке далбаса.
Жаман айтса жактаган,
Жакшы кепти жектеген,
Манабыңдын адаты –
Кара болсо ак деген.
Билгин десе билбеген,
Билген тилиң албаган.

Кыргыз, казак адаты
Оң жагына жүрбөгөн.
Кылар ишти кылбаган,
Боз баланын адаты.
Жакшылыкка барбаган,
Отко айдаса баспаган,
Аразылык сактаган.
Алдоо ууру өнөрү.
Ойнош десе жатпаган,
Бозо ичсе болукшуп,
Кымыз ичсе кылыксып,
Текеберлик, кербездик

Кийим кийсе улуксуйт.
Баатыр десе мактанган,
Эл жемекке таптанган.

Казак, кыргыз адаты
Олжо десе суктанган.
Андай эмес заманың
Алды-артына карагын:
Алдамчылык курусун,
Илим болсун жарагың.
Эсиң болсо түйүп ал,
Айткан сөзүм, карагым.

Окуп өнөр, акыл тап,
Насыятым, чырагым.
Оомийин деп дува кыл.
Окугандар – агайын.
Кол көтөрүп турамын,
Жазып өттүм далай сөз
Бергенине кудаанын.
Узун болсо өмүрүм.
Жолдош болсун ыйманым.

КОЛ КАЗАЛ

Жазган сөзүм икая¹
Жакшы карап ойлогун,
Башка мүшкүл иш түшсө
Сабырдын түбүн болжогун.

Ушул сөзүм карачы
Бечара Кылыч Молдонун.
Көрдүм азап бир далай
Жара чыгып сол колум.
Агерде көргөн иш эмес

Мындай азап болгонун,
Миң шүгүрлүк кудайга
Акыр ишим оңолгун.
Жаным тирүү калар деп
Кажерде өзүм өлөмүн
Карып жаным ушуну
Сен ушинтип койбогун.

Түндө жатып мен өлсөм,
Акырет жайга жөнөлсөм,
Акырет жай улук жай
Барып көргөн жер эмес.
Бериште деп угабыз
Тааныш болгон ал эмес.

Жата албадым жай алып
Жара колум сайышып,
Чыдай албай безилдеп,
Чыканагым таянып,
Бир канча күн ушундай
Турду көзүм алайып.
Сасып кетти ысыктан
Ириң менен кан агып.
Кагылайын кудай ай,
Кандай арга кылалык.
Табып келип «тап» деди,
Думана келип «сүп» деди,
Өзүм билген акылдан
Эч бирөө да өтпөдү.

Азыктан келген Калыгул
Акжолтой болду акыры,
Колумдагы жарага
Жетпеди байкуш акылы,
Адам бенде өлөбү
Түгөнбөсө nasiби.

Ак кымыран кайнатып
Ардап² кылып ичемин,
Ичкен менен жакпады,
Аялымды карасам
Белин чечип жатпады.
Жалга кудай, жалга деп,
Карысына жаштарды
Жакшылыкка арна деп,
Кайгысы көп беңделер...
Эгем талаа кудурет,
Баары тегиз кыз бала
Ыгын келтир ускага.
Жарык дүйнө болобу
Байкуштарга капкара.

?лгөндө алар калганды
Кудай өзүң билесиң.
Кайсы бирин айтайын
Карып жандын көргөнүн.
Кайыр кылгын кудай ай,
Кай жагына сүрөйсүн.
Турганда да бу сөзүм,
Жатканда да бу сөзүм
Асип³ салсаң шүкүрлүк.
Бербедигер бар кудай
Санаа салсаң жабырга
Түбөлүгүн түзөгүн.

Күнөсүз тышка чыгамын,
Арык бойлоп басамын
Баш-аягы Кочкордун
Барын кырка каалгыдым.

Кайсы экенин билбеймин,
Колумдагы жаранын
Бир калыпта турады,

Кандай арга кыламын.
Туруп-туруп сыздаса
Кыңкыстадым чыдадым.
Кейигенде өлүмдү
Келсе экен деп турамын.
Ибарат⁴ кылсаң тирүүмдө
Даярланып турамын.

Өлсөм жатар орунум
Кайсы экен деп санадым.
Акыр түбүн көбүнчө
Бийманымды сурадым.
Карып жаным бечара
Бир баш камда турамын
Жалгыз бейит Бечелди
Жалдырадым карадым.
Кудай өзүң сактагын
Тобокел деп турамын.

Болгон экен эчен жыл
Өлүп калсам кудая
Мына ошонун жанына
Орунумду насип кыл.
Жакшы болсо жаныма
Шанабатты⁵ салар деп,
Улуу жолдун боюна
Өткөн адам көрөр деп,
Молдо Кылыч ушу деп
Эшиткендер билер деп,
Оомийин деп кол жайып
Окуп дуба берер деп,
Үмүт кылам кудайдан,
Ыракматы кенен деп.

Төмөнкү көп көрүстөн
Төрөкелди мазары,

Буйрук болсо кудаадан
Кай жер болсо жаталы.
Жалгыз бейит болгуча
Түздү көрүп назары
Ыйманым жолдош кыла көр,
Берсең кудай казаны.

Төмөнкү көп көрүстөн
Баары жуда көчүшкөн,
Ага тууган, жар, жоро
Канча жандар өлүшкөн.
Молдо десен молдо бар
Сүкүт тартып жүрүшкөн.

Шакирттерим бар эди
Ыйман-жайын билишкен.
Тириликте сыйлашкан
Шарабаттуу⁶ шакирттер,
Насип болсун бейиштен.

Арбагыңар колдосун
Өмүрү кыска күлүстөн.
Окуп жатып окуштан
Өлүм болгон балдарай,
Жашабатын⁷ насип кыл
Ошолордун кудай ай.

Молдо Ырысалы, Садыктар,
Нур чырайлуу жарыктар
Уста тилим сиздерге
Айланайын карыптар,
Кадыр билген баарысы
Касиеттүү шекирттер.

Дүйшөнаалы, Эмилбек
Ыйманы көп жарыктар,

Насип кылса кудая
Шарапаты анык бар.
Алда таала кудурет
Устат кылдың буларга
Туюндурдун, окуттун
Акыретке барганда
Арбагларың колдосун
Айланайын балдарай.

Асан, Үсөн шекиртим
Эгиз тууган-барабар.
Шарапатың болобу
Элүү күндөн ашыкча
Мен карыпка каранар.
Колум болду жарадар.
Жардамыңар болобу
Жан бурадар өлгөндөр
Жакшы жышаан көргөндөр,
Көнүлү жакын балдарай
Мен карыпка жардам бер?!
Шерти туура келгендер
Баары бирдей карасан
Кандай кылам карып жан.

Устатымдын бири эди
Ак дамбылда агасы
Сексен эки жашаган
Азирети жаныбар.
Ушунчалык узаган
Шарабаттуу молдолор,
Кутуламбы балаадан?!
Ойлономун мен карып
Ойлоп жатам толгонуп.
Жай саратан убагы
Чымын чиркей тызылдап,
Үйгө туруп бир күнү

Колум чечип карадым.
Ортонумдун сөөгү
Түшөбү деп санадым.

Ары-бери байкадым
Арзан көрдүм сыягын.
Тобокел деп кантейин
Чымырканып чыдадым.
Жулуп алып сөөктү
Зыркырады бу жаным.
Кайрат кылып, кантейин,
Карып жаным чыдадым.

Алгандан кийин сөөктү
Ооруду, жаман кыйнады.
Сыр алдырбай турам да
Жаным куруп барады.
Зайып, бала – барысы
Эси чыгып куурады.
«Айланайын ата» – деп
Балаларым ыйлады.
Көрдүм далай азапты.

Акыр кудай жалгады.
Дал колумдан аккан кан
Токтобостой көп акты.
Ыйман айтып ичимде
Окуп турдум аятты8.
Колу кургур басылды
Кой сойгондой кан агып.
Карып жаным бечара
Эки көзүм тунарып
Сар курумшу күйдүрүп
Таңып койду колумду.

Ойлоп келсем кудая
Жанды курман кылады.

Беш бармагым төрт болду,
Көргөн азап көп болду.
Дарыласам даба жок
Мамындай кыйын иш болду.
Кайсы экенин билбеймин:
Көк кымыран кайнатып,
Ардап кылып ичемин.
Алып турам күнүгө
Өткөн күндүн эсебин.

Андан кийин аз күндө
Орозо келди жакындап.
Молдо Кылыч бечара
Бир кудайга жалынды
Баштагыдан асырак
Балакеттен арылды.

Көрдүм кудай кааласа
Жаздан бери бирдалай
Кыйын азап көп көрдүм,
Санап жатып канчалык
Далай күндү өткөрдүм,
Айыкпастан мен өлсөм
Ага, тууган, жар-жоро,
Артыкча болор арманым.

Андай ишти карыпка
Көрсөтбөсүн кудайым.
Тобокелге сыйынып
Абал мурун эт жедим.
Жакпай калар бекен деп
Коркунучка түшкөмүн.
Терсик⁹ алып кетер деп
Болбос кепти эстедим.

Айыгарыма келгемин
Көк кымыран кайнатып

Андан кийин ичпедим.
Миң шүгүрлүк кудайга
Ырамазан¹⁰ ичинде
Ырахатка жеткемин.
Шондон кийин жылыштап
Жакшы болуп кеткемин.

Жана айтам жана көп
Толуп жатат кептерим
Карап туруп бечара
Катын, балдар сүйүндү.
Коркуп жүргөн баягы
Кол жаралар күбүлдү.

Айыгарымдын белгиси
Анык көзгө көрүндү.
Чолок болсо мейли деп
Байкуш катын, балалар
Баары чогуу сүйүндү,

Ар жоруктун баарысы
Ушул жолдо билинди.
Көргөндөрдүн баарысы
Көрүп кайрат дем берген.
Эч бир адам көрбөсүн
Мындай күндү бендеден.

Молдо Кылыч бечара
Бу жарадан чочубас
Көп дубасы көл деген.
Кубат берер ушуга
Көнүлү жакын адамдар
Дуба берсин башыма.
Эстеп турсам акыры
Эл айткандар чын экен.

Көрбөгөндөр сыртымдан
Айтып жүрө бериптир.
Элден бата көп алып
Эрмек болуп жүргөнүм
Кыргыз тургай дунган да
Кубанганын көргөмүн.
Көп жакшынын ичинде
Далай сөздү тергемин.

Болжоп туруп сүйлөсөм
Болот калем эрмегим.
Тегеретип олтурсам
Тегирмендей күрмөдүм.

Кашкарлыктар каңылдап
Кубанганын көргөмүн.
Дагы күнүм жетпесе
Кайдан жүрүп өлөмүн.
Арбактарга сыйынып
Кудай билет, ким билет
Ушул сөзүм баары чын
Жеткиреби себебин
Не кылса да тагдырды
Бир кудайдан көрөмүн.

Карып жаным шүкүр кыл
Азап көрдүм, жүдөдүм.
Зарлаганым жандырып
Зайып, балам шаттанды.
Унутпаймын өлгөнчө
Бул өңдөнгөн азапты.

Ийбарат болсо азыр ма
Кийинкиге сөз калды.
Жатуучу элем кудай деп
Кыңгыранып ойлонуп

Ойлоп келсем акыры
Унутпаймын мен карып.

Катынымды карасам
Эси чыгып элирип,
Кыздарымды карасам
Мени карап жалооруп,
Чөгөт кылып көңүлүн
Күндөн күнгө жоголуп...
Кайрат берип турамын:
«Айыгып калды колум» – деп.
Өзүлөрү чочуган
Көңүлдөрү ынанбай.
Кол жарасы жарылып,
Акыр кудай жалгады
Айта берсем кебим көп.

Бенде билбейт бергенди,
Унутпайлы көргөндү.
Колум күндөн күнгө айыкканда
Коркуп жүргөн балдарым
Сүйүнгөндөн ыйлады.
Шүкүр кылды кудайга
Жакшылыкка арнады.

Элүү күнчө суу ичип
Өзүм арык болгомун.
Тамак ичип, аш кылып
Дартым чыгып онгомун.
Кой мууздап, тай союп
Балаларым бордодум.
Өзүмдөн да артыкча
Ошолорду ойлодум.
Көргөн күндү унутуп,
Тамам барын сыйладым.

Айланайын балдарым,
Намасыңдан калбагын.
Быйылкы көргөн кордукту
Унут кылып салбагын?!
Оюнардан түшүрбө
Кудуреттин барманын.
Акылыңды жеткирчи
Айланайын, балдарым!
Артын ойло ар иштин,
Ага-тууган, жарларым.

Айта берсем ушундай
Чыга берет сөздөрүм,
Мына мындай иши бар
Молдо Кылыч жайдарым.
Журтка келген сөзүмдү
Ырда десен ырдайын,
Сөзүм менен адамды
Кадырладым, сыйладым.
Катка түшүп асылып
Чыкты менин арманым.
Качан болсо жаныма
Жолдош болсун арбагым.
Кудай үчүн дува бер
Дин мусулман тууганым.

Айыкканда балдарым,
Өлүп калсам кокустан
Кагаздарым көргөндө
Айланайын ата деп
Кетер беле дарманың.
Нуска болуп жүрбөйбү
Катка ыкрал¹¹ кылганым,
Калайыкка билинип
Белги кылып салганым.

Өлсөм дагы кагазда
Өчбөй жүрөр арбагым.

Былыркы өткөн жазында
Колум көрдү жараны.
Быйыл тапты зайбыбыз
Эркек уул баланы.
Аты болду Тобокел
Кудайга шүкүр кылалы.
Дал сексен күн болгондо
Тындырды кудай санааны.

Молдо Кылыч, болду энди.
Акыр муну кой энди.
Кана айтып термеңди,
Катын бала бүлөңдү
Акыл айтып билдирдин
Ажал, азап дегенди.
Кайыр кылсам кудайым
Колу ачык бендени.
Жолдош болсун ыйманы
Өлүм камын жегени.
«Оомийин!» деп коюңуз
Көптөн бата тиленди?!

КЕРМЕ-ТОО

Ак кагазым алдымда,
Кара сыя каламым.
Капилеттен сөз келсе
Катка жаза саламын.

Кең Кочкордон аттанып
Жолочулап жүргөмүн,
Көрбөгөнүм көргөндө

Аң таң болуп калгамын.
Уккан менен көргөнүм,
Баян кылып жазамын.

Аркыраган агын суу,
Арасынан жайнаган,
Алда канча салаасы,
Телегейи тең экен,
Артык жердин сарасы¹,
Мекен кылган эзелден,
Темир, Болот* баласы.
Айдап чыккан ал жерден
Кашка майыр² төрөсү.
Аны ойлосом айыккыс
Жүрөктө чер жарасы.

Керме-Тоонун асылы
Бийик тоонун негизи
Аны аяктап жазармын
Келгенинде өз кези.

Адырлаган аюу төш,
Алкымында керүүсү,
Күдүрү көп кумдак саз,
Бары чөптүн уруусу.
Айтканымды агалар,
Азыноолок угунар.
Ай асмандын боорунда
Керме-Тоодой кайда бар:
Агып жаткан арада
Алда канча дайралар,
Кечелбастан киргенде
Адам заат сандалар.

Туш тушунан куюлган
Туйлап аккан булактар.

Тунуктугу күмүштөй
Ичсе көңүл кубантар,
Кымыз ичкен немедей
Кыялыңды жубантар.
Канча ичсе даам этип
Кайта-кайта тилетер.

Жүгүргөн аң, учкан куш
Керме-Тоодо күн өтөөр.
Кызыктыгы башкача
Күйүттүүнү күйдүрөр,
Нечен түрлүү макулук,
Көрбөгөнүн билдирер.

Телегейи тең болгон
Адам көрсө кубанар,
Аскар бийик зоосунан
Канаттуулар куланар,
Жан-жаныбар жаралган
Төрт аяктуу айбандар,
Курт-кумурска, бөй-чаян,
Канча урук жыландар.
Өнүп-өсүп мекендейт,
Жалпы өсүмдүк жаныбар.

Жан көрбөгөн өмүрү
Жайнап жаткан аңы бар.
Абалтадан барысы
Керме тоону жамынар,
Жандар болсо көрбөгөн
Айың кылып сагынар.
Өмүрүндө жүрбөгөн
Көргөн кезде таң калар.
Тоосу асман мелжиген
Төбөсүндө мөңгүлөр,
Бөлөк-бөлөк бөлүнгөн,

Санат жетпес жылгалар,
Уккан адам оозун
Көрбөдүм деп карманар.

Катар-катар керме тоо
Бир бирине жалганар.
Керме тоону жай кылып,
Өткөн далай эл журттар.
Кырылышкан талашып
Кыргыз, казак, калмактар,
Жана башка көп урук
Мен билбеген калыктар.

Опсуз калың балыктар.
Ортосунда Ысык-Көл
Күн жүрүшү³ Анжыян
Шымалында⁴ ойроттор.

Күн чыгышы кадимден
Алты шаар нойгуттар.
Иле жагын ээлеген
Илгертеден казактар.
Катар жатып жердеген
Качантадан калмактар.

Күн батышы чоюлуп
Түркүстанга такалар.
Эки ортосу керме тоо
Элде көп го таңданар.
Эси кетип сонун деп,
Адам уулу сандалар.

Айта берсем кызыгын
Ай ааламга угулар.
Көрсө жарпы жазылат
Көкүрөктө муңу бар.

Аркар, кулжа миндеген,
Жайнап жаткан бугулар,
Эчки, теке, эликтер
Ирегени сагалар.
Кумдак жерде куюлган
Чандап жаткан куландар
Куушан болсо жеткирбейт,
Нече үйөз дубандар.

Жейрени желген адырда,
Жер жайнаган бөкөндөр,
Тоо талашып топтогон,
Кыңшылаган чөөлөр.
Аюу, түлкү, кашкулак,
Мадыл, илбирс, бөрүлөр.

Суусары ташта ойноктоп,
Сүлөөсүнү кубулар.
Бачайыдай кулпунган
Көргөн көзү жумулар.
Кыз сыяктуу керилген
Кызыл чаар түрү бар.
Кулак угуп көрбөгөн
Керме-Тоодо туулар.

Аты бар да, өзү жок
Адам билбес сонундар,
Айтып берсем билгеним
Ай ааламга дүнү бар.
Адамзатча сайраган
Канаттуунун үнү бар.
Акылыңды талыткан
Ар ким укса жумулар.

Доңузу жүрөт түйрүйүп,
Жыланы жатат ийрилип,

Бакалары балчайып,
Таш бакасы олчоюп,
Курту жүрөт тыбырап,
Кумурскасы кыбырап,
Каракунас какайып,
Суу бүркүтү акыйып,
Куулары учкан куркулдап
Кумпай көктө зыпылдап,
Сермегенин жибербей
Ылаачын куш шыпылдап...

Ак туйгундун бычыны
Ак шумкары башкача,
Канаттуунун учулу
Кечке жүрөт чабыттап.

Көбүнесе кеч курун
Безеленип сайраган
Кубулжугуп булбулу.
Канаттуунун чечени,
Үнү кооз үлгүлүү
Акындыкка жан жетпейт
Ай ааламга белгилүү.

Чындап таңшып сайраса
Эригенден жан дили
Чыкпай калбас ар кимден
Көкүрөктө зар-муну.
Айбандын оойт көңүлү.

Зымырылган турумтай,
Чүйлүү менен кыргыйы,
Зыпылдаган жагалмай,
Адамзаат биз түгүл
Абалаган торгою,
Кекилик, чил көптүгү.

Өрдөк, Чүрөк, бостеги
Башка коёр жастыгы.
Мамыгынан жасаган
Күйкө, шумкар атанган
Тумшугу болот курчтугу.

Тоо башында уларды
Илип алган асмадан
Кара кашка тынары.
Карчыгасы капкайдан
Алмайынча тынабы.
Канаттууну карасаң
Эң жаманы кулаалы,
Коё берет алганын.
Жүрөгү жок урганы.

Алда канча суу кушу
Суу талаша салат бейм
Бары жапырт уясын.
Канаттуунун барлыгын
Айта берсе көп уруу.

Адам көрсө чочунат
Алачыктай кажырын.
Үч бүркүткө барабар
Аккажырдын ар бири.
Асман менен айланган
Аңдыганы тарп экен.
Алды каткан таз кара
Балта жутар көк жору.

Эрдиги артык бүркүттүн
Канаттуунун берени.
Энип учат асманга
Мен менсиген бөрүнү.
Далдал кылат каманды

Бүркүттөрдүн кырааны.
Тырмактары болоттой
Тулку бою туруму.
Илип учат текени,
Асмандатып кээ күнү
Аркар түгүл кулжаны
Алып учат илгери.
Жаралганда артыкча
Анын кылган эрдиги.

Бурчатпаган5 бугуну
Бүркүттөрдүн алгыры.
Айта берсе алтымыш
Бүткүл бүркүт урааны.
Кыраан бүркүт – сулуу кыз,
Болсо күлүк-бурагы,
Болот деген эзелден
Эр жигиттин чырагы,
Абалтадан муну айткан
Казак, кыргыз уругу.

Короолусу короздой,
Короздору көнөктөй,
Балтырканы билектей,
Маралдары маңкайып,
Мала кашка инектей6,
Керме тоону жердеген
Калган эмес өнүкпөй.

Музоолору букачар7
Жүк көтөргөн көлүктөй.
Чалкасынан жаткандар
Уйку сыйлап өлүктөй.
Кара кашка кедейлер
Жан сактаган мал күтпөй.

Желе тартып каркыра
Чубай учкан чуркурап,
Катарланган туруна
Асман менен зыркырап,
Ак шумкарды көргөндө
Быт-чыт болгон дыркырап.
Тепкенинде асмандан
Дал-дал болуп быркырайт.
Атып чыгып шуулдап,
Чакмак уруп көкөлөп,
Аткан октой дуулдап,
Зуулдаса учканда
Коргологон коңулдап.

Тоодак куштун жөөсү,
Боз кушунун дөөсү
Канча учса кемибейт
Канатынын күүсү.
Токту этине тенкелет
Бирме бирге бир өзү.

Тоодагыңдын өзгөчө
Шумкар экен жоосу.
Бирди алса канаат
Карчыганын мүнөзү
Миң да болсо кыйратат
Ак шумкардын кээси.
Айдап келет алыстан
Тапкөй8 болсо ээси.
Айлы жакын калганда
Калтырбастан терисин
Тээп жүрүп түшүрөт
Көктө жүрүп барысын.

Керме тоону көрсөнүз
Токой экен толгон чер.

Ою-тоосу дебестен
Жер жемиши төгүлөр.

Обологон асманда
Канча калың жыгачтар:
Кайың, моюл, чынары,
Алма, чие, анары,
Жийде менен өрүгү
Жер жүзүнө жеткирбейт
Керме тоонун көрүмү.

Жапырагы жалтырайт
Тенселгенде тереги.
Жер бетине сыйбаган
Жемишинин кенени.

Созолонуп сайраган
Булбул куштун тунугу.
Сайраганда таңшыган
Сары барпы жоругу,
Жаза берсем бир китеп
Керме тоонун боруму,
Айта берсем түгөнбөйт
Арта берет тарыгы.

Актап алса гүл азык
Аштыгынан тарууну.
Бадам, мисте, жаңгагы
Май катары ар бири.
Ай ааламга ашкере
Жемишинин ар багы.
Жер жүзүнө жеткирбейт
Жалпы кендин салмагы.

Арасына салынган
Алда канча чарбагы.

Жибек менен кебези
Жыялбастан чарчаган
Нечен түрлүү мебесин⁹.
Карагайы, талы бар
Калайыкты тойдурган
Ширин шекер, балы бар.

Байчечекей байраган
Баа жетпес дарылар.
Уу коргошун, мамыры,
Шыраалжыны дагы бар.
Артык дары ак кодол
Айта берсем бары бар.
Жалпы жандар, өсүмдүк
Издегениң табылар.

Тоосу менен оюнда
Толуп жаткан кени бар.
Төрт түлүгүн төлдөткөн
Жыргап жаткан эли бар.
Жыты жыпар атырдай
Буруксуган гүлү бар.

Абалтадан жердеген
Ата менен бабалар
Асмандаган чокусу
Алда канча тоолор.
Адам түгүл куш өтпөс
Аска, бийик зоолор.
Араласа арасы
Чалкып жаткан далаалар¹⁰.
Ортосунан шаркырап
Оргуп чыккан суулар,
Кечип аны өтө алгыс
Бир-биринен эликтер.

Керме тоону көрсөнүз
Алда канча өзөндөр
Айтып берген карыя
Ак сакалдуу көсөмдөр,
Ат-Башы, Нарын, Жумгал, Чүй,
Арасында кең Кочкор,
Көрсө көңүл тойдурган
Көрөсөндүү Ысык-Көл,
Кимди болсо телмирткен
Телегейи тегиз жер.
Жутап малы өлбөгөн
Жайы-кышы семиз жер.
Канаттуу куш канча аң
Санат жетпес көп жандар
Ысык-Көлдө дуулаган
Кары менен уландар.

Айланасы аскар тоо
Чеп салгандай дувалдар.
Кетмен-Төбө сол жагы,
Бержагында Суусамыр,
Аягында кең Талас
Келбетине таң калар.
Күн батышка жөнөгөн,
Агып жаткан дайра бар,
Эзелтеден атанган
Олуята калаа бар.

Камышы бар, чийи бар.
Калың кара токойлор
Жердеп турган эр Манас,
Казак, кыргыз, ногойлор.
Бетеге, шыбак буралган
Бөөт-бөөт сазы бар,
Бөлөк жерден бөтөнчө
Берекелүү чарбалар.

Кетмен-Төбө, кен Талас
Чүйгө тете баасы бар.

Айтылгандын өзгөчө
Ала тоодон чеги бар.
Баарысынын бабасы
Улуу тоо деген теги бар.
Айта берсем чарчабай
Адам угар кеби бар.

Улуу тоону жазарга
Агайындар эби бар.
Көйкап тоосу болбосо
Улуу-Тоого тенелер
Ай ааламда кими бар?

Абалтадан атактуу
Арбагы чоң дүнү бар,
Жалпы жандар жан сактайт
Жаралганда сонундар.
Жан аралап көрбөгөн
Жаткан далай орундар.
Улуу тоодон күн элткен¹¹
Айтылгандын бары бар.

Жемишин жесе өлбөгөн
Качантадан элеттер.
Мал бакпастан аң менен
Далай жандын күнү өтөр.
Коёнунун чондугу
Кой эчкини жаңылтар.

Кубулжуп кушу сайраса
Уйку басып талытар.
Бугусу бар букадай
Кара жанын каркытаар,

Үнкүрдө үкү талпынган.
Үстүндө сайрайт күкүктөр
Шабырда күрүч шоодурап,
Шагы ийилген жемиштер.
Шалбаада сайрайт бытбылдык
Көрө албаган көргүчтөр.

Чабагы сууда ыргыштайт
Алабуга каңылтыр.
Токоюн короз оттогон.
Көрсө көңүл семиртер
Мүнүшкөрү куш салган.
Кызыктырып темиртер
Жейрени желип токтобой
Жете албаган күлүктөр.
Учу асман тиреген
Адам ашпас бийиктер.

Узкайын тоодо бүрдөгөн
Учу асманда жыгачтар
Үнүн укса сүрдөгөн.
Кара чаар жолборстор
Кадимкидей аралаш
Аюу, каман, илбирстер,
Кундузу бар кулпунган
Кургак жерге жүрбөстөр.

Карагайды жамынган
Карала жүн кара кур,
Улары зоода үндөгөн,
Укса көңүл сабылтар.
Үнү мундуу созулган,
Оюнзуду чабылтар.

Бөксөдө бөрү кубактап¹²
Жел куюндай чабыттар.

Бөктөрдө түлкү булактап,
Жыра жерди чабыттар.

Асман көктө шаңшыган
Атактуу чөл бүркүттөр
Сурайылдай¹³ койкойгон,
Суксур кушу ойноктойт.
Суудай агып жукпаган
Тартары көп сойлоктоп.

Кулун болуп чыңырган
Айры куйрук андан көп.
Бүткөн бою найзадан
Кирпи чечен жөргөлөп,
Канаттуунун учулу
Кара боор, чулдурук
Карлыгач менен бир тууган.
Чабелекей чулдурап,
Мен билбеген миңдеген
Жан жаныбар мындан көп.

Улуу тоодон тараган
Башка жерин көрөлүк:
Наркы чети Сары-Кол
Алай тоого жанаша
Берекелүү Фергана.

Бери жагын карасан
Алда канча ала тоо.
Иле жагын талашкан
Күн чыгышы Үрүмчү.
Көралбадым, угушум,
Гүлдөп жатат деп уктум
Жалпы бары таранчы.
Кундуз, Текес, Чоң жылдыз
Казак менен калмакка

Качантадан караштуу.
Казак менен калмактын
Мал киндиги өрүшү.
Өсө келген дүркүрөп,
Төрт түлүктүү малы ушу.
Жатпайт дешет аң уулап,
Жашы менен карысы.
Аралаша жердеген
Казак, калмак баласы.

Бадал, токой чытырман
Иле бою, тоосу.
Илбээсини сандаган
Ителгинин коозу.
Итти тепсе сулаган
Чыга түшкөн мээси.
Салбырындайт¹⁴ сан казак
Марал менен бугусун.
Аягында ай талаа
Жаткан жердин сарасы.
Адырлаган чыбырын
Санат жетпейт санасаң.

Көрө албадым көз менен
Алты шаар суусун.
Ажылардын айтышы
Чоң дейт Сырдын дайрасы.
Арада жатат узабай
Иле менен Чуусу.
Жээк бойлой мандайлаш
Калың токой барысы
Сөксөөлү чөлүндө
Кара сууда камышы,
Санаты жок сан булак.
Капчыгайы, жылгасы.
Көз жетпеген чыбыры,¹⁵

Кокту колот куушу.
Жылдыздаган шабыры,¹⁶
Жыбыт менен коосу.
Башатында эсеп жок
Майда быткыл арасы.

Улуу тоонун башында
Музарт деген чоң ашуу.
Улуу тоонун башында
Булут менен борошо
Төбөсүнө жетпеген
Шамалынын дуусу.
Төрөгелди барыптыр.
Карылардын кеби ушу.

Эмкилерден көргөн жок
Анын барын бир киши.
Көөрүк баскан эмедей
Жарык муздун күүсү.
Асман мелжийт төрүндө
Аска зоонун мөңгүсү.
Алыс дебей ал жерди
Байыркынын жүрүшү.
Жылкы тийип алчу экен
Казак менен кыргызы.
Илгеркени сүйлөгөн
Карылардын кээси.

Улуу тоонун башкадан
Чондугунун белгиси –
Булуттан озуп асманда
Көк тиреген эң учу,
Бийиктиги жаанда¹⁷
Же биринчи, экинчи.
Жер байлыгы жана да
Бүткөн бою-турушу.

Издегендин баары бар
Телегейи тегизи.

Илгертеден жетпеген,
Улуу тоого жер жүзү.
Алмас, темир, таш көмүр,
Алтын менен күмүшү.
Алда канча асыл таш,
Адам жетпес баасы,
Жер алдына батпаган,
Коргошуну, жез, миси,
Толуп жатат күкүртү,
Тузу менен колосу.
Болсо керек дагы да
Биз билбеген жанасы.
Аты бар да, өзү жок.
Асылдардын уруусу.

Байчечекей жайнаган
Ою менен тоосу.
Кызгылдагы баарыдан
Бар өсүмдүк сулуусу.
Кыз-келиндей кылактап,
Кыздай болуп теңселген.
Кыргоолдой булгактап,
Кыз сыяктуу суйсалган.
Түр салгандай манаттап
Тоту куштай кийинген.
Жаза албайсың сыпаттап
Жадырашып ыргалган
Жайкалганда кубулуп
Туш кийиздей түрлөнгөн
Бачайылап, макмалдап
Килем көчөт ойгондой
Көргөн адам эрмектеп,
Талыгандай козголбой.

Эзилишип этпеттеп,
Ар ким дилин бергендей.

Чырмаган чий сыпаты
Көргөн киши талгандай,
Барбы, жокпу билбеймин
Тири түгүл өлгөндөр
Келип карап тургандай.

Көнүлүмө орногон
Бекем болуп бир кудаы
Көтөрөмүн кол жайып
Бийманымды бер кудаы.
Эрмек кылып сайраган
Молдо Кылыч кургур ай.
Жазып өттүм далай сөз
Жанга пайда бергендей.
Жугумталы кымындай.
Жугар болсо айтканым
Чымын-чиркей тилиндей,
Бата сурайм барындан
Бийманымды мен тилей.

Керме-Тоону аяктап
Акырына келатам.
Кезегинен калтырбай
Азыноолок кеп айтам.

Айтарымдан алыстап,
Адашкансып баратам.
Тегеренген кызыл тил
Ден соолукка жараша.
Талыбаган көмөкөй,
Тажабан дабышым,
Кудурети күч Алланын
Ажайып зор тамаша

Керме-Тоодо бар экен
Алда нече арашан.
Суусу ысык кайнаган,
Колун салып карасаң,
Жалындаган оту жок,
Кайнаткан деп санасаң,
Жагып жаткан отун жок,
Асты жагын оодарсаң
От чыккан жер болот деп
Угар элем ар качан.
«Укмуш эмес, ырас» – дейт
Жаштан чыккан молдосу.
Жаңы усул¹⁸ окуган
Арасынан күбөсү.
Нышааны¹⁹ дейт дозокутун
Эшен, шайык, кожосу.

Арашанга насилдеш
Болобу деп болжосом
Боломбу деп күнөкөр
Анык сырын билбесем,
Айта албадым кандайын
Акылым чак болгон соң.
Бир кезекте чечермин
Билим тапсам мындан соң.

Жер титирейт солкулдап
Кыямат жуук келген соң.
Титирейт деп ойлоймун
Жерге күнөө толгон соң.
Жазып калсам кокустан
Жаратканым колдосун.

Эл чуркурайт жалбарып
Ай менен күн өлгөн соң,
Акыр заман белгиси –
Аламаттар жүргөн соң.

Ыйман тиле агайын,
Баарың, мендей, мен десен?!
Өлөр чакта ар кимдин
Ыйман болсун жолдошу.
Агайындар, курдашым,
Кадыр көңүл калбаган
Замандашым, сырдашым,
Жагар болсо жазганым
Өлүп кетсем ырдасын
Өткөнбү деп калээти,²¹
Акын болсо ылгасын.

Калет калган бар чыгар
Айыбы жок жөндөсүн.
Ыйманымды тилеймин
Дагы жазам далай сөз
Дуба кылчы мен десен.
Насип болсо – өлбөсөм.
Азырынча токтодум
Сөзүм бүтүп калган соң.
Дагы далай жазышар
Дастан кылып менден соң.

Коргон экен өлгөндүн
Артындагы белгиси.
Абалтадан адамдын
Үрпү-адат үлгүсү.
Барлык менин жазганым
Башым көргө кирген соң
Кыямат күн келгенче
Тура турган күмбөзүм.
Кокус тилим күрмөлсө
Айтып кеткен керээзим –
Кереги жок чалдыбар
Коргон менен күмбөзүң.

Тамам.

ЖИНДИ СУУ

Болот калем болжоосуз
Тантык эмес тили так.
Чие бербейт орунсуз
Бекеринен тантырап,
Кажыбаймын мен өзүм
Кызыл тилим сүйлөп бак.
Тиричилигин ганимат¹
Агайындар – жамаат²,
Ажал жетип, күн бүтсө,
Алдыбызда топурак.
Жутпай койбойт баарысын,
Өлүм деген аткан ок.

Ажал жокко – өлүм жок:
Тоодон кулап, суудан ак,
Эч бир зыян келтирбейт,
Атып жаткан замбирек.

Кээ кишиге кезигет
Насип кылса тоодай бак.
Оюнда жок, түштө жок,
Оролуп келет алтын так.

Оодарылган дүнүйө
Орнобогон түбөлүк,
Тилегине жетпестен
Өткөндөр көп зар ыйлап.
Өлүп кеткен арманда
Ай ааламда далай ак.
Ажал жетип куланып,
Агып өлгөн андан көп.
Көргөнүмдү, билгеним
Жаза салдым ар убак.

Абалтадан жайлуу суу.
Сарбагыштын Көк-Ойрок.
Көчөт экен жабыла
Күз башынан ылдыйлап,
Жолоочулап Кочкордон
Чубуруп келип күнгөйлөп,
Агып кете жаздадым.
Жинди-Суудан сермелеп.

Айтып өтөм алымча,
Айып кылба, сал кулак.
Аз да болсо укканга
Дастан болор бир сабак.

Далай тоонун бийиги
Жинди-Суунун тоосу,
Алда канча кийиги,
Асмандаган зоосу.
Атырылган аңы көп,
Айбанаттын коозу.
Атчан кууса жеткирбейт
Ар кийиктин боозу.
Адамзатка карматпайт,
Аркар жаңы тууса.
Жетпес анын артынан
Колго түшпөйт козусу
Кош ат менен кууса,
Алды-артын бууса.

Ар жандарга ар амал,
Насип болгон тубаса.
Айтар кебим Жинди суу
Олтургандар унаса.

Алда кандай себептен
Акыл менен болжосом,
Зилзалайы³ сел менен
Болсо керек ылгасам.

Атып чыккан жарылып,
Башкы төрүн карасаң.
Агыны шар, тик жылга,
Аягында коосу,
Эки жагы тең кашат,
Кысык экен куушу.
Чакырымча чоюулган,
Тоо, таш, шагыл турушу.

Агып жатат чаңырып,
Жиндиленген суусу.
Кечер болсо жутам деп,
Оп тарткандай оозу.
Киргенинде буркурайт,
Тумандаган буусу.
Зилзаладай дүркүрөйт
Күрпүлдөгөн күүсү.
Күндүк жерге угулат.
Күркүрөгөн дуусу.

Кечкенинде ар качан
Арылбаган чуусу.
Аягында кылдоосу⁴.
Арча аралаш карагай,
Агындыдан калгандай
Азыноолак чулдусу⁵,
Доңуз сырты, бетеге,
Чөбүндө жок гүлдүүсү.
Алкымында түптүгөл
Өсүмдүктүн түрлүүсү,

Он жагынан тирелген
Саз аралаш кара суу.
Сол жагынан сүйөгөн
Кичинекей бел ашуу.

Күзгө маал болгондо
Төр талашкан конушу.
Эптүү экен жаярга
Эки жаккы өрүшү.

Элдин көзүн телмирткен
Жинди-Суунун өлкөсү,
Кар жааганда учпаган,
Бодо малы, жылкысы.
Башка жерге күн жааса
Элинин жок уйкусу.
Элге, журтка артыкча
Отуну мол олжосу.
Туура кечип өтпөгөн
Жылдыздаган көп сазы.
Желеленген карагай
Жээк бойлой көк түзү.
Үркүп чыккан эмедей
Карагайлуу коктусу.

Башка жерден кемлиги –
Көк-Ойроктун жок түзү.
Тескейинде керилген
Тектирленген торпусу.
Күн чыгыштан көрүнгөн
Көк-Ойроктун өз ичи.
Күн батыштан аркайган
Айтымбеттин чокусу.
Күнгөйүндө көп экен
Калың арча, коктусу.

Ар жылгасын жүз түтүн
Жайлап жатат өлчөсөм.
Мандайында баткалыш⁶
Кара-Кумдун жылгасы.
Калың карга алдырбас
Мал жайыттын ордосу.

Жылгасынын оозунда,
Айтып берди бир киши,
Абалтадан жердеген,
Калмакынын кыштоосу.

Этегинен башталат,
Капталдаган кыясы.
Калың арча, карагай
Каршы-терши салаасы.
Каптал жолдон өткөндө
Кашкелеңдин жаясы⁷.
Торпуланган каман төш,
Чалкак экен талаасы.

Кар жатпаган жайында
Кара кумдак тоо башы.
Арсак ташка аралаш
Кызыл кабык согондор,
Кылыч бияз дагы бар,
Капталынан карасам,
Жегиликтүү даамы бар,
Базар бияз курусун.

Көк-Ойрокко барбастан
Басып өттүм тымызын.
Итке берет деп уктум
Жуурат менен кымызын.
Өзүм аны көрбөдүм,
Анык экен мунусу.

Атаке эли сарбагыш
Жайлап аткан эл ушу,
Мал дөөлөткө жеткирген
Жери экен, ырасы,
Тоо башында кароолу –
Айтымбеттин дөбөсү.
Айтар эле Кочкордон
Жашы жеткен карысы.
Насили экен катаган,
Баатыр өткөн ал киши.
Айтымбеттин кимдигин,
Анык билет ар киши.
Анын кылган эрдиги
Артык экен угушум.
Баарын жазып берерге,
Мүлдө келбейт кыюусу.

Сырты жайык көк шибер
Сарбагыштын жайлоосу,
Жайлаганда чарбага
Жери бекен жалпыз жол
Артык экен пайдасы.
Жеке-Дөрөөш ашуусу
Кышта калат кар басып,
Күрткү аралаш көк музу.
Канаттуулар болбосо
Адамдын жок өткүсү.

Жинди суудан кыныккан
Кузгун менен бөрүсү.
Асман менен айланган
Андып жүрөт жорусу.
Карагайды жамынган
Калың экен доңузу.
Кийик көрсө андыган,
Чамынышкан илбирси.

Аюулары ар качан
Адамга көп кылмышы.
Ажалына даарыган
Корголдой коргошун.
Толуп жатат дагы да
Көк-Ойрокто илбээсин.
Угар болсо баяндайм
Жинди суунун турмушун.

Туш-тушунан аянбай
Куюп жаткан бары суу.
Балыктары көп экен
Кичинеси, ириси.
Жинди суудай кишини
Агызбаган баарысы.
Зыяны жок кымындай
Жумшак экен агышы.
Актым деген кишинин
Угулбады дабышы.

Көк-Ойрокто жок экен,
Чийи менен камышы.
Мындан башка өсүмдүк
Жан-жаныбар жынысы.
Толук экен Кеминде
Издегениң табасың.

Оолугасың Жинди суу,
Жин ургандай желди суу.
Жиндиленген чагында
Кечкен кетпейт эсен соо,
Ысык болуп күн жааса
Кире турган белгиси,
Тоо жаңырып таш агып,
Күлдүрөгөн сүрдүү суу.
Чалмаланып, сурданып

Ылайланган кирдүү суу.
Тунук агып жыбылжып
Кирбегенде нурдай суу.
Эртең менен, түндө тынч,
Түш кыйшай анги суу.
Кары жашка карабас
Тил албаган манги суу.
Тоо жаңыртып киргенде
Кече албаган миң десе,
Кирбей калат жай агып
Бүркөк болсо бир эсе.
Төө өркөчтөп киргенде
Кишинин жок көргүсү.
Эрибеген эзелден
Эң башында мөңгүсү.
Заарканып карабай
Заматка жок тургусу,
Ак-караны тергебей
Адамга өч кандуу суу.

Көктөм менен күзүндө
Сопу болгон бир кези.
Жайдын күнү ысыкта,
Жиндиленет мүнөзү.
Агызарда текшербейт
Адамзаттын күнөсүн.
Качып кетет капкайда
Кашындагы жолдошун.
Качпаганда не пайда?
Жинди сууну ылгасам
Эч ылажы кылалбайт.
Кудай медет бербесе
Таштан-ташка соккулап
Агызууда белгиси.
Алачыктай, төөдөй таш
Асты-үстү жандоосу

Арасында айланпа,
Кечүүсүнүн көлмөсү.
Жарча келген бийикче,
Эки жаккы көбөөсү⁹.
Илебине от жанып
Эч кимди жок койгусу.

Шарга кирип кеткен соң
Пайда кылбайт далбаса.
Агып өлө жаздадым
Ажалың жок болгон соң,
Мейман дебейт бир келген
Кантип ичим жылысын.
Уяты жок жинди суу,
Канга тойбос бөрүсүң.
Агызууда тилегиң
Кантип ишиң оңолсун.

Сел жүргөндөй тополон,
Киргенинде буурасың.
Үйөр, көчкү, кыяндай
Борошолоп турасың.
Кайгы, капа, кандуу бет
Жалынсаң да болбойсун.
Бөгүп жолун кезенип
Жолоочуну торгойсун.

Жоо сыяктуу узанып,
Тил албаган долусун,
Бай кечкенде айгырчан
Ажалынан коргойсун,
Чабал атчан кечкенде,
Жалынса да койбойсун.
Жарга уруп шар менен,
Шалактатып сомдойсун.
Арык атчан кечпегин

Агып өлүп шордойсун.
Агып кете жаздадым,
Жинди сууң онбосун.
Алтын, күмүш берсе да
Мындан кийин келбесмин.
Бир чакырым жогору
Кашат жандап өрдөсөң,
Кечүүсү бар алкымда
Жөө кечсең да өлбөссүн.
Жинди суудан кечерин
Андан кечсең убалын
Агып өлүп калбайсың.
Айтканымды ар дайым
Алкым жолго салгайсың.
Унутпагын ар кайсың.

Аягын кечсең аныгы –
Оозуңду кармайсың.
Кирбегенде жинди суу,
Ширин-шекер балдайсың.
Кирбегенде жоп-жоош
Миниш берген малдайсың.
Жинди сууга бутуң тоз
Өрттөн калган күйүктөй
Өчпөгөн чок кордойсун.

ЧҮЙ БАЯНЫ

Мен айтамын санатты,
Кара-алалап көп жаздым,
Канча түрлүү кагазды.
Ушу Токмок калааны,
Келип капыр үй кылды,

Жылгын-Башы далааны,
Каршы-терши көп салды,
Карагайга арааны.

Ойду-тоону курутту,
Орус деген журт экен,
Кыйын экен жоругу:
Малай кылды кыргызды.
Тил билгендин баарысын,
Кеңселерге тургузду.
Күнөкерди күш-күштеп,
Набактыга киргизди.

Болуш коюп, бий шайлап,
Элге борум билгизди.
Жылгын-Башы талаанын,
Жылгындалары көп экен.
Айыл конуп илгери,
Жылкы салчу жер экен.

Эми калаа орноду,
Баш-аягы базардын,
Ат чабымдай болжолу.
Тиккен багы-тереги,
Тиктеп турса адамдын,
Эсеби жетер болбоду.

Токмок шаары толуптур,
Ар уруктан көп келип,
Толгон базар болуптур.
Дунгананын¹ барысы,
Мандайына чыгыптыр.
Кара-Коңур керүүнү
Калың шаар кылыптыр.

Абайласан Токмокту,
Эки жерде орусу.

Какол² менен мужуктун³,
Барынын бир – болушу.

Кызыл суу менен Шамшыны
Эгин жайы кылганы.
Отор барган жылкыдай
Орустардын уйлары.
Өгүздөрү дөбөдөй,
Кудай бетин көргөзбө!
Каколдору төрөдөй.

Колго баккан малындай,
Чочколорун карачы!
Ээрчип жүрөт чубуруп,
Энесинин артынан,
Он экиден баласы.
Ущунетип орусун,
Ит чочкону мал кылды.
Билбегени эмесби,
Буттарына⁴ табынды.

Токмоктун калың орусу,
Топтогон чочко-донузу.
Базарына карачы!
Бастырып жүрсө жол бербейт,
Арабасы – чанасы.
Дүкөнгө кирип карасаң,
Дүнүйеси, сонуну
Аңкайып карап турасың
Адамдын жетпейт санаасы.

Жакалудан чапан бар,
Жыйып койгон жүгүндөй,
Кездеме менен мата бар.
Булгары десең жыйылуу,

Дүнүйөлөр, сонундар
Дүкөндө турат үйүлүү.

Көрүп турсаң Токмокту,
Күнүгө базар бакылдап,
Уста дүкөн бир тарап,
Узанып жатат чакылдап.
Дубаналар, календер⁵
«Омийин!» – деп кол жайып,
Көчөдө жүрөт какылдап.

Дунганы жүрөт чакырып,
Чырпыктан челек асынып,
Төрт булуңдуу топусун,
Төбөсүнө кийишип,
Чекесин күнгө катырып,
Жүрөт экен эрикпей,
Өз тилинче чакырып.

Араласаң Токмокту,
Ак сарайлуу тамы бар,
Салтанаттуу жасанган,
Сарт, ногойдун байы бар.

Саморчуга киргенде,
Ар чайнекте демдеген,
Топтоп турган чайы бар.
Дүнүйөсү дапдаяр,
Базар деген жаныбар.

Алып жесең дүкенде,
Өрүк, мейиз, канты бар.
Акча болсо аралап,
Ар сонундун баары бар.
Жесең чындап суусатат,
Ашпазында мантуу бар.

Дүкөндөрдү караса,
Болбой ичем дегенде,
Буркуратып мас кылар
Бозо менен арак бар.

Көлөкөлүү багы бар,
Көрүп жүрүп караса,
Жалгыз адам жаны жок,
Мундан башка сонундан -
Самагандын баары бар.

Кайсы бирин айтайын,
Карап турса дүкөндө,
Катар-катар жыйылуу,
Аркан менен кабы бар.

Мал базарын карасаң,
Наркы чекте болуптур
Кой базарга жыкылдап,
Кыргыз, казак толуптур.
Чыр-чатакты тыярга,
Алеп келип орустан,
Кереднемичб коюптур.

Күндө базар мал кирип,
Жылкы десең жорго бар.
Арзан баасы не керек,
Теңге болсо мал да бар.
Сыйыр деген жол бербейт,
Акча болсо колунда,
Басып жүрүп барысын,
Алам десең кой дебейт.

Жылкы десең койдон көп,
Арзан айтып сураган,
Ар уруктан чогулган,

Алып сатар мындан көп.
Куйруктарын түйдүрүп,
Ат бүткөндү чубатар.
Асыл малдын баарысын,
Акча деген курусун,
Арзан баага суратар.

Канча жакшы аттарды,
Тандамалын аларсын,
Салып берсең колуна,
Жыйырма сом акчаны,
Базар барсаң мал арзан,
Тенгең болсо аларсын.

Сүйгөнүңдүн баарысын,
Аламын деп санасаң,
Баалуудан бачайы,
Байкап турсаң дүкөндө,
Бейкасамдар жыйылуу.
Намангендин көк чепкен,
Этек женин карасаң,
Машинеге салылуу.

Кундуз десең түлкү бар,
Кыйгач түрүп киерге,
Кыргак калпак бөркү бар.
Кыз балага кымкаптан,
Ат жабдыгы дагы бар.
Бары белең турбайбы,
Базар деген жаныбар,
Кылыч, мылтык, барденке,
Эр жабдыгы дагы бар.
Бары белең турбайбы
Базар деген жаныбар.

Кең Чүй ата өзөнү,
Кенен болот турбайбы.

Калкы-журтун карасан,
Калың элет экен го.
Кара таруу, буудайы,
Бурчак менен жүгөрү
Бул кылууга баарысы.

Жарды дебей, бай дебей,
Көп айдаган бедени.
Ар эгиндин уругу
Арбын экен жаныбар,
Кара курай, зыгыры,
Салып туруп зоотко,
Сыгып алар майы бар.
Кытай конок, күнжүтү,
Уруктары дагы бар.

Дунганада, оруста,
Адам жээр тамактан,
Ар уруктун баары бар.
Картөшкө менен шалгамы,
Араласаң жол бербес,
Алча менен алманы.
Арбын экен көбүнчө,
Бышыкчылык кезинде,
Өрүк менен шабдаалы.

Жийдеси бар, тыты бар,
Алмурут деп бир жемиш,
Жаны чыкты ушулар.
Мисте менен бадамы,
Капта турат жыйылуу,
Топтоголок жаңгагы.

Дунганада бар экен,
Лапша деген бир жемиш,
Сабиз, пияз, түрүптөр –

Күрүч басып жесениз.
Калемпири, мурчу бар,
Ачуу болот түгөнгүр,
Ашка салса курчу бар.

Кызыл алма багында,
Барып көрсөң базарда.
Дүнүйөсү жанында.
Күз убакты болгондо,
Жер жемиштин баарысы,
Казан болуп толгондо.
Жүзүм менен анары,
Бышыкчылык маалында,
Булу⁷ жеңил кадагы⁸.
Коон менен дарбызы,
Арзанчылык кезинде,
Бир тыйынга жалгызы.
Ашкабагы, бадыран,
Арбын экен баарысы.

Бир тыйынга экиден,
Алмалардын сарысы.
Арабада коону,
Алты тыйын, беш тыйын,
Дарбызынын жоону.
Күзгө жакын болгондо,
Кыйын экен артыкча
Чүй элинин доору.

Талаадагы жемиши,
Карагаты, бүлдүркөн,
Данкуурай дейт бир жемиш,
Татканым жок, көрбөдүм,
Кожогаты, чийеси.
Жерге чыккан мөвөсү.
Көктөмдөгү жемиши,

Тизе бою текейи,
Мандалактын семизи.
Ышкын менен сарымсак,
Белден өтүп буралып,
Айдагандай тегизи.

Балтырканы билектей,
Балжууранын карасаң,
Жалбырагы этектей.
Козу кулак, кымыздык,
Коктудагы ычкырдык.
Бул катары жемиши
Жерде жатат тезектей.

Абайласаң, жигиттер,
Жер суусунун чүрөгү.
Ою менен тоосунда,
Калың арча, карагай,
Жыгачынын кенени.
Издеп жүрсө табылар,
Ар адамдын өзүнө
Буюм кылар кереги.

Ыргай менен табылгы,
Карап жүрсөң табасың,
Жады куурай, карандыс,
Жер чөбүнөн дарыны.
Катыраңкы, долоно,
Асамуса, саржыгач,
Кайың менен четинди,
Кашаа кылар короого.
Кең Чүй ата жарыктык
Дүнүйөсү төгөлүү.

Мал аралап жүрө алгыс,
Чыккан чөптүн өнүмү.

Жалбырагы манектей
Кара куурай, сүтүкөн,
Күзгө маал болгондо,
Күлкайыры желектей,
Камыш менен жекени,
Карап турса калыңы,
Эгип алган теректей.

Байчечекей ыраны,
Уу коргошун, ак кодол,
Малга өтө залалы.
Боз караган, жылгыны,
Алтыгана, итмурун,
Коёнтонук, көкжантак,
Карап турса ой тоосу,
Катуу кара шилбини,
Чычырканак, сөгөтү,
Ак чечектей жыгачы,
Ар буюмга керектүү,
Сагыз куурай, чекенде,
Ак куурайы билектей.
Кендирлери буралып,
Келеп кылган жибектей.
Топчу куурай, камгагы,
Ак тикени, уйгагы,
Алабата, шыраалжын,
Кара бүргөн, төө куйрук
Калың экен бу дагы.

Какым-кукум, төө таман,
Улар бияз, жер чайдан
Дары кылар чөптөрүн,
Издеп табар ар кайдан.
Тегерек баш, сар куурай,
Чачыраткы, ак куурай,
Атын билбейм канчалык,

Ар бир түрлүү көп куурай.
Адырашман, ыкшары,
Аткулагы, чалканы,
Кызыл куурай, чогойно,
Коко тикен, чырмоогу,
Айдагандай чыкканы.

Тоода аюу балтыркан,
Топчу башы, жөргөмүш,
Сары шимүүр, көк шимүүр,
Шимип жаткан калдыркан.

Кызыл мыя, жалбызы,
Жылтырканы, шыбагы,
Чыккан чөбү кызыл от,
Чийи менен камышы.
Түлкү куурай, мийбеги,
Белге чыгат буралып,
Бетегеси, көдөөсү,
Ажырык чөп, шибери,
Каракыяк, буудайык
Айдап алган бедени.
Чытыр менен таргылы,
Көрсөк чирсе, жөрмөгү,
Көтү боштун көптүгү.
Айта берсе батпаган,
Адам атын таппаган,
Эчтеме жок тегеле,
Чүй ичине чыкбаган.

Тогуз төбө, теңге чөп,
Толуп жаткан андан көп,
Адам атын укпаган.
Жалбырагы дагы бар,
Доңуз сырты, улар от,
Түрлүү чөптүн баары бар.

Чекилдеги, чырышы.
Сасык тана, согону
Куу кылуучу куурайы,
Тоога чыккан бурчагы,
Мал жээрге кереги.

Кызгылдагы кызарып,
Кыздай болуп буралып,
Айта берсем Чүй бою,
Арбын болор эрмеги.

Көктөмүдө кубулган,
Канча түрдүү гүлдөрү.
Кызыл, жашыл, сарала,
Байчечекей түрлөрү.
Көбүргөнүн көрсөнүз,
Айдагандай ээси.
Жайлоосунда чемирчек,
Ак кокосу аштыктай,
Чыккан чөптүн дарысы.
Тоога чыккан кемпир чач,
Чекилдектей мүнөзү.
Мендубана шуудурап,
Сууга чыккан жанузак,
Дары болор барысы.

Калың болор эрмени,
Карга тырмак, терсеги,
Арбын экен жашыл чөп,
Айтпасыга чара жок,
Нанга салар зирени.
Көкөмерен жуубасын,
Баары жандар билгени,
Мамыранын дарысын.
Байда кылды кудайым
Чүй ичинде барысын.

Жери кенен талааны
Тиккен багы мөвөсү
Терек, кара жыгачы,
Айдап алса эгини
Бышбай калат дебейсиң,
Жаздымы жок белени,
Күрүчүнүн күрмөгү,
Даны толук бурчактай.
Маш уругу ураны
Кызыл конок, арпасы,
Жыланаң арпа кемчил бейм,
Магызымы, жармасы
Кыйын бышар тамеки
Ысык болот артыкча,
Чүй боюнун жакасы.

Көрсөң калың сулуну,
Арбын экен оруста,
Күнүгө багар уругу.

Айдап алып көкнарды,
Апийимин көп алды,
Капустасын бышырып,
Боё казып чыгарды.

Кен Чүй ата жаныбар,
Келиштирип сүйлөсөм,
Керектүүнүн баары бар.
Таш бышырган ташы бар,
Акиташтын уусу бар,
Кен орногон тоосу бар,
Керек десең жого бар.
Көктөмүндө көгөрөр
Көрөр болсоң жарандар,
Күзгө маал болгондо,
Берекеси көбөйөр.

Бышыкчылык кезинде,
Жер жемиштин баарысы,
Жер үстүнө чыкканда
Саратаны чакырып,
Сары тампыз учканда,
Зыркыраган сайгагы,
Чымын менен чиркейи,
Үйгө толуп жыкылдап,
Бөгөнөгү, бүргөсү;
Мийзам болуп учканы.
Бетинизге оролор,
Жөргөмүштүн желеси.

Кең Чүй ата жакасы,
Чардап жаткан бакасы.
Ийнелиги, көгөөнү,
Кенен экен өзгөчө,
Кылкылдаган өзөнү.
Кара сууда кундузу,
Тоосундагы андары,
Кызыл карсак, түлкүсү.
Арбын болот карышкыр,
Аюу, каман, илбирси.
Шүмөндөгөн чөөлөрү,
Тай сүлөсүн, суусары,
Аска зоода секирсе,
Тайгылбаган куу баары,
Ач күсөнү, тейини,
Арбын болор бөкөнү.
Кашкулагы, мадылы,
Карап турса аңкыштап,
Суурунун арбыны.

Кең Чүй ата жаныбар,
Кенен экен өрөөнү.
Абайласак жеринде,

Ар жаныбар уругу.
Аска, зоодон алынган,
Суусунун тунугу.
Тандап атып алгыдай,
Талаасында элиги.
Бугу, марал мындан көп,
Жер жайнаган кийиги.

Пулу жүз сом мүйүзү,
Бугусунун башында.
Эчки, теке жайылар
Тайгаланбай ташына.
Аркар менен кулжасы,
Атып алса күзүндө,
Уйдукундай жамбашы.

Коёндору козудай,
Андасаңыз абайлап,
Коондору сокудай.
Байкап турса суусунда,
Балыктары манектей⁹.
Зааркантат көргөндө,
Сар жыланы билектей.

Карап турсаң түгөнгүр,
Кара курту көмүрдөй.
Курт, кумурска, чыгар бөй,
Көпчүлүгү эсепсиз,
Тилингени билинбей.

Сары жылан, чаяны,
Анча арбын болсо да,
Адамга жок зыяны.
Түктүү сары жүнү бар,
Музоо баштын ыраңы,
Кескелдирик дагы бар,

Узундугу бир карыш,
Бу да сонун жаныбар.

Ар жаныбар уругу,
Чүйдө болот турбайбы.
Айтканымдын баары чын,
Жалган кепти кылбайлы.

Молдо Кылыч бечара,
Көрбөгөнүн сурады.
Кудуретин куп билем,
Кең Чүй ата жаныбар,
Кең-кесири жер экен.
Абайласаң жеринде,
Ар жаныбар молу бар.
Ызгырылып сайраган,
Чегирткенин үнү бар.
Тикенектей сайылган,
Жер кирпичинин түгү бар.

Кирпичечен өзү бар,
Шибегедей шиши бар,
Арс чычканын карасаң,
Иттикиндей тиши бар.

Карап турса капкара,
Конуздары муштумдай,
Сар жыландын чоңдугу
Жаш баланы жуткандай.

Чегирткеси сакадай,
Көпөлөктүн чоңдугу
Көйнөгүнө салдырган,
Кадим алка жакадай.

Сөөлжаны, сүлүгү,
Жаачы, ала күлүгү,

Отко түшкөн парвана,
Ар жандардан бөлөгү,
Жаны курбан алалга,
Ташбакасы далбайып,
Көл бакасын карасаң
Жан аяктай жалпайып.

Суусундагы суу жылан
Сонун болот көрсөнүз,
Кара кылдай кыл жылан
Тиктеп турсаң, жигиттер,
Сонун эле жер экен,
Ушулардын баарысы,
Айтканымдай эп экен.

Канаттууда аяктуу,
Карап турсаң акыры,
Илбесини көп экен,
Каркырасы, тоодагы,
Көктөмөдө көрөсүң,
Чуркураган турнаны.
Каркылдаган каздары,
Өрдөк менен сонору,
Кара суу быкылдап,
Учуп-конуп жатканы.

Кызыл короз бозтеги,
Каракунас, бир казан
Сууну бойлой кечкени.
Ак чардагы, чулдугу,
Дарылдаган тартары,
Мойну кулач көк кытан,
Суудан балык алганы.

Калың болор ченемсиз
Кара карга уругу.

Тоосундагы улары,
Арбын болор кекилик,
Айры куйрук, кулалы,
Башы кызыл каракур,
Билем десен, жигиттер,
Бир түрлүү жан мына бул.

Чыргыттаган чили бар,
Көгүчкөндүн көптүгү,
Сары Чүйдүн ичинде
Бөдөнөнүн кени бар.
Белгилүү куш безбелдек,
Калың экен жеринде.
Кара сууда кашкалдак.
Көк каргасы, күкүгү,
Көрсөң көзү кыпкызыл,
Бабырганы, үкүнү.

Жазгы келген доору,
Канаттуунун үлкөнү,
Кара бүркүт, жоруну,
Ала карга, кузгуну,
Кызыл тумшук сагызган,
Кыжылдаган тукуму.

Тазкарасы, аксары,
Түн ичинде сайраган,
Алагүүсү, сүтагы,
Жорго тоодак, бактеги,
Ар бир урук жаныбар,
Илбесиндин көптүгү.
Канаттуунун кыраны
Толуп жатат тоосунда
Тунжур, кумпай, күйкөсү,
Туйгун менен тынары.

Турумтайы, мыкыйы,
Ителгиде, ылачын,
Жагалмайы, кыргыйы,
Чүйлү менен кушу бар,
Кыябына келтирсе,
Кыран болор шумкары.
Аңыр менен кара каз,
Сазга конгон ызгычы,
Орок тумшук кажыры,
Издегенде табасын,
Ар жандардан баарыны.

Суу бойлогон суу бүркүт,
Тармалжындын ичинде,
Аты кара чакылдак.
Кулалыдай өрүгөн,
Базардагы канаттуу,
Басып жүргөн аяктуу,
Кызыл-жашыл кубулган,
Тоту куштун жүнү бар.
«Эчкиге сарт сатсам» – деп,
Бир чымчыктын үнү бар.
Амеркендин тоогу,
Ала чаар түгү бар.

Агалалуу көк кептер,
Көгүчкөндөй топтошуп,
Асманга учуп дүркүрөп,
Бакма өрдөк, казы бар.
Күрп деген бир башка,
Кара боор, кыл куйрук,
Далай куштун учкулу.
Канча түрдүү чымчыктар,
Чүйдө калың тукуму.

Чабиекей, куркулдай,
Ыйык болот турбайбы,

Карлыгачы, боз торгой
Аят айтып сайраган.

Куркулдайдын уясы,
Уяндыгы абыдан,
Тепме чепкен биязы¹⁰.
Бакта булбул сайрашып,
Андасаңыз жаныбар,
Арген сындык авазы.

Чакчыгайы чакылдап,
Аладунган, чыйпылдак,
Эчки маарак бакылдак,
Сай сагызган шакылдак,
Илип алат майкеттүү,
Куш кенжеси таканак,
Кең Чүй ата жаныбар,
Карача торгой, жарганат,
Боз таркылдак, королу,
Бурма моюн дагы бар.
Котурапей, таранчы,
Адам атын таппаган,
Канча-канча чымчыктар,
«Эжеке бээ саа» дегени,
Чымчык үнү угулар.
Ала борбаш, көкшалкы,
Арбын экен көбүнчө,
Кара чымчык, сарайгыр,
Кызыл куйрук, сары барпы.
Ала чыйырчык асылы,
Чегирткенин душманы.

Сопол кара сүйрөткү,
Суудан балык алганы.
Жылкы жандап жүрүүчү,
Көк жылкычы кучкачы,

Калың болот кара каш,
Эр сынардын жолдошу,

Кең Чүй ата жарыктык,
Чындап жакшы болгондо,
Чын куранда көктөмү,
Кыштын күнү жакасы,
Тизе бою кар болуп,
Кыйын болот суугу.
Зампарлаган туманы,
Үч ай-төрт ай кышы бар.

Кары кетип калган соң,
Алысындап чөп чыгар.
Көктөмөгө барабар,
Башкы жагын карасан,
Кичи-Кемин, Чоң-Кемин,
Кең Кочкордун суусу,
Капчыгайдан кошулуп,
Төмөн карай киргени.
Эки Кемин талаасы,
Эр Шабдандын өрөнү.

Беркташ ата учугу,
Текеликтин сеңири.
Күлдү казак жердеген,
Күңгөй жаккы жерине
Кара-Балта куйганы,
Аяк жаккы жери ушул.
Тескей жаккы тарабы
Тамам кыргыз урааны.
Билер болсоң мына ушул,
Токмок, Бишкек калааны.

Тамам.

КАНАТТУУ

Сүйлөп сөзүм чачайын,
Сөз килитин ачайын,
Кароолуна келтирип
Түз шыкалаап атайын.

Мен сүйлөймүн көргөндү
Сөз маанисин билгенди.
Жаным чындап жактырам
Жазбай аткан мергенди.

Ургачыдан иши бар
Өрмөк согуп кергейди.
Бул адамзаат бендеге
Кайсы жандар тең келди.
Алтын, күмүш иштеген,
Эрикпеген зергерди
Канаттуунун баарына
Берди тырнак ченгелди.

Ит агытып, куш салган
Мүнүшкөрдүн адаты.
Кушка себеп учарга
Узун чалгын канаты.

Кыз баладай кыпыйтып
Кыргыйга такса жагоону,
Ашпак болот кебездей
Ак шумкардын санору.

Алып түшөр тоодакты
Алгыр куштун кырааны
Илбесинди куткарбас
Туйгун куштун чырагы.
Казды басар өрдөктөй
Кара кашка тынары.

Асман менен кайыган
Ылаачындын учкулу.
Бир тепкенде өлтүргөн
Кара кунас буттууну.
Сайса залал кыла албас
Көк кытандын тумшугу.

Айтар сөзгө ылайык
Ылаачындын алганы.
Тепсе жерден учурбас
Кезеп турган тырмагы.
Бүркүттөн күчү кем эмес
Кубаттуунун тулпары.
Бөпүлөсө келбеген
Далба менен үндөгөн.
Кара барчын бүркүттөр
Каршы алдына келбеген.
Коё берсе чукулдан
Колу менен ирмеген,
Айланайын жаныбар,
Теппейинче жүрбөгөн.

Алла Таала кудурет
Ар түрлүү жан жаратты,
Айтып акыл жете албас
Асмандагы канаттуу.
Кара бүркүт, жорулар
Ташка чычар богу бар,
Ошончолук чоң туруп
Ылаачын кууса корунар.
Кудай талаа кудурет
Кубат берип койгон соң
Ар жандардын ичинде
Бул сыяктуу шору бар.

Чүйлү менен куштардын
Кыранын көр шумкардын

Алып келип салганда
Алып түшөр аксарды.
Мүнүшкөрүң жайылса
Бүркүт алар калтарды.
Адам көрөт эрмекти
Мүнүшкөргө жараша
Кыргый алат өрдөктү.
Өлүмтүктү көп издеп
Жору тартар эмгекти.

Куркулдаган кузгундар
Кара ташты жуткурлар.
Кайда болсо андыган
Карышкырга туткундар.

Кара жору, кажырлар,
Кайраты жок чабырлар,
Өлүмтүктү көп издеп
Уяты жок залымдар.
Башы такыр чоң жору
Мындай куштун чоңдору
Кийик алып жегидей
Кайда болсо жоруга
Кузгун жолдош болгону.
Карышкырдан жем андып,
Кайып келип конгону.

Кудай Таала кудурет
Өзү ошондой кылганы.
Айры куйрук, кулаалы,
Тырмагы бар бу дагы.
Кайраты жок кубаары.
Канаттуудан айлансын,
Карга көрсө какылдап,
Шылдың кылар такымдап.
Алды артына карабай

Качып берет салпылдап.
Куруп калган кулалы
Карга, чымчык кууганда
Жана коркуп калганы.
Момун сымак немедей
Бу байкуштун кыялы.
Кармай калып жебеген,
Кайраты жок урганы.
Кебетеси-кешпири
Куш макалдуу сыягы.

Ала карга, сагызган
Жоор жылкы көрүнсө
Чокуп канын агызган.
Асман айдан туйлатып
Аркасына жабышкан.

Кара карга каралар
Көпчүлүгүн карасан
Чегирткеге барабар.
Кырк миңине карчыга
Жалгыз кирип аралар.
Кудай урган сагызган,
Коркпой туруп бачагар¹,
Жылкы менен алышкан.
Карчыганы көргөндө
Кайраты жок калтырап,
Кара жерге жабышкан.
Айланып кетет түгөнгүр
Шакылдаган дабыштан.

Жандан ашкан сугалак
Кырчаңгыны кубалап,
Ону, беши жабышып,
Жаман кылар жаралап.
Карчыганы көргөндө

Кара кылып токойго
Качып кирер сабалап.
Ителгиден корунган,
Бокту көрсө чокуган.
Ала карга, сагызган
Напси жаман сорунган.

Түйшүгү көп жаныбар,
Түндө жүргөн бабырган.
Жаман үкү жапалак
Күндүз көзү көрө албай
Түн киргенче зарылган.
Ар жандарга ырыскы
Бет алдынан табылган.

Жан жараттын минетип,
Каз, өрдөктүн баарысын
Кара сууга түнөтүп,
Тирүү жанды койгон жок
Ырыскысын түгөтүп.
Баёлугу үкүнүн
Кара жүнүн түлөтүп,
Кудуретин көрдүнбү
Ушуларды акыры
Ысык менен суукка
Койгону жок жүдөтүп.

Колдо жүргөн кууларды,
Тоо башында уларды
Алал кылды буларды.
Алда таала бендеге
Каракашка кекилик,
Канаттуулар чубары.
Өрдөк менен чүрөктүн
Көлдүн үстү турагы.
Ылачын тийсе үркүтүп,

Сууга башын чүмкүтүп,
Бир биринен ар жанды
Ушунчалык коркутуп...

Койдой болгон тоодакты
Кол башындай боз кушка
Алкымынан карматып,
Каркыра, каз, куулардын
Канчаларын чуулатты.
Кара чымчык, боз торгой
Кыргый куштун берени
Азык кылып кууратты.

Чакылдаган чакчыгай
Чалып өтөт турумтай.
Бир бирине зордугун
Билиндирди бир кудай.

Абадагы боз торгой
Турумтайга жолобой,
Айры куйрук, кулаалы
Ык билбеген кологой,

Илегилек калдагай,
Кара кунас тарбагай,
Балта жутар көк жору
Журт андыган урганай,
Кызыл кыргый, ылачын
Канатыңдан айланай!
Туюндурбай кармаган,
Туйгун куштун арбагы ай!
Кара барчын, чоң бүркүт
Канаттары далбагай.
Кеби-сыны чиркиндин
Оозу-башы балбагай.

Томогосун тартканда
Кымырылып шамдагай,
Кебетесин карасан
Туура тарткан кулжадай,
Кайраты чоң кыраны
Карышкырды кармагай.
Түлөк уя балага
Түлкү чыдап турбагай.
Кашкулакты качырган,
Кармаганда тырмагын
Кабыргага батырган,
Болжолу жок берендер
Болбос ишке асылган.
Эчки, теке, кийиктер
Эси чыгып жашынган.

Туйгун куштун тунугу,
Бүркүт куштун улугу
Канаттуунун берени
Кыргый жакшы кылыгы.
Тепмейинче албаган
Ылаачындын ырымы.
Көпөлөктү аңдыган
Күйкө куштун куниги.
Асмандагы жылдыздай
Ылаачындын учулуу.

Булбул куштун шайыры.
Бүркүт куштун дайыны.
Чабелекей, боз торгой
Жанга тийген кайыры,
Кара бүркүт, тоодактар
Канаттуунун жайыгы.
Күндүз көзү көрбөгөн
Үкү куштун майыбы.

Кушка окшош сыягы
Айры куйрук, кулалы
Ылачынга илдирер
Куруп калган байкуштар
Канаттуунун карыбы.
Адам тилин сүйлөгөн
Тоту куштун шарыбы.

Жылкычыдай ышкырган
Чакчыгайдын кымбаты.
Кара кунас мүчөсү
Каркыранын сымбаты.
Жарашыктуу жаныбар
Тоту куштун зыйнаты.

Алгыр бүркүт шумкарын
Адам заттын урматы.
Кызыл-тазыл кубулган
Кыргоолдун канаты.
Кыйыштырып сүйлөгөн,
Молдо Кылыч санаты.

Кенже бүркүт чакылдак
Зымырылган жагалмай,
Куш кенебес таканак
Тегеренчи бу тилим,
Тегирмендин парадай.
Дуба кылып коюнар
Дин мусулман баласы!
Илгеркиден сөзүмдүн
Алып турган калысы.
Бата берип коюңуз.
Мен да сизге ыраазы.

Курт-кумурска, канаттуу
Кутулбады сөзүмдөн.

Куюлушуп санатым
Чыга берет ичимден.
Кудуреттин бергенин
Сурабадым кишиден.

Жана айтып берейин.
Канаттуунун баянын,
Дагы жатып ойлоюн
Билимдүүсүн айтайын,
Кайсы бирин болжоюн.
Кара боор, кыл куйрук
Далай куштун арбыны
Дабышы бар шулдап,
Канатынын чалгыны,
Боз чымчыктын кыраны
Борбаш деген алгыры.

Турган куштун бардыгы
Тумшугунда жабдыгы.
Пырпыраган бөдөнө
Турумтайдын жемиши.
Бүткөн бою бүткүл май
Жаныбардын семизи.
Кекиликти, чилдерди
Алал кылып бериши.

Ичегисин чыгарар
Ителгинин тебиши.
Эчки, теке, бөрүнү
Чөл бүркүттүн эниши.
Асман-көктө, жылдыздан
Блачындын жүрүшү.
Ала карга, кузгундар
Чоң жорунун билиши.

Токсон түрлүү кубулган,
Тотукуштун жүнүчү!

Буруп, буруп сайраган
Булбул, торгой үнүчү.
Жаман кара кулалы
Жагалмайга күлүүчү.
Өз колунан келеалбай
Кырагалап жүрүүчү.

Толуп жаткан канаттуу
Торгой экен чечени.
Чөп түбүндө сойлоктоп
Тартар куштун бечели.
Чакылдаган баччагар
Чакчыгайдын месели,²
Куудулданып туураган
Кулун менен текени,
Чакылдаган бачагар
Бир жагынан кыңшылап,
Күчүк болуп кетеби?
Байкап турсаң тили так
Балакеттин көсөмү.
Кыраандыгы шумкардын,
Ылаачынга жетеби?

Куудулдугу чымчыктын
Чакчыгайдан өтөбү.
Жарганаттын жүнү жок,
Жабылбаган көтөнү,
Таңга жакын сайраган,
Күкүк куштун эшени.
Келиштирип айтарга
Келди сөздүн кезеги.
Ойлоп туруп эсеп кыл
Өткөрөйүн нечени.

Кызыл тилдүү куркулдай
Уяларың байкасан

Адам карап тургандай,
Тиктеп туруп тим эле
Тигип кийим кылгандай,
Ар жандардан устаны
Жаратыштыр бир кудай.

Күндүз учпай камалган
Бу жарганат кургурай.
Түрү суук өзгөчө
Алда куруп калгырай.

Домбурасын күүлөгөн,
Торгой менен булбулай.
Жан куткарбас учкулу
Жагалмайым, кыргый ай.

Айтар сөзгө ылайык
Ала чыйырчык жаныбар.
Чегирткенин баарысы
Бир ушундан кырылар.
Насибине адамдын
Пайда болор жайы бар,

Турна менен каркыра
Желе тартып чуркурар,
Таң каламын тоодакка,
Келгин куштун баарына.

Сасык үшүп сары ала
Так Сулайман байгамбар
Элчи кылган арага.
Кепилдикке ал күйүп,
Тоок калган жалаага.
Чын бейиштен сүрүлүп,
Жылан калган талаага.
Токоналат илинип,
Шайтан калган балаага.

Булбул куштун молдосу,
Торгой жакын жолдошу.
Сайрап турган аваны
Арген сындуу пормосу.

Мусулмандын майрамы –
Айты менен айбашы.
Ала тоодак, турналар
Каркыранын мундашы.
Безилдеген безбалдек,
Кара кашка кашкалдак
Зыяны жок жаныбар
Суу бойлогон ак чардак.

Уста чымчык куркулдай
Уя кылат кастарлап.
Сай-сайлаган ызгычты
Айтып берем дастандап.
Эчки маарак, сарайгыр,
Котурепей, чыйпылдак,
Суучул кара сүзгөндө
Суу түбүндө шыпылдап.
Көккаргасы – зоору
Айттым куштун доорун.
Чабелекей, кардыгач
Киши көрсө кыйшандап,
Куш энөөсү каракур
Куш баяны омойлоп³

Жылкычы кучкач кашкайып,
Аягына келатыр.
Кызыл тумшук чаркарга,
Чөкөтаан, бөктөргө
Жем табалбай сустайып,
Канатууга падыша
Жалгыз көздүү буудайык.

Арбагы чоң зымырык.
Жерге тукум салбаган
Ар китепте аты бар
Асмандагы умай-а.
Ар кылганы көп экен,
Жалгыз өзү кудай-а
Эшен, сопу китепте
Окуп көрсөң баянын
Касиети далай-а.

Айланайын жаныбар
Жер үстүнө түшпөгөн.
Көлөкөсү тийген жан

Асман-жердин ортосун,
Орун кылып токтогон.
Жакшы байкап карачы,
Таруу десе жатпаган
Талпылдаган суу бүркүт
Көлдүн жээгин сактаган.
Жамы куштун адети
Башын кайрып уктаган.

Саркоролу, көк шалкы
Бурма моюн, чубаңкы
Сартты сатар бактеги,
Салдап учкан көгүчкөн
Жүнү көгүш кубаңкы.
Тели куш менен тонкулдак
Куш ичинде буралкы.
Аладункан жыбырак
Жут болгондо чыдабай
Ойго түшөт чыбырап.

Журтчу менен бөктөргө,
Сарыбарпы молдоке

Жаңы келдим кептерге.
Күрптүн көрчү көркүнө
Көрө калса күрпүлдөп
Тумшугунда чубалып
Кызыл эттей бир бөлөк.

Байкасаңыз, агайын,
Канаттууда жөргөлөк.
Бостек, тартар, кекилик
Кыргый көрсө бекинип,
Чил, бөдөнө жөргөлөп,
Куш кырааны куукумпай
Санды кырса койбогон
Асыл кылган бир кудай
Айтып өтөм куштарды
Билгенимче ушундай.

Молдо Кылыч бечара
Болбос кепти козгогон.
Аз макулук иретин
Орду менен бузбаган.
Ушунчалык санатым
Өз боюма жукпаган.
Анык наадан экемин
Кыса сөздү⁴ баптаган
Нааданчылык түтүнү
Көөдөнүмдү каптаган.
Дагы шүгүр кудайга
Мен гарыпты⁵ сактаган.

Өмүр өтүп баратат
Кара сакал кыярып,
Атаны арман дүнүйө
Өтүп кетти балалык!
Кайсы жерин айтайын,
Баштан өткөн чалалык.

Баары дайын теңирге
Кандай арга кылалык.
Оомийин де агайын,
Бираз гана тыналык.

Дагы жазам чөпчарды
Санат кылып чыгарып.
Азырынча басамын
Сөз аягын мен гарып.

Кече берсе кечүүнү
Чалчык болот булганып.
Сүйлөй берсе чечениң
Тантык болор уялып.
Кызыл тилди сайратпай
Азыноолак туралык.
Азырынча агайын,
Канаттууну коёюн
Эрмек болуп силерге
Бүркүт тоюн жазайын.

Тамам.

БҮРКҮТТҮН ТОЮ

Мурунку өткөн заманда,
Жан-жаныбар аманда,
Ар уруктун баарысы
Эрки менен болгондо.
Алсыздарын алдырып,
Эси чыгып ошондо
Булбул чечен ой кылды,
Бүркүт баатыр той кылды.
Ал жеткенин алдырып,

Канаттуунун баарына
Катуу бүлүк салдырып.

Жагалмайды жиберди,
Жалпы чондун барына
Барып кабар сал деди.
Үкү куштун жакшысы,
Бабырган куштун бакшысы
Баары келсин деп айтты.
Бүркүт баатыр улугу.
Карчыга куштун камбылы,
Кошо келсин деп айтты.

Ылаачындай алгыры,
Ителгидей илгири,
Бу да келсин деп айтты.
Кыргый келсин кыпылдап,
Турумтай келсин шыпылдап,
Курулдаган кузгуну
Карышкырдын жолдошу
«Мен үчүн жаның кый» – деди,
Кара куштун баарына
Кабар салып жый деди.

Тоо башында жоруну,
Ак кажырдай зоруну,
Тазкарадай далбакты,
Илек-илек калдакты,
Куйругу узун салпакты
Ала карга, чаркарга,
Чөкөтөөн, сагызган
Баары келсин деп айтты.
Аксары менен кулаалы
Бу да келсин деп айтты.

Кайраты жок кубаары
Күйкө бийчи келсин де.

Аңыздан чычкан терсин де,
Мурун келген мейманга
Жемиш кылып берсин де.

Боз чымчыктын баарысын
Борбаш баатыр жыйсын де.
Чабиекей керектүү
Чакырып кел деп айтты.
Күкүк менен Сейнекти
Баатыр бүркүт улугу
Ойлоп туруп кеп айтты:
Баары келсе агайын,
Кенешемин деп айтты.
Жалпы жайык эп келсе
Той кыламын деп айтты.

Кеңешип жооп бер деди,
Ынтымакка кирбеген
Сонунду менден көр деди.
Ынтымактуу болсоңор
Тоо башында уларды,
Көл боюнда кууларды,
Кекилик менен чилдерди,
Өрдөк, чүрөк, каздарды
Аңтарып барын жыйып кел.

Бирин койбой жаздырды,
Баатырдыкын макул деп
Баары айткан акыл деп,
Айтканынын баарысын
Азыр жыйып келели.

Баатыр бүркүт балбаны
Кыйырдын кызыл түлкүсүн
Кымтый кармап олтуруп,
Ченгелин сере¹ толтуруп,

Адырдан аркар алдырып,
Кобуттан² кулжа эндирип,
Арыштарын арбайтып,
Чакмак атып көкөлөп,
Эништен элик бөктөрүп,
Эрдигине салдырып,
Кулжа менен текени
Куса кылып кекеди.

Айбатын жандан ашырып,
Аркыраган бөрүнү
Текөөргө бастырып,
Айдап келип жумушка
Салып койду кажырды.
Журт андыган көк жору,
Канын төккөн таскара,
Туу көтөргөн туруна,
Байбичеси каркыра,
Жасоол кылган башынан
Жагалмайдай учкулду.
Эт кайтартып коюптур
Этке жерик³ кузгунду.
Азанчы кылды тоокту
Азгина⁴ карап байкачы
Тамашаны – зоокту.

Таштан мечит курдуруп⁵,
Суудан даарат алдырып,
Жайнамазын жайдырып,
Ыймам кылды торгойду,
Башына селде чалдырып.

Кашкулак коңуз тер деди
Алыстан келген мейманга
Союш үчүн бер деди.
Тазып калган кургур деп

Бөрүнү кой сой деди.
Боорунду мыжыгам
Бурунгундуб кой деди.

Алып келип аюуну,
Кемегени каз деди.
Маймыл казан ас деди.
Илек-илек чулдукту
Ичеги-карын жуу деди.
Жонго чаап жоруну
Эт жедирбей куу деди.
Жумуш жөнүн билбеген
Тазкаранын башына
Сорпону жаба куй деди.

Кара боор, чулдурук
Калың соно, куу, өрдөк,
Какылдаган кашкалдак,
Безилдеген безбелдек,
Суу бойлогон ак чардак,
Кирпичечен түн жойлок,
Ушулардын баарысын
Аңыз менен алдырды.

Чечен болду булбулу,
Торгой болду молдосу,
Кекилик ашкан жоргосу,
Үпүп болду жолдошу.
Эшен болду күкүгү,
Сопу болду үкүсү,
Күйкө болду бийчиси,
Жөргөмүш болду дарчысы.

Үйчү кылды мышыкты
Тыйды баары кыйшыкты.
Комуз берди колуна

Чегирткеге черттирип,
Сагызганды сайратты
Жөө жомогун айттырып.
Күкүккө чоор тарттырып,
Кычы кара карганы
Үгө түшпөй кайт деди.

Тазкараны, жоруну
Күрөш салып бер деди.
Суур берем байгеге
Жемиң айрып бөл деди.
Билектерин түрүшүп,
Өөдө-төмөн сүрүшүп,
Канаттары бүрүшүп,
Карпый кармап бир-бирин
Канат жүнүн жулушуп,
Чөңгелдешип тартышып,
Бири-бирин алалбай,
Байгесине жеталбай,
Эч-эчтеме тийген жок.

Бөрүдөн калган тарптарды
Кажырдан бийсиз алган жок.
Ушакчысы таранчы
Биринен да жаңжал жок.

Салтанатын карачы,
Токойдон алды коенду,
Кайран учкул оенду.
Куу канатын жаптырып,
Байге бөлүп сайдырып,
Чогулушкан бийлери
Байге бөлгөн жерлери.

Баш байгеси куу болду.
Бирден соңго сайыптыр,

Койдой болгон тоодакты.
Баш байгеси аз болду,
Үчүнчүсү каз болду.
Төртүнчүсү уларды,
Бешинчиге сайыштыр,
Кекилик, чил, чубарды.
Алтынчыга өрдөктү.
Жетинчиге бөдөнө.
Сегизинчи боз чымчык.
Тогузунчу байгеси -
Келести байлап коюптур.
Онунчу сайган байгеси
Майда чычкан болуптур.

Ат айдады баарысы
Чоң жол менен чубатып,
Тентектик кылган балдарды
Чоң кол менен кууратып,
Жолдон чыккан балдарды
Сабап жүрөт сулатып.

Ак кулаалы салпандап,
Эл чакырчы болду дейт.
Ачамай⁷ куйрук кардыгач
Ат айдоочу болду дейт.
Сүрөөчү жолдон тосуптур.

Кайра тарткан жеринен
Карчыга кыран озуптур.
Шуулдатып канатын
Бирден кийин ылаачын.
Жеген жеми күч болуп,
Чүйлү келди үч болуп.
Күйүп-жанып өрт болуп,
Тынар келет төрт болуп.
Анда-санда баркылдап,

Ителги келет беш болуп,
Шамдагай болуп учкансып,
Кыргый келет артынан.
Ооп кетип этинен
Турумтай келет жетиге.
Табуу катуу семиздеп,
Жагалмай келет сегизге,
Жеген жеми коңуздан
Кулаалы келет тогузга.

Канжыгадан көтөрүп,
Кара сандан бөктөрүп,
Куюшкандан алышып,
Күйкөдөн араң өткөрүп,
Башы койдой экен деп,
Байлап алды келести.
Ону-беши биригип,
Айдап алды келести.
Өзүмдүн атым чыкты деп,
Өнөрүп алды келести.
Көтүн жакшы оёлу,
Тулуп кылып соёлу.
Чөп чаларга тиши жок,
Эчтемеден иши жок
Чегиртке салгыч кылалы.
Капталынан оёлу,
Кайыш кылып алалы.

Он болду күйкө адашып,
Онунчу чычкан байгесин
Кулаалыдан талашып,
Байге менен эл-журттун
Талашканын карашып.
Кулаалы: «Күйкө, ой!» – деди,
Талашканың кой!» – деди.

«Жер үстүндө чычкан көп,
Жетер, алып той!» – деди.

Ошол жерден баатырлар
Олжосун бөлүп алышты.
Торгойго куран окутуп,
Бата кылып калышты.
Жай-жайына кетишип,
Бет алдынан тарашты.

БУУДАЙЫК

Мурунку өткөн заманда,
Жан жаныбар аманда,
Абалкан аттуу кан болгон
Ар түлүккө шай болгон,
Каратөлөк Саятчы
Ушул кандын тушунда
Кушка тилмер¹ жан болгон.

Саятчы Төлөк тилмерин
Бир күнү жатып түш көргөн,
Түшүндө жакшы иш көргөн.
Эртең менен болгондо,
Энесине сүйлөгөн:
– Түндө бир жатып түш көрдүм,
Өзүмө жакшы иш көрдүм.
Токойду көздөй барыпмын,
Токойдогу көп кендир
Аны алып келипмин,
Кыз-келинге ийритип,
Торду түйүп алыпмын,
Көк кендир жибек тор алып,
Ак көгүчкөн тир алып,
Эркин-эркин-эркин тоо,

Эркин тоонун ары жагы
Телегейи тегиз тоо.
Тегиз тоонун бер жагы
Айры белес ач кайкан,
Алакандай көк тайпан.
Мына ошого барыпмын.
Чырпыктарды сайыпмын
Торду жайып салыпмын.

Куш төрөсү буудайык
Аны кармап алыпмын.
Абалкандай Жаныбек
Ага тартуу кылыпмын.
Ат баштаган бир тогуз,
Аны берди бегилик,
Төө баштаган бир тогуз,
Муну берди бегилик.
Кой баштаган бир тогуз,
Дагы берди бегилик.
Уй баштаган бир тогуз,
Аны да берди бегилик.

Саадагым сары алтынга толтурду,
Санаам менен болтурду.
Көмүркөйүм көп күмүшкө толтурду,
Көңүлүм менен болтурду.
Буларды алып жатыпмын,
Еул эмне болучу,
Энеке, бул түшүмдү жоручу?

– Мен уктум эле, балам, карыдан,
Көптү көргөн сарыдан.
Буудайык кармап алганда
Бу тапка кирбейт дечү эле.
Тапка кирсе буудайык
Колго конбойт дечи эле.

Колго консо буудайык
Туурга турбайт дечү эле.
Туурга турса буудайык
Үндөккө келбейт дечи эле.
Үндөккө келсе буудайык
Кармап алган ээсинин
Төш этине тоёт дечү эле.
Боор этине тоёт дечү эле.
Канын көзүнө куят дечү эле.
Анан табы катуу буудайык
Тапка кирет дечү эле.
Койгун, балам, сен барба?
Азапка мени сен салба?!

Энесинин сөзүнө
Саятчы бала болгон жок,
Асили тилин алган жок.
Кушка тилмер саятчы
Көк жибектен тор алып,
Көк көгүчкөн тир алып,
Эркин-эркин-эркин тоо,
Эркин тоонун ар жагы,
Телегейи тегиз тоо.
Тегиз тоонун бер жагы,
Айры белес, ач кайкан,
Алакандай көк тайпаң.
Көк тайпаңга барганы.
Төлөнү казып салганы.
Куш төрөсү буудайык
Кудайдан тилеп калганы.

Нак ошо кез – күндөрдө
Жамы куштун төрөсү –
Буудайык тамашага чыгыптыр,
Кабар салып куштарды
Бирин койбой жыйыптыр.

Он ылачын, он туйгун
Он жагында кароолу,
Беш ылачын, беш туйгун,
Беш жагында кароолу.
Туштап учкан турумтай,
Жандап учкан жагалмай,
Кырдап учкан кыргыек,
Төө көтөргөн таз кара,
Туу белгиси каркыра.

Эшик ага бүркүтсүн,
Чындап ачуусу келгенде
Жалпы кушту үркүтсүн.
Барын жыйып алды ошол,
Тамашага чыкты ошол.

Анда жалпандап учкан жаман сары,
Кудай алган кулаалы,
Көзү кызыл бөктөргө,
Экөө туруп кеңешет:
Сай жакалай учсакчы,
Сарала моюн соно алып,
Муну тоют кылсакчы.
Көл жакалай учсакчы,
Көк ала моюн соно алып,
Аны тоют кылсакчы,
Кайтып чыгып келсекчи.
Макул болот, куп болот,
Баракелде эп болот -
Деп убада кылышып,
Көл жакалай учуптур.

Көк моюн соно табалбай,
Жалпандай учкан жаман сар
Кайрылып өйдө чыгыштыр.
Айры белес, ач кайкан,

Алакандай көк тайпан
Көгүчкөндү көрдү ошол,
Качырып сала берди ошол.
Торго келип чалынды,
Колго түшүп алынды.

Жакын жаткан саятчы,
Ыргып тура калды ошол.
Ары имерип караса,
Бери имерип караса,
Чын буудайык өзү эмес,
Өзү турмак көзү эмес.
Буудайыктын текөөрү
Темирдей болот дечү эле,
Тепкени өлөт дечү эле,
Канаты кайкы дечү эле,
Жогдору тайкы дечү эле,
Бели мекир дечү эле,
Көзү чекир дечү эле,
Үнү заар дечү эле,
Жүнү чаар дечү эле,
Куйругу кундуз дечү эле,
Чабыты жылдыз дечү эле,
Куйругу кучак дечи эле,
Чалгыны бычак дечи эле,
Бу буудайык өзү эмес
Өзү турмак көзү эмес.
Мунун мойнун үзүп алайын
Торго садага кагып салайын,-
Деди дагы саятчы
Чыгарып тордон алды ошол,
Мойнун үзүп калды ошол,
Торго садага кагып калды ошол,
Анан төлөгө кирип жатты ошол.

Кудай алган бөктөргө
Сай жакалай учту дейт,

Сарала моюн таба албай,
Кайта келе жатты дейт.
Айры белес, ач кайкан,
Алакандай көк тайпан,
Үстүнөн учуп өттү дейт.
Көгүчкөндү көрдү ошол,
Качырып сала берди ошол,
Кудай алган бөктөргө
Торго чалынып жатып калды ошол.

Жакын жаткан саятчы
Ыргып тура калды дейт
Чыгарып тордон алды дейт.
Ары имерип караса,
Бери имерип караса,
Буудайыктын өзү эмес,
Өзү турмак көзү эмес.
«Кудай алган бөктөргө,
Сенин мойнунду үзүп алайын,
Торго садага кагып салайын», –
Дегенинде саятчы
Бөктөргө туруп муну айтат:
– Айланайын саятчы,
Кагылайын саятчы,
Мойнумду жулуп нетесин,
Не муратка жетесин?
Сенин сураганың эмне?
Сенин тилегениң эмне?
Сенин самаганың эмне?
Сенин саптаганың эмне?

Анда Төлөк муну айтат:
– Менин сураганым буудайык.
Менин тилегеним буудайык.
Менин самаганым буудайык.
Менин саптаганым буудайык.

Анда бөктөргө туруп жалынат:
– Экөөбүз дос бололук,
Коё бергин сен мени!
Мен оңдой-оңдой учайын,
Буудайыктын оң колтугуна
Учуп кирип барайын.
Солдой-солдой учайын,
Буудайыктын сол колтугуна
Учуп кирип барайын.
Машайыктын жолунан
Абдан жатып тилейин.
Азгырып алып келейин.
Самаганың буудайык –
Эрчитип келип берейин.
Саятчы туруп ойлонуп,
Бу сөздү макул көрдү ошол,
«Баргын жанбарым» – деп,
Бошотуп коё берди ошол.

Зыпылдап учуп бөктөргө,
Буудайыкка барды ошол.
Барып айтып калды ошол.
– Айланайын төрө куш,
Кагылайын төрө куш,
Мен көргөндү көрдүңбү?
Мен туйганды туйдүңбү?
Эркин, эркин-эркин тоо
Эркин тоонун ар жагы
Телегейи тегиз тоо.
Тегиз тоонун бер жагы
Айры белес, ач кайкан,
Алакандай көк тайпан,
Мында сар ала моюн сагызган,
Сандап бир жаткан көгүчкөн
Ага учуп барсакчы,
Бирден-бирден алсакчы!

Чала тоют болсокчу!
Кайта чыгып келсекчи!

Куш төрөсү буудайык:
«Макул болот, куп болот
Баракелде эп болот».
Калдандап учуп калды ошол,
Айры белес, ач кайкан,
Ага жетип келди ошол.
Көгүчкөндү көргөндө
Куш төрөсү буудайык
Токтонуп тура албастан
Качырып сала берди ошол.
Көк жибектен торлорун
Көнтөрүп алып кирди ошол.
Ак жибектен торлорун,
Антарып алып кирди ошол.
Жакын жаткан саятчы,
Төлөдөн чыга калды ошол.
Барып баса калды ошол.
Чыгарып тордон алды ошол.
Ары имерип караса,
Бери имерип караса,
Чын буудайык өзү экен,
Өзү турмак көзү экен.
Мунун текөөрү темир турбайбы,
Тепкени өлөт турбайбы,
Үнү заар турбайбы,
Жүнү чаар турбайбы,
Куйругу кундуз турбайбы,
Чабыты жылдыз турбайбы,
Бели мекир турбайбы,
Көзү чекир турбайбы,
Куйругу кучак турбайбы,
Чалгыны бычак турбайбы,

Чын буудайык өзү экен.
Өзү турмак көзү экен.

Кушка тилмер саятчы
Бабединди көп айтып,
Үйүн көздей жөнөдү.
Үйүнө алып келди ошол.
Эл журтунун барына,
Кабарды катуу берди ошол.
Калың түлөө кылды ошол.
Абалкандай Жаныбек,
Буга алып келди ошол.
Ат баштаган бир тогуз
Аны берди бегилик,
Төө баштаган бир тогуз
Муну берди бегилик,
Уй баштаган бир тогуз
Аны берди бегилик,
Саадагын сары алтынга толтурду,
Санаасы менен болтурду.
Көмүркөйүн көп алтынга толтурду,
Көнүлү менен болтурду.
Абалкандай Жаныбек,
Буудайыкты алды ошол,

Куш төрөсү буудайык
Колго конбой койду ошол,
Колго консо буудайык
Туурга конбой койду ошол,
Туурга консо буудайык
Тапка кирбей койду ошол,
Тапка кирсе буудайык
Үндөккө келбей койду ошол.
Анда, Абалкандай Жаныбек
Калкына кабар салды ошол.

«Буудайыкты ким тапка киргизсе, самаганын беремин» – деп жар салды.

Анда калың элдин ичинен куу кемпир чыгып келип: – Алдаяр ханым, мен тапка киргиземин, менин самаганымды бериниз, – деди. Хан: – Самаганыңды айт, беремин, – деди.

– Менин самаганым ушул – он беш жаштагы балага алып бериңиз, анан айтамын, – деди кемпир. Хан кемпирдин тилегин орундады, он беш жашар балага никелеп алып берди.

Кемпир: – Буудайыкты ким кармаса ошону сойгузуп, төш этинен ойгузуп, боор этине тойгузуп, канын көзүнө куйса, тапка кирет, жайылып чыкканда көзүнө эмне көрүнсө ошону алат, – деди.

Аны уккан соң хан саятчыны чакыртты. Саятчы соёрун билип, элин жыйып алып айткан керези:

– Буудайыкты таптоого
Мени хан алып барып сойгондо,
Төш этимен ойгондо,
Боор этиме тойгондо,
Чарайна менен чаптанар,
Булгары менен каптанар,
Отуз жолдун оозуна
Ондоп алып койгула.
Тогуз жолдун тоомуна,
Топтоп алып койгула.
Бейитимдин үстүнө
Кош көчөттү орнотуп,
Мунар кылып койгула.
Жалгыз чырпык сайдырып,
Чынар кылып койгула.
Индистандан куш келсе,
Мунарыма туш келсе,
Куштан зая болду деп,
Дува кылып өтөргө,

Дувасы кабыл жетерге,
Меке менен Медина
Бул экөөнөн куш келсе,
Чынарыма туш келсе,
Куштан зая болду деп,
Дува кылып өтөргө,
Дувасы кабыл жетерге,—

деп айтты да, канга барды. Кан саятчыны союп,
буудайыкка жем кылып берди.

Куш төрөсү буудайык
Саятчынын төш этинен ойду ошол,
Боор этине тойду ошол.
Көзүнө канын куйду ошол.
Тапка кирбес буудайык,
Тапка кирип калды ошол.
Абалкандай Жаныбек
Алып чыгып салды ошол.

Көсө куйрук, көк дангыт,
Карышкыр алды буудайык.
Чагарак куйрук, чаар жон,
Жолборе алды буудайык.
Түндө-түндө жүгүргөн
Түлкүнү алды буудайык.
Караңгыда жүгүргөн,
Карсак алды буудайык.
Тектирдеги текени,
Терип алды буудайык.
Куюлушта кулжаны
Кууп алды буудайык.
Эңкейиште эчкини
Энип алды буудайык.
Адырдагы аркарды
Аны алды буудайык.
Бадалдагы маралды

Барып алды буудайык.
Аrsaн-арсаң жүгүргөн,
Аюу алды буудайык.
Тишин кыр ташка бүлөгөн,
Ырысын жерден тилеген,
Чөп тамырга тойбогон,
Качырганын койбогон,
Каман алды буудайык.

Абалкандай Жаныбек
Ойго салса буудайык,
Ойдон эме койбоду.
Тоого салса буудайык
Тоодон эме койбоду.

Ал аңгыча болбоду,
Алды жаккы батуудан
Алтымыш айры ак бугу
Арбандап качып берди ошол.
Абалкандай Жаныбек
Ага шилтеп калды ошол.
Азуулуу куштун баласы
Ак бугуга карабай
Асмандап учуп калды ошол.

Караны кара саларбы,
Качып карап каларбы.
Төрөнү төрө саларбы,
Төмөн карап каларбы.
Куш төрөсү буудайык,
Алтындан боосун тытты ошол,
Айга карап сызды ошол.
Күмүштөн боосун тытты ошол.
Күнгө кайым болду ошол.
Кездөн кайып болду ошол.

Салган күнү кечинде,
Кечки салкын бешимде,
Абалкандын колунан
Машайыктын жолунан,
Куш төрөсү буудайык
Качып кетип калды ошол.
Абалкандай Жаныбек
Аңгырап карап калды ошол.

Жанында жигиттерине
Абалкан туруп кеп айтат:
Үңкүр ташка барыңар,
Өкүрүп кайтып келиңер.
Чагыр ташка барыңар,
Чакырып кайтып келиңер.
Андан арга болбосо
Жылкы ичинде аласы
Саятчынын Тынымсейит баласы
Кушка тилмер дечү эле,
Ошого жетип кабар айтыңар.
Бачым жетип барыңар.
Буудайыкты издесин.
Издеп барып сурасын.
Таап алып бул келсе,
Ат баштаган бир тогуз
Аны берем бегилик,
Төө баштаган бир тогуз
Муну берем бегилик,
Кой баштаган бир тогуз
Дагы берем бегилик,
Уй баштаган бир тогуз
Аны да берем бегилик.
Саадагын сар алтынга толтурам,
Санаасы менен болтурам.
Көмүркөйүн көп алтынга толтурам,
Көңүлү менен болтурам.

Абалкандай Жаныбек
Бул жардыкты берди ошол.

Жанындагы жигити,
Жылкы ичинде аласы,
Саятчынын Тынымсейит баласы
Ага жетип барды ошол.
Баарын айтып калды ошол.
Кечки салкын бешимде,
Абалкандын колунан
Машайыктын жолунан,
Куш төрөсү буудайык
Качып кетип калды ошол.
Сени кушка тилмер дечү эле,
Буудайык таап сен келсең
Ат баштаган бир тогуз
Аны берет бегилик,
Төө баштаган бир тогуз,
Муну берет бегилик.
Кой баштаган бир тогуз
Муну берет бегилик,
Уй баштаган бир тогуз
Муну берет бегилик.
Саадагың сар алтынга толтурат,
Санааң менен болтурат.
Көмүркөйүң көп алтынга толтурат,
Көңүлүң менен болтурат.

Жылкы ичинен аласы,
Саятчынын Тынымсейит баласы
Кер ооз атын минди ошол,
Кебез тонун кийди ошол.
Күл азыкты жыйды ошол,
Буудайыктын артынан
Издемек болуп чыкты ошол.
Атынын оозун бошотуп,

Сар талаа ылдый чыкты ошол.
Талаада аштык айдаган
Дыйкандарга барды ошол.
– Айланайын дыйкандар,
Шамыянын шайлаган,
Шайлап аштык айдаган.
Ак үрөөнүн чачтырган,
Жердин жүзүн ачтырган.
Буурсунун буктурган.
Кара жерге суктурган.
Кош өгүзүн байлаган,
Кошултуп аштык айдаган.
Күздүн күнү болгондо
Орогун уста таптаган,
Качыраган ак будай
Башынан ылдый каптаган.
Топонун тоодой жыйдырган,
Кызылын кырдай үйдүргөн,
Бешилигин аштаган,
Кызылын асманды көздөй таштаган,
Ак улагын бакырткан,
Айылдын барын чакырткан,
Көк улагын бакырткан,
Көптүн барын чакырткан,
Айланайын дыйкандар,
Барың мында турупсун!
Кечээ күнү кечинде
Кечки салкын бешимде,
Абалкандын колунан,
Машайыктын жолунан
Буудайык качты көрдүңбү?

– Андай неме билбедик,
Сурай бергин жаш бала,
Буудайыкты көрбөдүк.

Андан ары чапты ошол,
Жыйналышып отурган
Калың кушка барды ошол.
Барып сурап калды ошол:
– Котурепей коңкулдак,
Кой кайтарган тонкулдак,
Ала тамак чыйпылдак,
Ала карга азанчы,
Кара карга казанчы,
Сагызган элдин жокчусу,
Коң карга элдин бокчусу,
Барың мында турупсуң.
Кечээ күнү кечинде,
Кечки салкын бешимде,
Абалкандын колунан,
Машайыктын жолунан,
Куш төрөсү буудайык
Качып кетти көрдүңбү?
Андай неме билдинби?
– Андай неме билбедик,
Сурай да берчи жаш бала,
Буудайыкты көрбөдүк.

Андан ары барды ошол,
Чогулушуп олтурган
Чымындарды көрдү ошол.
Алардан сурап калды ошол:
– Кара чымын, бир өзүң,
Кашка чымын жолдошун.
Узун тумшук чиркейсин,
Ачык күндү бүркөйсүн.
Узун сары машасың,
Жазынкысын болгондо
Аштыкчынын такымынан ашайсың.
Кегөн деген бийиң бар,
Кок камыштан үйүң бар,

Барың мында турупсун.
Кечээ күнү кечинде,
Кечки намаз бешимде,
Абалкандын колунан,
Машайыктын жолунан,
Буудайык качты көрдүнбү?
Андай неме билдинби?
– Андай неме билбедик,
Буудайыкты көрбөдүк,
Сурай да берчи жаш бала.

Андан ары желди ошол,
Сагызганга келди ошол.
Кушка тилмер жаш бала
Сурап жатып калды ошол:
– Ойдо жоор көрүнсө,
Ойдолотуп кубасың,
Алып келип жыгасың,
Оң көзүнөн оёсуң,
Сол көзүнөн тоёсуң.
Кырда жоор көрүнсө,
Кыйкандатып кубасың,
Кыйратып барып жыгасың.
Оң көзүнөн окуйсуң,
Сол көзүнөн чокуйсуң.
Арт жагыңды карасам,
Келеңгер чачпак салгандай,
Бут жагыңды карасам
Соору өтүк кийгендсей,
Сагызгандай баатыр куш,
Сенде мында турасың,
Кечээ күнү кечинде,
Кечки салкын бешимде,
Абалкандын колунан,
Машайыктын жолунан,
Куш төрөсү буудайык,

Буудайык качты көрдүнбү?
Же кабарын билдинби?
– Андай неме көрбөдүк,
Андай неме билбедик,
Сурай бергин карагым.

Жылкы ичинде аласы
Саятчынын Тынымеейит баласы
Арыкарай барган соң
Чакчыгайды тапкан соң:
– Жаз болгондо, жан бүткөн
Тилинин баарын туурайсың.
Кыш болгондо сен байкуш
Жер түбүндө куурайсың.
Чакчыгайдай чечен куш,
Сенде мында турупсун,
Кечээ күнү кечинде,
Кечки салкын бешимде,
Абалкандын колунан,
Машайыктын жолунан,
Куш төрөсү буудайык,
Качып кетти көрдүнбү?
Андай неме билдинби?
– Андай неме билбедим.
Буудайыкты көрбөдүм.
Издей бергин жаш бала.

Кер ооз атты теминип,
Илгери карай демигип,
Калың кушка учурады,
«Алардан» да сурады:
– Жандап учкан жагалмай,
Туштап учкан турумтай,
Кырдап учкан кыргыек,
Он ылачын, он туйгун,
Баарың мында турупсун.

Беш ылачын, беш туйгун,
Бешөөң мында турупсун.
Туу көтөргөн таз кара,
Туунун беги каркыра,
Эшик ага бүркүтүн,
Чындап ачууң келгенде,
Жамы кушту үркүттүн.
Барың мында турупсун.
Кечээ күнү кечинде,
Кечки салкын бешимде,
Абалкандын колунан,
Машайыктын жолунан,
Куш төрөсү буудайык,
Буудайык качты көрдүнбү,
Андай неме билдиңби?
Анда туруп калың куш:
– Андай неме билбедик,
Андай неме көрбөдүк,
Издей бергин жаш бала,
Деген сөздү айтышты.
Андан ары жүрдү ошол,
Үпүптергө келди ошол:
– Жазгы чыккан үпүпсүң,
Сайрап турган күкүксүң.
Агайындуу киши элең
Экөөң мында турупсун.
Кечээ күнү кечинде,
Кечки салкын бешимде,
Абалкандын колунан,
Машайыктын жолунан,
Куш төрөсү буудайык,
Буудайык качты көрдүнбү?
– Андай неме көрбөдүк,
Андай неме билбедик.
Сурай бергин жаш бала.

Ары карай жүргөн соң
Каршы алдына кез келди
Чегиртке менен көпөлөк.
– Жазгы чыккан эбелек,
Миң бир түрдүү көпөлөк,
Шиш-Төбөнүн арпасын
Терип жедин чегиртке,
Кош төбөнүн буудайын
Койбой жедин чегиртке.
Чегиртке сенде арзым бар,
Чейрек арпа карзым бар.
Экөөң мында турупсун,
Кечээ күнү кечинде
Кечки салкын бешимде,
Абалкандын колуна,
Машайыктын жолуна,
Куш төрөсү буудайык,
Буудайык качты көрдүңбү?
Андай неме билдинби?
– Андай неме билбедик,
Сурай да берчи жаш бала

Саятчынын баласы
Андан ары жүрдү ошол,
Кузгундарга келди ошол:
– Бөрү көрсө дос болгон,
Мөөнүн берсе кош болгон,
Карсак көрсө дос болгон,
Карын берсе кош болгон
Сен кузгунсуң-кузгунсуң,
Жамы куштан учкулсуң.
Сенде мында турупсун,
Кечээ күнү кечинде,
Кечки салкын бешимде,
Абалкандын колуна,
Машайыктын жолуна,

Куш төрөсү буудайык,
Буудайык качты көрдүнбү?
– Андай неме көрбөдүм,
Андай неме билбедим,
Сурай бергин жаш бала.

Саятчынын баласы
Аты болуп ыргайдай,
Бити болуп торгойдой,
Жарканатка кез келди:
– Жар башында жарканат
Жаны калбай карганат.
Кечээ күнү кечинде,
Кечки салкын бешимде,
Абалкандын колунан,
Машайыктын жолунан,
Куш төрөсү буудайык,
Буудайык качты көрдүнбү?
Андай неме билдинби?
Андай неме туйдунбу?
Жарганат туруп муну айтат:
– Андай неме көрбөдүм,
Качкан кушту билбедим,
Менин күндүз көзүм көрчү эмес,
Түндө көзүм көрчү эле.
Тегеректин төрт бурчун
Төрт айлана учайын.
Мединанын беш бурчун
Беш айлана учайын.
Көрүнсө айтып келейин.
Көрүнсө кайтып келейин.
Жылкы ичинде аласы,
Саятчынын Тынымсейит балаеы,
Ушу жерге сен жаткын.

Жарганат учуп жөнөдү.
Төгөрөктүн төрт бурчун

Төрт айлана учту ошол.
Кара тоонун боорунда,
Кара үңкүрдүн ичинде
Буудайык жатат булайып,
Саңоор жүнү кылайып,
Жарканат көрүп алды ошол,
Кайта жолго салды ошол.
Салып жетип келди ошол
Балага келип айтты ошол:
– Жылкы ичинде аласы,
Саятчынын Тынымсейит баласы,
О, сүйүнчү – сүйүнчү!
Айткан сөзүм туюнчу!
Кара тоонун боорунда,
Кара үңкүрдүн ичинде
Буудайык жатат булайып,
Саңоор жүнү кылайып.

Жылкы ичинде аласы,
Саятчынын Тынымсейит баласы
Алда деп атка минди ошол,
Кара тоо көздөй жүрдү ошол.
Кара үңкүрдө буудайык,
Муну кармап алды ошол.
Үйүнө алып келди ошол,
Калың түлөө кылды ошол.
Калкына мыктап берди ошол.

Абалкандай Жаныбек,
Буудайык кармап келди деп,
Кулагына түштү ошол.
Абалкандын Жаныбек
Барып алып келгин деп,
Эки бирдей ак таяк,
Бар! – деп жумшап ийди ошол.
Алар барып айтты ошол:

– Жылкы ичинде аласы,
Саятчынын Тынымсейит баласы,
Сен буудайык кармап келипсин.
Абалкандай Жаныбек,
Буудайык алып келсин дейт,
Биз экөөбүздү буюрду.
Ат баштаган бир тогуз
Муну берет бегилик.
Төө баштаган бир тогуз
Муну берет бегилихс.
Уй баштаган бир тогуз
Муну берет бегилик.
Саадагыңды сар алтынга толтурат,
Санаан менен болтурат.
Көмүркөйүндү көп алтынга толтурат,
Көнүлүң менен болтурат.

Алар барып айткан соң
Саятчынын баласы
Абалкандай Жаныбек
Куш төрөсү буудайык
Алып жүрүп калды ошол.

Абалкакдай Жаныбек,
Жылкы ичкнде аласы,
Саятчынын Тынымсейит баласы.
Буга ат баштаган бир тогуз
Аны берди бегилик.
Төө баштаган бир тогуз
Дагы берди бегилик.
Кой баштаган бир тогуз
Муну берди бегилик.
Уй баштаган бир тогуз,
Муну да берди бегилик.
Саадагын сары алтынга толтурду,
Санаасы менен болтурду.

Кемүркөйүн көп алтынга толтурду
Көңүлү менен болтурду.

Буудайык алып колуна
Кандын көңүлү жайланды.
Бу куш төрөсү буудайык
Жапан болуп калыптыр.
Тапка келсе буудайык
Колго конбой коюптур.
Колго консо буудайык,
Туурга конбой коюптур.
Туурга консо буудайык
Үндөккө келбей коюптур.
Анан Абалкандай Жаныбек
Айласы жаман кеткен соң
Саятчынын баласын
Алып келип сойгузду.
Төш этине тойгузду.
Көзүнө канын куйгузду.
Калган сөөгүн жыйгызды
Чарайна менен чаптады.
Булгары менен каптады.
Отуз жолдун оозуна
Ондоп алып койгузду.
Тогуз жолдун тоомуна
Топтоп алып койгузду.
Бейитинин үстүнө
Кош жыгачты сайгызып,
Мунар кылып койгузду.
Жалгыз жыгач сайдырып,
Чынар кылып койгузду.
Индистандан куш келсе,
Мунарына туш келсе,
Куштан зая болду деп,
Дува кылып өтсүн деп,
Дувасы кабыл жетсин деп.

Меке менен Медина
Бул экөөнөн куш келсе,
Чынарына туш келсе,
Бата кылып өтсүн деп,
Бата кабыл жетсин деп.

Анан тапка кирбес буудайык
Тапка кирип калды ошол.
Абалкандай Жаныбек
Алып чыгып салды ошол.
Тектирдеги текени
Терип алды буудайык.
Куюлушта кулжаны
Кууп алды буудайык.
Эңкейиште эчкини
Энип алды буудайык.
Чагарак куйрук, чаар жүн
Жолборс алды буудайык.
Көсөө куйрук көк дангыт
Берү алды буудайык.
Түндө, түндө жүгүргөн,
Түлкүнү алды буудайык.
Карангыда жүгүргөн,
Карсак алды буудайык.
Тишин кыр ташка бүлөгөн
Ырысын жерден тилеген,
Качырганын кайсаган,
Каман алды буудайык.
Арсан-арсан жүгүргөн,
Аюу алды буудайык.
Адырдагы аркарды,
Аны да алды буудайык.
Бадалдагы маралды,
Барып алды буудайык.
Будурдагы бугуну,
Муну да алды буудайык.

Ойго салды, буудайык
Ойдон эме койбоду.
Тоого салды, буудайык
Тоодон эме койбоду.

Ал аңгыча болбоду,
Астыңкы жак баткалдан
Алтымыш айры ак бугу,
Арбандап кача бергени.
Абалкандай Жаныбек
Ага шилтеп калганы.
Ак бугуга карабай,
Асыл куштун баласы
Асмандап сызып калганы.

Караны кара саларбы,
Качырып карап каларбы.
Төрөнү төрө саларбы,
Төмөн карап каларбы.
Анан куш төрөсү буудайык
Алтындан боосун тыггы ошол.
Айды карай сызды ошол.
Күмүштөн боосун тытты ошол,
Күндү көздөп сызды ошол.

Абалкандай Жаныбек
Ак бугуга салам деп,
Асыл куштун баласы
Буудайыкты качырып,
Мунданып карап калды ошол.

ЗАР ЗАМАН

Молдо Кылыч мен атым,
Болжолу жок санатым.

Айта берсем сабаган,
Ак шумкардай канатым.
Окуп көргөн молдолор,
Өчүрө көр калатын!

Жакшы окуп карасан,
Оюндагы сөзүңдүн
Баарын мындан табасың.
Мен айтайын сонунду,
Чыгар сөзүм орундуу.
Жигит болсоң абайла,
Убал кылба жанына.
Тазалагын жолуңду,
Тарта жүргүн колунду!
Жаман адам курусун,
Доо чыгарып бир жерден,
Милдет кылат жумушун.
Жакшыларды карасан,
Кылганынын доосу жок,
Сыр билгизбейт тымызын.

Мен сүйлөйүн канчаны,
Казак, кыргыз барчаны.
Калайыкка эринбей,
Кетти канча далай сөз,
Кара көзгө көрүнбөй.
Акындардын абазы,
Домбуранын үнүндөй,
Жарашыктуу зар заман,
Тоту куштун жүнүндөй.
Бар келишкен боруму,
Кызыл кымкап гүлүндөй.
Кандай салса жарашар,
Калы килем түрүндөй.
Түшүп турат күбүлүп,
Ак теректин бүрүндөй.

Көчүп турат токтобой,
Кирекечтин жүгүндөй.

Кызыкканда жакшы сөз
Кызыгышкан оюндай,
Айдап келем көп сөздү,
Кербенчинин коюндай.
Тилим шыдыр, түздүгү
Зым карагай жолундай.
Бары-жогу тийимдүү
Бардаңкенин огундай.
Маани билбес союлдай.

Тегеретер көнүлдү,
Тегирмендин суусундай,
Акылы бар адамга
Тынч олтурган орундай.
Тили жүйрүк акындар,
Сөзү сайдын ташындай.
Кенендигин карасаң,
Кең Кочкордун сазындай.

«Зар заманды» карасаң,
Даамы татты казыдай.
Эч болбосо ширеси
Чекендинин ашындай.
Кулагына жугумдуу.
Көк темирдин датындай.

Асан кайгы жигиттер
Эри өлгөн катындай.
Зардеси бар боз балдар
Саяпкердин атындай.
Зардеси жок боз балдар
Үйдөн чыкпас катындай.

Бейли тардын күнү жок,
Бай да болсо жакырдай.
Касиеттүү молдолор
Кайгысы көп бакырдай.
Бузулганды түзөгөн,
Жоо качырган баатырдай.

Кыйшык сөздүү жигиттер
Кыянаттуу капырдай.
Кылыгы жакшы боз балдар
Булу кымбат асылдай.
Зекети жок малыңыз
Эшек менен качырдай.

Ишеништүү жигиттер
Ат байлаган акырдай,
Жыты жакшы атырдай.
Дөөлөтү бар жигиттер
Дөбөдөгү чатырдай.

Кайырдуу болсо элине
Гүлдөп турган чарбактай
Кайыры жок бай болсо,
Кабырдагы арбактай.
Малым бар деп кубанса,
Беш намазды билбесе,
Кайыр, зекет бербесе –
Дин билбеген калмактай.

Мен сүйлөйүн канчаны,
Казак, кыргыз барчаны,
Дин мусулман: ногой, сарт
Мусулмандан таркады.

Бул замандын адамын
Бейли, дилин айтайын,

Бейли жаман адамдар
Өз напсине тартады,

Абайласаң жигиттер,
Ата, энең мекедей,
Абыдан куштап бага көр,
Колундагы кеседей.
Сыйлашпасаң бир тууган,
Он да болсо жекедей.
Кеп сүйлөгөн маңгилер
Күзгү кирген текедей
Жаман болсо катынын
Ичтен жеген митедей.

Тил албаган балаңыз,
Бел ашпаган арыктай,
Кетем десең айла жок,
Каралайсың жүрөсүң,
Оору баккан табыштай.
Угуп турсаң бул сөзүм,
Жалганы жок аныктай.

Ызааты бар боз балдар
Күйүп турган чырактай.
Ызааты жок боз балдар
Катып калган чарыктай.
Кең пейилдүү жигиттер
Сары өзөн, жайыктай,
Дүнүйөкор адамдар
Мал табышка талыкпай.
Жаман айткан суук сөз
Көңүлүнө салыктай.
Жакшы айткан жылуу сөз
Эптелишкен калыптай.
Жаман сөз калар так болуп,

Көкүрөккө айыкпай.
Жакшы сөз калат бат болуп,
Качан болсо унутпай.

Мен сүйлөйүн сиздерге
Айдап үрөн чачкандай.
Канча айтсам чыдаган
Кызыл тилим кызгандай.
Каражаак талыкпай
Кен-казына тапкандай.
Кызыл темир үстүнө
Ура берсе чоюлбайт,
Дөшү менен барскандай.
Токтоосу жок жигиттер
Жардан коён качкандай.
Тил албаса аныгы
Тим жүргөнү шашкандай.
Чочутушар жаныңды
Айлыңды жоо чапкандай,

Дүнүйөкор байларын
Жеке дөөлөт тапкандай.
Карыз сурасан зарылдан
Азыр алып качкандай.
Жуксуз адам бар болсо
Кабылан, жолборс, арстандай.

Акылы жок март болсо,
Карангыда баскандай.
Кайры тийбей калган соң,
Кур талаага чачкандай.
Жумшак айткан жылуу сөз
Кулагыңа мунайым
Чигити жок пактадай.
Кабыл болсо ыйманың
Катып жүргөн акчадай.

Карангы гөр ичинде
Айдап алган бакчадай,
Айта берсем сөзүм көп,
Үзүлбөгөн тасмадай.

Жакшы адамдын сөздөрү
Кагаздагы басмадай.
Сөз маанисин билбеген,
Жолу туюк аскадай.

Элге дайын жигиттер
Хан алдында тактыдай.
Кайда барса таанымал,
Ат башында кашкадай.

Айткан сөзүм байкасан,
Билимдүүнүн сөзүндөй,
Ичим майда ширеси
Кашкарлыктын бөзүндөй,
Алың келсе Меке бар
Сегиз бейиш төрүндөй.
Ажы болуп атансаң
Алындаган чениндей.
Аралайсың бейишти
Бу жалгандын элиндей.

Жалпы журтка урматың
Жаңы келген келиндей.
Күнөө кылбай түз жүрсөң,
Таза жууган кириндей,

Аштыгыңдан үшүр бер,
Адал болуп каларга,
Кастык кылып жаныңды,
Каалабагың залалга.
Адал дөөлөт малыңды,
Булгабаган арамга.

Тил байланар бир күнү
Тиричиликке кубанба.
Көнүлүндү алдатып,
Бул дүнүйөгө жубанба!

Малың болсо, жигиттер,
Кайыр, зекет бергениң
Бийманыңдын канаты.
Ар жоруктан сөз кылган,
Молдо Кылыч санаты.
Алал жүргөн бендениң
Жайы болор жаннаты,
Жүгүргөндө ачылар
Чапкан күлүк туурасы.

Түндө короо күзөткөн,
Казак, кыргыз элети.
Саксакайлап кыйкырган,
Кыз, келиндин адаты.
Кыйла сөздү чыгарат
Кыргыз, казак – алачтан
Көрөңгөлүү сабасы,
Идиштери чаначтан,
Аяк, табак, кашыгы
Кырып алган жыгачтан.
Аскан казан, тулгасы
Ичип адат кылганы –
Арпа, буудай жармасы.
Илгертеден сөзүмдү,
Алып турган кыйласы.
Байыркынын боруму
Айтып турса ушундай,
Бүтүмүнүн оруну.

Чыбык кыркып, шерт кылган
Хан, бийинин сонуну.

Жан бергенди билбеген
Жакшысынын тунугу.

Байыркынын макалы,
Өтүктөрү такалуу,
Бөйрөмчөсү бир тутам,
Кийимдери жакалуу.
Байыркынын өркүнү
Көчүп турган күн-түнү.

Алтын, күмүш, абайы,
Кыз, келиндин үртүгү.
Кыз, келиндин кийгени,
Кызыл жибек кырмызы,
Эмдигинин, карачы,
Орус алып турагын
Түштү жерге жылдызы.

Байыркынын кийгени.
Көчүгүндө чалбары
Балактатып кең кылган,
Багалеги саймалуу.
Байыркынын берени,
Кайдан көрдүң эрендер,
Калдайтып жайган серени.

Эмдигини карачы –
Ырыскысын ченеди.
Унутту нокто, желени.
Бээ байлап, кымызды
Кана кимиңе бергени?
Байыркыдай үлүштү
Кана элиң жегени?
Конок берет кокуйлап,
Эң биринчи дегени.

Жайы, кышы жүгүрөт
Соодагердин тыйыны.
Былытыркыдан бу жылы
Замананын кыйыны.
Боздотуп жатат карыбын,
Болуш, бийдин чыгымы.
Жайы, кышы бир алат
Оокатынын жарымын.

Ар бир түрлүү адамдын
Артында бар деп залалы,
Өз ишинди өзүн бил,
Ойлоп көргүн чаманы.
Башка салар балааны.

Көздү жумуп ойлосоң,
Куюктуруп санатаар,
Куру бекер далааны,
Акты менен караны.
Жакшы жеди параны.
Жан күйөргө карабай
Жалган ишти чын кылат,
Законуна тууралап,
Кылар болсо жалааны.
Башта күбө болбосо,
Кылган ишиң танганы.

Акылы бар боз балдар,
Алал ишке көз салар,
Акылсызга убал жок,
Сөз сураса үндөбөй...
Текеберлүү адамды
Үйгө кирсе «кел» дебе!

Ууру кылба дегеле,
Башың кирер ноктого,

Ыкыбалың түзөгүн
Агайынга – жакынга.
Бу кылыкты кылбасаң,
Бейлинди кең салбасаң,
Өз башыңа келгенде
Убадаңа турбасаң,
Антты-шертти ойлобой,
Ата-энеңди булгасаң,
Кайдан жакшы болосун
Кайбат сөздү тыңдасаң?

Салабаттуу зар заман,
Зарлап өттү куу заман,
Канча зарлап айтсам да
Оңолбоду бул заман.
Сүйлөгөнүм зар заман,
Сайраганым ар заман,
Барган сайын таңшыган.

Тыңдасаңыз айтамын
Тилим жүйрүк булбулдай.
Сарпы бузук молдолор
Айталбаган чүлдурдай.
Кайраты бар жигиттер
Кара болот чынжырдай.

Болот калем колумда
Ок жыландын тилиндей,
Ак кагазым карала
Ителгинин жүнүндөй.
Колумдагы калемим
Ак бараңдын түзүндөй.

Зар заманды байкасаң,
Жайдын салкын күнүндөй.
Кайраты бар жигиттер

Кабылан, жолборс сүрүндөй.
Кайраты жок жигиттер
Чайып койсо төгүлөт,
Мендубана бүрүндөй.

Айныбаган жигиттер
Ак албарстын мизиндей.
Кылган иши тап-таза,
Машиненин ишиндей.
Кайда барсан сүйүмдүү,
Касиеттүү кишидей.

Сүйлө десен сүйлөймүн,
Кар жаагандай төгөйүн,
Улам алдын жаңылап,
Оюн салып берейин,
Ар жоруктун башынан
Баян кылып керөйүн,
Армайындан сөз айтып,
Айдарымга кирейин.
Болжол кылып байкасам,
Боюмда көп күнөйүм,
Буйруксуз сөз көп айттым,
Кечире көр кудайым?!

Азирети Кызыр пайгамбар
Напси, ырыскы, ээси.
Жакшы жанга куш болор,
Алал жүрсө мүнөзү.
Адамдын көп күнөөсү.
Бираллада айып жок,
Кочкор ата дөбөсү,
Мазары бар башында,
Алты келме, беш намаз,
Ыйманыңдын күбөсү.

Кайраты бар сопулар
Кара темир чоюндай,
Кайраты жок кам сопу
Ит мүлжүгөн моюндай.
Алал жүргөн сопунун
Ырыскысын канчалык,
Кудай өзү жеткизер,
Кызыл алтын кениндей.
Кылган иши тап-таза,
Үшүр берген эгиндей.
Арбагы чоң жакшылар
Миң кишинин деминдей,
Эл, журтуна аркасы
Аска тоонун белиндей.
Агайындын пайдасы
Тийбей калбайт тегиндей.
Айткан сөзү кишиге
Табыптардын эминдей.

Дөөлөтү бар жакшылар
Кырчыны көп өзөндөй,
Дөөлөтү бар билимсиз
Эл ашпаган кезендей.
Акылы бар карылар
Айткан сөзү меселдей.
Касиеттүү кишилер
Кереметтүү эшендей.

Убадалуу эр жигит
Кол көтөргүс кишендей,
Убадасы жок жигит
Басалбаган бечелдей.

Акылы бар карылар
Айткан сөзү нускадай.
Колунда жок эр жигит

Жетишпеген кыскадай.
Акылы бар, малы жок –
Асбабы бар устадай.

Сыйлашпаган бир тууган,
Атасы жат башкадай.
Жинди кыял, бей намаз –
Жер кантарган чочкодой.
Кара көңүл, таш кулак –
Карматпаган азоодой.

Ага-иниң көп болсо,
Асабалуу жасоодой.
Өзү акыл билбеген,
Айткан сөзгө кирбеген,
Тил билбеген макоодой

Таалим алган устатың
Кол тапшырган пириңдей.
Касиеттүү молдолор
Ыстамбулдун диниңдей.
Айткан сөзү шарият
Арап, парсы тилиңдей.

Тил билгилүү боз балдар
Оозу элпек коштоодой,
Сарамжалдуу жигиттер
Чегип койгон почтоодой.

Кайраты чоң жигиттер
Калалуу коргон чарбактай.
Ага-иниси көп болсо,
Токуп койгон бурактай.
Карап турсаң боруму
Казак-орус салдаттай,
Ынтымагы бар болсо,

Базары жүргөн чарбактай,
Тил алышып турушса,
Бузулбаган каймактай,

Ынтымагы жок болсо,
Жетишпеген арактай,
Кыйып кетер бир-бирин,
Кыргыз, кытай, калмактай.
Айлын бузган жигиттер,
Уй качырган сайгактай.
Токтоосу жок жигиттер,
Оюн салган тайлактай.
Сез бербеген жөө чечен,
Учуп жүргөн камгактай.

Пайдасы жок чечендик
Чөп чыкпаган кургактай.
Биймансыздын көзүнө,
Жалган дүйнө жаннаттай.
Бир үйрөнгөн адатын,
Жамгыр баскан көк даттай.
Жууган менен агарбас,
Боёп койгон жаргактай.

Айткан сөзүм тараза,
Алды-кийнин салмактай.
Бийманыңды жоготор,
Артыңызды ойлотпой,
Абайласан жигиттер,
Акын эмес бакырмын,
Элге эрмек болсун деп,
Болбос ишке асылдым.
Көпкө жаман көрүнүп,
Көп күнөөнү чакырдым.

Бендечилик курусун,
Билинбеген күнөйүм,

Жалбарганым бир кудай,
Жаратуучу бир өзү.

Айтып турган сөзүмдүн,
Кагаз болсо күбөсү,
Он сегиз миң ааламды
Сактап турган ээси.
Бала менен мал күтмөк,
Бул дүйнөнүн бактысы.
Бу жалганга карабас,
Жигиттердин жакшысы.

Байкасаңыз беш намаз –
Ыйманыңдын ачкычы.
Өлө турган болгон соң
Ыймандан жок жакшысы.
Сөз байкаган жигиттер,
Сөзгө жетер кубаты.
Асман менен кайкыган
Учкан куштун канаты.

Мен жүрөмүн жубанып,
Акындыкка кубанып,
Акын өлбөй тургансып,
Өлбөс болсо Арстанбек
Жүрбөс беле түбөлүк?
Акындыгым шончодур,
Ойлобогон мен карып.

Курт-кумурска, канаттуу –
Мен айтайын санатты.
Кутулбайсыз сөзүмдөн,
Куюлушуп санатым
Чыга берет ичимден,
Кудуреттин бергенин
Сурабадым кишиден,

Айып ачып сүйлөдүм
Көп адамдын ичинен,
Айланайын кудайым,
Кечер бекен күнөйүм
Мен сыяктуу итинин?

Тегеренип айланаар
Абадагы жетиген,
Күндүз кетип түн болор,
Күндүк жарык бетинен.
Жажуж-мажуж жай алды,
Бу дүйнөнүн четинен.
Бу дүйнөнүн белгиси:
Ай менен күн, жылдызы,
Жети асман, кара жер,
Жаркыраган күндүзү.
Адам ата, Аба эне
Шондон бери белгиси.
Өлүп келет ыйлачы,
Нече түмөн миң киши.

Пайгамбарлар баары өлдү,
Падышалар, кан өлдү.
Нечен азиз бенделер
Тобо кылсаң өткөрөр,
Бу жалгандан жөнөлдү.
Тоодой кылган күнөөндү.

Байкасаңыз айтамын,
Акыр заман бу элди.
Илгеркинин адамы
Көп жашады өмүрдү,
Кудай билет эмдиги
Узун өмүр көрөрдү.

Акыл дайра билгенге,
Бу жалган жок өлгөнгө.

Чыгымдансаң себеп жок,
Чындап ажал келгенде.
Каршылыгың жарабас,
Кадыр, дөөлөт бергенге.

Молдо болсоң муну бил,
Кулагыңа киргенге.
Колдон келсе рабат
Коргон салгын бир жерге.
Мына газал, бу газал,
Бу сөзүмө кулак сал!
Андасаңыз чыгады,
Айта берсем ар макал.

Жакшы чыкпас авазым
Домбурадай заңкылдап,
Катуу чыкпас анчалык
Кашкалыктай каңкылдап.
Акын болсо жигиттер
Сез чыгараар эрмекке,
Аваз кылса бир жерге,
Эл чогулаар көрмөккө.
Көп кармаса чогулуп,
Айтсам керек өрнөккө.
Көптүн кылган дубасы,
Кабыл болор деген бар.
Кудай ыйман бергин деп,
Тилей көргүн жигиттер.
Ар мааниден сөз айтып,
Аяк-башын кертейин,
Колумдагы домбурам,
Бош убакта чертейин.
Ыйманыма жардам бер,
Имам: Асан, Үсөйүн.
Таңга жакын болгондо
Булбул сайрар абага,

Туш-тушунан баарысы
Теспе тартар кудаага.
Учуп жүргөн канаттуу
Урук таштар уяга.
Чай куярга ылайык
Чыны, кесе, пыяла.

Китеп билген молдого
Жакшы жүрмөк ыраба.
Ар кишиде бир акыл,
Өз билгенин береби?
Келиштирип сүйлөсөм,
Келер сөзүм орундуу.
Мекедилде, Медине
Пайгамбардан мурунку.
Адам ата, Аба эне,
Ар жандардан абалкы.
Жеберейил периште,
Пайгамбарга кабарчы.
Бу дүнүйө жалганчы –
Акылсыздын кубанчы.
Жараткан жалгыз кудайым,
Жаным курбан кылайын.
Азап кыла көрбөгүн,
Айланайын ылайым.

Буйрук жетип, күн бүтсө,
Учуп кетер чымындай,
Денең калар суналып,
Буту, колуң жыйылбай.
Тириликте көркүңүз
Ак сарайдын сырындай.
Өлгөндөн соң көркүңүз
Кереги жок тыйындай.
«Зар заманда» байкасаң
Башка сөздүн жанында

Жети сомдук буюмдай.
Карыганда ким болсо,
Көркөмү жок бакадай.
Кара көңүл, дем кыял
Тим жүргөнү – кападай.
Байбиченин жакшысы,
Ийи майда матадай.
Бейли жакшы, кең болсо
Майы калың учадай.
Кудай берген кишилер
Үйрү өскөн букадай.
Уулу, кызы көп болсо
Улук салган супадай.

«Зар заманым» сайрагай,
Сөзүн адам кармагай,
Дин мусулман бендеси
Тобосунан жанбагай.
Жаман айткан суук сөз –
Сөөккө баскан тамгадай.
Эси кеткен капалык –
Эски оору талмадай.

Акылга мол азамат
Дарс окуган молдодой.
Таалим алсаң сөзүнөн,
Тамырың берген олжодой.
Кайыры көп байларың –
Карагайлуу жылгадай.
Ырыскысы төгүлүп,
Бышып турган алмадай.

Кызыкканда кызык сөз,
Кызыл алтын мыскалдай.
Кыз, келиндин жаманы,
Үй бүлдүргөн чычкандай.

Жакшы катын белгиси –
Кылган ишин кызганбай,
Сыр билгизбей турганы,
Мүнөзүнөн козголбой.

Келиндердин жакшысы
Кездеменин жибиндей,
Боруму түз муңайым,
Булгарынын ийиндей.
Өзү жаман бош болсо,
Оңуп кетер чырайы
Эч өнөрү билинбей.
Кызыл жардын тигиндей,

Кыз балдардын жакшысы,
Күзгүсү бар айнектей.
Жакшы кийим жарашар,
Жашыл моюн өрдөктөй,
Карап турсан боруму
Таза жууган көйнөктөй.
Жетпей турат далай жан
Күкүк менен Зейнептей.
Көркү жакшы кыз бала
Көл боюнда кырчындай,
Булү кымбат канчалык
Ак албарстын курчундай.
Бар келишкен боруму
Булгарынын мурчундай.

Жаман кыздын белгиси
Ушак айтат жомоктой,
Үй бүлөсүн жүдөтөт,
Жазгы конгон коноктой.

Кемпирлердин жакшысы
Кимге болсо энедей,

Кемпирлердин жаманы
Башка келген балаадай.
Акылы кең жакшылар -
Улук коргон, калаадай.
Акылсыз акмак тантыктар
Үйрөнбөгөн танадай.

Ажы барган адамдар
Пайгамбардын туусундай.
Башындагы селдеси
Ысык-Көлдүн куусундай.

Мектептеги балалар
Желедеги кулундай.
Бейли жакшы молдолор
Бетегелүү булундай.
Кызыктыгы баланын –
Кыз болсо да уулдай.
Каармандуу жакшылар
Бороону көп кышкыдай,
Жамандардын баарысы
Эси чыгып чычкыдай,
Жандын баарын коркутуп,
Кудайлатып кыскыдай.

Жакшы болсо боз бала
Чагылгандын огундай.
Топ ичинде сакалдуу,
Тоого чыккан арпадай.
Куну кеткен байларын
Энчеси жок маркадай.
Көзүң жетсе баарыга,
Көөнүң жарык күзгүдөй.
Ыйман берсе кудайым
Эсинизге түшкүдөй,

Кош кыялдуу кишилер
Кой ичинде эчкидей.
Айткан сөзгө турбаган,
Чыдамы жок эскидей.
Чычкылуу болсо боз бала,
Чычкан алган мышыктай,
Чыдамы болсо ар ишин
Көпкө жагат кыйшыктай.

Жакшы болсо боз бала
Жайлоодогу жазыктай,
Ишенимдүү жигиттер
Ат байлаган казыктай.

Акылсыз акмак, сараң бай
Жакшыларга азыктай,
Ал кыялын койбосо,
Динден чыгып кеткидей.

Катындардын жаманы
Карды тойсо көпкүдөй,
Өзү билсе кокустан
Эрин көткө тепкидей.
Эптүүсүнгөн адамдар,
Өзү байып кеткидей.
Ичпей, жебей байлыкка
Ою менен жеткидей.
Кудай өзү бербесе,
Ким кымсынып күткүдөй,
Кудай өзү бергенди,
Чачса дагы өткүдөй.
Келип калса дүйнөнү,
Мал көрбөгөн жигиттер,
Көрүшүп жатып өпкүдөй.

Тобоң кабыл болот го
Тобокел десең теңирге,

Кысынгандын эби бар,
Журтка жаман көрүнбө,
Алал багып күтүп же.
Беш намазга эринбе
Убалы кылып акыры
Уул менен келинге,
Багып жүрүп пайдасын
Эч көрбөдүк дедирбе.
Куда күтүп, дос карма,
Кур талаага семирбе.
Болбос ишке асылып,
Бекер куру теминбе.

«Зар заманым» ушундай,
Залал айтсам тил алба.
Өлмөйүнчө тиштенип
Кайратыңдан айрылба.
Өлбөстөн мурун агайын,
Күтүнүнөр буларга.
Байкасаңыз дүйнөнү,
Баяны жок түбүндө.
Канча жакын көрсөң да,
Аяны жок бир күндө.

Башындагы мээңиз
Тамырлары жүлүндө.
Бир аллага муну бар,
Булбул торгой үнүндө.
Сегиз бейиш белгиси
Тоту куштун жүнүндө.
Жети дозок белгиси
Кара жылан түрүндө.
Болду шайтан оюну
Бозокордун үйүндө.
Кесир айткан бенденин,
Текебери тилинде.

Намаз жүрбөйт окуса
Арам болгон кийимге.
Жети кат жер баарысы
Бир бериште колунда.
Он сегиз миң аалам
Көк өгүздүн жонунда.
Көк кочкордун белгиси
Шор дарыя суунда.
Ысмайылдын курбаны
«Мына» деген орунда.

Ар балакет күчөдү,
Акыр заман доорунда.
Мусулмандын сурагы
Жана капыр колунда.

Дагы болсо жигиттер,
Жакшылыктан тилейли.
Тобо кылсам кудайым
Кечер бекен күнөөнү.
Кудай билет өлүмдү,
Кара жерге кар жааса
Жердин жүзү агарган,
Кандай кылып барарды.
Байда кылар аштыкка
Күзгү жылуу шамалы.
Кандай болсо кылганы.

Орус капыр амалдуу,
Ар жарагы шаймандуу.
Өлөң айтып жарылдап
Орустардын көйрөнү.
Кызыл бешмант кынама
Дин билбеген айбаны.
Сураса кыргыз орусту
Тердирет эле коңузду.

Кудайдан коркуп койбосо
Колунан алар доңузду.
Өкүмдүк кылбайт бирине,
Колумдан келип турат деп,
Зордук кылбайт динине.
Эмне десе кыргыздын
Ишенип калат тилине.

Шоодурган солдатты,
Бопоростун канжасы
Карап турсаң капырдын
Кыйын экен калбасы.
Мал жоголсо төлөтүп,
Элден алат акчаны.
Шарыятта кошподо,
Бир кудайды тааныбай,
Оюн менен олтурат,
Кулун, тайы дөнөдөй,
Атын көрчү дубалдай,
Адам айрып таанылгыс,
Кызын көрчү жубандай.

Кынамалуу бөйрөгү,
Чубалжыган көйнөгү.
Чурулдап өлөң айтканда
Баарысынын көйрөнү.
Бели тутам айбаалы,
Жети күндө майрамы,
Тил билбеген кайдагы.
Акыретке барганда,
Анда көрбөйт пайданы.

Бу капырдын мүнөзү
Канча калык башы ийген,
Жандыралы, кинези,
Арабасы, чанасы,

Жаштан мурдун көзөтөт
Жалпы сыйыр баласы.
Мал багышы капырдын,
Конгуроосу чакырды,
Жердин жүзүн жапырды.
Тил билбеген капырды.

Карыялар масели,
Кепке жүйрүк чечени.
Меселдетип кеп айтат,
Илгеркиден нечени.
Жылкы тийип, үй чапкан
Байыркынын кезеги.
Жалган айтып алмакка
Эмдигинин кесиби.
Айтып турса билбеген,
Аят адис китепти.

Илгеркиден нусканы
Эч бир адам тутпады.
Ойлосоңуз акыры
Оюн, күлкү токтоду.

Жолду билген жообозго,
Жоо качырган шаабозго.
Найзалары үч кулач
Темир сайган жыгачка.
Илгеркилер бир борум
Эрки менен болгону,
Жер корушту билбеген
Дөөлөтүнүн кең-молу.
Илгеркилер өрнөгүн
Эшитемин абайлап,
Ушулардын болжолу,
Абалкыдан акырга,
Алыскыдан жакынга,

Айта берем сөз кылып,
Мусулмандан-капырга.

Сөзүм аты «зар заман»,
Ак кагазга жазылган.
Аманат жан өтөрдө
Ажал өлүм жат кылган.
Болжол кылып карачы,
Бул заманың такылган.

Бу капырдын арбагы –
Журтка тиер зардабы.
Быйласа да жетпеди
Мусулмандын арбагы.

Арбып барат жылына,
Калаа, калган чарбагы.
Кыргыз кылып капырды
Кана кудай алганы?
Калпа султан Урумдан
Кана, тийген жардамы?
Теңгеден алды салыкты,
Каратты далай калыкты.
Коркунуч кылды колуна
Дин мусулман шарыпты.
Белгилеп алды жеринди,
Жериңе салды эгинди,
Тоотподу кебинди,
Абыдан кести деминди.
Аралаш кылды оруска
Атадан калган чегинди.

Эмдиги заман бу болду,
Мусулманы кор болду.
Айталык акыр бетине
Ача көр, кудай, оң жолду!

Оруска берди илимди,
Кыргыздан көрдүк залимди,
Аманат багып курудуң,
Жигиттер, алалдан тапкан малыңды.

Бу замандын, жигиттер,
Бейлин болжоп карасак,
Береке журттан тарылды.
Колунан келген жакшылар,
Журтуна кылды жабырды.
Кыла берет баарына
Агайын, тууган бооруна,
Кыныккан улук парага,
Жыгып салар дарага.
Ыстарчын, бий, болушу
Орустан кыйын жумушу.
Куруп калсын алардын
Арамдан тапкан ырысы.

Ар сонундар чыгат го
Акындардын артынан,
Бечаралар зар ыйлайт,
Залимдердин зарпынан.
Орозо, намаз бузулду,
Молдолордун калпынан.
Береке элден жоголду,
Убадасыз антынан.
Шарыятты ойлойбу
Адырандаган жамандар?
Акылы бар адамдар
Өз билгенин койбоду.
Арам дөөлөт байларын
Малга көзү тойбоду.
Дини саран нааданын
Бир эмесин кыйбады.

Өлгөнүнүн этин жеп,
Колу менен сойбоду.

Тили жүйрүк таттысы
Бу замандын жакшысы,
Үйгө жатпайт тынч алып,
Болбоду го жаткысы.
Кудай өзү ондосун.

Уга турган сөздөрдү
Угузарым керекти.
Түндүк кылса ылайык,
Кайың менен теректи.
Айткан сөздү байкаса,
Акылы бар жигитке
Ар жерлерде керектир.
Баатыр болуп атанып,
Жоого кирген жүрөктүү.
Жапырак түшөр шоодурап,
Какса чынар теректи.
Курт ичинен чыгарып,
Кымкап кылды жибекти.

Аары бакса бал болот,
Кеп кураса челекти.
Молдолугум кошумча,
Болот калем кармайын,
Өлүү менен тирүүнү
Эп келтирип жамаймын.
Эриккенде сөз кылып,
Элди, журтту санаймын.
Абалында жалынып,
Жалбарамын кудага.
Тирүү жүрсөм «зар заман»
Сөзү кетер далайга.

Насыятым сүйлөдүм.
Акыл менен абайла,
Убаданды кетирбе
Үйүндөгү малайга.
Айткан сөзүм түз бекен,
Бу сөзүмдү байкасан,
Бир-бирине кошулбас,
Бейли жаман капырлар
Беш намазды окубас.
Башка келген өлүмдөн
Жан-жаныбар кутулбас.

Бейли жакшы жигиттер
Бересеге басынбас.
Бейли кеңге жолуксаң
Берекеңди качырбас.
Дүнүйөкор байларын
Тамагынан таттырбас.
Жардам кылып жанына
Жалгыз түтүн кондурбас.
Ал өндөнгөн байларын,
Жааннамдан кутулбас.
Дини катуу бенделер
Мусулманга кошулбас.
Акын адам сүйлөйт го,
Алды, артын карабай.
Кете берет далай сөз
Сайгак тийген танадай.
Кандай салса зыркырайт
Карга салган чанадай.
Кызыктыгын карасаң,
Базары, дүкөн калаадай.

Айтканымдын баяны,
Жерге тийбес аягы.
Молдолор алат колуна

Болот калем сыяны.
Жакын көрбө жаманды,
Бир күн тиер зыяны.
Таркабайт го тирдикте
Бу жалгандын кумары.
Дал отузга келгенче
Боз баланын убагы.
Алтымыш менен жетимиш
Абышканын курагы.

Караңгы гөр ичинде,
Мүнкүр, наңкир сурагы.
Алда кандай болот дейм
Айта берсе жигиттер,
Сөз табылар акынга.
Айткан менен түбүнө
Ким жетпеди акылга?

Жоо беттешип туралбас,
Сырын билген баатырга.
Жалынсаң да пайда жок,
Ишин түшсө капырга.
Жалгыз малы атындай
Байыбай жүргөн жакырга.
Эси бар деп ишенбе,
Эрин коюп катынга.

Молдо болсоң акыры
Байкап жүргүн кагазга.
Байкап жүрсөң, жигиттер,
Балбан болгун намазга.
Напсиңизди тыйбасаң
Бир каларсың уятка.
Уят болуп каныгып,
Аманатты жоготпо.
Бар болсо да жигиттер,

Эптүүсүнүп суратпа,
Кайраты бар, жигиттер,
Адат кылган намазга,
Бирөө буюм сураса,
Калтырбаңыз заматка.
Кыжалат болуп келгенге,
Эби келсе, жигиттер,
Калтырбаңыз уятка.

Капырлыктын нышаны –
Үйрөнбөнүз адатка.
Аксакалдар атайын,
Келдиниздер бу жашка.
Карыганда кууланба,
Илгеркиңди көп айтып,
Жаш чагыңыз бир башка.
Тантыгансып адашпа.

Кылыгы жакшы боз бала
Кылган иши шамдагай.
Мен айтайын сиздерге
Жакшы менен жаманды
Аралаша ылгабай.

Жакшы жаман болсо да
Ичте болсун сырларың,
Ашкере айтып булгабай,
Маанисине жеткендер,
Салып турсун кулагын.

Тыңдабасын сөзүмдү,
Маанисине жетпесе,
Куру бекер чуулдап,
Мазе кылба өзүмдү.
Тек кетирбе сөзүмдү.
Жазар болсоң молдолор,

Жарым кылба сөзүмдү.
Кудай сүйгөн бенденин
Жугумталдуу бергени.
Байып чыгар бир күнү
Кызматына алганы.
Кең бейилдүү жигиттин
Иши келер илгери.
Ичи кара залимдин,
Элге батаар ченгели.
Пайда болор жигитке
Жакшы өнөр билгени.

* * *

Оору көңүлүн ким ачар?
Ал сураган тең ачар.
Черленген эрдин кайгысын
Алдейлеп сүйгөн бала ачар.
Башка конгон бак ачар.
Адеми жигит арышын
Алма моюн жалкы чач
Жаркылдап күлгөн жар ачар.

Уул кайгысын ким ачар?
Алдындагы мекени,
Артындагы баанаси
Ата менен эне ачар.

Ат кайгысын ким ачар?
Күнүнө жети караган,
Жал куйругун тараган,
Сулу менен жем берип
Кадырын билген эр ачар.
Үзөнгүсүн тең тепкен,
Адил тууган кан ачар.
Аккан суу менен кең конуш
Түрлөнгөн жашыл көк ачар.

Жакшылык менен жамандык
Баары актан болгон соң
Сабырлык кылмак жарашар.

Кызыл ала кубулган
Кыргоолдун канаты.
Кызыктырып сүйлөгөн
Кылыч молдо санаты.
Тегеренсе бу тилим,
Тегирмендин барасы,
Дува кылып коюңуз,
Дин мусулман баласы!

Жагар болсо бу сөзүм
Жашы үлкөн агалар,
Оомыйын деп кол жайып,
Ак сакалдуу бабалар,
Кайсы бирин айтайын,
Кайгылуу эрде санаа бар,
Эшиткен муну бенделер
Дуба кылып коёр деп,
Мен карыпта дама бар.

Мен сүйлөйүн агайын,
Сандап түмөн «зар заман»,
Кызыкканда токтобой
Кызыл тилим ирмеймин.
Кыйык менен болдубу,
Кайсы экенин билбеймин.
Аты жакшы Алланын
Кудурети көп экен.

Жомок деген билгенге
Тоодон үлкөн кен экен,
Айта берсем түгөнбөс,
Айдың чалкар көл экен.

Көптүгү көл жомоктун,
Айтканымча бар экен.
Ойлоп нуска кылайын,
Ажал жетип күн бүтсө,
Өлүмгө жок ылажым.

Ыкыбалдуу кишилер
Адилеттен айныбас.
Анык ырас кишинин
Убадасы бузулбас.
Жамандардын адаты
Жакын досун оңдурбас.
Бу сөзүмдүн баянын
Артып жазам белгисин
Ар неменин аягын,
Ар жеринен билдирген
Жардылардын жаманын,
Бар да болсо бейли тар
Байларыңдын сараңын,
Барын айтып берейин,
Салып турсаң кулагың.

Агач тийген арадай,
Тилим турат сүйлөнүп,
Тегирмендин барадай.
Калет кылып койбонуз,
Жакшы окуп карабай!

Молдо Кылыч мен атым,
Болжолу жок санатым.
Болот калем, дөөтүм,
Чала чыккан башынан
Чар китептен сабатым.
Жүрө-жүрө арбыды,
Казал жазып кагазым.
Калайыкка билинди,

Катка түшүп абазым.
Куран окуп молдолор,
Кылар бекен дувасын.
Көп алдында сүйлөймүн,
Көргөнүмдүн барысын,
Санат кылып саламын,
Билгенимди кагазга.
Бир-бирине жамайын,
Жигитчилик жүзүнөн
Аябасын дувасын.
Ракмат айткан ким болсо
Этек, жени жайылсын.

Этек, жени жайылган.
Эли-журтум сарыбагыш,
Ушунчалык көп элден
Акун чыккан мен жалгыз.
Окуп көргүн агайын,
Айып күнөө койбоңуз?!

Темир, Болот, Надырбек
Үчүкөдөн таралды.
Күлдү Тынай баарысы
Сарбагыштын урааны.
Ушу кезде заманы -
Эр Шабдандын убагы.
Кийинкиге сөз калса,
Канып турсун кулагы.

Айткан сөздүн жобосу,
Ойлоп турсаң сакчыдай,
Сөзгө төкөк акындар
Сейректиги тамчыдай.
Сөзү улук көбүнүн
Этке тийген камчыдай.
Айтар сөзүн табалбай,

Кедир кеткен аңчыдай.
Айтарынан адашып,
Чала молдо балчыдай.
Башка акындан сөз курап,
Байга жүргөн жалчыдай.
Анык акын жаңылбас,
Калкан куйган алчыдай.
Анык тындап олтурсан
Билгиземин санатты.
Алла өзү чоң экен
Ар түрлүү жан жаратты.
Ар кайсысын ар башка
Жер жүзүнө таратты.

Жер жүзүндө адам зат
Бир кишиден таралды.
Кээ бирөө башынан
Тили дудук тубаса,
Кээ бир киши өмүрү
Тазалактан обочо,
Жакшы кылып кээ бирөөн
Жалпы элди сураатты.
Жарды кылып кээ бирөөн
Колго берди таякты.
Кээ бирөөн зарлатып,
Эки көзүн жоготту.

Кара жерге жашырып
Капкан салат түлкүгө,
Түлкү чындап жарашар
Башыңызда бөркүнө.
Өлгөндө да териси
Айнек болот көркүнө.

Анык адис мергендер,
Асынат бейм баранды.

Атып алат жазбастан,
Тоодо бугу, маралды.
Кадыр Алла кудайым,
Акыл менен карасан,
Айтып турам мен дайым,
Ырысы жок азамат
Өз оокатын кылбаган,
Жалчы кирип бирөөгө
Жаны күндө тынбаган,

Илгеркиден нуска бар,
Байкасаңыз айтайын.
Ызаты жок боз бала
Сексендеги чалдайсын.
Акыл-эстүү боз бала,
Сыр аякта балдайсын.
Акылга кулак салбаган,
Жакшылыкка барбайсын.

Молдо Кылыч бечара
Көп күнөөнү көтөрдү,
Тобо кылсам тенирим,
Жазыгымды өткөрөр.
Дуба кылса окуган
Мен карыпка жетерби?
Кабыл кылса кудайым
Асман, жердин баарысын
Жазган сөзүм түгөнбөс,
Калайыкка жайылсын.
Ичимдеги зар заман
Кумурскадай жайнасын.
Тегирмендей шакылдап,
Кызыл тилим сайрасын.
Угуп турган кишилер
Кайсы бирин кармасын.

Айткан болсо ачылар,
Акындардын арманы.
Алла Таала барманы,
Айтканымда сөздөрүм
Агып турган булактай.
Эп келишкен кыйышып,
Эрди, катын ынактай.

Ай менен күн асманда
Ааламдардын жарыгы,
Алдындагы сайраган
«Зар замандын» аныгы.
Тышта сөөк жараткан
Жумуртканын кабыгы,
Суу түбүнөн жай алган
Дайра көлдүн балыгы.

Он сегиз миң ааламды,
Жаратуучу бир өзү.
Баарысынан артыгы –
Адам заат бендеси.
Чөп-чар, жыгач түрлөнгөн,
Курт, кумурска өңгөсү,
Токо наалат шайтандын,
Артык болгон күнөсү.

Мен сүйлөймүн жигиттер,
Көнүлүндү бузбасын.
Сүйлөгөндө билерсин,
Ар бенденин өз башын.
Эр буйругун бек тутар,
Акылы бар ургаачы,
Алал болор идишин,
Казан-аяк тулгасы.
Айта берсем кубанар,
Акылдуулар уккандай,

Мунду кылып сүйлөймүн,
Өз колунан чыккандай,
Болбой калар мазаси,
Боом суусун бургандай.
Кагазынан билалбай
Кайсандаса көзүңүз
Кайран сөздү жоготпой

Акыл дыйкан кемеңгер,
Адам заат жөлөгү,
Адилеттүү ишиниз
Өмүрүңдүн кереги.
Карыганча талыкпас
Өз оокатын, тиреги.
Окуп көргүн агайын
Бизге дува береби?
Адал жүрүп иш кылсак,
Кабыл болор тилеги.

Молдо Кылыч бакырга
Узун өмүр келеби?
Кудай билет жигиттер,
Көп жашабай өлөмбү.
Насип берип кудайым,
Куру бекер жүрөмбү?
Ыйман берсин теңири
Ажалсыз адам болобу?
Тагдыр жетсе Алладан
Учуп кетер чымындай
Денең жатар жыйылбай.
Буту, колун бүгүлбөй,
Тиричиликти ойлосом
Ак сарайдын күлүндөй.

Мен сүйлөймүн далайды,
Калайыктан эринбей.

Акыретти көрсөтүп,
Пайгамбарга бак берди,
Китептерди көрсөтүп,
Молдолорго кат берди.
Чечен кылып бирөөнү
Сүйлөгөнгө эп берди.
Жакшы менен жаманды
Өзү билип текшерди.
Кудурети кудайдын
Күндү көккө жүргүздү,
Айды жарты чыгарып,
Алыстатты жылдызды.
Ай ааламга шам чырак,
Асыл кылды кундузду.

Он сегиз миң ааламды
Өз оордуна тургузду.
Жан жаныбар баарысын
Насил берип туугузду.

Суу түбүнөн жай берип,
Жаратыптыр балыкты.
Жадугөйгө буюрду
Дуба менен арыпты.
Аят, куран, шарыпты.

Азиз кылып жаратты
Байгамбарга түшүрдү
Олуя зада шайыкты.
Узун өмүр көрсөттү
Улукман ата-табыпты.
Алтымышка чыгарбай
Өмүр чиркин карытты.

Тирилик берди көрсөтбөй,
Оору берип сынады

Азирети Айыпты.
Азап тартып канчалык
Алты жылда айыкты.
Адам ата, Аба эне
Бейиште булар көп жүрдү.
Канча даам-жемиштен
Беш жүз жылы жеп жүрдү.
Каар кылып кудайым
Бул жалганга түшүрдү,
Кабыл болуп тобосу
Кайтып экөө кошулду.

Адам ата, Аба эне
Эчен жылы зарылды,
Бири-бирин табалбай
Көздүн жашын тыйбады.
Адам заат баласы
Ал экөөнөн туулду.
Аштык айдап, үй тикти,
Төрт түлүк мал урунду.
Капыр менен мусулман,
Динин айрып бузулду.
Бир канчалык тукуму
Динден кетип куруду.

Жер жүзүндө адам зат
Ал экөөнүн уругу.
Жалпы жандан артыкча
Барысынын тунугу.
Байкап турсаң, маселен,
Адам ашбас болорбу
Айры белес, кезенди.
Жакшыларды карасаң,
Адыл ойчу болбоду.
Адам акын жесе да,
Дүнүйөсү толбоду.

Молдолорду карасан,
Ак селдесин оронду.
Аят-адис буйругу
Акыл менен болбоду.
Напси бузук молдолор
Ач тайгандай жойлоду.
Кайда өлүм болсо да
Аңдыганын койбоду.

Молдо Кылыч сүйлөдү,
Бул замандын ал жайын.
Акыл менен сынасаң
«Зар замандын» абалын,
Келиштирип сүйлөсөм,
Киши билбес баянын.
Маани берер өзүнө
Байкап турсаң абайлап,
Шарыят менен шарт кылдым.
Жадугөйлөр окуса
Баш айланар теңселип.
Чала ойлоп токусаң
Бул дүйнөнүн түбү жок.
Түбүн түрүп сураба,
Тил билүүчү кишилер,
Мектептеги балдардай.
Ичиндеги сырынды
Акыл менен тапкандай.

Азаматтын жаманы –
Иттен жаман качкандай.
Айткан сөзү адамга
Ай балталап чапкандай.
Азаматтын артыгы –
Зымга тарткан күмүштөй.
Айткан сөзү ширелүү
Демдеп койгон күрүчтөй.

Консо көңүл жай болот,
Колу ачык билиштей.
Сырын тышка чыгарбас
Таптап койгон кылычтай.
Көркүн көрсөң көрүмдүү
Ичи майда кебездей.
Ач болсо да тойгондой,
Арык болсо семиздей.

Боз баланын жаманы –
Чатак болор кыялы.
Айткан кеби адамга
Урушкандай сыягы.
Куру кайрат, жел өпкө
Колго кармап жүргөндөй,
Ала бакан таягы.

Эрин билген катындар
Эс билбеген эсердей.
Эрге кылсаң каяша
Эсинизден кетерби.
Эри жаман катындар –
Эри менен алкылдап,
Аңги койгон айгырдай.
Ай, ай сөздү укбастан,
Айта берет тартынбай.

Анык чечен акындар –
Жазгы жааган жамгырдай.
Төгүп турат төңкөрүп,
Буудай салган калбырдай.

Кыз баланын жакшысы,
Күмүштөн куйган жамбыдай.
Качан болсо кыйма бел,
Адам качбай алгандай.

Калың токой карагай
Кайың, терек, сөгөт, тал
Гүл чыгарып бүрдөдү.
Кызыл алтын тактысы
Падышанын мингени.
Жайы-кышы тери тон
Жарды-жалчы кийгени.
Казынага бай жыйды
Кызыл алтын дилдени.

Ою менен сурашып,
Орус бизди тергеди.
Илгеркидей замана
Кана кайра келгени.
«Зар заманым» – бу казал,
Зарланганга кулак сал,
Андасаңыз чыгат бейм
Айта берсем ар макал.
Акыл ойлоп жүрөргө,
Тааныш болсоң көп элге,
Айыл болсоң кошулуп,
Дүнүйөсү кененге,
Намыс кылба аянып,
Кызматыңды билерге.
Кошчу болсоң жакшыга,
Кубанарсың наркына,
Кыялыңыз түз болсо
Казак, кыргыз калкына.
Жүзүң жарык көрүнөт,
Калайыктын баарына.

Жалгыз аттуу жардынын
Жалгыз аты кокустан
Күлүк болсо багына,
Куда чыгар бирөвү

Сулуу чыгып кызына,
Ырыскыңдын белгиси.

Мен айтбаймын санатты,
Кулак салчы ушуга.
Бул айтканым-акылым
Байкап турсаң адамга,
Не кылса да кудайым
Өзү билет жазыгын.
Кудай кандай кылат деп,
Кетирбегин санаанды.
Кудуретти ким билет
Барды жоксон кылабы?
Болбос ишти ойлобо,
Ойлосоңуз акыры,
Кудуретин Алланын
Акыл менен болжобо.
Шек келтирбе сөзүнө
Китеп ачкан молдого.
Ит болсо да дин үчүн
Жамандыкка булгаба.
Туура динден чыгасың
Адам ата, Авага
Шек келтирип коёсун.

Тосулбаган макалым,
Өлмөйүнчө түгөнбөс,
Жомок менен казалым.
Сүйлө тилим «зар заман»,
Желиккенде мен өзүм
Жел кайыптан сөз табам.
Кубаныч кылар өзүмө
Кулак салып байкаган.
Акыр дүйнө-заманды,
Айтып келем сөз кылып,
Нечен түркүн адамды

Акыл сөздү тутбаган
Дини катуу жаманды.
Ал сыяктуу адамдын
Ыйманы жок карангы.

Кулак салсаң акылга,
Куулук кылба бакырга.
Убал кылып жаныңа
Убаданды качырба.
Колуңуздан келбесе,
Болбос ишке асылба.
Анык адам болсоңуз,
Конок келсе жашынба.

«Зар заманым» ар кимге
Бейли менен уккандай.
Сайрап берсем алдыңа
Кулагыңа жуккандай.
Байкап турсаң түздүгү
Машинадан чыккандай.
Кызыл тилим сайраса,
Кыргыз сабап учкандай.
Жомок сөздөр – дарыя
Кеме салса толгонбой,
Айта берсем кемибес
Кашык менен сузгандай.

Бу заманды ойлодум,
Илгеркинин ирээтин
Көзүм менен көрбөдүм.
Карыялар көп айтат,
Калпы, чынын билбедим.
Казак, кыргыз кармашып,
Канча олжо үлөшүп,
Калмак менен калчаны
Чабып алган бирлешип.

Кантип жылкы алганын
Карыялар көп айтат,
Илгеркинин адамын
Атасындай урматтап,
Аксакалдуу карыны.

Эмдигинин адамы –
Уяты жок залымы.
Ата-энеге баш бербейт,
Акылы жок бадиги.
Ар түтүндөн жыйылган,
Алык-салык чыгымы.
Кызын сатып кутулат,
Жарды, кедей, чабыры.
Бейли кетти түгөнүп,
Бу замана тарыды.
Жаш болсо да бечара,
Убайымдап карыды.

Байкап турсаң илгери
Бий-болушту билбеди.
Акча салып биздердей
Алык, салык бербеди
Көбү качып багынбай,
Орус жүзүн көрбөдү.

Кармап алып Маймылды,
Дарга тартып жай кылды.
Кокондуктун кандары,
Тактысынан айрылды.
Эр Тайлактын Осмону
Качып барып Кашкарга
Канча жылда кайрылды.
Кан Ормондун баласы:
Үмөтаалы, Чаргынды

Кашкар барып келген сон
Кадырынан тайгылды.

Кайдан билер бу капыр
Казак, кыргыз затыңы.
Кагаздап алды билдинби
Катын, бала, зайбынды.
Салдат алат бир кезде
Кармап алып жармынды.
Эсептеди көрдүнбү,
Эгиз менен жалкыңды.
Баарын айтып бердимби
Бу капырдын мүнөзү
Бузулганын көрдүнбү?
Бир кудайдын талаасын
Меники деп кагаздап
Жапан чыккан жыгачын
Баарын сатып аласың,
Кантип оокат кыласың?
Илбесинди коруду,
Кушту кайда саласың?

Жылдан-жылга салык деп,
Закон баштап түгөнгүр
Замананы тарытып,
Истамбулдан беркини
Алды баарын багынтып.
Кудай урган бачагар
Кызыл башты кырганы.
Тарса, жөөт, үндүнү –
Барын жуда алганы.
Абалкыдан акыры
Айтып келем сөз кылып,
Мусулманды, капырды.

Сөзүм аты «Зар заман»
Ак кагазга жазылды.

Аманат жан кетерде
Ажал, өлүм жакынды,
Болжол менен абайла,
Бу замана такылды.
Өзүң жеке жебейсин
Тапкан каражатыңды.

«Зар заманым» агайын,
Насиятка барабар,
Угар болсоң айтайын,
Ини менен агалар!
Акылы жок кээ киши,
Өлгөндөрүн табалар.
Анык жоомарт азамат
Карыштарга кайрылар.
Акыретте жоомарттын
Эки жүзү агарар.
Эске токтоо азамат
Өз акылын чамалар.

Жоон өпкө жоода жок
Мыктысынып чыңалар,
Бой көтөрүп сыланар.
Кудай алсын андайды
Ошентип жүрүп кур калар.

Жакшы болмок канчалык,
Жакшы болгон адамга
Кудай берер бак салып.
Арбак конуп кетпеген
Жүргөн менен мактанып.
Арзан болсо жакшылык
Ар ким өзү корсунбай
Жакшы чыгып албасбы.

Он сегиз миң ааламды
Кудай өзү жараткан.

Сүйгөн кулу болобу,
Анык асыл заададан.
Олуя чалыш бендеси
Жаман ишке барбаган,
Өз малынан башкага
Асты көңүл салбаган.
Ар бендеге ыйманды
Кудай насип кылганы.

Жупту болсо өзүнө
Эр жигиттин жубаны.
Көзү жетип ар ишке
Көнүлүндү тапкандай,
Буюрганың бүтүрсө
Ичиң жылып турганы.

Эр жаманы, калайык,
Кадимки кара каргадай,
Кадырлабай сүйлөгөн
Карыларын ылгабай.
Байлар малын бакканы
Зекет бербей сараны
Ырыскысын булгаган.
Алал багып жей албай,
Чуркураган акылсыз
Өз колунан келе албай.
Кайбат кылат жакшыга
Акыл, айла табалбай.
Момунсуган байлары,
Коркконунан көп кылат,
Жакшыларга пайданы.
Байда кылмак кайдагы,
Ким да болсо нар жагы.
Далай ишти кылгыдай,
Келер болсо дарманы.

Эмдигинин карысы,
Илгеркини жоктоду,
Ууру кылсаң киргени
Башың чыкпай ноктого.
Жөрөлгөсү замандын
Капыр алып эркинди
Түштү жерге жылдызың.
Мал азайып, түгөндү
Соодагердин тыйыны.
Боздоткону жардыны –
Болуштардын жыйыны.
Барган сайын оорлук
Былтыркыдан быйылы.
Эл жегени көп болду
Жалган айгак күбөсү,
Карып жетим какшанды,
Өмүрүнө унуткус
Айыкпаган так салды.
Илгеркинин адами
Берекелүү убагы.
Казак, кыргыз өзүнчө,
Өзүбектин сурагы.
Падышасы алардын
Кокондуктан манабы.
Орус колун байлаган
Эмдигинин заманы.

Болуштукту талашкан
Элдин эки тарабы.
Жаңжал болуп чыр чыкса,
Журтка тиер зыяны.
Талаш кылса болушту
Эли кылар урушту,
Замананын даргынан
Далай адам улушту.

Пайда табам дегендер,
Көп залалды көрүштү.

Карангы элди чайкаган
Чала болот кыргызга
Жамандык чыкса жарашып,
Өзүнчө салбай калыска,
Эрегишип тил албай
Үйөзгө барат арызга.
Айгак болуп жүгүрүп,
Жетип барат алыска.
Адамдын билбей күнөөсүн
Билсе кимди аясын,
Дини башка болгон соң,
Үлкөнгө кайдан карасын.
Күнөө түшсө мойнуна
Адамдын койбос оюна,
Санына салып кишенди
Шибердин айдайт жолуна.
Иш өткөн соң пайда жок,
Сураса бербес колуна.

Орустан көрбө күнөөнү,
Кыргыздын курсун тилеги.
Коём деп жатып куруду,
Бир-бирине күнөөнү.
Казак, кыргыз бузулса,
Орус жайды билеби?
Орустун ичи кең экен,
Эси менен жүргөн эл экен,
Казак менен кыргызды,
Сурак кылаары эп экен.

Алдабаган ар кимди
Убадага тең экен.
Угуп турсам ар кимден

Кумурскадан көп экен.
Улуктары көбүнчө
Акылга дыйкан кен экен.
Акылын тартып ар кимдин,
Адат, үрпүн ченеген
Көбүндө бар адилдик,
Жардынын жайын караган.
Жакшы менен жаманды
Жалпы бирдей санаган.
Улуктары баракор
Аябай журтту талаган,
Акча десе токтобой
Түшө калат салаадан.

Ошондо да орустун
Азоолак экен чыгымы.
Акылга туура кылыгы.
Түгөтүп койду элинди,
Кыргыздын чыгым-ырымы.
Өзүндүн жакшы болушун
Кетирип жатат шайынды,
Канынды соруп сүлүктөй
Соруп жатат майынды.

Орустун далай уругу
Кылат экен кайырды.
Кыргыздын болуш, манабы,
Маңдайга бүткөн бир малың
Жалгызыңдан айырды.
Айта берет «Зар заман»
Айып дебе шайырды.

Орустун кана жазыгы?
Малайга берет акыны,
Падышалуу чиркиндин
Законго туура жатыгы.

Каратса да жеринди,
Арзан кылды эгинди,
Сураса кыргыз орусту
Тердирет эле конузду.
Акы бербей аларга,
Салат эле жумушка.
Кылба журтум убайым,
Орусту берген кудайым,
Мусулманга каратпа
Деп тилеймин, сураймын.

Мусулмандан кан болсо,
Курутпайбы жудайын?
Акыл менен карагын,
Ичип жатат молдолор
Сыра менен арагын.
Ошолорду кудайым
Кандай кылып алаарын
Өлгөндөн соң ким билет,
Кандай болуп калаарын.
Жаман деген китепте
Адам кылган арамын.
Айтып ылгап боло албайт
Түгөнгүрдүн заманын.

Келди акыр замана –
Карабас ини-агага.
Бөлөк санаа, көңүлү,
Өзүнөн тууган чырагы.
Алыс жерден айлалап
Угуп турат кулагы.
Адамды кырат айбанча,
Анын кимге убалы.
Зар заманым аяктап,
Болду бүтөр убагы.

Азырынча отурган
Кылар бизге дубаны.

Эмдигинин кезеги
Канаттуунун жомогу.
Өз алдынча бир аалам
Аны айтпасам болобу.

ЗИЛЗАЛА

Абалы сөзүм бисмилла
Айта берсек сөз мында,
Кеп чыгардым жаныдан
Келгин өрдөк, биз турна.
Китептерде бир болжол,
Коркунуч болор жүз жылда.

Нур Мукамбет пайгамбар,
Үмүткербиз көп жандар,
Ойлоп кара артыңды,
Аксакалдуу каргандар.
Көрүп келдиң далайды,
Узак жашап баргандар.
Сонун иштер көбөйдү,
Сөзгө кулак салгандар.

Илгеркилер бир борум,
Өз эркинче болгонун,
«Зар заманга» сүйлөдүм,
Ар боруму болжолун.
Алла таала ар ишти,
Өзүң түзөп ондогун.

Бу замана түрлөндү,
Жер силкинип термелди.

Калкылдаган асман жер,
Бузулуп кетер өндөндү.
Санаага келбес иш болду,
Сакта кудай бенденди.
Тоо бузулуп, таш кулап,
Жер жарылып, жар нурап,
Ит бүткөндүн баарысы,
Улуп-уншуп чуркурап.
Жан алгуучу келердей,
Чочуп турдук зыркырап.
Кудай өзү сактасын,
Асман, жерлер бузулуп,
Кетеби деп быркырап.
Матоодо төө бышкырып,
Ат кишенеп кошкурап.
Таш короолор калдырап,
Эчки, койдун баарысы,
Үркүп чыкты чүчкүрүп.
Желеде уйлар өнгүрөп,
Байлаган жиби үзүлүп,
Өкүмү күчтүү кудайдын
Өткөрө кыйын иш болду,
Өлүмдү эске түшүрүп.

Алданын иши ушундай,
Аманат бенде курусун,
Акыл жетпес караса,
Кудуреттин жумушун.
Жер дүйнөнү туйлатып,
Көрдүнбү мындай кылышын.

Добуш тартып дүрүлдөп,
Жаның чыгып зирилдеп,
Өлүмдөн башка ойлобой,
Акылың кетти бириндеп.
А... кудайлап жалбарып,

Алда кандай болор деп,
Уктаган балдар ойгонду,
Ыйлабай өзү сооронду.
Алда кандай жорук деп,
Эси чыгып жаш балдар,
Булар дагы ойлонду.

Жан-жаныбар макулук,
Бир чочубай койбоду.
Туурда куштар талпынып,
Ат кошкуруп алканып,
Адам кантип коркпосун,
Акылы башта бар туруп.

Мына мындай өңдөнгөн,
Мындай жорук ким көргөн?
Билгенге айткан бул сөзүм,
Битине жорук бендеден,
Адетте болбос мынчалык.
Жер кыймылдап термелген,
Жараткан Алла кудурет,
Бендеге кылган айбаты.

Ай тутулуп жарытмак
Күн кетилип нур таймак.
Куйруктуу жылдыз көп чыгып,
Асмандагы Ай, Күндү,
Бетин жаап кир чалмак.
Адам заттын шумунан,
Анты, шерти убада
Баары кетти жалтайлап.

Эл кыдырды кожолор,
Амал кылбай молдолор,
Адам акын көп жеди,
Түрлүү түрлүү бенделер.

Кууланган жорук көбөйдү,
Кудайдан башка ким билер.

Акыретке барганда,
Адам бенде тергелер.
Бенденин кылган күнөсүн,
Өзү турган жер көрөр.
Адистен уккан бул сөзүм,
Адам бенде шумунан,
Кара жер минтип термелер.
Кайсы сөзүм айтайын,
Карап турчу бенделер.
Жан аманат болгон соң,
Инсап кылсак оң келер.

Каршылык кыл деп китепте,
Кайсы молдо жол берер?
Быйман жайын билбеген,
Ибилиске кол берер.

Насипке кылсаң канаат,
Быйманың болор саламат.
Сынап турчу жарандар,
Зилзала болгон аманат.

Жер чайкалып туйламак,
Там жыгылып куламак.
Далай адам зар кагып,
Кайгы тартып куурамак.

Чүйдүн башы чоң Кемин,
Мен айтайын билгеним.
Анык билген адамдар,
Айтып берди көргөнүн.
Үч жүздөн артык кишиден,
Жери нурап өлгөнүн.

Там жыгылып баскандын,
Өлүгүн алып көмгөнүн.

Санаага келбес иш болду,
Замандын көрчү түрлөрүн.
Биздер бала жаш чакта,
Жер чайпалмак бар эле,
Билген адам билбесе,
Бул эмне болду деп,
Билбегендер көп эле.

Там жыгылып жер көчкөн,
Мындай жорук жок эле.
Ушу жылкы зилзала,
Барабар келди баарына.
Адам бенде курусун,
Башка коркунуч келген соң,
Баарыдан ширин жан тура.

Тамам жандар ойгонуп,
Барды көзү уйкуга.
Жыгач үйлөр карчылдап,
Жер дүңгүрөп тарсылдап,
Кагылайын кудай деп,
Карап турдук калтылдап.
Бир жагынан ит үрүп,
Улуп-уншуп арсылдап,
Жер бузулуп кетер деп,
Чочуп турдук калкылдап.

Ушу жолку зилзала
Ойлосоңуз жаранлар,
Айбаты кыйын көрүндү.
Жан жаныбар макулук,
Бир жанынан түнүлдү.
Тамда жаткан адамдар,

Ала качып өз башын,
Жылана чыга жүгүрдү.

Абайлачы жигиттер,
Ушу сөзүм төгүнбү?
Катыны жатса карабай,
Балаларын эстебей,
Далай адам жылана ч,
Чыккан экен чыдабай.
Адам бенде курусун,
Акыл эсти курутуп,
Коркутпачы кудай ай!

Таш кулады там тургай.
Жер жарылды ал тургай.
Канча жанды тоо басты,
Бирде бирин калтырбай.
Алигече эстесе,
Жүрөк турат солкулдай.
Чочутпады да болсо.
Чоң Кеминдин калкындай.
Миң шүгүрлүк кудайга,
Сактады бизди ушундай.

Куп жакшылык болду да
Коркунуч бизге көрүндү,
Залалы болуп кудай ай!
Санаабыз жаман бөлүндү,
Казан-аяк калдырап,
Кумганда суулар төгүлдү.
Кайсы бирин айтайын,
Ойлодук кыйын өлүмдү.
Оюнуздан түшүрбө,
Өкүмү күчтүү теңирди.

Чүйдүн башы Чоң Кемин,
Далай жанды таш басып

Жер көчкүнүн жүргөнүн.
Беткейдеги карагай.
Жери менен жылганын.
Байкап турчу жарандар,
Кудуреттин кылганын.
Канча жанды жер басты.
Андан салган ажалын.
Талкаланды там үйлөр,
Далаадагы жандардын,
Не болгонун ким билди.
Ажалы жок жандарга,
Алла Таала жол берет.

Ороодогу эгинди,
Жер жарылып житирди.
Капчыгайдан таш кулап,
Кара жолду бүтүрдү.
Тескейдеги жыгачты,
Орду менен көчүрдү.
Тоо жарылып токтобой,
Аска таштар бузулду.
Ажалы жок адамдар,
Аман качып кутулду.

Кудуреттин иши көп,
Ойлоп көрчү ушуну.
Айта берсем көп жатыр,
Бул өндөнгөн кызыгы.
Төшөктөгү адамдын,
Бири өлүп, бири бар,
Кайда болсо алаамат,
Ажалдууга жолугар.

Там жыгылып, таш тийсе,
Адамдын кайсы алы бар.
Бешиктеги бир бала,

Аман калды жаныбар.
Талкаланды бешиги,
Тобокелди кылынар,
Бул өңдөнгөн «сонундан»,
Айта берсе дагы бар.

Солкулдады Чоң Кемин,
Күнгөйдөгү Байсоорун,
Там жыгылып, таш басып,
Далай жандын өлгөнүн,
Билгендерден сурасак
Айтып берди көргөнүн.
Бир канча жер жарылып,
Ысык Көлгө киргенин.
Ынанбасаң барып көр,
Муну жалган дебегин.

Аламаттын белгиси,
Ойлосонуз жарандар,
Акыр заман шумдугу,
Кара дажаал жажуждар,
Чыгар болжол болдубу.
Китептерде мазмуну,
Келип турат чындыгы.
Же болбосо кудайым,
Бизге айбат кылдыбы!
Жер силкинип туйламак,
Жер силкинип быркырап,
Жалгыз аёо калбады.
Шондон бери зилзала,
Адетте жок туйлады.

Андан мурун эки жыл,
Бир канчалык чайкалды,
Кыйын болду ал дагы,

Төшөктөгү адамды,
Калбырдай кылып ыргады.

Андан соңгу Кашкардан,
Далай кыштак кыйрады.
Жер дүйнөнү силкинттип,
Жараткандын барманы.
Үлкөндүгүн көргөзүп,
Абдан «сонун» буйругу
Адетте болгон иш болсо,
Коркпос элек ойлонуп,
Көрбөгөнгө чыдабас,
Көзү туюк бенденин,
Сактап турар барчаны,

Теңирим өзү дем берип.
Ырыскы менен насипти,
Чыгарып турар бир берип,
Алалдыкты көргөзүп
Акылдууга жөн берип.
Жерге зыйнат болсун деп,
Көк шиберден өң берип,
Айбат кылып адамга,
Ар бир убак кара жер,
Калкылдады тербелип.

Алла Таала ишин көр,
Асман жердин тирөөсүн,
Акыл жетип турса да,
Адам бенде уноосуз,
Бар экенин билесиз.
Маанилерин сураган,
Аршы курси нухкалам
Сөз болмайды жүйөсүз.
Ушу турган жер асман,
Күндү көрсөк чырақдан,

Айды жарык жаратты,
Жүзү жарык ровшан.
Айтып берер молдолор,
Жакшы байкап сурасаң.

Ыйманыңда кубат бар,
Айтканына ынансаң.
Ынанбасаң өлүмгө,
Барбай койчу чыдасаң.
Жер тууралы сүйлөдүм,
Кайсы кепке баратам.
Бу да жаман сөз эмес,
Баарын ишке жаратам.
Асманда бир бериште,
Аузи коухар бейиште.
Куйрук кылды адамга,
Кара жерге жүрүшкө.
Акыл жетип болбоду,
Наркы түбүн билишке.
Бендесине ылайык
Кудуретинен көрүшкө.
Айран калып турабыз,
Жер силкинип жүрүштө.
Сабыр берсин бендеге.
Салса кудай ар ишке.

Чоң Анжыян, чоң Кашкар,
Зилзаладан бузулду.
Ажалы жок адамдар,
Чыга качып кутулду.
Тагдыр жеткен бенделер,
Тамда калып тутулду.
Беш-алты жыл ичинде
Бир алаамат башталар.
Байкап көрчү ушуну,

Солкулдады кара жер.
Акылдуу жан биле көр,
Бийманы бар эр болсон,
Инсап менен жүрө көр.
Барча момун дин ислам,
Байка сөздү Кылычтан.
Он сегиз миң бу аалам,
Орду мына жер, асман.
Сегиз бейиш жанатты,
Ракматынан жараткан.
Капыр, шайтан, малгунду,
Дозогуна караткан.
Дөө, пери, адамды,
Бу дүйнөгө тараткан.
Кара жерди силкинттип,
Баары жанды чыдаткан.
Буйрук кылса кудайым,
Тоону, ташты кулаткан.

Алматыны, Кашкарды,
Абал мындан баштады.
Анжыянды зилзала,
Бүлүндүрүп таштады.
Сүйлөбөйлү кудайдын,
Кудуретинен башканы.
Баары туташ кара жер,
Муну байкап биле көр,
Жер силкинсе бир жерге
Билбей калар башка эл.
Кудуретине таң калып,
Жараткандын ишин көр.

Он сегиз миң бу аалам,
Жамгыр түшөр авадан,
Акыл жетпес иштер көп,
Бары буйрук кудайдан.

Ар макулук жандарга
Насип жетер эгемден.
Жаркыраган күн, асман,
Үстүбүздө көгөргөн,
Бары турар мугалак,
Кудуретине сүйүнгөн.
Асман-жерлер танапсыз
Бир-бирине жөлөнгөн
Анан наркы түбүнө,
Ойлоп акыл түгөнгөн.

Ойлоп акыл жеткизбей,
Айран-азыр калдырып,
Кара сууну шам кылды,
Караңгыга жандырып.
Канаттууну чыгарды,
Жумурткадан жардырып.
Кудуретине карагын,
Акылыңды бардырып.
Ойлосоңуз кетпениз,
Тобоңуздан жаңылып.
Адетте жок иш болор,
Адам бейли бузулса.
Өзүбүздөн көрөлүк,
Береке журттан кысылса.
Адеттеги иш эмес,
Ай менен күн тутулса.

Бул эмне иш болду,
Кудуретине садага.
Каңтарылып кара жер,
Көчкү жүргөн не жорук.
Ойлоп акыл жеталбас,
Тобокелде бололук.
Тоого бүткөн жыгачтар,
Түзгө барып жамалып.

Кандай жорук кудай ай,
Инсап-топук кылалык.

Жердегеним кең Кочкор,
Аяк жагы Семиз Бел,
Нар жагына карасан,
Мелтиреген Ысык Көл,
Жер силкинип жарылды,
Байсоорунду барып көр.
Зилзаладан чочуду,
Жаны чыгып далай эл.
Чочуганда кантебиз,
Сакта кудай тобокел.

Чоң Кеминде бузулду,
Ою-тоосу канча жер.
Жалпы журтка кудайым,
Жакшылыкты бере көр!
Дин мусулман агайын,
Сактагуучу кудайым.

Акыр заман белгиси,
Сизге баян кылайын,
Китептерде сөзү бар,
Ынанбасаң табайын.
Заман андай болмогу,
Жерге бузук толмогу,
Ар сонундун иш чыгар,
Мына ушул болжолу.

Быркылдабас кара жер,
Азоо аттай туйлады.
Сонун иштер көп болду,
Шумдугунан бенденин.
Алалдыкка арзыбай,
Сүткө кылар сооданы.

Ырыскыга мал чачып,
Журтуң кылды кооганы.

Үстүбүздө асман көк,
Айы бирөө, жылдыз көп,
Күн чыкканда түн кетер,
Мунун жолу бир бөлөк.
Адеттеги иштер бул,
Ар жаныбар төлдөмөк.
Ушул акыр замана,
Жер силкинип туйламак.

Турар көзүн алайып.
Айтып өттүм далай сөз,
Акыр заман журтуна.
Калкылдады кара жер,
Качан болсо уйкуда.
Канча кепти сүйлөдүм,
Бир чыкпадым учуна.
Болду мына бу сөзүм,
Бүткөрөйүн төтөсүн.
Молдо Кылыч бечара,
Акыр бир күн кетесин.
Өзүңүздү байкайтын
Элди журтту нетесин.
Тобо кылсаң күнөгө,
Даражага жетесин.
Көрүп келе жатабыз,
Өлгөндөрдүн нечесин.
Өмүрүңчө сүйлөдүң,
Кайсы бирге түтөсүң.
Канча казал чыгардың,
Кайдан жүрүп жетесин.

Жерим Кочкор далаасы,
Журтум кыргыз арасы.

Темир, Болот болушум,
Бишкекский үйөзү.
Эли журтум черикчи,
Ушу сөзүм ырасы,
Төрөкелди бабабыз,
Журтка кеткен азабы.
Айып көрбөй ондоп кой,
Болсо сөзүм чаласы.
Тамам болду акыры,
Бул сөзүмдүн чамасы.

Тамам.

КӨБӨЙ, СУЛТАН

Өзүм молдо баламын,
Болот калам аламын.
Султан-Көбөй баатырды
Кагазга казал кыламын.
Окуп, уккан, калайык,
Ойлоп, карап сынагын.

Белгилүүсү Султан бий,
Бейиштин ак киймин кий.
Мен айтайын баянын,
Кылыч Молдо катка чий.

Мына быйыл күзүндө,
Ийри-Суунун түзүндө,
Канаат ажы ичинде,
Кол басылды бүтүмгө.
Атагы чыккан баягы,
Алымбектин аялы...
Башын ачуу ишинде,
Баштады окшойт балааны.

Эки жаат болушуп,
Көбөйдү элдин карааны.
Бирин бири «жүр» дешип,
Күбүрөшүп сүйлөшүп,
Күжүлдөшүп тилдешип,
Чеченсинип кээ бирлер
Бирин бири бийлешип,
Болуш келди, бий келди,
Чогултушту бүт элди.
Казысы кучак бай келди.
Канаат ажы, Ажыбек
Аягында жай келди.
Беесирлери кат жазып,
Безилдешип кээ бири,
Чуркап жүрөт кат ташып.

Чогулган эл карашты,
Канаат болуш тарапты.
Ордунан болуш козголду,
Сүйлөчүдөй оштонду.
Элдин баары дүбүрөп
Котолошуп топтолду.

Канаат ажы кеп айтты.
Кебинде мындай деп айтты:
«Алымбектин аялы
Билесинер баягы:
Алымбек эри өлгөнү,
Бир жакшылык көрбөдү.
Ага-иниси курусун,
Андан пайда өнбөдү.
Отун алды, от жакты.
Асыл неме кор болду.
Колу буту чор болду.
Санаа тартып саргарып,
Сарысуу басып жүрөгүн,

Мага келет жалбарып,
Күндө эртең деп жүрөмүн.
Бечараны какшатпай,
Бүгүн башын ачалы,
Бүгүн мунун басалы.

Тең бөлөлүк мал-жаатын,
Алперелик оокатын.
Байбиченин балдары
Болбос буга арманы.
Алар неге ыйласын.
Кичи энесин сыйласын,
Алар жигит болгондо,
Бойго жетип толгондо,
Дүнүйө неге жыйбасын.
Султан менен Көбөй бий,
Калем алып бүтүм чий,
Кеңешкиле акырын,
Жасагыла акылын.
Мөөрүнөрдү басып ий.
Айтты сөзүн Канат бий.
Отурган эл дүрбөдү,
Ар кимиси ар бөлөк,
Күбүрөшүп сүйлөдү.

Дагы Канаат кеп айтты,
«Уккула элим» – деп айтты:
«Байка сөздүн баянын,
Алымбектин аялын
Башын ачуу ишинде,
Кол коюлду бүтүмгө».
Отургандар дүрбөдү,
Күбүрөшүп сүйлөдү:
Кандай бүтүм жазылды,
Эмнеге мөөр басылды,
Калайык аны билбеди.

Кат окуган бесири,
Какырынып сүйлөдү,
Шек алгансып Канаат хан,
Бузулгансып адаттан,
Ал Ажыбек экөөнүн
Мурчуйунку түрлөрү.

Бесир сөзүн баштады:
– Уккула бийдин жазганы,
Канаат сөзүн калыстар,
Бүтүмдөн алып таштады:
«Алымбектин аялы
Бир сыйрасын кийинсин,
Минерге жалгыз ат минсин.
Жетимдердин малына,
Суктанбасын, тим жүрсүн.
Алымбекке келгени,
Толгон экен эки жыл
Жүргөн өндүү жети жыл.
Дүнүйө малды алам дейт.
Дүйүм чырды салам дейт.
Берилбесин мал жагы
Болсо эгер арманы,
Бизден башка бий тапсын.
Ошол бийлер чыр бассын.
Же болбосо нааразы,
Арыз берсин оёзго.
Жетимдердин акысы,
Желсин дейби оёздо».

Окуп бесир бүтүмдү,
Ушундай деп бүтүрдү.
Чогулушкан калайык,
Козголушуп дүрбөштү.
Кобурашып сүйлөштү.
Кайран Көбөй, Султандын

Калыстыгын бил дешти.
Ажыбек менен Канаатты,
Азыр катуу кирдетти.
Жетимдердин акысын,
Жедирбеди билдинби.
Желпилдеген Ажыбек
Кийин деди билдинби?
Деп калайык кобурап,
Ар тараптан, туш туштан
Чыгып жатты шобурат.
Баягы жыйын тарады,
Байкап турсаң аягы,
Жанагы бүтүм жазылган,
Чатак болуп барады.
Ызаланып Ажыбек
Канатты көздөй сабады.

Ушул быйыл күзүндө,
Кара-Колдун түзүндө,
Ушул жыйын ичинде
Канаттыкы ката деп,
Эр Көбөй менен Султанга
Даттанып жүрөт кээ бирөө,
Билесиңер баягы,
Алымбектин аялы
Алма-Атага барыптыр.
Андан солдат алыптыр.
Кайра жолго салыптыр.
Султан, Көбөй баатырга,
Баштамакка катуу чыр,
Көрсөтмөкө катуу сыр,
Келип солдат камады,
Көбөй менен Султанды
Болбосо да залалы.

Көбөй менен Султандын
Мен айтайын баянын.

Молдо Кылыч катка чий.
Жазуу жазган молдосун,
Жалпы тамам жолдошун.
Баарын салган навакка,
Зулум душман оңбосун.
Сындан үйүн навактыр,
Күнөкөрлөп камаптыр.
Санабатка жамаптыр.
Көөп турган солдаттар
Көрсө уруп сабаптыр.
Султан, Көбөй өлүмү
Жалган жерден болуп чыр.
Эптүү колум казалга,
Эрикпеймин жазарга.
Эр Көбөй менен Султанды
Элге журтка маалымдап,
Ырга салып чачарга
Жорго болот каламды
Кылыч Молдо бек карма.
Ойдологон каламсын,
Жорголуктан сен танба.

Баатыр Көбөй, Султан бий,
Бош жүгүрүк тулпар бий,
Пенделиктен кетти деп,
Жамы кыргыз мунканды, ий.
Алданын салган иши ушул
Кийимдерин кийгизип,
Кеңсаларга киргизип,
Каапырдыгын билгизип,
Элдин баарын кейитип,
Кабыргасын ийгизип,
Күнөөлүнүн баарына,
Кишен уруп санына,
Кейиш салып жанына,
Карабаптыр каапырлар,

Карыпчылык алына.
Түшүп зулум торуна,
Келип берип колуна,
Басар болуп жолуна.
Баатыр Көбөй, Султандан,
Айдаган солдат шекшишип,
Бирди кылат дешишип.
Кишен, чынжыр бек салган
Колуна да, санына.
Көңүлдөштөр өбүшүп,
Өнгөлөрү көрүшүп,
Көрүп турган калайык,
Көзүнүн жашын төгүшүп.

Байка Султан кебинен,
Мерчемдүү айткан жеринен,
Жүрөгүндө кара жок,
Баатыр Көбөй деминен,
Асыл жанын кыйышкан,
Азап тарткан күнүнөн,
Басарында эр Султан,
Күнөкөрлүк жол менен,
Бата тилеп кол менен,
Дуба кыла жүргүн деп,
Өлсөк ушул бой менен.

Жалпы журттун тамамы,
Жакшы менен жаманы,
Көбөй менен Султандын,
Тийбеген соң залалы,
Бата берип ыйлаптыр,
Түшүп башка заманы,
Көңкү солто кайгырып,
Ак жеринен эрлерден,
Элдер калды айрылып.
Көзүнүн жашы көл болуп,

Рыспеги баш болуп,
Көрүшүптүр солтолор,
Кучакташып, зыркырап,
Өбүшүптүр солтолор.
Күйүт берген кудайым,
Көрүп Медет убайын.
Көп ыйлаптыр ошондо,
Айрылдың деп жубайын.
Күйүп жалгыз иниси,
Көрүп Чочу жигити,
Барган экен Султанга
Баласынын бириси.
Көбөйдү көзөмөлдөшүп,
Ээрчибептир артынан.
Эскерип эч кимиси.

Акыл айтып эр Султан
Эне менен балага:
Женилбе деп санаага
Келбе дептир артымдан
Каласың деп балаага.
Кош, аман бол элим деп,
Көп какшаптыр жана да.
Акыл айтып демдептир,
Акыры өлөм мен дептир.
Азыр барып сен Чочу
Көпүрөнү көр дептир.
Жакшы, жаман экенин,
Алдыман чыгып алыстан
Кол менен жаңсап бер дептир.
Билгизбестен солдатка,
Жолоочу болуп кел дептир.

Калганынын баарына,
Амандашып кол берип,
Солдаттар айдап басканда,

Жарданып турган калың эл
Жарыла качып жол берип,
Жүзү балкып жоодурап,
Ойротто жок эр Султан
«Оомийин!» – деп зар жыглап,
Кайраты ашкан эр Султан
Калайыктан ажырап,
Катын-бала дебестен
Карашыптыр жалдырап.
Пенделерге баш болуп,
Баскан экен эр Султан,
Айдаганы каапырлар,
Алдындагы бакырлар,
Алда салса бул башка,
Амал канча баатырлар!
Мына ушунтип күнөөсүз,
Кор болду ушул асылдар.

Айдап каапыр жолуна,
Мылтык алып колуна,
Кара Көбөй баатырдын
Кайратынын чоңуна,
Качса алар кокустан
Аябайт атып коюуга.
Солдаттар атчан, алар жөө
Жөөсүндө жок бир күнөө.
Кордукту койдой көрсөтөт,
Камчылап айдап күнүгө.
Бул азапка кез болсон,
Курусун дейсиң дүнүйө.
Солдаттар ыза болуптур.
Көбөйдүн сөккөн тилине.
Бйман айтып окунуп,
Токтогонун, каапыр, деп,
Тил тийгизип отуруп.
Атып салгын чочко деп,

Кыйналбай өлсүн бул жан деп.
Ушунтип Көбөй бакырып,
Айткан экен далай кеп.
Мылтыкка төшүн тосуптур,
Өлүмгө колун созуптур.
Найза менен сайгын деп,
Жүрөгүмдү жаргын деп,
Жан алгыч болсоң сен бизге
Кыйнабай жанды алгын деп,
Дарманым жок карыпмын,
Басалбай чарчап калыпмын.
Чамабыз жок басарга,
Чатты ачып жазарга,
Карабайбы падышаң,
Карып тарткан муң зарга?
Шиберге барчу дарман жок,
Дарман бизде калган жок.
Аткыла да сөөктү
Сүйрөп салгын бир жарга.
Кыргыз турган жерде өлсөк
Калбайт бизде арман да,
Баспаймын деп жолуна,
Айтты сөздүн аныгын.
Өлтүргүн деп эр Көбөй
Айтып берди бүт чынын.

Оозун боктоп каапырдын
Бийман айтып алдалап,
Тартканың деп жаныңды,
Кетирбе деп алымды,
Бир жагынан эр Султан
Далай сөздү жаадырды.
Көбөй менен Султанды
Тепкилешип сабашты,
Уруп колу жадашты.

Кайраты ашкан эки эр
Акылдан кайдан адашты.
Акырында Көбөйдү
Арабага салышып,
Тепкилесе тарсылдап
Таңып байлап алышып,
Ошентип алып кетиптир,
Көргөндөр жандан кечиптир.
Жолго салып жөнөтүп,
Калайыкты кейитип,
Айдаган экен баарысын.
Жолго салып чубатып,
Көргөндүн көөнүн тууратып,
Бенделерди шаштырып,
Баарын жөө бастырып,
Калайыктар таңданып,
Айрылышып Токмоктон
Калган экен шалдайып.

Эр Көбөйдү урганы,
Каапыр орус кылганы.
Кайгырыптыр ошерде
Кадыр Алла барманы.
Кайрандардын башына,
Карыпчылык салганы.
Кайгырса да эр Султан,
Ошолордон эң ултан.
Билип жолдун узагын,
Көрүп каапыр казабын,
Тартып душман азабын,
Көп кыйнабай өз жанын
Көпүрөдөн өлөм деп,
Көрбөй мунун азабын.
Баскан экен чамданып,
Баарын баштап шанданып,
Баатыр Көбөй бата кыл,

Өлөлүк деп камданып,
Баш күнүнөн сөзүнө
Ант кылышып кармашып.
Бенде болуп байланып,
Узак жолго айдалып,
Айласы жок чолпон көз,
Күйүп барат жапжарык.
Кайраттанып ал өкөө
Баратканда шайланып,
Атайлатып эс берип,
Тыңчы адамы тез келип,
Жолоочу адам өңдөнүп,
Жолдон Чочу кез келип,
Карыштардын толгонуп,
Айдар жолун көргөнү.
Барган экен Чочусу
Көпүрөнү билгени.
Эр Султандын акылы,
Элге жакты акыры,
Билбей калды илесин,
Айдап жүргөн каапыры.
Билди Султан кетерин,
Капыр орус кекерин.
Акыл менен ойлоптур,
Дүнүйөнүн бекерин,
Кадаланып жөө басып,
Антсе дагы көөнү ачык.
Кадыр Алла ыйманын,
Кайыр кылды көп насип.
Күнөкөр барчу Шиберден
Буйурган жок аларга,
Алла таала туз-насиб.

Көпүрөгө келгенде,
Акыл кирип эрлерге,
Күн төбөдөн ылдыйлап,

Намаз бешим чендерде,
Убададан тайбаган
Ушул артык шерлерге
Убадага бекишип,
Көпүрөдөн секирип,
Сууга түшүп кетишти,
Кайраты ашкан баатырлар
Кара жандан кечишти.
Алар менен айдалган,
Чынжырга колу байланган,
Кара Молдо, Бообек
Шиберди көздөй жүгүрдү.
Көбөй баатыр, Султан эр
Кара сууга чүмүлдү.
Катуулугу сурактын
Казыр калкка билинди.
Баатыр Көбөй, Султан бий,
Баш жүгүрүк тулпар бий,
Бенделиктен өлдү деп,
Ак жеринен кармашып,
Атып жерге көмдү деп,
Жалпы кыргыз мунканды ий.
Жолдон чыккан Чочу аке,
Жашыбачы Медеке,
Ыйлабачы Рыскул,
Кайгырбачы Кадыркул.
Бир туугандыр сиздерге,
Алданын салган иши ушул.

БАЛБАК

(кошок)

Самооруң алтын жыш эле,
Сан кишиге баш эле,
Сайдан өрдөк учурбас
Жаш төрөм, сарала туйгун куш эле.

Сандыгың алтын жыш эле,
Санасы жаман көп душман
Самаганың ушу эле.

Көмүркөй алтын жыш эле,
Көлдөн өрдөк учурбас
Жаш төрөм, көк ала туйгун куш эле.
Көңүлү жаман көп душман,
Көмүп жаның тындыбы?
Көөлөгөнүң ушу эле,
Жыргалчылык туш эле,
Атаке, колуңа туйгун куш эле,
Колуңа туйгун турбаган
Чоң атаң кандай киши эле?

Анда чоң атасы айтат:
Карчыга куш кыраным,
Каз алдырган тынарым,
Кайран Балбак тулпарым,
Тушума байлап туйлабай,
Чоң аталап ыйлабай,
Арбагым минтип сыйлабай
Жанымды жаман кыстаттын.
Карыганда атаңды
Жаш ботом деп сыздаттын.

Анда келини айтат:
Тулу экен карысы,

Тулпар экен баласы.
Асыл экен задиси.
Арстан экен, атаке,
Өткөндөрдүн баариси.
Атанган Балбак түбүнөн,
Алдырган атаң үбүнөн.
Алгандын түбүн казам деп,
Асылым, аттанып чыккан үйүнөн.
Аттанып шейит болгон соң
Ушубу жалган дүнүйөң.
Тактасына конгон соң,
Тактага конуп алган соң,
Улукка сөзүң сыйдырдын.
Сырт-Ойдон жылкы жыйдырдын.
Жооп албай душмандан,
Өзүң түгүл айлындагы кулундан,
Алдырган атаң булунан,
Бул издетип жиберип
Катигүн,
Айрылган чолпон уулунан.

Жаш төрөм, жаш экенден тиледин
Жанына өлүм-шейтти,
Өз өмүрүң тилебей,
Күн мурунтан жасаттын
Чоң атаңа бейитти.
Аныңды эгем куш көрбөй
Атана салган бейитке
Өзүңдү коюп киргизип,
Арканда бизди кейиттин.

Салдырдың чоң атаңа сарайды,
Аныңды эгем куш көрбөй,
Атана салган сарайга
Өзүңдү коюп киргизип,
Аркандагы калгандын

Эки көзү алайды.
Кылганыңдын баарысы
Тири адамдан бөлөкчө,
Жаш төрөм, бу кылганың жарайбы?

Жасаттың алты балдакты,
Жасаган эгем жар болуп
Жаш төрөм, жашыңда берген арбакты.
Өз өмүрүң тилебей,
Күн мурунтан жасаттың
Чоң атаңа чарбакты,
Аныңды эгем кош көрбөй
Атаңа салган чарбакка
Өзүңдү коюп киргизип,
Катыгүн, арканда бейбак зар какты.
Айтпай кантип коёмун
Арманда өткөн Балбакты.
Сен да кылдың бар ишти,
Салдың бир далай жерге арышты.
Сен аттанып чыкканда
Чеченсиген душманың
Сүйлөбөй жаагы карышты.
Акыл ойлоп багышты.
Намыздашкан жерине
Аябастан салышты,
Айдаттың (сен) Сибирге
Өтөнбөй менен Табышты.
Айдоодон Табыш келгиче
Катыгүн, асылым Балбак жабышты.
Айтпасак бизге жазана,
Жаш төрөм, жети атаң журтка казана.
Дебесек бизге жазана,
Жаш төрөм, жети атаң журтка казана.

Түп атаң элге хан болгон,
Дүнүйөң журтка даң болгон.

Аркы атаң элге кан болган,
Алганың бейбак маң болгон.
Ойронунан айрылып,
Оймоктай бети кан болгон.
Эркек түгүл кызы жок
Жаш төрөм, недеген чунак жан болгон?

Борумдуу деп дем байлап,
Болуш кылган эл шайлап.
Төрт аягын бөжүтүп
Минип өттүң жоргону.
Болуп калган коногу
Токмак. Пишпек коргону.
.....
Жолга салдың молдону.
Жооп алып үйезден
Жаш төрөм, турдун эле болбоду.

Он үчүндө ойногон
Он төртүнө чыкканда
Ак жылан болып сойлогон.
Он бешине чыкканда
Орустан закүн койбогон,
Он алтыга чыкканда
Бир болууштун адамын
Чайкасам деп ойлогон.

Усталардан дат алган,
Молдолордон кат алган,
Карылардан бата алган,
Жыйырма бир жашында
Болуш Балбак аталган.

Төөдөй тууган нар өткөн,
Олуя чал-кары өткөн.
Илгеркинин баары өткөн.

Кыйма-чийме жан өткөн,
Арбагы сизге жар болсун,
Акырет жайга барганда
Сүннөтү сизде бар болсун.

Бээден тууган кер өткөн,
Найза кармап эр өткөн,
Азирет Аалы шер өткөн
Арбагы сизге жар болсун.
Акырет жайга барганда
Сүннөтү сизде бар болсун.
Арканда калган карабет
Айтып какшап кар болсун.

Атка салдын балдакты
Жалдыраттың жайнаттың
Жаш төрөм,
Жашалганың ардакты.
Арканда бейбак зар какты,
Айтпай кантип коёмун
Арманда өткөн Балбакты,

Ишинди салдын жарлыкка,
Агайын канча кылат деп,
Ойлободуң тарлыкка,

Асылды жыйдың сандыкка,
Акыл-айла табалбайт
Алладан болган жарлыкка.
Анча шайтан болбосо
Жаш төрөм,
Октурдуң эле кандыкка.

Музду бастың талкалап,
Мырза чыктың чалкалап.
Атаңыздан бабаңыз

Букарды алган талкалап,
Келүүчү эле душманын
Мунканса башын калкалап,
Изат билбес адамдар
Журт жакшысын байкабай
Көтөрсүн кунун аркалап.

Ташты бастың талкалап,
Талаша чыктың чалкалап,
Атаңыздан бабаңыз
Ташкенди алган талкалап.
Изат билбес адамдар
Журт жакшысын байкабай
Көтөрсүн кунун аркалап.

Алтын самоор, жез чайнек
Чай оозундан кеткен жок,
Атаңыздан бабаңыз
Үй оозунан кеткен жок,
Баркына кыргыз жеткен жок.
Күмүш самоор, жез чайнек
Чай оозундан кеткен жок,
Күлдү атаңдан бабаңыз
Үй оозунан кеткен жок,
Жаш төрөм,
Күнүнө кыргыз жеткен жок.

Чак этме мылтык сом аткан,
Сап жакшыга кол арткан,
Намыздашкан душманы
Сыркөл көздөй узаткан,
Жакынкы тууган сулаткан.

Берденке мылтык сом аткан,
Басташа кеткен душманы

Сыркөл көздөй узаткан,
Басташкан тууган сулаткан.

Он сегиз миң ааламдын
Ортосунда пашасы,
Давид уулу Сулайман
Мунуң жеткен казасы.
Так Сулайман пайгамбар
Дөө, пери сураган
Кудаага таза ыйлагам.
Кырк жыл качып өлүмдөн
Койбосун өлүм билген соң
Өлүмгө шолор ынаган.

Өлүп кеттиң кайраным,
Эрегишкен сөз менен
Жатып калдың кайраным.
Эки чарчы бөз менен

Кер жоргон жүрүп тай болду.
Керимселдей Балбагым,
Кең Кочкорго жай болду.
Сур жоргон жүрүп тай болду
Сурайылдай Балбагым,
Кең Кочкорго жай болду.

Үйүң толгон мис табак
Чачылды баары шаңгырап,
Арканда калган бейбактын
Эки көзү жалдырап.

Керегенди айтайын
Тор көзөнөк тигилүү
Керегиндин башында
Ойраным, сырт кепие илилү.
Атына алтындан така мык урдын

Асылым Балбак, кайран эр,
Кеттиң акырет көздөй нук урдун.

Атыңа күмүштөн така мык урдун
Күлүстөн Балбак, кайран эр,
Кеттиң кыямат көздөй нук урдун.
Ай ааламды жеп жаткан
Алматы, Семей кандай жер?
Акылы артык кайран эр.
Кылымдын баарын жеп жаткан
Кызыл жар, Семей кандай жер?

Кылымдан артык кайран эр.
Керегенди айтайын:
Төрт көзөнөк тигилүү,
Керегендин башында
Ойронум, сырт көпүйө илилүү,
Кызылтоону улпасы
Кырында ойнойт кулжасы.
Кыз алганың кара бет
Калдым, алда кимдин олжосу.

Кара тоонун улчасы
Кашында ойнойт кулжасы
Кыз алганың кара бет
Калдым, алда кимдин олжосу.
Минген атың карагер
Мынча кеттиң не дейин,
Ойронум, бейишти көздөй бара көр!

МАЛ КАЗАЛ

Сыйырларды сайгакка
Чычандатып чуратты.
Айбандардын баарына

Чөптөн кылды тамакты.
Кудуреттүү Кудайа, а
Койду жакшы жаратты.
Башка малдын – жанында
Майда акча сыяктуу.
Атан төө, бууралар
Артын карай сийгени.
Көбүк чачып буркурап,
Буурасынын киргени.
Чапкан аттан кем эмес,
Таскак уруп желгени.
Тайтаңдаган жаныбар,
Тайлагынын эмгени
Жонунда бар өркөчү.
Өзү мынча чоң туруп,
Куйругунун келтеси.
Чөгөрүндө бүктөлгөн,
Өзү жатып эптенген.
Эбин таап батырса
Канча болсо жүктөлгөн.
Кошулушуп, бөлүнүп
Кулун, тайын билишкен.
Карга жүрсө ойногон,
Кара жерге шордогон.
Кара кыяк, бетеге
Канча жесе тойбогон.
Ачка болсо жүрбөгөн,
Карды тоюп алганда
Арыкчылык билбеген.
Ойсондогон жаныбар
От кемедей ирмеген.

САДЫРБАЙ

Айтам сөздү Садырбай,
Арт жагына каранбай
Колго кагаз кармасам
Койбос акыр табылбай.

* * *

Жазганымы сабырлап
Санап турган Садырбай.
Жүргүзөмүн казалды
Сөзүм болор дарыдай.

* * *

Санап турсаң Садырбай,
Сөзүм жакшы табылгай.
Көөнү жакын эр эдин
Кол алышкан тамырдай.

* * *

Кашкар бардың камданып
Кедей болдуң сандалып,
Жакыпбектин тушунда
Жаның тынды малданып.

* * *

Акча арбып мал болуп,
А кылганың оң болуп,
Кылганыңдын баарысы
Жакшылыкка жол болуп,

* * *

Атуз кийдин бычтырып
Алка жака кыстырып
Бешмантыңа жибектен
Белги бүчү сыздырып

* * *

Кымбат баанын баарына
Кара боюң жыш кылып,
Жасап көрдүң акыры
Бир боюнду кыз кылып.

* * *

Жетимдиктин жетесин
Алдың акыр эсесин.
Шүкүр кылсаң Садыке,
Жеңген сайын жетесиң.

* * *

Ниетинди бузбасаң
Абийир менен кетесиң.
Жашың курсун убайым
Акыры минтип жетесиң.

* * *

Жалгыз болсо балаңыз
Жана берсин жубайың.
Дүнүйө жүзүн кыдырыл
Көрдүң жакшы убайың.

КАЙНАГА – КЕЛИН

К е л и н:

Кете кой, аке, кете кой,
Керектүү кишим бар болуп,
Кебинди угуп калбасын
Кечикпей, аке, кете кой.

Бар деген сөзгө таарынып,
Басууга жигит камынып...

«Айланайын, аке» – деп,
Шаштырбай келин жалынып.

Кет деген сөзгө таарынып,
Кетүүгө жигит камынып...
«Жата түшчү, аке» – деп,
Кетирбей келин жалынып.
– Секелек келин, сен бала,
Серлентпей келчи, садага?!
– Кейибе, аке, балана
Келиниң кетсин садага.
Сөз кайырды куу келин:
– Сүйөрүм аке, жан дилим,
Сакадай болгон боюна
Садагасы келиниң
Жатчы жай бу койнума.
Жараткандын күнөсү
Жалгыс менин мойнума.
Жалынтпай, аке, жатсаңчы!?
Жароокер келин онунда.
Борумун, аке, мен көрүп
Абыдан ашык болдум саа.

К а й н а г а:

Көптөн бери сен үчүн
Көнүлүмдү бергемин.
Абалкы сөздү ойлонуп,
Азыр айып көрбө, келгеним.
Көп айттырдым былтыртан,
Ашык болдум сыртыңдан.
Көрүнө келип кетүүгө
Көп тартынам калкыңдан.
Көмөк сурап сен үчүн
Көзар болдум дартыңдан.
Авалтан бери ойлончу
Адат кылба ойношту.

Жашчылык шайтан болбосо
Жаңылбай адам койбоспу.
Авалтан бери бизлерге
Ойноп күлмөк бар болгон.
Сулайка менен Лайлига
Мажунун, Жусуп зар болгон.
Зайыпжамал дартынан
Ашык болуп Бозжигит
Жаан кезген артынан.
Каадасыз өткөн ким экен
Казак, кыргыз калкынан,
Ошолор бизден кем бекен?
Ойнобос күлбөс эл бекен?
Ойношту кылган жеке эле
Сени менен мен бекен?

К е л и н :

Айтканың секет ырас деп,
Сабыр кылчы бир аз деп,
Сен менин
Кара боорум деп сүйлөп,
Кадырына ойноштун
Жете албаймын деп сүйлөп:
Канаты жок кетерин
Кара тоонун боорунда,
Карташып бир түшкөнүн
Капас темир торуна.
Кана менин түшкөнүм
Катар турат колума
Карап көрүп жайымы
Жыгылсын сенек урунба!
Илгертен бери дайынды
Көп айтышат .....
Көрбөй ушак айынды
Карт кайнага жаш келин
.....
Кабардар болгон жайымды.
.....
.....

АЗАМАТТАН

(Үзүндү)

Болумдуу жакшы азамат
Жүрөт жолун тазалап.
Кээ бир жаман азамат
Карыганда жашарат,
Күйөөгө берчү кызга окшоп,
Көпкөлөң тартып жасанат,
Акылга келбейт андайлар
Аңги айгырдай азанап.

Боломун деген азамат
Башкача болот кылыгы,
Орой сөз чыкпайт оозунан
Сөзүнүн сонун сылыгы.
Оргу-баргы сүйлөбөй,
Адамча сүйлөйт чыныгы.
Адамдыкты көп ойлоп,
Ошого чыгат чыгымы.
Адамдын десең, Азамат,
Айтып жүргүн чыныңды,
Мамиленди тууралап,
Бузбагын асты сыныңды.

Оюма түшүп токтобой
Жазмак болдум аңгеме,
Азамат деген бул сөзүм
Аңгемемдин алды эле.

Колунан келбес жигитти
Бай болсо да бар тебе.
Колунда жок жигитти,
Убадасы кар тебе.
Түбү ошондой болбостон

Дүнүйө табат ал деле.
Жерге да эмгек синиргин
«Жеке ырыскы мал» – дебе.

Оорулуу болгон адамды
Сүйлөбөйт сөздү шар дебе.
Арампорос аялды,
Түпкүлүктүү жар дебе.

Дагы айтайын угуп тур
Башталып сөзүм калды эле.
Дагы жигит токтобой,
Сөзүмдү болдум уламак,
Мурунку айткан сөзүмдүн
Изине түшүп кубалап.

Дагы айтайын, жигиттер,
Бир жерге кургун ырабат.
Рабатың бар болсо,
Оокатың эптеп куралат.
Жай менен жазгы ысыкта,
Жата бербе ылаалап.
Кылычын алып кыш келсе,
Жай жатканың суралат.
Дагы айтайын жигиттер!
Бак жакшылап эгинди,
Эр жигит жаман көрбөгүн
«Эмгек кыл!» деген кебимди.

Эмгексиз болуп тим жүрсөң,
Ким табат сенин эбинди?
Өмүрлүк жолдош кылбагын
Өзгөчө жалкоо келинди.
Келиндер, жаман көрбөгүн
Менин айткан кебимди.

ӨЗҮ ЖӨНҮНДӨ

Молдо Кылыч бечара
Болбос кепти козгогон,
Ар жандардын ыраатын
Орду менен козгогон.
Өзүм наадан экемин
Ошончолук зыйнатым
Өз боюма жукпаган,
Ырас наадан экемин
Наадандыктын түтүнү
Көөдөнүмдү каптаган.
Дагы шүгүр кудаага
Мен карыпты сактаган.
Өмүр өтүп баратат
Кара сакал кыярып,
Ата-а, арман дүнүйө,
Өтүп кетти балалык.
Аны менен, агалар,
Ошол жерде жабалык.
Кол көтөргүн дубага
Тапшырайын кудаага.
Атам менен анама
Дуба кылсаң ыраба.
Арбагына алардын
Кара жаным садага.
Биз турбайбыз акыры
Бул жалганчы паанага.
Өлүү менен тирикке
Дуба жүрөр арага.

Жерим Кочкор шамалдуу
Тоосу бийик бадалдуу.
Канча болсо шамалы
Мага болбос залалы.
Жайкы чөбү бурдалуу,

Жалпы биздин жар-жоро
Бир далай журт курдалуу.

Турган жерим баяны:
Көрсө көңүл тунуучу,
Биздин аймак, агайын,
Баары жерден туруучу.
Жаман жери – шамалы,
Чаны көзгө тунуучу.
Сырын билбес адамдар
Жан деп аран туруучу.

Ордобуз ошол жер болуп,
Баарын катка жазалы.
Төрөкелди балдары,
Тегереги – аймагы,
Атабыздын күмбөзү,
Жана болот жайлары.

Бугучуда конушум,
Черикчиде болушум.
Бирөө кылып молдолор
Катка түшкөн санатым.
Талам-наама жазуумду
Салып кара көзүңдү.
Жалпы молдо, кош эми,
Барар болсоң жарандар,
Көптөн бери билемин
Омийн деп коюшка
Айласаңыз жарагын.
Олтурган, ини-карындаш,
Эми, мына, жигиттер,
Дарбазасын жабамын.
Кайдан айтсам табамын,
Карасаңар, жигиттер,
Каалгасын жабамын.

ЖАНЫБАР, ӨСҮМДҮК

Тоого чыккан карагай
Узун болот бир далай.
Узундугун карасан
Эки аргамжы бою бар.
Багат экен бул орус
Казак, кыргыз коюндай,

Белет алып аласың,
Кесип алсаң айтпастан
Балакетке каласың.

Тоого чыккан четинди.
Кармап алса бул каапыр
Жара кылат бетинди.

Ыргай менен талдарды
Ыйлатат экен балдарды.
Карагай менен арчаны
Кармасаң алат балтаны.
Ит мурунду, шилбини
Каапырлар салды белгини.

Сары жыгач, карагат
Жаны тура аманат.

Табылгы менен кырчынды
Сайратып койдун ырчынды.
Карагай менен бутаны
Кадырлап берчи батаны.
Кагылайын, кудайым,
Кечире көр катамы.

Суу боюнда теректи
Пенде үчүн жаратты.

Ар нерсе бар керектүү.
Чычырканак, тикенек,
Учуп жүргөн көпөлөк,
Адамзатка бир кезде
Болот экен бир керек.

Төө куйрук менен төө таман
Адам киет чоң чапан.
Жылан менен коңузду,
Тоодо жүргөн донузду.
Тамаша үчүн жаратты
Домбура менен комузду.

Чымын менен жөргөмүш,
Уяларын көрсөнүз,
Көпөлөк менен машалар,
Түшүп алат кезиксе.

Маша менен курттарды
Ырыскы берип жарасты.
Маклукат журттарды,
Тоодо жүргөн кийикти.
Кийик үчүн жаратты
Тоо-таш, жапан бийикти.
Капканчы алат түлкүнү,
Балдар сүйөт күлкүнү.
Мергендер тилейт кийикти
Кийик сүйөт бийикти.
Түлкүнү кармайт бүркүттөр
Адис мерген болгондо
Кийик атат үркүтпөй...

БАЛДАРЫНА АРНАЛГАН ЫРЛАРЫ

1. ШАЙЫРБҮБҮ

Шайырбүбү шайыр кыз,
Шаана менен айыл кыз.
Шайырга куда болгондо
Так ошондо байырбыз.

2. ТОБОКЕЛГЕ

Алты кыздын ичинде
Айланайын, аш катык,
Эртели-кеч сүйөбүз
Бешигине баш катып.

ЗАМАНДАШТАРЫНА АРНАЛГАН АЗИЛДЕРИНЕН

БАРМАНДЫН БАЛДАРЫНА

Абдыракман, Сүйүмбай
Маки бычак сабындай.
Жунушалынын тумшугу ай
Устаранын кабындай.

ЖАҢЫ ЖАРЫЯЛАНГАН БІРЛАР

МУҢЖАЗАР

Мына сөзүм – муңжазар,
Жаңы чыкты бир казал.
Абал хада Мукаммат
Биз карыпка санаадар.
Көрсөм көзгө ибарат,
Көңүлүндү күн ачаар.

Молдо Кылыч мен эдим
Таш көмүрдөй кен эдим.
Тилим мындай болсо да,
Коркуп калды жүрөгүм.

Үшкүргөнүң не керек,
Үстөмбек сага келе албас.
Боздогонуң не пайда
Бостонкул жайың биле албас.
Боздоп бир а калды анан
Дартка туруп келе албас.
Баштагыдай жеменди
Кулак салып уга албас.

Эски заман козголуп,
Эсим турат далдырап.
Молдо Кылыч бечара
Төрт аганын ичиден
Жалгыз калды ыргалып.

Үстөмбек менен Бостонкул
Мурун кетти тандалып.
Абалкың өткөн үстөмбек
Падыша заада болуму.

Рамалик Бостонкул
Иш билгилик сонуну.

Сүйлөгөндү билбеген
Айланайын бу Даба,
Сөз көтөргөн момуну...

МАЛ КАЗАЛ

(Башка вариант)

Жайлоодон көчтүк талаага,
Ыңырчак токуп, жүк салдык,
Өгүз деген унаага.
Уйга жүктү жүктөсөн
Убарасын сураба.

Азоосу жүктү көтөрбөс,
Атаны кокуй турбайбы.
Арканы бекем тартылса,
Өкүрүп качып туйлайбы?
Чыдамсыздын карачы
Чычып ийип булгайбы?

Уй дегениң жаныбар
Айылды көрсө мөөрөгөн.
Жетип кайрып алгыча
Качырата жөөлөгөн.

Жылкы деген жаныбар
Минсе кетет шамалдай.
Айдаса кетет камалбай.

Төө деген жаныбар
Гүлбакка урган дубалдай.

Жылкынын сырын билгендер
Кантип койсун кубанбай.

Уйга жүктү жүктөсөн
Убарасын сураба.
Төө деген жаныбар
Тим эле
Кыргызга бүткөн араба.

Кыска кулак, кара көз,
Ийри моюн, айры өркөч,
Жалпак таман, туяк төш.
Жонунда бар өркөчү
Ийри моюн желкеси.
Өзү мынча чоң туруп,
Куйругунун келтеси.

Ботологон ингени,
Боздоп-боздоп ийгени.
Атан төө – бууралар
Артын карап сийгени.
Көбүк чачып буркулдап,
Бууралардын киргени.

Чырканак, тикенди
Чыдап туруп кемирген.
Мунун тилин сайбаска
Бүйрук келген Теңирден.

Жылгын жесе тойбогон,
Алдына түшүп тайлагы
Кылжындашып ойногон.

Уй өлөттүн коркогу
Желеде калды боркогу.
Жетим калды торпогу.

Катындар саап алып,
Сүтүн куйду табакка.
Сүт моюнча торпогу
Арам өлүп калды деп,
Сүйрөп салды кабакка.

Абышка майды туурады,
Жаш балдар сүттөн куурады.
Уйлар өлүп, кой калды,
Биздин
Ак бука байкуш бой калды.
Эл жайлоого чыкканда,
Ак букадан дайын жок.
Буга
Атактап койгон кайын жок.

ДАМБЫЛДАСЫ АЙНАКАН

Кадыраалы, Жалилдер –
Кылыгы түз адамдар.
Молдобача Талиптер –
Илими көп карылар.
Жакшы тутсаң илимди
Даража, дөөлөт... Багың бар.

Найзыракмат, Шаабайым,
Бакты берсин Кудайм.
Молдо Акмат батачы
Баарыңа кырка карайын.

Абдыш молдо, Акматжан,
Абылкасым, Улукман,
Анапия, Чойтуктар
.....
Бу да жакшы балалар.

Молдо Исмат, Жамбылкан
Молдобача балдары
Бейишинин гүлдөрү.
Гүлдөрүндөн айнанай,
Дамбылдасы Айнакан
Өзү ургаачы болсо да
Боз торгойдой сайраган.

Молдобача балдарды
Жаш кулундай байлаган.
Көргөн жандын баарысы
Ызат кылып сыйлаган.

Ыкыласы чоң болсо,
Бир тутса аты ургаачы
Өзү байкуш
Билбегенди билгизген,
Билгичтиги ушундай.
Көсөмдүгү өзгөчө
Мүнүшкөрдүн кушундай.

Өзү катын дамбылда
Медресесин көп жылга
Өстүргөн Талип аларды
.....
Ыйман берсин Кудайым,
Бул өңдөнгөн булбулга.

КЫРГЫЗГА БҮТКӨН АРАБА

Жайлоодон көчтүк талаага,
Ыңырчак токуп, жүк салдык
Өгүз деген унаага.
Уйга жүктү жүктөсөң
Убарасын сураба.

Азоосу жүктү көтөрбөс,
Атаны кокуй турбайбы.
Арканы бекем тартылса
Өкүрүп, качып туйлайбы.
Чыдамсызын карачы
Чычып ийип булгайбы.

Уй деген жаныбар
Айылды көрсө мөөрөгөн.
Жетип кайрып алгыча
Качырата жөөлөгөн.

Жылкы деген жаныбар
Минсе кетет шамалдай.
Айдаса кетет камалбай.

Төө деген жаныбар
Күлбак урган дубалдай.
Жылкынын сырын билгендер
Кантип койсун кубанбай.

Уйга жүктү жүктөсөн,
Убарасын сураба.
Төө деген жаныбар
Тим эле
Кыргызга бүткөн араба.
Кыска кулак, кара көз,
Ийри моюн, айры өркөч,
Жалпак таман, туяк төш.
Жонунда бар өркөчү,
Ийри моюн желкеси.
Өзү мынча чоң туруп,
Куйругунун келтеси.
Ботологон ингени
Боздоп берип ийгени.
Атан төө, бууралар

Артын карап сийгни.
Көбүк чачып буркулдап,
Бууралардын киргени.
Чырканак, тикенди
Чыдап туруп кемирген.
Мунун тилин сайбаска
Буйрук келди теңирден.
Жылгын жесе тойбогон,
Алдына түшүп тайлагы
Кылжыңдашып ойногон.

Уй өлөттүн коркогу
Желеде калды коркогу.
Жетим калды торпогу.
Катындар саап алып,
Сүтүн куйду табакка.
Сүт моюнча торпогу
Арам өлүп калды деп,
Сүйрөп салды кабакка.

Абышка майды туурады,
Жа балдар сүттөн куурады.
Уйлар өлүп, кой калды.
Биздин
Ак бука байкуш бой калды.
Эл жайлоого чыкканда,
Ак букадан дайын жок,
Буга
Атактап койгон кайын жок.

Муну Чункелеев Абдырайым деген (1895-жылы туулган, Чоң-Кемин совхозунун Тар-Суу айылында турат) киши 12-июлда 1969-жылы Сапарбек Закировго кат менен жиберген.

ТИРКЕМЕЛЕР

«КАЗАЛДАР» (1991) КИТЕБИНЕ

О. Сооронов

ТҮЗҮҮЧҮДӨН

Молдо Кылыч биздин заманга чейин жашап (1866 – 1917) кыргыз топурагында биринчи поэтикалык китеп («Кыссан зилзала». Казан, 1911-жыл) чыгарган акындардан болгонуна карабастан казалдары толук түрүндө бир жыйнакка топтолуп жарыяланган эмес. Атүгүл «Кыз-жигит», «Алдамчы», «Кол казалы», «Керме-Тоо», «Жинди суу», «Көбөй, Султан», «Балбак», «Азамат», «Садырбай», «Мал казал», «Кайнага-келин» жана биз атын угуп, өзүн көрө элек «Кара кочкор», «Байтайлак», «Эркин-Тоо» (мүмкүн «Керме-Тоосудур»), «Уй казал» (мүмкүн «Мал казалдыр») ж.б. казалдары таптакыр жарык көрбөгөн.

Совет доорунда Кылычтын «Канаттуу», «Буудайык», «Бүркүттүн тою» деген казалдары (бул китепте «Буудайыктын тою» деп берилген) 1925-жылы Москвадан чыккан «Тамсилдер» аттуу китепке арап тамгасында басылган. Бул үч казалдын акыркы экөөн Б. Данияров жазган «Сөз башында» «Калк адабиятынан экени кимге болбосун талашсыз акыйкат» деп белгилеген. Ошого карабастан Молдо Кылычтын өмүрү жана чыгармачылык жолун иликтөөдө жана чыгармаларын топтоодо аябай зор эмгек жасаган, ал боюнча диссертация коргоп, филология илимдеринин кандидаты деген наам алган Тазабек Саманчиндин далилдөөлөрүнө ылайык «Буудайык» менен «Бүркүттүн тою» Молдо Кылычтын казалдары катары таанылып, ал жазган эмгектерге жана түзгөн жыйнактарга кирген.

«Тамсилдерден» кийин Кылычтын казалдарын жарыялоо отузунчу жылдардын аягына чейин (мек-

теп хрестоматияларына кире калган айрым үзүндүлөрүн, ыр түрмөктөрүн эсепке албаганда) негедир токтоп калган. 1939-жылы Кубанычбек Маликовдун жооптуу редакторлугу астында («чыгышына жооптуу А. Аралбаев» деп жазылган) Эргенчи балдар үчүн «Канаттуу» деген казалы латын тамгасында, 4140 нускада өзүнчө китеп болуп Казан шаарынан басылып чыккан. Бул китеп, негедир, библиографиялык көрсөткүчтөрдө, илимий эмгектер менен макалаларда аталбай жүрөт.

Кыркынчы жылдары Кылычтын чыгармаларын изилдөө жана жарыялоо кызуу колго алына баштаган. Тазабек Саманчин «Молдо Кылыч – биринчи кыргыз жазгыч акыны» деген темада диссертация жактап, «Кылыч – жазуучу акын» (Ф., «Кыргызмамбас, 1948) деген монография чыгарган жана ичине «Чүй баяны», «Канаттуулар», «Бүркүттүн тою», «Буудайык», «Зар заманды» камтыган «Иргелген казалдар» (Фрунзе, Кыргызмамбас, 1946) аттуу жыйнак түзгөн. Анын баш сөзүндө «Кылычтын бул биринчи жыйнагын чыгаруу менен бирге, анын экинчи жыйнагын басмага даярдоо ишине киришип жатабыз» деп жазылган эле, тилекке каршы китеп чыкпай калган. Ошондон берки 45 жылдын ичинде Молдо Кылычтын чыгармалары басма бетинен бир да жолу жарык көргөн жок.

Бул жыйнакка Молдо Кылычтын Кыргыз ССР Илимдер Академиясынын Коомдук илимдер бөлүмүнүн алдындагы Кол жазмалар фондусунда (мындан ары «фонду» деп гана коёбуз) сакталып турган 1865 саптуу эң зор казал – «Зар замандан» тартып үч-төрт сабы жеткен ырларына чейин топтоштурулду. Бирок бул Молдо Кылычтын бардык чыгармалары ушуну менен бүтөт дегенди түшүндүрбөйт. «Зар замандын» өзүнүн эле 8-9 варианты бар. Китепке ошолордун, көлөм жагынан ортодон жогорураагы

болгон, Белек Солтоноев жазып өткөргөнү гана кирди. Башка казалдардын да үч-төрттөн варианттары бар, аларды жарыялоо, эл ичиндегилерин таап китепке кошуу келечектин иши боюнча калат.

Молдо Кылычтын өз колу менен жазылып калган түп нуска болбогондуктан фондуга эң алгач өткөрүлгөн, толук деп эсептелген, ошонун ичинде арап графикасы менен жазылган тексттерди негиз кылып алууну (Түшүндүрмөлөрдү караңыз) туура көрдүк.

Бул китепке, Молдо Кылычтын чыгармаларын жарыялоодо бүткүл ниетин, күчүн салып, чыныгы күйөрмандары болгон Ишеналы Арабаев, Базаркул Данияров, Тазабек Саманчиндердин эстеликтери үчүн, 1911-жылкы «Кыссаи зилзалага» жазылган «Алгы сөз» (И. Арабаев), 1925-жылкы «Тамсилдердеги» «Сөз башы» (Б. Данияров), 1946-жылкы «Иргелген казалдарга» берилген «Молдо Кылыч Шамыкан уулу Төрөкелдин» деген баш сөздөрдү тиркеме катары кийирип коюуну туура көрдүк. Булардан И. Арабаевдин «карангы элим көзүн ачып, сабатсыздыгы жоюлса экен, Кылычтын «Зар заманындай» чыгармаларды окууга жетишсе экен» дегендей акыйкат тилегин жана элди агартууга, китеп бастырууга болгон жанталашкан аракетин, Б. Данияровдун «Тамсилдерге» кирген чыгармалардын мааниси, жыйналышы жөнүндөгү маалыматтарын, Тазабек Саманчиндин Молдо Кылыч, анын жашаган доору, чыгармалары, ар бир казалынын жаралыш тарыхы жана идеялык-көркөмдүк күчү туурасындагы терең жана кеңири иликтеген илимий көз караштарын окууга болот. Молдо Кылычтын чыгармаларынын библиографиялык көрсөткүчтөрү элге намаалым болгондуктан фондуда сакталып турган бардык нускаларын жана алардын инвентар номерлерин (бирин калтырбай) «Түшүндүрмөдө» көрсөтүп коюуну туура көрдүк.

«КЫССАИ ЗИЛЗАЛА»» (1911) КИТЕБИНЕ

Ишеналы АРАБАЕВ

АЛГЫ СӨЗ

Сарбагыш уругунан, сабаттуунун тунугунан, Кара Кочкор туругунан чыккан, Машфур¹ шайыр (акын) Молдо Кылыч 20 жылдан бери акындык менен көп казал жазып чыгарган эле. Кыраат китепчелерди басмакана ыраак болгондон эч бир бастыра албай, кол менен жазып, тил менен сүйлөп журтка көрсөтчү эле, биздин кыргыздан басмакананы көргөн бир адам болбой турган эле. Биздин элде жүргөндө Молдо Кылычтын казалын эшитип бир аз көңүл көтөрүлүп, бул ааламда нелер бар экени көз алдыбызга келүүчү эле. Ойлочу элем: «Кап, сени! Кудай таала бизди жарык дүйнөгө чыгарса² Кылычтын «Зар заманын» бастырсам калкыма таратсам» дечү элем, хам да³ балдарга алипбе окутуп, балдар маанисин билбей: «Молдоке, бул не деген сөз?» – деп сураганда, өзүбүз да маанисин билбей калгандыктан, не айтарды билмейинче, алда бегана⁴ бир жооп берип, балдар күтүп жалгыз калганда көздөрүбүздөн жаштар чыккан убакты болгон эле. «Ата, өз тилибизде балдар окурлук китеп бастырсаң ай!..» деп, мына бу жылдарда, иншалла⁵, аздыр-көптүр Уфа (Медресе Галие) де⁶ окуп жаткан кыргыз (казак) шакирттери⁷ ошол ойлорубузду чыгарууга киришкен эле. Молдо Кылыч биздин аракетти угуп, ушу «Кыссаи зилзала» деген казалды жазып берип жиберген, көз менен көргөн окуя тарп⁸ болуп калсын деп жазган экен.

«ТАМСИЛДЕР» (1925) КИТЕБИНЕ

Базаркул ДАНИЯР уулу

СӨЗ БАШЫ

Кыргыз билим кемисиесинин тапшырганы боюнча «Тамсилдер» деген китепти карап, түзүп, имласин дурустап чыктым.

Мында «Канаттуу» деген кыргыздын белгилүү акуну¹ Кылычтыкы, Кылычтын оз жазмасынан эмес² эл оозунан жазылып алынган. «Буудайык» менен «Буудайыктын тою» эл оозундагы илгертен келе жаткан тамсилдер. Баары тең куштар тууралуу айтылган тамсил болгон соң, бир китепче кылып жибердик.

Кылычтын өмүрү менен өз жазмаларын жыйнап бир китепче чыгаруу кемесиа милдеттеринин бири. Бирок азырга ал даяр болбогон соң «Канаттуусун» буган кошуп отурабыз.

Бул «Тамсилдер» калк адабиятынын ичиндеги жакшысы. Мунун түрдүү жактан пайда келтириши ар кимге болсо да маалим.

«Буудайык» Нарын үйөзүндөгү Койлуу Түкөлөй деген карыянын оозунан жазылып алынган. «Буудайыктын тою» кимдин оозунан жазылганы маалим эмес. Айтор, калк адабиятынан экени кимге болсун талашсыз акыйкат.

Бул «Тамсилдер» кыргыз билим кемесиасынын жыйнаган адабияттарынан алынды. Бул сыяктуу пайдалуусу көп болсо да мунусун илгир куштар тууралуу сүйлөгөн соң, айрыкча жибершти тийиш таптык.

Ташкен.

Тазабек САМАНЧИН

**МОЛДО КЫЛЫЧ ШАМЫКАН УУЛУ
ТӨРӨКЕЛДИН (1866–1917)**

Чыгармачылык жолу

Күн батыш Кочкордогу Ортоктун тоосунун түгөнгөн учу Бугучу аталат. Бул жер кадимки Төрөкелди баатырдын конушу болгон. Ушул Бугучуда 1866-жылы Кылыч төрөлгөн.

Азыр бул жер Тянь-Шань областы, Чолпон районуна караштуу «Осо-Авиахим» колхозу. Бул колхоздун мүчөлөрү негизинен Кылычтын туушкандары – Төрөкелди уулунан куралган. Бугучуда Төрөкелдинин күмбөзү бар, ал Төрөкелди уулунун бейити деп аталат. 1917-жылы Кылыч да ошол бейитке коюлган.

Кылычтын теги – жети атасынан бери журт бийлеп келген Сарбагыш уругундагы белгилүү тукум. Кылычтын өз атасы Шамыкан – Төрөкелдинин тун уулу. Шамыкан калган төрт инисине – Баатыркан, Үркүнчү, Карасай, Чоткараларга караганда, журт бийлигине көп илеше алган эмес. Өз оокатына тың, айыл аксакалы болуп өткөн. Шамыкандын учурунда ата бийлиги Төрөкелдинин үчүнчү уулу Үркүнчү менен кенже уулу Чоткарага өткөн. Эми Кылычтын тушунда бийликти Үркүнчүнүн балдары – Өтөмбай, Табыштар алган. Шамыкан «ата бийлигин колго алар бекен» деп Кылычтан көп үмүт кылган. Кылыч акындыктын артына түшө баштагандан кийин: «Ырдын артынан кетти, бул уулум да болбоду» деген экен.

Ал эми Кылычтын чоң атасы болсо – учурунда кыргыз арасында баатыр атанып, аты чыккан ка-

димки чоң Төрөкелди. Төрөкелди далай чабуулдарды баштап, далай жоо чабыштарга катышып, кыргыздын уруучулдук феодалдык күрөштөрүн баштап, жоокерчилик замандын кийинки доорунда жашаган. 1847-жылы болгон Кененсары Касымовдун чабуулун кайтарууда көрүнүктүү эрдиктерди көрсөткөн. Бугу менен Сарбагыштын чабышында да Сарбагыштардын колун баштайт. Ормон бул чабышта Бугу колдуу өлөт. Өлөр алдында: «Төрөкелди Көлдү үч айлансын» деген анын осуятын аткарып, Бугу уругуна көп чабуулдар жасап, далай жабырчылыктар көрсөткөн. Ошону менен катар өзү да жабыркаган. Падыша өкмөтү кыргызды адеп караткан учурда да, Төрөкелди ага каршы бир кыйла коркунучтарды туудурган. Ошентип Төрөкелди, Ормон кандын замандаш курбусу жана анын кол башчысы катарында болгон. Ал далай жоо чабыштарда эрдиктерин көрсөтүп, кылычына кан тамган канкор баатыр, баш киши болгон. Төрөкелди өлөр-өлгүчө Кочкор Сарбагышынын бийлигин колунан чыгарган эмес.

Кылычтын үчүнчү чоң атасы кадимки чоң Абайылда. Бул киши да баатыр атанып, зор дөөлөткө ээ болуп, Темир болот элин бир чыбык менен имерип өткөн. Абайылда үч аялынан 12 балалуу болгон. Төрөкелди болсо Ботокөз байбиче аттуу улуу катындын үчүнчү уулу. Кылычтын төртүнчү чоң атасы – наамына эл аталган кадимки чоң Черикчи. Черикчи болсо, Темирдин уулу. Кылычтын жетинчи чоң атасы кадимки Үчүке баатыр, Үчүке, Түлкү, Черикчилер кыргыз элине калмак хандары кысымдарын көрсөтүп турган учурда (XVII–XVIII- к. к.) жашаган. Булар кыргыздын колун баштап, калмактарга каршы уруштар жүргүзгөн. Эл коргогон эрдиктери үчүн булардын бир катарларынын наамы,

кылган баатырдык иштери кыргыз элинин ооз адабиятында дагы эле болсо эскерилет.

Ошентип, кыргыз элинин өткөн доордогу атактуу жаауучу акыны Кылыч жети атасынан бери эле эл бийлеп, кыргыздын уруучулук-феодалдык бийликтерин жүргүзүп келген белгилүү манап тукумунан чыгат. Тукумдан тукумга өткөн бул ата бийлик Кылычтын учуруна чейин келген.

Кылыч өзүнүн ата-бабалары жөнүндө мындайча ырдаган:

Атымды айтсам ким билет,
Атамды айтсам эл билет:
Төрөкелди, Ормон деп,
Төгөрөктү соргон деп.

Төрөкелдинин тукумунан жалгыз Кылычты жакыр өткөн деп айтса да болот. Үркүнчүнүн балдары Өтөмбай, Табыштардай ата жолун жолдоп, эл бийлеп, журт үстүндө жүрө алганы жок. Баатыркандын уулу Муратаалыдай мал урунуп, баш жумшап, дөөлөт күтө алганы жок. Чоткаранын балдарындай соода-сатыкка аралашып, урундуруп пайда өндүрүп, байый алганы да жок. Адилетсиздиги ашынып, шумданган заманда Кылыч адилеттүү сөзүн айтып, эзилген элдин зарын ырдап, көркөм сөз үлгүлөрүн чыгаруу менен өмүрүн өткөргөн.

Анын замандаштары Кылычтын жалгыз аты, саан уюнан башка малы болгон эмес дешет. Ар дайым жатакта калып, азыноолак жерге арпа чачып, кедейлерден бөлүнбөй, жайдыр-кыштыр Бугучунун токоюнан алыс көчпөгөн.

Кылыч бала-чакалуу киши болгон. Биринчи аялынан 6 кызы болгон, ал өлгөндөн кийин экинчи аял алып, андан да бир нече бала көргөн. Чөбүрөгөн жаш балдарын же кийиндире албай, же тоюндуралбай кыйналганда: «Эй кызыталак бакырчылык,

менден дос көрөр кишиси жок бекен!» деп кейиш кылган. Ошондо:

«Шайырбүбү – шайыр кыз,
Шаана менен айыл кыз.
Шайырга куда болгондо,
Как ошондо байырбыз» –

деп, эркелетип балдарын сүйүп, көңүлүн сооротуп, жокчулуктун өкүмүнө көнгөн.

Өткөн заманда адабиятты өнүктүрүү иши ар бир акын, жазуучунун жеке өз иши катарында болгон. Адабият иши азыркыдай элдик иш болуп, аны мамлекет өз карамагына алып, адабият ишмерлеринин эмгеги камсыз кылынбаган. Ошондуктан, кыргыздын өткөндөгү акындары бийлөөчү таптын өкүлдөрүнө, дөөлөттүү, даражалуу кишилерге барып кызмат кылууга аргасыз болушкан, бул бир. Экинчиден, эл кыдырып ашта-тойдо ырдап «ол-жо жыйнап», өз оокаттарын камсыз кылышкан. Ошондой жолдор менен гана алар чыгармасын өнүктүрө алышкан.

Эми Кылыч болсо, эл кыдырып ашта-тойдо ырдаган эмес. Дөөлөттүүлөрдү жандап, алардан «колдоочу» да күткөн эмес. Кылыч жазуучу болгон. Ал кайта эл бийлеген жемекейлердин – бий, болуш, молдолордун атын атап, айыбын чукуп жазган. Элдин эзилген эриксиз күнүн айтып, замандын адил сөзүн сүйлөгөн. Ошондуктан Кылычтын дөөлөттүүлөр тарабынан жардам күтүшү мүмкүн эмес эле.

Канат, Өтөмбай, Табыштардай журт үстүнөн ырыскы өндүргөн дөөлөттүү өз туугандарын жана ушулардай эл бийлеген толуп жаткан башка «мыктыларды»:

«Куруп калсын алардын,
Арамдан тапкан ырысы» –

деп, алардын байлыгын жериген.

Кылыч бүт өмүрүн жазуучулук ишке жумшаган. Бирок ал бул эмгегинен өз өмүрүндө береке көрбөсө да, көзү өткүчө жазуу ишинен айныган эмес. Анткени – ал кең таланттуу, чыныгы сөз чебери болгон. Ал адилетсиздикти, арамдыкты, залымдикти көрө туруп, сүйлөбөй туралбаган. Анын таланты көкүрөгүнөн, жүрөгүнөн демитип сүрөп, сүйлөтүп турган. Кылыч өзүнүн чыгарган адилет үлгү сөздөрүн мындайча мүнөздөгөн:

«Койбой айтып келемин
Нечен түркүм адамды,
Тандабады кантейин,
Тилим жакшы, жаманды».

Кылыч жамак сөздү – поэзияны жана аны чыгарган чыныгы таланттын мүмкүнчүлүгүн өтө жогору баалаган.

«Жамак деген жарандар,
Тоодан үлкөн кен экен,
Сузуп алса түгөнгүс,
Дарыя, чалкар көл экен» – дейт.

Кылычтын таланты ушул өзү айткандай өтө зор жана терең болгон. Кылыч ырды жалаң эле жазбастан ооз ачып айтканда да, айтылуу акындардан кем ырдаган эмес. Анын акындар менен бет алышып айтышкан учуру да болгон. Бет алды келе калганда жамак сөздү буйдалбастан төгүп жиберүүчү да болгон. Бирок улуу акын айтыш, мактоо, кордоо сыяктуу акындык жанрларды ырдоону өз милдети катарында эсептебеген. Ал кыргыздын жазма адабияты жок кезде, XIX кылымдын аягында биринчи ыр жазып, кыргыздын жазма адабиятын тунгуч негиздөөгө киришкен. Ошол наадандык шартта жана жакырчылыктан канчалык кыйналса да, ал алган багытынан кайткан эмес. Өзүнүн

улуу өнөрүн, ардактуу милдетине өмүрүнүн аягына чейин берилген.

Кылыч мектептен окуп, системалуу билим алган киши эмес. Ал элет ичиндеги ар кайсы молдолордон анча-мынча сабак алып, таалим көргөн. Саяк молдо Баян, Чүйдөгү молдо Мамбетаалы, Ак молдо дегендерден азыноолак окуган. Булар, ошол учурда дин жолун түзүк түшүнгөн белгилүү молдолордон болгон. Бирок Кылыч китеп окуп, кат жазууну кобүнчө окуп, өз аракетинин натыйжасында жегишкен.

Кылычтын өзүнүн окуусу, билим жөнүндөгү айтканы баштатан элге белгилүү:

«Молдо Кылыч мен атым,
Болжолу жок санатым.
Чала чыккан башынан,
Чаар китептен сабатым.
Жүрө-жүрө арбыган,
Казал жазган кагазым.
Калайыкка билинип,
Катка түшкөн абазым».

Кылыч өмүрүнүн кийинки учурунда, 1910-жылдарда өзү да анча-мынча убакыт бала окуткан; Кылыч жалаң эле дин китептери эмес, мусулман жазуучуларынын адабий чыгармалары менен тааныш болгон, Навои, СуфиАллаяр, Хожа-Хафиз, Бедил, Рабгузи, Ахмет Ясауїлердин чыгармаларын билген. Орто Азиядагы түрк тилине которулган «Миң бир түн», «Тоту-нама», «Шах-нама» сыяктуу араб, фарси адабиятынын үлгүлөрү менен да тааныш болгон.

1905-жылдардан кийин Кылыч татар тилинде чыгуучу жаңы газета, журналдар менен таанышат. Гаспринскийдин «Таржиман» газетасын, Казанда чыгуучу «Юлдуз» газетасын окуйт. Бул учурларда

казак акындарынын чыгармалары да басыла баштайт, Жусупбек кожо, Машур-Жусуп жана башкаларынын өлөң кыссаларын окуйт. 1911-жылы Казанда өзүнүн «Зилзала» аттуу казалы басылат. Бул китеп – ошол доордо кыргыз тилинде басылып чыккан биринчи адабий чыгарма.

Кылыч өз доорунда илгери даражада турган алдыңкы пикирлүү адам болгон. Ал доордо кыргыз арасында карангылык, наадандык турмуш өкүм сүрүп тургандыгы белгилүү. Ошол учурда Кылыч китеп маданияты, жазма адабият менен таанышып, кыргыздын биринчи жазма адабиятын негиздөөгө киришти. Ошону менен бирге, ал кыргыз адабиятына андан мурун болбогон жаңы багыт, жаңы идеялык талаптарды киргизди.

Кылычтан мурда кыргызда жазма адабияттын өкүлдөрү болгондугу белгисиз. Кылычтан кийин гана, анын жолун жолдогон Тоголок Молдо, Алдаш молдо, Ысак Шайбеков, Исмайыл Сарыбаевдерге окшогон бир нече жазуучу акындар чыга баштайт.

Кылычтын өз өмүрүнүн учурунда анын Зилзала жөнүндөгү казалы басылгандыгы айтылды. Анын калган негизги чыгармалары басма жүзүн көргөн эмес. Кылыч чыгармаларын эл арасына кол жазмасы аркылуу тараткан. Кат билген кишилер көчүрүп алган. Ал көчүрүлгөн нускадан дагы бирөөлөр көчүргөн. Чыгармаларынын таралыш жолу ошондой татаал болсо да, Кылычтын ырлары учурунда эл арасына кеңири жайылган. Көбүнчө түндүк кыргыздардын арасында – Көл башынан Таласка чейин, Тогуз-Торо, Ат-Башыдан Чүйгө чейин учурунда Кылычтын ырларын укпаган кыргыз чанда болгон деп айтса да болот. Кылычтын ырларын акындар, ырчы комузчулар эл аралап ырдашкан. Ал

гана эмес, Кылычтын ырларынын көпчүлүгү макал-лакап катарында эл оозунда айтылып кеткен.

Ал доордо кыргыз эли, биринчиден, өзүнүн улут эркиндигинен ажырап падыша өкмөтүнүн эзүүсүндө калган; кыргыз элинин күрдөлдүү айдоо, жайыт жер аянттары казанын пайдасына алынып, ал жерге Россиядан көчүрүлүп келинген колониячы кулактар түшкөн. Кыргыздар болсо, тар капчыгай, какыр талаа арасына сүрүлгөн. Ошону менен бирге, кыргыздар кул катары кем укукта болгон. Колониячылардын кыргыздарга көрсөткөн түрлүү зомбулугуна жана зордугуна падыша өкмөтү тарабынан тыюу салынган эмес. Кайта ал сыяктуу түрлүү кыянатчылыктарды падыша өкмөтү алдыртан колдоп турган.

Падышачылыктын мындай саясатынын натыйжасында кыргыз эли акырында биротоло бүтүп жок болууга тийиш болучу. «Падышачылыктын саясаты, помещиктердин жана буржуазиянын саясаты, – дейт жолдош Сталин, – бул райондорго орус дыйкандарынан жана казактардан кулак элементтерди көбүрөөк орноштуруп, аларды улуу державалык умтулуулардын ишеничтүү таянычына айландыруу болучу. Бул саясаттын натыйжалары – тоо-тоонун арасына сүрүлгөн жергиликтүү элдин (кыргыздар, башкырттар) акырындап кырылып отурушу болду.

Экинчиден, кыргыз эли жергиликтүү бай-манаптардан эзилген. Бий-болуш, старчындардын сурагынан эл арасында адилетсиз бийлик өкүм сүргөн. Элдин акыйкаттуу талабы, ак иши эч убакта ишке ашкан эмес. Кимде мал болсо, бийлик, өкүм ошонуку болгон. Кедейлер мүдөөсүнө бир жетпей зар ыйлап кала беришкен. Эл бийлеген «мыктылардын» арасында паракорчулук, жемекейчилик артылган. Падыша өкмөтү тарабынан элге түшкөн

алым-салык бир болсо, бий-болуштар өз пайдасы үчүн аны эки-үч эсе ашыра салып алышкан. Мындай кылмыштуу иштерге падышачылык тыюу салбастан, кайта аны колдогон. Мындай бийликтин натыйжасында эл аябай жакырланган.

Бий-болуштардын бул сыяктуу бийлиги Кылычтын «Зар заманында» мындайча мүнөздөлөт:

«Жайы-кышы тарыды,
Былтыркыдан быйылы.
Эл жегени күчөдү,
«Жакшылардын» кыйыны.
Боздотту го карыпты
Болуштардын жыйыны!».

XIX к. аягында XX к. башында кыргыз элинин көкөй кескен мүдөөсү, биринчиден, падышачылыктын кулчулугунан кутулуп, улут эркиндигине, улут теңдигине жетишүү болсо, экинчиден, жергиликтүү бай-манаптардын бийлигинен кутулуу эле.

Элдин эркиндикти көксөгөн ушул улуу талабы Кылычтын чыгармаларында негизги тема катарында орун алган.

Улуу жазуучу Л. Н. Толстойду «Орус элинин революциялык кыймылынын күзгүсү» деп Ленин атагандай, Кылычты да XIX кылымдагы кыргыз элинин эзилген абалынын күзгүсү деп айтууга болот. Анын чыгармаларынан ошол учурдагы кыргыз элинин эки жактан эзилген авалы, анын эркиндикти көксөгөн улуу талабы толук орун алып, андан күзгүдөн көрүнгөндөй көрүнөт.

Кылыч элди маданияттуу турмуш, илим жолуна үндөгөн агартуучу – просветитель акын катарында болгон. Наадандык турмуш өкүм сүрүп турган учурда Кылыч маданияттуу турмушту биринчи баалап, элди илим жолуна, окууга үндөгөн:

«Жатып өзүм кайгырам
Кыргыз, казак калкыма,
Артта калган карангы,
Жапан өскөн салтына»

Кылычтан мурда кыргыз адабиятында маданий-агартуучулук тема болгон эмес. Ошол учурда кыргыз акындарынан Кылыч гана биринчи маданиятты баалап, элдин келечек тагдыры илимсиз чечилбестигине көзү жетип, маданият тематикасын биринчи жолу кыргыз адабиятына киргизет.

Кылычтын бул маданий-агартуучулук талабы орус маданиятынын таасири аркасында туулган. Кыргызстан Россияга кошулгандан кийин, ага акырындап орус маданияты таасир кыла баштайт. Кыргызстанда шаарлар өсөт, орус дыйкандарынын кыштактары түшөт. Ушулардын баары орус маданиятын аз-аздап Кыргызстанга келтире баштаган.

Орустар кыргыздарга караганда бардык тиричилик жагынан көп жогору турган. Алардын тиричилиги өнөрдүн негизинде уюшулган. Кыргыздар электротехниканы – телеграф, телефон, түрлүү айыл-чарба машиналарын, өзү от алуучу беш атар мылтыкты жана ушулар сыяктуу замандын алдынкы техникаларын орустан көрүштү. Падыша өкмөтүнүн башкаруу аппараттары тармакталып, алардын иштери бир кыйла так уюшулган. Сурак, бийлик иштери закон-мизамга негизделген. Келгин орус дыйкандары дыйканчылык, мал өстүрүү жагынан да кыргыздардан жогору турган. Кылыч орустардын ушул артыкчылыгын көрө туруп, кыргыз элинин маданияттан кылымдар бою артта калгандыгын түшүнөт. Бул өнөргө, мындай тиричиликке илим, окуу аркалуу гана жетише тургандыгын болжойт. Ошентип, Кылычтын бул түшүнүктөрү маданий-агартуучулук талап катарында анын чыгармаларынан орун алган.

Ал доордо орус маданияты кыргыз арасына си-
нип, аны кыргыздар өздөштүрүп кете алды деп ай-
тууга болбойт. Падышачылык орус элинин мада-
ниятын кыргыздарга окшогон майда көз каранды
элдерге сиңирүүнү каалаган эмес. Ал кайта орус
маданиятын кыргыздардан калкалап, улуттардын
арасында карангылыкты, наадандык турмушту өс-
түрүүгө аракет кылган. Орустардын арасында улуу
державалык шовинизмди күчөтүп, элдерди бирине
бирин жоолаштырып, улуттар арасында кастыкты
күчөткөн. Падыша өкмөтү элдердин боордошуп,
достошуп кетишинен корккон. Бул жөнүндө жол-
дош Сталин мындайча жазган: «Массаларды кул-
дукта жана наадандыкта кармоо үчүн падышачы-
лык окраиналарда атайылап эле патриорхалдык-
феодалдык эзүүнү өстүрүп келди. Жергиликтүү элди
жаман райондорго сүрүп чыгаруу жана улуттук
душмандыкты күчөтүү үчүн падышачылык окра-
иналардын эң жакшы жерлерине атайлап эле коло-
низаторлук элементтерди орноштурган. Массалар-
ды карангылыкта кармоо үчүн падышачылык жер-
гиликтүү мектепти, театрды, агартуу мекемелерин
кысып келди, кээде жөн эле жоюп таштады. Па-
дышачылык жергиликтүү элдин мыкты адамдары-
нын кандай гана инициативасын болсо да басып
келди. Эң аягында, падышачылык окраиналардын
эл массаларынын кандай гана активдүүлүгүн бол-
со да муунтуп келди. Мунун баарысы менен пады-
шачылык жергиликтүү элдин арасында орустар-
дын баарына терең ишенбөөчүлүктү, кээде душман-
дык көз менен кароого айланып кетүүчү ишенбөө-
чүлүктү туудурду»*.

Экинчи жагынан жергиликтүү бай-манаптар жа-
на улутчулдар өздөрүнүн элге кылган кылмыштуу
иштерин орус элине жамап, аны эзилген элге жоо
көрсөтүп, нааразылыктарын арбытууга аракет кы-

лышкан. Ошол шартта Кылыч, элди бүлдүрүп жаткан чын кылмыштуулар орус эмес, жергиликтүү бай-манаптар экендигин жазып, элге тааныткан:

«Орустун жоктур залалы,
Көрүнот көзгө карааны,
Көрө албай куруп жатабыз
Жүрдү деп анын арааны.

.....

.....

Алымдан башка бир тыйын,
Чыгым кылбайт малыңды.
Өзүңдүн бий-болушун,
Кетирип жаткан алыңды».

Падышачылыктын саясатынын натыйжасында эзилген кыргыз эли орустарды эзүүчү эл катарында жоосунтуп турган учурда, Кылыч орус элинин улуу маданияттуу улуу эл экенин түшүнгөн. Кыргыздарга караганда анын өнөрүнүн, тиричилигинин алда канча илгери экенин объективдүүлүк менен жазат. Анын касташкан жоосун жеңе келген баатыр эл экенин, алардын турмуш салтынын кыргыздардын уруучулдук-феодалдык салтына караганда алда канча демократиялуу экендигин байкаган. Кылыч орус элинин маданиятына кызыгып, ал маданиятты кабыл алдыруу үчүн элди үгүттөөгө чейин барып, бирок дин маселесине келгенде кылчактап туруп калган.

«Капырлыгы болбосо,
Кыйын экен жыргалы.
Кандай жумуш болсо да
Ойноп-күлүп кылганы».

Кылыч орус элинин улуу маданияттуу улуу эл экендигин таануу менен гана чектелди. Ал казак элинин улуу жазуучусу Абайдай орус элинин ада-

бияты менен таанышып, аны өздөштүрүүгө жете алганы жок. Анткени – казактар кыргыздарга караганда жарым кылым мурда орус маданияты менен аралаша баштаган.

Кылычтын учурунда кыргыз эли орус эли менен жаңыдан гана катташат. Ал учурда орус элинин тили, анын демократиялуу маданияты жана адабияты кыргыз арасына кире алганы жок. Падышачылыктын саясатынын натыйжасында кыргыздарга окшогон эзилген элдер орустарды жоосунтуп, элдердин арасында нааразылыктар арбып турган учурда Кылычтын орус элин жана анын маданиятын объективдүүлүк менен жогору баалашы анын илгери талаптуу акын экендигин айкындайт.

Жыйынтыктап айтканыбызда Кылычтын адабий-тарыхый мааниси төмөндөгүлөр:

Биринчиден, падышачылыктын колониялык саясатынын натыйжасында кыргыз эли кул катары өзүнүн улут эркиндигинен жана тендигинен ажырап турган учурда Кылыч улут эркиндигин ырдады. Экинчиден, кыргыз элин аёосуз түрдө талаган дөдөй бий-болуштардын бийлигине каршы элдин акыйкаттуу, адилеттүү таламын сүйлөдү. Үчүнчүдөн, наадандык, караңгылык өкүм сүрүп турган учурда, ал элди илимге, маданиятка чакырды. Төртүнчүдөн, падыша өкмөтү жана бай-манаптар элдерге орус элин жоо көрсөтүп улуттардын бири-бирине нааразылыгын күчөтүп турган учурда, орустардын улуу маданияттуу жана келечеги чексиз зор эл экендигин түшүнүп, аны элге таанытты.

Бул айтылгандар менен катар, Кылычтын чыгармасында, биздин замандын көз караштарына туура келбеген карама каршылыктар да бар. Кылычтын чыгармаларында учураган, бирок ага мүнөздүү болбогон тескери, көлөкөлүү учурлары жашырып жабылбастан, ачык-айкын айтылганда га-

на, андай улуу адамдар барлык жагынан толук түшүнүлмөк. Бирок бул маселеге кириш сөздө толук токтолууга мүмкүн эмес, бул өзүнчө атайын изилдөөнү талап кылган зор маселе. Ошондой болсо да бул маселени Кылычтын бул биринчи жыйнагынын окуучуларына эскерте кетүүнү зарыл табабыз.

Өткөн доордогу улуу ишмерлердин кызматын жалгыз гана бүгүнкү күндүн таламына карай баалоого болбойт. Бул жөнүндө В. И. Ленин төмөндөгү пикирди айткан: «Тарихий ишмерлердин сиңирген тарыхий кызматтары, азыркы учурдун таламына ылайык эмнелер бербегендигине карай бааланбастан, алар өздөрүнөн мурункуларга караганда кандай жаңылыктар бергендигине карай бааланат».

В.И.Лениндин бул айткан пикирин Максим Горький адабиятка ыкташтыра төмөндөгүдөй деген: «Өткөн доордун улуу устаттары эки планда бааланууга тийиш: өз доорунун уулу катарында жана адам баласын азаттыкка чыгаруу үчүн жүргүзүлгөн бүткүл дүйнөлүк тарихий күрөштүн катышуучусу катарында».

Эми Кылычтын биздин көз караштарга туура келбеген, «өз доорунун уулу катарында» анын чыгармасынан орун алган карама-каршылыктарына токтоло кетели.

Кылычтын чыгармаларында дин маселеси көрүнүктүү орун алат. Анын чыгармалары «бисмилла» менен башталып, келме менен бүтөт. Пайгамбардын хадистерин, шариат сөздөрүн анын ар бир казалынан учуратууга болот. Заманды, кишилерди сынап айтып-айтып келип, өзү да кудайга тобо кылат. Өзүнүн «жалган дүйнөдө» учурлуу жашаган «күнөкөр» пенде экендигин айтып Алла Тааладан кечирим сурайт.

«Биринчиден, кудайга жалынып, динди эске алып отуруу ал доордогу жазма адабий чыгармачылыктын стиль – жолу катарында болгон»**.

Кылычтын доорунда кыргыз арасына китепте-ри менен таралган фарс жана Орто Азиянын түрк тилинде жазган мусулман жазуучулары өздөрүнүн чыгармасына киришүүнүн алдында, эреже катарында кудайга жалынып, анын кереметтерин сүйлөй турган. Кудайдын кудуретчилдиги менен дүйнөнүн жаратылышынан тартып, Адам алейсаламдын тарихын, Иблис шайтанды кудай каргыштаганга чейин айтып келип, анан гана өз чыгармасына өтө турган.

Кылыч өз чыгармаларын «казал» деп атап, бул сыяктуу чыгармалар жазуунун жолун ошол эски мусулман жазуучуларынан үлгү алган.

Экинчиден, дин ал доордо эл арасында негизги идеология катарында өкүм сүргөн. Мусулманчылык кыргыз элинде канчалык тайкы болсо да, эл өзүн мусулман эсептеп, анын жолун жолдоп, негизги эрежелерин аткарууга аракет кылышкан. Кудайдын «кудуретине» жана анын «кереметтерине» ишенген Кылыч «өз доорунун уулу» болгондуктан, дин маселесинде доордун көз караштарынан чыга алган эмес. Кылыч жаратылыштын, коомчулуктун закондорун түшүндүрүүдөгү мусулман дининин жолдорун чындык катарында кабыл алган.

Бирок Кылыч динди адамдын көкүрөгүндөгү, анын көңүлүндөгү ыйман катарында түшүнгөн. «Зулум, бакыл болбой, кайрымдуу бол», «өз мээнетиндин убайын көр», «адам акысын жебегин» деп Кылычтын мусулманчылыгы сопулук менен байланышкан.

Дин жеке кишинин ыйманы болбой, ал эзүүнүн, алдоонун куралына айлана баштаганда, андан Кылыч баш тартат. Динди эзүүнүн куралына айландырган молдолорду күнөкөрлөп, аларды эл бүлдүргөн ыймансыз зулумдар катарында айыптайт:

«Молдолор кылды порумду,
Башка селде коюлду.
Өлүк өлгөн жер болсо,
Орой басып чогулду.

.....
.....

Молдолор курсун акыры,
Баарынын бузук мүнөзү.
Алкымы жаман алардын,
Агарган менен төбөсү.
Башында туруп кор болду,
Пайгамбардын селдеси.
Дилинде шайтан жолу бар,
Тилинде актын келмеси».

Наадандык шартта, орой бийлик үстөмдүк кылып турган шартта Кылычтын бул сыяктуу дини коомчулук мамилени жумшартууга себепчи болгон. Элди өз эркинче аёосуз түрдө эзген түркө бийликчилерди кылчактатып, артын ойлонткон.

Бул айтылгандар Кылычтын чыгармаларындагы анын негизги прогрессивдүү, адамкерчиликтүү учурларына каршы келген, тескери жагы дегенибиз ушул. Бирок бул учурлар анын чыгармаларын эч убакта мүнөздөй албайт. Булар анын чыгармасында экинчи, эң кийинки планда турган көлөкөлүү гана жерлери. Кылычтын карама-каршылыктарын ажыратып билүү, анын өлбөс адабий мурастарын өздөштүрүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Эл душмандары Кылычтын чыгармаларындагы экинчи пландагы ушул көлөкөлүү учурларын негиз катарында алып, улуу акындын жүзүн бурмалоого аракет кылышкан. Аны кыргыздын эски уруучулук-феодалдык доорун көксөгөн бай-манапчыл, консервативдик акын катарында мүнөздөгөн. Акындын наамын жаман аттуу кылып, анын чыгармаларын элге жат көрсөтүүгө аракет кылышкан.

Кылыч оз дооруна караганда өткөн доорду артык көргөндүгү чын. Бирок ал кыргыздардын өткөндөгү баатырдык доорун, баатырдык салтын мактап ырдаган. Кыргыз эли улут эркиндигинен ажырап, кулчулук авалда турганында, баатырлык ата салтты кошуп ырдап, элдин эркиндик сезимин ойготуп, күрөшкө чакырган. Элди аёосуз түрдө талап, бай-манаптардын залымдиги күчөп турганда, Кылыч алардын арамдык иштерин көрсөтүп, баатырдык доордогу жоого каршы эл баштап, эл баккан эрлерди кошуп ырдаган:

«Жоо качырып эл баккан,
Илгеркинин кезеги,
Жалган айтып мал тапкан,
Эмдигинин чечени.

.....
.....

Байыркылар бир башка,
Сөзү турар кагазда.
Жолду берген баарысы,
Жоо качырган сарбазга.
Найзалары үч кулач,
Темир сайган жыгачка».

Кылыч өткөн доордогу эзилген кыргыз элинин эркиндигин көксөп ырдоо менен бирге, анын чыгармасына жалпы адамгерчилик темасы негиз болгон. Ал адилеттикти, адамгерчиликти ырдаган. Баатырдык, эрдик, өнөрпоздук, жарамдуулук сыяктуу адамдын артык сапаттарын жогору көтөргөн.

Кылычтын чыгармалары кыргыз элинин адабий казынасынан эң жогорку кенчтердин бири катарында орун алат.

Кылычтын 1911-жылы басылган «Зилзаласинин» кириш сөзүнө караганда, ал жыйырма жаштарынан ыр жазууга киришкен болуу керек. Ал кириш

сөздө мындайча жазылган: «Саф тилдин тунугунан, кара Кочкор туругунан чыккан машхур шайыр (акын) Молдо Кылыч 20 жылдан бери газал жазып чыгарган эди». Демек, Кылыч 1880-жылдардын ичинде ыр жазууга киришип, 30 жыл болжолунда адабият жолунда кызмат кылган.

Кылыч бир кыйла төлдүү акын болгон. Бирок анын өз кол жазмаларынын көпчүлүгү сакталып калганы жок, чыгармаларынын жазылган жылдары да белгисиз. Азыркы жыйналган чыгармалары ар кимдин колундагы кочүрмөлөрдөн, кала берсе эл оозунан жазылып жыйналды. Ошондой болсо да, кыргыздын XIX кылымдагы акындарынын ичинен Кылычтын чыгармалары бир топ толук топтолду деп айтууга болот.

Өз учурунда Кылычтын чыгармаларынын ичинен «Зар заман», «Канаттуулар», «Чүй баяны», «Зилзала» эл арасына кенен таралган. Булардан башка да бир кыйла казал, ыр, пародия-какшыктарды жазган. Маселен, «Уй казал», «Кол казал», «Кара Кочкор», «Эркинтоо», «Байтайлак», «Жинди суу», «Кыз жигит», «Садырбай» деген казалдарды жана бир кыйла майда какшыктарды жазган. Булардын көпчүлүгү азыр да болсо эл арасында айтылууда. Булар да көркөмдүк жана тарихий-адабий мааниси жагынан анын ири казалдарынан кем бааланбайт.

Кылычтын бул биринчи жыйнагына анын 5 ири казалы топтолду: «Чүй баяны», «Канаттуулар», «Бүркүттүн тою», «Буудайык», «Зар заман». Булардын ичинен «Канаттуулар», «Бүркүттүн тою», «Буудайык» 1925-жылы Москвада араб тамгасы менен басылып чыккан. «Зар заман» менен «Чүй баяны» биринчи жолу гана басма жүзүн көрүп отурат.

Кылычтын замандаштарынын айтууна караганда, ал «Чүй баянын» жазгандан кийин гана акын

аталып, эл оозуна кире баштаган. Бирок бул анын биринчи казалы эмес, андан мурда «Кыз жигит», «Көбөй, Султан» деген казалдарынын жазылгандыгы айтылат.

«Кыз жигитте» кыз баланын секелек жашынан тартып, анын бойго жетип боз бала көзүнө илине баштаган кырдаалына чейинки курактарынын бөтөнчөлүгү, анын ой-пикирлеринин өзгөрө башташы жазылган. Эркек баланын жигиттик кырдаалына жетилиши да ушул кыз баланын жетилүү планында жазылган. Бул казал Кылычтын чыгармаларынын туну экендиги чындык болуу керек. Анткени, мунун көркөмдүк жагы башкаларына караганда анчалык жогору эмес, сөз чебердик жагынан да такшала электиги байкалат. Жана бул казал элдик-фольклор стилинде жазылган, акындын чыгармачылык бөтөнчөлүгү, анын чыгармачылык жүзү анчалык байкалбайт.

Бул сыяктуу кыз жана жигит темасы Кылычтан мурда кыргыз адабиятында болгондугу белгисиз. Бирок, Кылычтан кийин бул тема ушул планда башка акын, ырчылар тарабынан ырдалып жүргөндүгү белгилүү. Ошондуктан, бул кыз жана жигиттин жетилүү темасы Кылычтан кийин гана башка акындарга уланып кетиши ажеп эмес.

Кылычтын бизге белгилүү болгон башка чыгармаларында сүйүү лирикасы учурабайт. Бул темада жазганы ушул «Кыз жигит» казалы. Мында да сүйүүнүн түйшүгү жана кубанчы анчалык терең козголбойт. Кыз бала менен уул баланын белгилүү кырдалда бири-бирине сүйүү сезими пайда болушу гана айтылып токтолот. Кылыч бул алгачкы чыгармасынан кийин сатиралык жанрга өтүп, экинчи сүйүү лирикасына кайрылган эмес.

Кылычтын экинчи чыгармасы – «Көбөй, Султан» бул болгон окуянын негизинде жазылган.

Көбөй, Султан деген эки ага-инилүү жигит, 80-жылдарда жалган жалаа менен болуштардын сырт бүтүмүнүн аркасында кесилип, Сибирь айдалат. Колу-буту зоолуда матоолу айдалып бара жатып, Чулунун көпүрөсүнө жеткенде экөө тең Чүйдүн суусуна секирип түшүп өлөт. Кылычтын бул казалынын идеялык негизи адил иш, азаттык үчүн жүргүзүлгөн күрөш жөнүндө болуу керек. Бирок бул казал колубузда болбогондуктан, анын көркөмдүк даражасын баалай албайбыз. Материалына караганда, окуя сюжеттүү жана окуялуу болууга тийиш. Мына ушул «Көбөй, Султандан» тартып Кылычтын негизги чыгармачылык жүзү багыттала баштайт. Ал өмүр бою эркиндик, адилеттик, эрдик темасында жазат.

Кылыч «Чүй баянын» 80-жылдардын акыркы учурунда жазган болуу керек. Бул казалынан анын чыгармачылык жүзү аныкталып, бир багыт алып такшалган акын катарында көрүнөт.

«Чүй баянында» Токмок шаары жана Чүй өрөөнүнүн жаратылыш байлыктары жөнүндө сүйлөнөт. Кылыч бул казалын өзүнүн кара Кочкорунан биринчи жолу Чүйгө келип, Токмок шаарын көргөндөн кийин жазган болуу керек. Ал шаардын имарат курулуштарына, бак-дарактарына, соода-сатыктарына таңыркайт. Шаардын ар уруудан кошулган элине, ошону менен бирге ал элдин «чабышып кетпеген» тартибине таң калат. Базардын магазини толгон байлыгы боло туруп, «омийин» деп кол жайган тиленчилеринин көптүгүнө түшүнө албайт. Түрлүү калайыктар түрлүү соода менен аралашып жүрсө кыргыз менен казактар «кыжылдап» мал базарга толушканына күлөт.

Кылыч шаарды, шаардын соода-сатыгын мал чарбалуу көчмөн кыргыздын көзү менен карайт. Нечен сонун асыл малдардын «алакандай кагазга»

айырбашталышына тушүнө албай жана ага нааразы болот.

«Семизди көрсөң жол бербес.

Акча болсо колунда,

Басып жүрүп баарысын

Алам десен кой дебес.

.....
.....

Асыл малдын баарысын,

Акча деген баччагар

Арзан баага суратар».

Кылыч «Чүй баянында» шаардын бөтөнчөлүктөрүн жазуу менен бирге, анын тегерегиндеги кыргыздарга – Чүй элине шаардын таасир кыла баштаганын көрсөтөт.

Чүй эли бул учурда жапырт дыйканчылыкка киришип, дыйканчылык алардын оокаттарын гана камсыз кылбастан ал товардык авалга айлана баштагандыгы байкалат.

«Буурчак менен жүгөрү,

Бул кылууга баарысы –

Жарды дебей, бай дебей,

Көп айдаптыр бедени».

Чүй баянында «Токмок шаары, анын базары, соода-сатыктары мүнөздөлүшү менен бирге, Чүй өрөөнүнүн жаратылыш байлыктары: Чүйдүн өсүмдүктөрү, илбесин-андары, канаттуу-куштары, курт-кумурскалары сүйлөнөт. Кылыч Чүйдүн жаратылыш байлыктарын, түрлүү жаныбарларын айтып айтып келип, натыйжада Чүйдү тиричилик үчүн артык-жер соорусу катарында көрсөтөт.

«Чүй баянында» түрлүү өсүмдүктөр, же курт-кумурскалардын аттары уйкалышып гана, саналып жүрүп отурбайт. Ар бир өсүмдүк же жаныбарлар

акындык элес – образдар менен айтылып, алардын адам үчүн пайдалуу же зыяндуу жактары да көрсөтүлөт:

«Кызыл-жашыл, сарала,
Байчечекей ыраны.
Уу коргошун, ак кодол
Малга жаман залалы».

.....
.....

«Аркар менен кулжасы,
Атып алса күзүндө
Уйдукундай жанбашы».

.....
.....

«Кирпичечен өзү бар,
Шибегедей шиши бар.
Качырганда карасаң,
Иттикиндей тиши бар.
Чегирткеси сакадай.
Көпөлөктүн чоңдугу,
Көйнөгүнө салдырган
Кадимки алка жакадай».

Ошентип ар бир өсүмдүк же жаныбарлар өзүнө таандык болгон учурлары айтылып мүнөздөлөт. Мындай болбогон учурда, бул сыяктуу терме казал жогорку даражадагы көркөмдүк сапатка ээ болушу өтө кыйын.

«Чүй баянынан» Кылыч турмушту жеткире билген кылдат акын экендиги көрүнөт. Мында нечен түрлүү өсүмдүктөрдүн, жер жемиштердин, курт-кумурска, куштардын аттары аталып, алардын ар биринин тиричилиги, адамга пайдалуу жана зыяндуу жактары да өтө кылдат көрсөтүлгөн. Кылыч ар бир жазган окуясын илимпоздой изилдеп текшерип отуруп, анан гана жазууга киришкен болуу керек.

«Чүй баянынын» адабий мааниси менен бирге, анын тарыхый мааниси да зор. Мындан кыргыз жерине шаар түшүп, кыргыз элине жаңы тиричилик мамилеси кире баштагандыгы көрүнөт. Ошондуктан, «Чүй баянын» тарыхый-социалдык поэма деп атасак да болот.

«Чүй баянында» Кылычтын дүйнөгө, тиричиликке нааразы болгон пессимисттик кыялы байкалбайт. Кайта, анын ырында жашоого, күрөшкө умтулган оптимист жазуучу экендиги көрүнөт. Ал жаратылыштын көркүнө суктанат, жер байлыгына кубанат. Түрлүү куш, курт-кумурска, өсүмдүктөр жөнүндө ыр жазып жаратылыштын мындай чебер жана кылдат курулушу жөнүндө философдорчо ойлонот, ой жүгүртүп анын сырларын түшүнгүсү келет.

Шаарды көргөндө, жаңы эл, жаңы тиричилик жолдорун көргөндө таңыркап, алардын бөтөнчөлүгүн терең байкап билгиси келет. Элет турмушуна караганда шаардын илгери турган өнөрүнө, турмушуна суктанып, аны өздөштүргүсү келет. Ошентип, Кылыч «Чүй баянында» бул дүйнөнүн көркүнө кубанып, турмушка толук ишенген оптимист жазуучу.

Кийинчерек, өмүрүнүн акыркы учурларында Кылыч, сопулук идеялар менен алаксыйт. Мунун натыйжасында, аны пессимисттик ойлор тооруп, ал «акырет жайын» ойлоно баштайт. Кылычтын бул кыял-жоругу ооруганда жазган «Кол казалы» менен 1910-жылы жер силкингенде жазган «Зилзаласинан» байкалат.

Кылычтын мындай пессимисттик кыялы, биринчиден, мусулман дининин мистикасынан сопулук философиядан туулса, экинчиден, барган сайын жакырланып, түйшүгү арбый барган кыргыз элинин турмушунан келип чыгат.

1905-жылкы падыша өкмөтүнүн «конституциялык режиминен» кийин Кылыч заман түзөлөр бе-

кен, элдин турмушу оңолор бекен деп көп үмүт кылат. Кайта, барган сайын элдин жабырчылыгы арбып, түйшүгү артыла берет. 1907-жылкы столыпиндик реформанын натыйжасында кыргыздардын айдоо, жайыт аянттары дагы тарыйт. Россиядан көп сандаган дыйкандар келип, кыргыздын жерлерине түшөт. 1910-жылы түндүк Кыргызстанда катуу жер силкинип, элди бир кыйла түйшүктөргө учуратат. 1914-жылы башталган империалисттик биринчи согуштун учурунда падыша өкмөтүнүн кыргыз элине көрсөткөн кысымы дагы күчөйт. Мунун натыйжасында 1916-жылы август айында түндүк Кыргызстанда козголоң башталат. Козголоңдун натыйжасында кыргыз эли аябаган зор бүлүктөргө учурагандыгы белгилүү. Турмушту терең байкаган кылдат акын коомдук окуялардын улам татаалданып, улам чырма-ла барышын жазбай көрөт. 1910-жылкы жер силкингенден кийин жазган «Зилзаласында» ал 1916-жылы козголоң болорун болжойт:

«Беш-алты жыл ичинде,
Бир алаамат башталар».

Бирок Кылычта материалисттик, диалектикалык түшүнүк болбогондуктан, ал бул чырмалышкан коомдук окуяларды түшүндүрө албайт. Бул окуяларды «бири-бирине көрсөткөн кылмышы артып, күнөөсү көбөйгөн адамзатка кудай тааланын көрсөткөн каарыдыр» деп гана түшүнөт. Мына ушулардын натыйжасында Кылычтын бул дүйнөгө нааразылыгы арбып «акырет жайын» ойлоно баштайт.

Кылыч «Чүй баянындагы» Чүй канаттуулары жөнүндө ырдаганын кийинчерек дагы улантып, «Канаттуулар», «Бүркүттүн тою» аттуу өзүнчө эки казал жазат.

«Чүй баянында» Чүйдөгү болгон ар уруу канаттуулардын аты аталып, алардын көптүгү айтылат.

Ал канаттуулардын ар биринин жаратылышы ар башка, күн көрүштөрү да ар башка экендиги сүйлөнөт. Бул казалдагы болгон идеялык пикири ушул, анда андан башка эч кандай кошумча пикир жок. Эми «Канаттуулар» менен «Бүркүттүн тоюнда» канаттуулардын жайы сүйлөнгөнү менен, ага кошумча социалдык пикирлер кошулат. Куштардын мамилесинен коомчулуктун, кишилердин мамилеси көрүнөт. Ошентип бул «Канатуулар» менен «Бүркүттүн тою» тамсилге өтөт.

«Канаттуулардагы» ар бир куштун кылык-жоругунан, мүнөзүнөн кишилердин кылык-жоругун, мүнөздөрүн көрүүгө болот. Бүркүт, ителги, шумкар, ылаачын, туйгун, тунжур сыяктуу алгыр куштар, булар – баатырлар, эрлер, берээндер. Кылыч булардын балбандыгына, кайратына, шамдагайлыгына ыраазы болот. Бул баатыр куштарга жору, кузгун, кажырларга окшогон арам тамак залымдерди карама каршы коёт. Карга, сагызгандарды коркок, кошоматчы, сугалак шылуундар катарында көрсөтөт.

«Ала болот сагызган,
Жоор жылкы көрүнсө,
Канын чокуп агызган.
Асмандатып туйлатып,
Аркасына жабышкан.
Карчыганы көргөндө,
Кайраты жок кем урган
Кара жерге жабышкан.
Айланып кет баччагар,
Чакылдаган дабыштан!»

«Айры куйрук кулаалы, ык билбеген кологой. Көпөлөктү андыган күйкө куштун куниги» деп, кулаалы менен күйкөнү колдорунан иш келбеген майпар, чоркок, жарамсыз жамандар катарында көрсөтөт.

Кекилик, чил, бөдөнө, өрдөк, безбелдектерге окшогон канаттуулар көрүнгөнгө жем болгон момундар сыпатында жазылган. Тоту, булбул, торгойлор болсо – калың кара куштардын» ичиндеги көркөм – гөзөлдөр, шайыр – чечендер, сопу – эшендер катарында сыпатталат.

Кылычтын «Канаттуулары» эл оозунда айтылып жүргөн куштар жөнүндөгү майда тамсил лакаптардын негизинде жазылган. Кыргыз элинин түшүнүгүндө байыртан кузгун, жорулар «журт андыган зулумдар» катарында, сагызган, каргалар – кыйды шылуундар катарында, барчын, ылаачын, шумкарлар – кайраттуу кыраандар катарында түшүнүлүп, булар адабиятта адамдардын эпитети катарында колдоно келген. Кылыч болсо бул элдик лакаптарды кеңитип, социалдык сатирага айландырды, ага курч жана терең маани кошту.

«Кара таан, чардакты,
Канчаларын чуулатты,
Кыргый, чүйлүү баарына,
Азык кылып кууратты».

«Кара таан, чардактар» калың букара эл болсо, «кыргый, чүйлүлөр» – аларды эзген замандын залымдери.

Ошону менен бирге, «Канаттууларга» фарс жазуучуларынын куштар жөнүндө жазган аңгеме тамсилдеринин таасири тийгендиги да байкалат.

Сасык үпү сарала,
Так Сулайман пайгамбар
Элчи кылган арага.
Кепилдикке күйүлүп,
Тоок калган жалага».

Фарстардын байыркы доордогу жазуучусу Атардын «Лисан ат-тайыр» аттуу белгилүү чыгармасында Сасык үпү куштардын Зумурукка жибер-

ген элчиси болуп, тоок кепилдикке күйөт. «Лисан ат-тайырды» XV кылымда улуу Навои түрк тилине которуп, бул чыгарма Орто Азия элдеринин арасына таралган. Кылыч да ушул чыгарма менен тааныш болгон болуу керек.

«Бүркүттүн тою» да «Канаттуулар» сыяктуу тамсил түрүндө жазылган социалдык сатира. «Бүркүттүн тоюнда» Кылычтын «Канаттууларга» караганда адабияттык форма жагынан өскөндүгү байкалат. Окуя бир геройдун тегерегине топтолгон. «Канаттууларга» караганда окуясы сюжеттүү жана жыйнактуу.

«Бүркүт баатыр алсыздарды алдырып, кара куштун баарына катуу бүлүк салдырып» той берет. Тойдун алдында бүркүт Жагалмайды жарчылыкка жумшайт. Ылаачын, Ителги, Кыргыз, үкү сыяктуу куштардын жалпы чоңдорун чакырып, кеңешет. Бүркүттүн оюн жалпы «мыктылар» эп көргөндөн кийин адырдан аркар алдырып, куюдан кулжа карматып той берет. Тойго жалпы кара куштар катышат, ал гана эмес, аюу, маймыл, мышыктар да келип, той кызматын кылышат. Тойдо кадимкидей конок алынып, анан түрлүү той тамашасына өтөт. Тойго катышкан «ырчы, бийчи, комузчулары» болот. Байге сайылып, балбан күрөшөт. Акырында ат чабылып, анан бата болуп той бүтөт.

Бул тамсилде ар бир канаттууга жарамдуулугуна карай милдет тапшырылат. Күйкөгө чычкан тердирет, Тазкара карын төгөт. Турна туу көтөрүп той баштайт. «Этке жерик» Кузгунга эт кайтартат, «жумуш жөнүн билбеген Тазкаранын башына жаба сорпо куйдурат» дагы ушул сыяктуулар.

Бай-манаптардын той-ашы калың журт үчүн зор бүлүк болгондугу белгилүү: элге чыгым түшкөн, конок алышкан. Кедейлер урунган жалгыз жандыгынан ажыраган, Коноктор меймандыгына ыраазы

болбосо, конок ээсин сабап, жалгыз атын союшкан. Той берген манап болсо, келген кошумчадан дагы байып жана данк күткөн. Калың эл үчүн аш-тойдун бул сыяктуу бүлүнчүлүгү кыргыз адабиятында баштатан айтылып келген. «Манас» жомогунда Көкөтөйдүн ашын бергенде эл аябай бүлүнүп, кырк уруу кыргыздан он уруу кыргыз калат, байы кедей болот, кедейи тентип кетет. Эл адабиятында эскиден келе жаткан ушул теманы Кылыч тамсил кылып, бай-манаптарга каршы социалдык сатирага айландырган.

«Бүркүттүн тоюнун» жазылыш тарыхы мындайча болгон. Чоң аш-тойлордогу болгон салтанаттарды жазгын деп, Кылычка бай-манаптар тарабынан заказ болгон. (Бул жөнүндө «Зилзилянын» аяккы бетине жазылган). Бирок Кылыч ал заказды аткарган эмес. Ал чынчыл акын болгондуктан, бай манаптардын аш-тойлорунун салтанатын мактай алган эмес. Кайта аларды какшыктап, күлкүгө айландырып, тойдун калың элге келтирген бүлүгүн сатира жолу менен көрсөткөн.

«Буудайык» Кылычтын өз чыгармасы эмес. Бул «Куш төрөсү буудайык» жөнүндөгү элдин жомогу. Кыргыздын байыркы мифологиясында ар бир жаныбардын өзүнчө «төрөсү, падышасы же ата, бабасы болгон» деп түшүнүлгөн. Маселен, ит төрөсү Кумайык болсо, куш төрөсү Буудайык. Ошолор сыяктуу, ар бир түлүк малдын да өз атасы же бабасы болот деп эсептешкен. Бул ар бир уруу жаныбардын «төрө аталары» жөнүндө эл ылакап, жомоктор чыгарган. Эми бул «Буудайык» жомогу да ошол элдин мифологиялык жомокторунун бир циклынан.

«Буудайыкта» негизги аңгеме саятчы жөнүндө болот. Кушка тилмер Кара Төлөк саятчы түшүндө Буудайык кармайт. Эртеси түлөө кылып, «акка жолун байлап» Буудайыкты кармаганы жөнөйт.

Саятчы кокус тилеги кабыл келсе, ошол Буудайыктан өлөрүн да билет. Ошондой болсо да ойлогон оюнан кайтпайт. Акыры Кара-Төлөк саятчы Буудайыкты кармайт, Буудайыктан өлөт. Өлөрүндө: «Мени куш жолундагы бийик чынар түбүнө койгула, бейитимдин үстүнөн келгин куштар сайрап өтсүн» деп керээз айтат. Ошентип, Кара-Төлөк сүйгөн кесиби жолунда курман болот. Бул тиричиликтин, турмуштун артыкчылыгын аныктаган «түбөлүк өмүр» жөнүндөгү ыр. Бул Буудайык жөнүндөгү жомокту баланча акын чыгарды деп ачык айта албайбыз. «Калмырза айтуучу эле, Наймамбай айтуучу эле» деген сөздөр да бар. Балким алар айтса айтып да жүргөн болор. Бирок мунун сюжети өтө эски, элдин мифологиялык түшүнүгү менен байланышкан.

Өткөн доордогу кыргыз акындарынын ичинен куш жөнүндө Кылыч көп жазган. Ошондуктан «Буудайык» да кийинки кезде ага ыйгарылып кеткен. Бул Кылычтын 1925-жылы басылып чыккан «Канаттуулар» аттуу жыйнагынан башталды. «Буудайык» ошол жыйнакка киргизилген болучу. Кылыч бул жомокту өтө жогору баалаган. Канаттуулар жөнүндөгү казалынын жазылышына «Буудайыктын» таасир кылгандыгы да байкалат. Биз да ушул айтылгандардын негизинде «Буудайыкты» Кылычтын ушул жыйнагына киргизип отурабыз.

«Зар заман» Кылычтын эң ири чыгармасы. Бул тематикасы жагынан да, көлөм, көркөмдүк жагынан да башка чыгармаларынын ичинен айрыкча орун алат.

Кылыч «Зар заманды» хижри* боюнча 1316-жылы жазып ошондо 32 жашка чыккандыгын көрсөтө кетет**. Бул жылды христиан жыл санагына которгондо 1898-жылга туура келет. Бирок 98-жылы ал «Зар заманды» жазып бүтүргөндүгү же аны жаза баштагандыгы белгисиз.

Кылыч «Зар заманды» бир-эки жылдын ичинде жазып бүтүргөн болбоо керек. Замандаштарынын айтууна караганда бир нече жылдар бою жазган. Бул «Зар замандын» мазмунунан да байкалат.

«Зар заман», «Чүй баянындай» же «Канаттуулардай» бир темада жазылган чыгарма эмес. Кылыч бул казалын ошол замандагы эзилген элдин зары, муну деп атап, анда буга байланышкан бардык маселелер козголгон.

Кылыч эң авалы падыша өкмөтүнүн, бий-болуштардын адилетсиз сурагын, эзилген элдин авалын айтып «Зар заманды» баштаган болуу керек. Кийин материал кошулган сайын уландыра берген.

Кылычтын жалпы ырларынын, «Зар замандын» форма курулушу жагынан элдик поэзиядан анчалык бөтөнчөлүктөрү жок. Кылыч Орто Азия мусулман жазуучуларынын чыгармалары менен тааныш болгону менен, алардын поэтикалык формаларын өздөштүрүп, аларды кыргыз адабиятына киргизгендиги байкалат. Мусулман адабиятынын таасири, анын тилинен жана чыгармаларындагы учураган сопулук идеяларынан байкалат. Болбосо, Кылычтын бардык чыгармалары кыргыздын байыртан жашап келген жети муун ыр формасында жазылган. Ырларынын рифмалары кайчы уйкаш же катар уйкаштар менен куюлушуп жүрүп отурат. Жана да кыргыздын ыр формасына мүнөздүү болгон аллитерация, ички уйкаш, басымдар сыяктуу бардык учурлары ага таандык.

Кыргыз элинин поэзиясы – баатырдык жомок, санат, кошоктордон тартып, күйгөн, секетпайлар сыяктуу лирикалык ырларга чегин ушул ыр формасында курулган. Ошондуктан Кылыч форма жагынан бизди анчалык кызыктыра албайт.

Кылыч бизди көбүнчө чыгармаларынын мазмун, маани, поэтикалык образ – акындык элестери жа-

гынан кызыктырат. Бул жагынан ал өзүнчө терең изилдөөнү талап кылат.

«Зар заман» санат түрүндө жазылган. Анда сюжет жок, сюжетти курган окуя, окуяны туудурган герою да жок.

Санат макалдардан же макал сыяктуу офорист үлгү сөздөрдөн курулат. Макал болсо, адабий түрдө айтылып калтырылган ата-бабанын насааты. Ал эми санат болсо ошол макал жана үлгү сөздөр курулган ыр. Санат ыр көлөм жагынан ар кандай болот. Он чактуу жол ырдан тартып, бир нече басма табак көлөмүндө болушу мүмкүн.

Санат кыргыз адабиятынын өркүндөгөн эң негиздүү бир түрү. Санат аркалуу тиричилик жолу, ата салты, кишилердин жүрүш-турушу, мүнөздөрү эң таасирдүү адабий түрүндө айтылып, жаш жеткинчектер тарбияланган. Санат кыргыз адабиятында качан, кайсы доордо пайда болгондугун ачык айта албайбыз*. Бул адабий түр башка элдердин адабиятында да көрүнүктүү орун алат. Орто Азиянын эски акындары Кожо Ахмед Ясауи, Суфи Аллаяр, Хафиз, Бидил, Бакырган ж. б. да санат түрүндө жазышкан. Орустардын эски адабиятындагы «Поучение Владимира Мономаха», «Домострой», «Зерцалолор» да ушул санат түрүндө болгон.

Жазма адабияты өркүндөгөн элдердин поэзиясында бара-бара санат ырдын жоголгонун көрөбүз. Ал эми кыргыз поэзиясында болсо, санат бүгүнкү күнгө чейин орун алып келе жатат. Бул көбүнчө эл акындарынын чыгармаларында санат ыр көрүнүктүү орун алган. Тоголок Молдонун совет доорунда жазган белгилүү «Кедейлерге насыяты» кыргыздын советтик адабиятынын тунгуч пускалары катарында өтө жогору бааланат.

«Зар замандын санаты, сайрап өтүп баратыр» деп, Кылыч Зар заманды өзү да санат казал ката-

рында эсептеген. Кыргыз адабиятында көлөм жагынан «Зар заманга» теңдеш келе турган башка эч кандай санат ыр жок. Башка акындардын санаты ашып эле кетсе миң жол (2 басма табак) көлөмүнө жетет. Эми Кылычтын «Зарзаманы» болсо, он басма табак көлөмүндө. Ушунчалык көлөмдүү санат ыр баштан-аяк макал сыяктуу үлгү, насыят сөздөр менен айтылган. Үлгү катарында бир нече мисал келтирели:

Жаман айткан суук сөз,
Сөөккө баскан тамгадай.

.....
.....

Жакшы ороп таңбаса,
Жүк бекитпес аргамжы.

.....
.....

Жаман адат курусун,
Жүнгө кирген уйгактай.

.....
.....

Ызааты бар кар болбос,
Ачуу кылган чоң болбос.

.....
.....

Акылы бар карылар,
Жаңы келген күйөдөй.
Сабыры көп адамдар,
Жүк көтөргөн түйөдөй.

.....
.....

Убадасы жок жигит,
Эрден чыккан жубандай.

.....
.....

Кыз-келиндин жаманы,
Үй-бүлдүргөн чычкандай.
«Баатыр кылат атантып,
Бакты-дөөлөт адамды.

.....
.....

Адам ашпай коёбу,
Айры белес кесенди.

.....
.....

Айыл бузар «азамат»,
Уй качырган сайгактай.
Токтоосу жок адамдар,
Оюн салган тайлактай.
Сөз бербеген жөө чечен,
Учуп жүргөн камгактай.

.....
.....

Ала көөдөк адамдар,
Куру дүрмөт мылтыктай.
Сөзү суук адамдар,
Шамал кирген жыртыктай.

Бул келтирилген мисалдар – макал катарында айтылуучу санат сөздөр. Учурунда макал катарында эл арасында айтылып да кеткен. Бул сөздөр азыр да болсо эч кандай өзүнүн маанисин жоготпойт. Анткени – бул адамдын негизги адамгерчилик, жарамдуулук сапаттары жөнүндө айтылган үлгү сөздөр. Кайсы доор болсо да булар күнү бүгүнкүдөй мааниге ээ болот. «Зар заман» сыяктуу көлөмдүү чыгырмананы ушул айтылган макал сыяктуу мааниси терең үлгү, насыят сөздөр менен толтуруу, Кылыч сыяктуу бөтөнчө акылман, өтө чебер сөз устатынын гана колуна келет.

«Зар замандагы» пикирлерди акылга сыйыштыруу өтө кыйын. Аны бир сыйра гана эмес, бир

нече сыйра окуп жатып, анан Кылычтын пикирлери акылына сыйлыгышып, анын акылынын тереңдигине, ырынын көркүнө кубанасың. Улам окуган сайын жаңы пикир, жаңы көркөмдүктөр сезиле баштайт.

«Зар заман» окуясыз жана көлөмү зор болгондуктан, окуучуну зериктириши мүмкүн. Анын үстүнө Кылыч санаттарынын маанисине карай пландап бөлүштүрө алган эмес. Улам жаңы материал кошулган сайын «Зар заманын» улап гана жүрүп отурган. Материалдары ар түрлүү мүнөздө болгондуктан, ырлары маани жагынан текши жайкарылбаган. «Зар заманда» бий-болуштардын сурагы айтылган жерде, жакшы аял менен жаман аялдын мүнөздөмөсүн учуратууга да болот.

Кылычтын казал жазуу техникасы, китеп жөнүндөгү түшүнүгү азыркы учурдагы түшүнүктөргө караганда, сөзсүз төмөн болгон. Ал орустардай жазма адабияты, басма иши өркүндөгөн элдин адабий китептери менен тааныш болгон эмес. Ал мусулман китептерин гана билген. Мусулман китептеринин жазуу жана басма техникасы Европа китептерине караганда көп төмөн турган. Ал гана эмес, эски китептерде чекит, үтүрлөр да кем пайдаланылган. Ошондуктан, Кылычтын казалында кошумча тема, глава сыяктуу бөлүмчөлөр учурабайт. Ал «Зар заманды» башынан кирип «сайратып» жүрүп отуруп, аягына бир чыккан. Бул да окууга бир кыйла кыйынчылыктар туудурат. Көп пикирлер түшүнүлбөй, көп элестер сезилбей, сөз арасына кыпчылып кала берет.

Ошондой болсо да, «Зар замандын» санаттары маанисине карай бир ыңгай жайгарылыштыргандыгы байкалат. Анын баш жагында негизинен замандын авалы баяндалат. Мында падыша өкмөтүнүн, бий-болуштардын сурагы сүйлөнүп, мунун на-

тыйжасында эл арасы бузулуп, куулук-шумдук көбөйүп, бей-бечаралардын зар каккан жайы айтылат. Анан элге санаттарын сүйлөй баштайт.

Кылыч «Зар замандын» санаттары аркылуу заманды ондогусу келген. Эл бийлеген «жакшыларды» адилеттүү, боорукер болууга, элдин жайына каралашууга чакырат. Элге тиричилик санаттарды айтат: өз мээнетинер менен күн көргүлө, бир-биринерге кайрымдуу болгула, бакыл болбо деген сөздөрдү сүйлөйт.

Кылыч адамдардын мүнөздөрүн көрсөтүү жагына айрыкча көңүл койгон. Кары-жаш, эркек-аял дебей адамдардын мүнөздөрүн бүт сынайт. Туруксуз, жаман мүнөздөрдү көрсөтүп, адамгерчиликтүү, жарамдуу мүнөздөрдү жогору көтөрөт.

Кылыч жигиттер жөнүндө бөтөнчө көп токтолот. Ал эр жигиттерди элдин туткасы катарында эсептеген. Ошондуктан, жигиттердин арамдык, жалкоолук, эсердик, сарандык, коркоктук сыяктуу туруксуз мүнөздөрүн көрсөтүп, тууралыкка, эрдикке, эмгекке, пайдалуу өнөр үйрөнүүгө чакырат. «Кара ниет жигиттин, элге бүтөр ченгели деп, Кылыч эр жигиттин жарамдуулук мүнөзүн элге тийгизген пайда, зыянына карай баалаган. Ар ким өз башы менен алпурушкан заманда Кылыч көпчүлүк үчүн кызмат кылган элчилдик идеяны жогору көтөргөн.

Түркөй, дөдөй бийликчилер «убал-соопко» карабай, элди аёосуз түрдө эзип, орой мамиле үстөмдүк кылып турган наадандык шартта, Кылычтын санаттары эл арасына адамгерчиликтүү мамилени тарткан.

«Зар замандын» орто жеринде пайгамбарлардын тарыхы сүйлөнөт. (Кылыч бул жерди Рабгузинин «Кыса Асламбиясынан»*) алып, кыскача анын мазмунун айтып чыккан. Кылычтын бул маселеге токтолушу, анын өмүр менен өлүм жөнүндөгү көз ка-

рашынан келип чыккан. Бул дүйнөдөн жөнөкөй пенделер эмес, кереметтүү пайгамбарлар да өткөн. Эртедир, кечтир өлүм ар кимдин башында. Ошондуктан, бир-биринерге жамандык кылып, курулай күнөөнү көтөрө бербегиле, азыноолак өмүрдө, саламдашып өткүлө деген пикирди айтат. Кылыч өлүмдү эскертип, дагы эле болсо, ал аркылуу замандын авалын оңдогусу келген.

Бул жыйнакка киргизилген «Зар замандын» варианты Кылычтын окуучусу болгон Малтабаров Убайдылда кары 1926-жылы тапшырган нускадан алынды. Убайдулда кары бул вариантты Молдо Ысактан көчүрүп алган. Молдо Ысак Кылычтын эң жакын жолдошу болуп, анын жазган казалдарын көчүрүп, элге таратуу кызматын аткарып келген. Өмүрүнүн акыркы күндөрүнө чейин ал Кылычтын көп чыгармаларын сактап да келген. Бул вариант «Зар замандын» башка бир нече варианттары менен салыштырылып, Кылычтын алгачкы өз оригиналына көп жакындыгы аныкталды.

Бул жыйнакта «Зар заман» бир кыйла кыскартылып басылды. Жогоруда айтылган пайгамбарлардын тарыхын жана башка дини санаттарды буга киргизгенибиз жок. Анткени, булардын эч кандай оригиналдуулугун көрө албадык, аны Кылыч эски мусулман шайырларынын китептеринен алган. Жана да биздин адабият үчүн алардын келтире турган пайдасы да жок. Булардын алынып калынышы, «Зар заманды» бир топ керексиз жүктөрдөн арылтат: анын баш-аягын жыйынтыктайт, негизги мааниси такталат, көркөмдүгү көтөрүлөт.

«Зар заман» биз тарабыбыздан бир кыйла техникалык аппараттар менен жабдылды. Казалдын ичиндеги бир ыңгай маанилеш санаттар башка маанилүү санаттардын ажыратылып, арасы жылдызчалар менен белгиленди. Бул казалды окууга, са-

наттардын маанисине түшүнүп, көркөмдүгүн сезүүгө көп жеңилдиктер келтирет. Бирок, санаттардын орундары ооштурулбастан, оригиналында кандайча болсо, ошол калыбында берилди.

Кылычтын бул биринчи жыйнагын чыгаруу менен бирге, анын экинчи жыйнагын басмага даярдоо ишине киришип жатабыз. Кылычтын бул алгачкы жыйнагынын жарыкка чыгышы – кыргыз элинин классикалык адабий мурастарынын катарын дагы толуктап окуучуларыбызга зор тартуу катарында болоруна ишенебиз.

Фрунзе, 10-VIII-45-ж.

Султан РАЕВ

КЫЛЫЧ МОЛДОНУН КЫЗЫ

*(«Кыргызстан маданияты» жумалыгына
Молдо Кылычтын кызы Бурулдан келген катка жооп)*

Бул катты алар менен жолго аттанык. Жумгалдын Жаңы-Арык айлында жашаган Кылыч Молдонун кенже кызы Бурул эне менен жүздөштүк, барлаштык, узун кеп уладык. Ошол учурдагы таасирлерди, жанды куйкалаган мүнөттөрдү, айтылган сөздөрдүн илебин суутпай жазалы дедик. Жаман оюбузда бу – кыргыз элине жаңылык, же азыркы кезде журналисттер ашкере кызыккан сенсация болобу дедик... бирок көкүрөктү бир ой, апыз жагдай тырмалап туруп алды. Эмнени жазуу керек!.. Кай кебин, мүмкүн жарым кылымга такай турмуштун зардебин, тагдырдын туздуу даамын таткан бу адам – ушу саам адамдык аянычтан, ачуусу көп турмуш жолун басып өткөндөн улам көк күйүт тар-

тып, ошондон улум айтып жатабы деп да боор толгоп кеттик. Андай болууга мүмкүн эмес го? Акыры баарыбыз адамбыз, адамдыктын, жашоонун, тириликтин сездирген көкүрөк туштагы муштум башындай кызыл эт жүрөк ар мүнөт сайын дембе-дем адамдыгыбызды эскертип ургулап турбайбы... Сезимди ушул коңултак ойлор аралап кеткенде кызуулукка, желпиме эмоцияга алдырып не керек деп да ой түрүп кетебиз бирок... бул сапар салкын кандуу карап, бир улук нерседен, акыры бир күн болбосо бир күн, качандыр бир убакта өз өктөм кебин айтар чындыктан – ушу сөздөн ооз күйгүзүп алган адамдай апкаарып да, андан ары буйтай албай да турдук. Неликтен бул улук санаа мээни камгалат кылып, жүрөктү безаада кылды? Астыртан ушул суроо алкымдайт. Айтмакчы, Кылыч Молдонун кызы Бурул энеге жолуккандан кийин эле кагазга отуралы дегенбиз. Бирок, ошо күндө дамамат тикчийип караган актай кагазга жөн, күндөгүдөй эле батыл отурууга болбоду, себеп дегенде адамдын, биз менен тең катар жашап келген адамдын жер көтөргүс оор тагдыры, ааламга сыйгыс күйүтү шыр эле ак баракка санаа кылган кепти жаздыра койбоду. Анын да илеси бар... Акыры өзүбүзгө ушу кагаз бетине отурардан оболу чындыкты айтууга касам алдык. Болгонун болгондой жазууга шерт бердик. Себеби – кагаз көтөргүс адам тагдырына кантип көңүл кош карай алабыз. Ансыз деле көңүл коштуктан бу дүйнө тартып келет. Тагдырга көңүлкош кароо – ага чыккынчылык кылууга тете иш.

...Жаңы-Арык айылына иңир аралаш кирип келдик. Кыштын күнү кыска, түн узун. Караңгынын киргени эбак. Алыс жолдун адаты ошо бараар жериңе түн жамынып барасың. Биз да көз танган караңгыда айылга жетип, тепкедей айылдан Кы-

лыч Молдонун кызы Бурул эненин үйүн эки саатка чамалаш издедик. Анын үстүнө түндөсү эл – сыртка чыкпай, баары үй-үйүндө... андан-мындан, көчө туштан жолуга калган адамдардан удаа-удаа сурап калабыз. Бирок, бу адамдар бир айлда жашап туруп, Молдо Кылыч быякта калсын, азыр өздөрү менен чогуу-чаран ушул айылда жашап жаткан Бурул энени таптакыр эле эстей албай коюшту. Улуусу да, жашы да Бурул эненин атын айтканда карбаластап, кеп кырааты алдастап калат. Баарынан укканыбыз «Мындай адам биздин айылда жок» деген сөз болду. Кантип эле бир айылда жашап туруп билишпейт, ушул суроо бушайманга салды. Бу тарапка биринчи ирет келип отуруп адашып башка айылга келип калдыкпы деген суроо да жөн койбоду. Түндөсү айылдын бу башынан тиги башына басып жүрүп, кечки саат онго чукул издеген адамыбызды таптык.

– Келгиле айланайындар! Жол болсун! Тынчылыкпы?! – сексендеги кемпир ордунан тура албай, кыйшайган жеринде күтүүсүз келген бизге бир чети таң кала да, бир чети чочулагандай оозундагы сөзүн дилдиреп айтты. Кемпирдин көкүрөгү козголуп, эки көзүнөн жылтырап жаш башбакканын көрүп туруп эмнеге болжолдоону билбей астыртан ойго тунуп калдык. Бурул эненин кардыккан доошунан бир балээден чочулап, жүрөксүнүп турган түрдү байкадык. Сөзү үзүк-үзүк чыгып, улам эле кайталаган сөзү «Тынчылыкпы айнанайындар?!».. Тагдыр бу кемпирди көп калчаганын бетине жөргөмүш желесинде из салган бырыштар, ар бир сөзүн тооба деп айткан мундуу кеп кырааты, улам-улам үшкүрүнө калган адаты, заматта эле чечиле албай, тереңде жаткан сөзүн кысына айтканы жүрөк үшүн ырбатып турат. Алгачкы соболду эмнеден баштоо-

нун өзү да кыйынга турду. Өзү тууралуу билгибиз келди. Бурул эненин күйөөсү согуштан кайтпай калган, ал согуштун жесири. өмүр бою ошондон ушул күнгө чейин жалгыз, төрт тарабын торогон дубалда жалгыз турмуш өткөрүп келет. Адамдар да бу үйгө чанда келип, кабарын билген да аз. Ара-чолодо эки үй ары турган жээни Бакир келип амандык сурашпаса, андан башка адамдын кирген изи көрүнбөйт. Бу кемпир менен эч кимдин иши жок. Бурул эне сексенге келип калса да али акыл-эси тунук сөздөрү салмактуу, ыйчыл. «жалгыз адамга ый жарашпайт,-деди ал. – Ыйды эл уксун деп ыйлайт кишилер. Меники эмне?.. Өзүмдүн ыйымды өзүм укмак белем? Бу дубалдар уга берип тажады... Түндөсү түн узатып уктабай чыгам, карыган адамдыкы куш уйку деп карылар илгери бөөдө айтпаган тура. Азгынчылык болсо да күндү узартайлы дейбиз, а катыгүн кары кишиники курусун, кыскаргандан-кыскарып барат». Бурул эне салмактуу сөздү ортого салып, каңырыгы түтөп алат. Эки күндөн бери табы айнып, эшик арага чыгалбай, үйгө нан да алып келелегин айтты. Катыган нанды сууга жибитип, кечөөкү күндөн калган чайын жылытып, өзөк жалгайт. Согуштун жесири, өмүр бою колхоздо иштеп, эл башына түшкөн азап-тозокту эл менен чогуу көргөн адам. Бу күнү ай сайын берилүүчү 25 сом пенсиясын зарыгып күтөт. Короосунда кармаган малы, тутунган чарбасы жок. Жалгыз кишинин турмушу ушу да. Бурул эне бизден уялып турганын да жашыра албады, алдыбызга койгон нанын сындыра албай шаштысы кетти. Бурул эне Кылыч Молдонун эң кенже кызы. Ал тууралуу өз кезегинде Кылыч Молдонун минтип жазганы бар:

«Тобокелди сүйөлү,
Бешигине баш катып.

Алты кыздын ичинде,
Айнанайын аш катык.
Атаң жүрдү ойлонуп,
Ак кагазга сөз жазып,
Алла Таала кудурет
Берди бизге чоң насип...»

Кылыч Молдо алты кыз, бир уул көргөн. Уулу Тобокел согуштан кайтпай калган. Андан Мунар деген уулу калып, ошо Мунардын Калыбек деген уулун Бурул эне алты айлыгынан багып алган.

Бурул эненин айткандары

Атамдан калган эң кенжеси мен элем. Жети бир тууган элек. Атам Кылычтан жети жашыман калгамын. Атамды элес-булас гана билем. Мына, мен, сексен жашка келдим. Арадан не деген заман өттү. Бу турмушта ар кимибиз бешенеге жазган тагдырды көрөт экенбиз. «Насип-тагдыр» деп бекер айтышпаган илгеркилер. Атамды жакшы билген адамдардын аягы эбак эле суюлуп кетти. Андай кишилер чанда гана. Ал тууралуу эл оозунда ар кыл сөз жүрөт. Кийинки күндөрү гезиттерге көп жаза баштагандыгы мени аябай кубантты. Өзүм кат тааныбасам да кат тааныган балдарды чакырып гезитке чыккандарды окутам. Көпчүлүгүн катып алгамын. Менин паамымда атамдын ырлары кагазга жазылган буудай боюндай бар эле. Эчени элдин куйма кулагында азырга чейин жашап келет. Элге жетти. Илгери атамдын ырларын билген, же айтып жүргөн адамдарды «Сен эскичил Кылычтын ырын ырдайсың» деп каматып жибергенин да билем. Өзүбүздүн жээндерибиздин бирөөсүн эле «Кылычтын азыркы турмушка каршы ырын ырдайсыз» деп, каматып да жиберешкен. А кезде турмуш ушундай

эле. Атабыздын айынан турмуштун зардабин көп көрдүк. Эсимде, бир жолу колхозго жазылайын десем «Бу эскичил ырчы Кылычтын кызы» деп мени душмандай көрүп, жакшы да күн көрсөтпөгөн кишилер чыкты. Атамдын көп ырын катыш, бөтөн көздөн алыс кармап да жүрдүм. Башыма жаздап алып, атамдын колу тийип, мээси менен ойлонуп жазган ырларын жыттагылап, ыйлаган күндөрүм да болду. Айрым учурда жакындарым эле мени менен сүйлөшпөй балээден алыс жүрөлү дегенсип карабай да кетти. Атам чындыгында көптү билген киши эле. Айтымында кагазга жазгандан да шыр эле төгүп жибермейди жакшы көрөр эле. Бирок, ал кагазга калганы кийинкилерге калаарын жакшы билчү. Ошол себептен көп ырын кагазда калтырды. 16-жыл жөнүндө жазган ырлары бар эле, ал кийин жоголуп кетти. Азыр эч жерде дареги жок. Ошол кездеги окуяны, өз көзү менен көргөндүн баарын ырга салып жазган экен. Үркүн кезинде атам эч жакка качкан эмес, ушул Жумгал тоолорунда, Суусамырда эле жүргөн. Өз жеринен эч жакка кетпеген. Ошондо минтип бир жазыптыр. Ал эсимде бар:

«Ары жок кыргыз биз байкуш
Жыгачка сайып темирди.
Күркүрөгөн замбирек,
Кайрат кылчу эр керек.
Бапылдаган бүлемет
Аткан огу миң бөлүк,
Кыргыз тургай оруска
Германия кеп эмес....»

... А кезде Орусия Германия менен согушуп жаткан кез болсо керек эле. Атамдын төрт агасын тең падыша аскерге алып, алар кайтпай калган. Ошондо кайтпай калган агаларын кошуп, атам жигерин

эип, муң-зарлап, наалаты ак падышага куйкасы курушуп, арман-санаа ырын жазган экен. Аны биз көп кошуп ырдап жүрдүк. Төрт агасын жоктоп атам «Муңжазаар» деген ырды жазган. Ал дале жаадымда:

«Мына сөзүм муңжазаар,
Жаны чыкты бир казал.
Абал хада Мухаммат
Биз карыпка санаазар.
Карасаң көзгө ибарат,
Көнүлүндү күн ачаар.
Молдо Кылыч мен эдим,
Таш көмүрдөй кен эдим.
Тилим мындай болсо да
Коркуп калды жүрөгүм.
Үшкүргөнүң не керек?
Үстөмбек сага келе албас.
Боздогонун не пайда?
Бостонкул жайың биле албас.
Боздоп бир а калды анан
Дартка туруп келе албас.
Баштагыдай жеменди
Кулак салып уга албас.
Эски заман козголуп,
Эсим турат далдырап.
Молдо Кылыч бечара
Төрт аганын ичиден,
Жалгыз калды ыргалып.
Үстөмбек менен Бостонкул
Мурун кетти тандалып.
Абалкың өткөн үстөмбек
Падыша саада болуму.
Рамалик Бостонкул
Иш билгилик сонуну.
Сүйлөгөндү билбеген

Айнанайын бу Даба,
Сөз көтөргөн момуну...»

Атам «Муңжазар» деген ырында ак падыша алып кеткен төрт агасын ырга кошуп жазган, ушу ырды айтып өзүнүн мунун жазган дешет. Кылыч Молдонун ырын изилдеген Саманчин деген окумуштууну жакшы билем. Түзүк киши эле. Көп мээнети бар а кишинин. Кийин бечараны ак жеринен күнөөлөшкөнүн да билем. Ташым Байжиев, Зияш Бектевов да ушундай тагдырга туш болбодубу. Атам Кылыч Молдо мударис киши болгон, арабча арипти суудай билген, билимге карк, көптүн көзүн тааныган адам эле. Аягы Ош, Анжиян, Ферганага чейин, быягы Ат-Башы, Нарын, Көл деги койчу баспаган жери, көрбөгөн өнөрү калбган пенде болучу. «Сейтекти да жазган жайы бар. Анысы азыр кайда экен, так билбейм. Илгери Фрунзеден бир киши келип алып кеткен эле, ошондон бери дайыны жок. Бир сапар бир киши мага бир кеп айтып калды. «Ушу сен атаңын азабынан улам күйүттөн башың көтөрүлбөйт. Фамилияңды өзгөртүп ал,»-деп. Мен өзгөрткөнүм жок. Ошо кыйын мезгилде да «Кимдин кызысың?» дегендерге «Кылычтын кызымын дээр элем. Кылычтын кызы экендигим чындык. Кайдагы калпка атамды сатып, атамды танып мага не жазык? Ырас, атамын аркасы менен кыйын күндөрдү көрдүм, эчен-эчен кодулаганга чыдадым. Аны унутууга болбойт... Бирок, ыжданыбызда чындык турганда а бир күн болбосо бир күн атам тарапка ооп кетээрин сезээр элем. Кыргыз деп атам жазган, кыргыз деп атам джазмасын калтырган, кагылайын кыргызым бар экен, адилет издеген уулдары бар экен эртеби кечпи актыгын айтып чыгышты. Билип жатам аларга бир топ эле кыйын болду. Бирок баары бир өз ойлорун ырастап чык-

ты. Атам «Кыргызым бар, ырым бар» деп жазган эле илгери. Ошо кеби чын экен, атам сүйгөн эл бар экен, актыкты ачыкка алып чыкты. Ушуну сезгенде буга дейре тарткан дартым, элден басмырланып, төмөн сезген күндөрүм бир пулга арзыбай кетти. Эми болсо карыган кишинин көзү кургап, жанынын тынччылыгын самап калат экенсиң. Кудая шүгүр алдыда көрөр күн эсептелүү калды. Буга дейре бук кылып келген атамдын басылган ысмы элине кайрадан аткан күндөй чыгып жатышы мени ыраазы кылат. Чындыкты билбей кеткен кишинин бир арманы, бир кайноосу ичинде калат. Ошондон жаным тынч. Санаам жок.

Турмушту боёп жазбайлы. Ушул гана буга дейре көзгө түшкөн чылпактай жабышып келбедиби. Болгонун болгондой айткыбыз келет. Бу сөзүбүз көпчүлүктүн арын козгойт чыгаар. Намысына тиеттир. А бирок... айтпаганга арга жок. Жаңы-Арык айылындагы көөнө тамдардын ичинен Бурул эне жашаган там алда канча чалдыбары чыгып, көзгө комсоо көрүнүп турат. Үй 1928-жылы курулган ушу айылдагы биринчи там экен. Биз Бурул эненин үйүнө киргенибизде эле сыздын жытын сезгенбиз. Шыптан эбак кармап, чирип калган торсундардын майда үбөлөнгөн пырлары төбөбүзгө түшүп турду. Ушу көчүк айланбаган сыз тамда Бурул эне бу жарыктагы көрөр күнүн өткөрүп жатат. Бурул эненин бул абалынан, азыркы турмушунан Жаңы-Арыкта жашаган эл билеттир, кабары бар чыгар. Катуу добул жүрсө эле жерден шыпырылып кетчүдөй болгон бу тамдагы адамдын, атактуу Кылыч Молдонун кызынын тагдыры жашоосу неге эми анын катарында эле жашап жаткан замандаштарыбыздын пенделик арын, боорукерлигин ойгото албады? Адамга адам кайрымдуу болсун деп коо-

мубуздуң моралы да, дин шарияты да нечен жылдан бери үйрөтүп келет. А биз кирпич алдыбызда турган адамдын тагдырына батынып кызыга албаганыбыз эмне?! Эгерде айылга келээр замат эле бирөө-жарым киши анын үйүн көрсөтүп бергенде а балким биз башкача ойдо калаар белек! Бир айылда ким, ким менен жашап жатабыз! Ушуну билбей отурсак бизди адамдык абийир кечире албас! Кашайган кайдигерлигибиз кайдан чыкты, абалы кыргызың ушундай кайрымы жок эл беле! Көкүрөктү ошол жолугушудан кийин, ушул илөптүү суроолор жарадай эзип келет. Ырас эле «Кызарт» совхозунун кеңсесинде болгонубузда да андагы активдердин бирөө да Бурул эненин ким экендигин эстей албай койбодубу! Ачуу сөз жан кейигенде чыгат. Бу сөздөрдүн ачуусу бөөдө чыккан жок. Же бирөөлөрдүн жакшы атына көлөкө түшүрүүнү көздөбөйт. Тек кана айткыбыз келди, элдин канында бар кайрымдуулукту ойготкубуз келди...

Ошол эле актив адамдар өткөн жылы Кыргызстан КП БК атайын Молдо Кылыч Шамыкановдун (Касым Тыныстанов экөөнүн) чыгармачылыгы жөнүндөгү токтомду чыгарганын билбегендиги бизди күдүк ойго салды.

Дагы кайталап айтабыз, дүкөндөгү нанга жете албай жаныбызда жалгыздыктын азабын тартып, бир адам кыйналып жашап атыры. Ал ким десенер?! Ал атактуу Кылыч Молдонун (Молдо Кылыч Шамыкановдун) кызы – Бурул Кылычова.

...Биз менен чогуу барган адамдын чай куюлган чынысына шыптан үбөлөнүп, торсундун ыпыры түштү. Ал эч кимге байкатмаксанга салып, Бурул эненин «Ке, айнанайын, ысык чай ич!» деген сөзүнө улам ыраазычылык айтып, анысын билдирбестин айласын кылат. Чынын айтсак бу маал

алыскы жол жүрүп. Узак жолдо ысык чай көзүбүздөн өтүп турган.

– Атамды көпчүлүк Шамыркан уулу деп жаып жүрөт, – деди Бурул эне. – А тагы андай эмес. Атамдын атасынын аты Шамыркан эмес **Шамыкан**. Ушу сөздү оңдоп жазып жүргүлө айнанайын...

Түн ортосу ооп. Эл суй жыгылган уйкуда. Жолдон чаалыгып келген биздин көзүбүздөн деле уктоочу маал өтүп турган. Көпкө сүйлөштүк. Айыл жеринде мейманкана жок. Ушуну айтып эле бушайманга батты. Коңшуларына киши келди батырып алгыла дейин десе, териси сүйбөгөн кишилер бар экен, андан да чочулады Бурул эне. Бизди жээни Бакирдикине алып бармак болду. Ага чейин узун кептин учугун улай бердик... Айтмакчы, макаланын башында Бурул эненин аскерде жүргөн баласы тууралуу эки ооз сөз козгоп кетпедик беле? Былтыр жайды-жайлата Бурул эне ошол уулунун кайгайын тартып, эшиктен-эшикке барып, барбаган жери калбаптыр. Сексендеги жалгыз кемпирдин арыз-кебин түзүкүрөөк тындаган адамдардын аздыгына кантесин?! Бурул эне уулу Калыбекти алты айлыгынан багып жанына караан тутуп өстүрдү. Эрезеге жеткирди. Аскер курагына келгенде аны аскерге алып кетти. Ал эми Бурул эне коколой башы жалгыз калды. Сексендеги жалгыз адамдын турмушу болсо бу. Ал айылдык аткаруу комитетине, райкомго, райондук, областык аскер комиссариатына бир нече жолу кайрылып, уулун аскерден чакыртып алайын деди. Эреже боюнча Бурул эненин уулун аскерге албоо керек экен. Бу тууралуу тийиштүү жерлерге кайрылып да көрдү. Эрежеге ылайык райатком, облатком, аскер коисариаттары чакырып алууга чечим чыгарып берген, ал уулунун кызмат өтөп жүргөн аскер бөлүгүнө да жиберилген. Бирок азырга дейре дайын жок. Уулунун маң-

дайында отурушу жалгыз кемпир Бурул Кылычовага кайрат эле. Бу жагдайды республиканын аскер комиссариаты да туура түшүнөөр деген ойдобуз.

Кылдыраган көртирилик күн санап өтө берет. Биз ошол агымдын туткунунда күнүмдүк жашоо менен тең алышып жашай беребиз. Күндөр өтө берет. Бирок, турмуштун баасын, маңызын ал эч качан айгинелей албайт. Турмуштун – адам пендесин ойлонткон, мээ чыңалткан жактары көп. Башкасын билбейбиз, бирок бизди Бурул Кылычованын тагдыры көп ойлонтот. Көп түкшүмөлгө салат. Неге ал, биздин замандаш ушундай тагдырга ушу азыр да туш келип отурат. Адамдар бири-бирибизге кайрымдуу бололучу, жаныбыздагы адамдын тагдырын өз тагдырыбыздай кабыл алалычы, бири-бирибизге күйүмдүү бололучу, акыры мына ушул сапаттар адамдыгыбыздын бирден бир айгинеси эмеспи. Бурул Кылычова... бул ысым... Бизге мобуну элестетет... жалгыз кемпир... чалдыбары чыккан там... катыган нан... үбөлөнгөн торсундар... уулун арыгып күткөн кемпир... Мына ушунун баарын эбак көрүп, айылдашынын тагдырына кызыга турган жердештери эми арына келээр. Себеби алардын арасында жакшы адамдар биз ойлогондон да көп... Кайрымдуу бололучу, эгер ушу макаладагы айтылган кеп азгынчак болсо да ошого түртсө биздин кеп абага сиңип кетпептир деп калалы...

Бизди кетээрибизде Бурул эне өзү узатып чыкты. Коштошуп атып анын көзүнөн мончок жашты көрдүк, негедир ошо жашты батынып карай албадык, ага күчүбүз жетпеди... Ал неликтен экендигин азыр деле ойлонуп келебиз...

– Эми адашпайсыңарбы, уулдарым, – деди Бурул эне.

– Адашпайбыз, дедик биз.

– Көрбөгөн жол, – деди Бурул эне, – көрүстөн... Адашпагыла!..

КЫЛЫЧ ТУУРАСЫНДА

1909-1910-жылдарда мен Кочкор кыштагында медреседе ногой молдодо окуп жүрчү элем. Ошол кыштакта Ламаза, Чамаза деген эки дунган ашпозчу бар эле. Бейшемби күнү сабактан тарап, Ламазаныкына кирдим, тамак ичейин деп. Ламаза айттып калды: – Кылыч молдо келет! – деп. Кылычтын мурда кол жазмаларын окуп жүрчү элем да, өзүн көрө элек болчумун. Көрөйүнчү деп отуруп калдым. Бир убакта кылыч эки жолдошу менен келди. Баягы ашпоз дасторконду жайната жакшы тамактарды койду. Анда лагман да бар эле, Кылыч ошо замат ырдап жиберди:

Ламаза, Чамаза –
Ашпозчунар жанаша.
Тамагынар эң ширин
Даамына караса.
Өнү-түсү жүлүндөй,
Түрмөктөлгөн түгөнгүр,
Кемпирдин келеп жибиндей.
Кептегенде оозго
Кетсе боло илинбей.

Ошенткенде эле ашпоз лагманды алып, мампар койду.

Кылычтын атасы Шамыкан менен бирге жүргөн Байтайлак деген неме абдан картайып калган кези экен, Кылыч саламдаша өтөйүн деп Байтайлактын үйүнө барыптыр. Анда Байтайлак айткан экен:

– Балам Кылыч, сени казал жазып жүрөт дейт, канаттуу чымчыктан өйдө казал кылыптырсың, мени деле ырыңдын бир четине илип койсоң боло, чымчыктан көрө мен адам эмесминби,-дейт. Анда Кылыч ошо замат эле ырдап коё берет:

Мурдун ченгел чочмордой,
Бир колунуз кош колдой.
Бутунуздун жылкыны
Агын сууну тоскондой.
Берекелүү мүчөнүз
Белдик таккан кочкордой.
Төрөгелди, Жантайды
Көргөн адам картайды.
Ормон ханды көргөндөр
Ач бакадай тартайды.
Карыган бабай Байтайлак
Өлө көрбө көп жылга
Балдарың жүрсүн «Тай-тайлап».

Анда Байтайлак: – Мына, балам, акын деген ушундай болбойбу, ооз ачканда эле жамгырдай төгүп, – деп бир семиз тайын жетелеткен экен Кылычка. – союп же!-деп.

ТҮШҮНДҮРМӨЛӨР

1. **КЫЗ-ЖИГИТ.** Бул ыр 1991-жылы жарык көргөн «Казалдар» китебинен алынды. (Мындан ары китептин атын гана атайбыз). Тил жана адабият институтунун кол жазмалар фондусунда колтамгада же машинкага басылган варианттары, көбөйтүлгөн нускалары сакталып турат (Мындан ары ар бир чыгармага келгенде кайталап отурбастан «Фонду» деп гана берилип, инвентар номерлери көрсөтүлөт). инв. № 22 (1927-жылы жазып алган Наалкан Бекчоро уулу. Арап арибинде кол тамгада), инв. № 23 (Азыркы тамгага которулган, машинкаланган), инв. № 34 (Азыркы тамгага которулган, машинкаланган), инв. № 35 (Азыркы тамгада машинкаланган), инв. № 36 (Азыркы тамгада машинкаланган), инв. № 36 (Азыркы тамгада, машинкаланган) 12-19-беттерде.

«Казалдар»(1991) китебине № 23- инвентардагы текстин, № 22- инвентардагы арап тамгасы менен жазылган (Наалкан Бекчоро уулу 1927-жылы жазып өткоргон) текстке салыштырылып, такталгандан кийинкиси киргизилген.

1. *Дебилгелеп* – демилгелеп.
2. *Обоз* – абаз, үн, ошон.
3. *Ынтык* – ашык, ашыктык, сүйүү, жакшы көрүү.
4. *Арампоздук* – арамдык, тескерилик, бузуктук, ыпыластык.
5. *Азезил* – азгыруучу, жолдон чыгаруучу, шайтан, ибилис.
6. *Көй* – көйгө салуу, азапка салуу, убаралантуу.

2. АЛДАМЧЫ. «Казалдар» (1991) китебинен алынды. Фонду. инв. № 22 (Арап арибинде кол тамга менен жазылган. 1927жылы жазып алган Наалкан Бекчоро уулу), инв. М 35 (Азыркы тамгада, машинкаланган, 1 – 11-беттер), инв. № 36 (Азыркы тамгада, машинкаланган, 1-11-беттерде), инв. № 43 (Г. Бакинова жазган аннотация), инв. № 53 (Ж. Төлөев, А. Сопиев жазган аннотациялар), инв. № 44 («Обманщик». Орус тилине которулган текст. 1–8-беттер), инв. № 45 («Обманщик», орус тилине которулган текст, 1-9-беттер), инв. № 51 («Обманщик» орус тилине которулган текст, 1-8-беттер). Китепке № 22 (арап арибинде), № 35 (азыркы арипте) инвентарлардын салыштырылып, такталган текстери киргизилген.

1. *Сыра* – пиво.

2. *Денгене* – ортого акча жыйып, мал союп жеген эт. Союлган малдын этин эл чогулуп карызга же нак акчага, данга чегерип бөлүп алуу.

3. *Черикчи* – Сарбагыш уруусунун ичиндеги бир урук.

4. *Тынай* – Оң канатка кирген сары багыш уруусунун бир бөлүгү.

5. *Бачагар* – оңбогур, кудаа каары, жүзү кара.

6. *Опус* – опись. Мүлк, буюмдардын эсебин алуу үчүн каттоо.

7. *Насыя* – карыз, бересе.

8. *Упасыз* – опаасыз, бапаасыз, пайдасыз.

3. КОЛ КАЗАЛ. «Казалдар»(1991) китебинен алынды. Фонду. инв. № 1 (Азыркы тамгага көчүрүлгөн, машинкаланган. Башында «Шамыканов Молдо Кылычтын «Кол касалы», 1909 – жыл», ырдын аягына «18-апрель, 1940-жыл, которуучу Кылычева» деген жазуулар бар. 35-53-беттерде), ушул эле инвентардын аяк жагында, 63-71-беттерде, дагы

бир (биринчи) нуска бар. Ал калем менен оңдолгон, кыскартылган, аяк жагына 10 сап ыр кол тамга менен кошулган), инв. № 9 (Азыркыча 1-19-беттерде, № 1 инвентардагы нускалардын дагы бир нускасы). инв. № 14 (Азыркы тамгада, машинкаланган. 79-97-беттерде, жогорку инвентарлардагы текстердин бир нускасы). Китепке оңдолгон, кошумчаланган нускасына салыштырылып, толук түрү берилген.

1. *Икая* – аңгеме, повесть, күлкүлүү аңгеме, баян.
2. *Ардап* – мүнөз тамак. Карындыз жана ун кошуп жасалган мүнөз тамак. Ачкачылык, жокчулукта ичилүүчү мытан.
3. *Асип* – Насип. Буйруган кешик.
4. *Ибарат* – үлгү, таалим.
5. *Шанабат* – шана сыяктанган абат (кулпурган) жай, текстте күмбөз.
6. *Шарабаттуу* – шарапаттуу, сыйланчу, жардамдаш.
7. *Жашабат* – жашоосун, өмүрүн.
8. *Аят* – курандагы ыр саптары.
9. *Терсик* – терс жакка деген мааниде.
10. *Ыбрамазан*, – орозо айы.
11. *Ыкрал* – ыкпар. Моюн сунуу, багынычтуу болуу, макул болуу.

4. КЕРМЕ-ТОО. «Казалдар»(1991) китебинен алынды. Фонду. инв. № 22 (арап арибинде кол тамгада. 1927-жылы жааып алган Наалкан Бекчоро уулу), инв. № 23 (25-беттен турган 6 нуска катарынан тигилген), инв. № 40 (Азыркы тамгада. 25 беттен турган эки нуска), инв. № 53 (Ж. Төлөев менен А. Сопиев жазган аннотация), инв. № 54 (орус тилине которулган текст, 1-25-беттер). Китепке № 22 инвентардагы арап тамгасында жавылган (Наалкан Бекчоро уулу 1927-жылы жазып алган) текстке салыштырылган түрү киргизилген.

1. *Сарасы* – тазасы, мыктысы, тандамалы.
2. *Майыр* – аскердик наам – майор.
3. *Күн жүрүш* – түштүк.
4. *Шымал* – түндүк.
5. *Бурчатбаган* – алыска узатпаган, буямасын келтирбеген.
6. *Инектей* – Тубар уйдай.
7. *Букачар* – эркек торпок.
8. *Тапкөй* – тажрыйбалуу саяпкер.
9. *Мебе* – мөмө.
10. *Далаа* – талаа.
11. *Элткен* – тийген. Күн тийген деген мааниде.
12. *Кубактап* – бозомуктап, бозомук тартып.
13. *Сурайылдай* – бул жерде сулуу, назик, зор, кооз деген мааниде.
14. *Салбырын* – көп адам атайын камданып, алыс жерге аң уулоого чыгуу.
15. *Чыбыры* – адыр-дөнү, адыр-күдүрү.
16. *Шабыры* – камыштуу жери деген мааниде.
17. *Жаан* – бүткүл Жер жүзү, ай-аалам.
18. *Усул* – ыкма, тартип, метод.
19. *Нышаан* – тамга, эн, белги, так.
20. *Насилдеш* – урукташ, тектеш.
21. *Калээти* – кичипейил, асыл деген мааниде.

5. **ЖИНДИ-СУУ.** «Казалдар»(1991) китебинен алынды. Фонду. инв. № 22 (Арап арибинде, кол тамгада. 1927-жылы жазып алган Наалкан Бекчоро уулу), инв. № 23 (Азыркы тамгага көчүрүлгөн), инв. № 34 (Азыркы тамгага көчүрүлгөн, машинкаланган, 8 – 19-беттерде. Нарын району, Котон-Арык деген жерде туруучу Койлуу Түкөнбаевден 1922-жылы 27-октябрда жазып алган Кайым Мифтаков), инв. № 35 (Азыркы тамгага көчүрүлгөн, машинкаланган, 19-30-бетте), инв. № 36 (Азыркыча тамгага көчүрүлгөн, 20-35-беттерде, 314 сап). инв. № 35

(С. Байходжоевдин справка – аннотациясы). Китепке № 23 инвентардагы текстти № 22 инвентардагы арап тамгасындагы 1927-жылы Наалкан Бекчоро уулу жазып алган текстке салыштырылган түрү пайдаланылган.

1. *Ганимат* – Канимет. Ыразы болуу, топук кылуу деген мааниде.

2. *Жамаат* – эл, журт, колчүлүк, үй-бүлө, балабакча, жаат.

3. *Зилзалайы* – зилзала. Жер титирөө, жер козголуу.

4. *Кылдоо* – тоскучу. Текстте арча аралаш карагайлардын токтоп калганын айтат.

5. *Чулду* – Майда-барат калдыктар. Текстте агыядынын калдыктары деген мааниде.

6. *Баткалыш* – токой, черден көрүнбөгөн мейкиндик, тоскоолдук.

7. *Жая* – Жылкынын учасынын кыртыштуу келген майлуу жумшак эти. Текстте жантаймадагы урчук деген мааниде.

8. *Дөрөө* – тоо жолу, ашуу.

8. *Көбөөсү* – суу жеген чункуру, аң деген мааниде.

6. ЧҮЙ БАЯНЫ. Биринчи жолу 1946-жылы чыккан Молдо Кылычтын «Иргелген казалдарына» басылган (Молдо Кылыч. Иргелген казалдар. Басмага даярдаган, кириш сөзүн жазган Тазабек Саманчин. Фрунзе, Кыргызмамбас, 1946-жыл, 32-46-беттер). Фонду. Инв. № 3 (Азыркы тамгада, машинкаланган), инв. № 4 (Азыркы тамгада, машинкаланган, 74-98-беттер. Ушул эле инвентарда дагы бир нуска бар), инв. № 7. (Арап арибинде колтамга. Калың дептерде. Белек Солтоноев жазып өткөргөн), инв. № 18 (Азыркыча тамгада, машинкаланган. «Чүй баяны» деп аталат. «Жыйнаган Осмон

Өмүраалы уулу» деген жазуу бар). инв. №16 (Азыркы тамгада, машинкаланган. «Чүй баяны» деп аталат. Бул нускада: «1923-жылы жыйналган. Жыйноочу мунун бир нускасын Казак-Кыргыз билим комиссиясы бир убакта (1923-жылы) Кабыл Досуюкамбет уулуна берген экен, ал киши аны билим комиссиясына киргизбептир. Бул «Чүй баяны» Белек Солтокоевге берилген «Чүй баянына» караганда 242 жол узун жазылган... Өмүраалы уулунун жыйнаганында бир аз кошумча ырлар бар. Ал ырлардын көбү аяк жагынан тамам көбүрөөк кошулган. Ошол кошумча ырларды төмөндө жазып атабыз. 26-36-беттер, 256 строк» деген жазуу бар.); инв. № 22 (Арап арибинде, кол тамгада). инв. № 23 (Азыркы тамгада машинкаланган. Ушул эле инвентардын ичинде 19 беттен турган орус тилине которулган тексти бар. «Чуйское сказание» деп аталат), инв. № 41 (Латын арибинде колтамга. Кашанын ичинде Б. Султанай. Жакып Турган уулу, Налкан Бекчоро уулу деген ысымдар бар. Жыйнаган Осмон Өмүралы уулу. 3-18-беттерде), инв. №41 (Латын арибинде кол тамгадагы бир нуска. 18- 26-бетте), инв. № 43 («Чуйская сказания» деген наамдагы, орус тилине которулган 4 нуска бар. Айрым нускалары «Чуйская долина» деп аталат), инв, № 53 (Ж. Таштемировдун «Чүй жөнүндө» деген справка – аннотациясы), инв. № 48 (А. Сопиевдин «Чүй бою» деген справка – аннотациясы).

Бул китепке Белек Солтоноев жазып өткөргөн арап тамгасындагы (инв. № 7) текст менен № 22 инвентардагы арап тамгасындагы Каюм Мифтаков жазып өткөргөн кыргызча-татарча аралаш жазылган тексттер салыштырылып, биринде жогу экинчисинен кошумчаланганы кийрилди. Аталган тексттердеги айырмачылыктар № 4 инвентардагы текстке түшүрүлүп коюлду.

Муну («Чүй баянын» 1911-жылы Нарын канто-ну, Жоон-Арык болушунда туруучу Жакып уулу Кылыч акындын өз оозунан жазып алат. Ошол нус-касынан 1927-жылы Наалкан Бекчоро уулу көчүрүп алып Белек Солтоной уулуна, Фрунзе шаарына жи-берет. Белек билим борборуна тапшырат.

1. *Дунгананын* – дунгандардын деген мааниде.

2. *Какол* – хохол. Чокчо чач, айдар көкүл. Тек-сте Украина элин атаган хохол деген мааниде.

3. *Мужук* – Мужик, Дыйкан.

4. *Буттарына* – бутканасына – кудайдын сүрө-түнө сыйына турган жерлерине деген мааниде.

5. *Каландар* – календер. Дүнүйөдөн кечкен адам, селсаяк, дербиш.

6. *Керденемич* – Кредитор. Акчаны же товарды бирөөгө карызга, кредитке берүүчү.

7. *Булү* – пулу, акчасы.

8. *Кадагы* – 409,5 граммга барабар болгон сал-мак өлчөмү.

9. *Манектей* – Манектей. Чоң, колго урунумдуу.

10. *Биязы* – быязы. Төө жүнүнөн согулган таар-дан тигилген кийим.

7. КАНАТТУУ. Биринчи жолу 1925-жылы арап тамгасында жарык көргөн «Тамсилдер» деген китепке чыккан (Молдо Кылыч «Тамсилдер» Кыргыз билим кемесиесинин эмгеги. СССР калктарынын борбор басма мекемеси. Маскө – 1925-жыл, 7-22-беттерде). Экинчи жолу Молдо Кылычтын «Иргелген казалдар» аттуу китебине жарыяланган (Молдо Кылыч. Иргелген казалдар, СССР Илимдер Академиясынын кыргыз филиалынын Тил Адабият жана тарых институту. Басмага даярдаган, кириш сөзүн жазган Тазабек Саманчин. Фрунзе, Кыргыз-мамбас, 1946-жыл, 47-53-беттер), Фонду. Инв. № 3 (Азыркы тамгага көчүрүлгөн, машинкаланган.

92-102-беттерде), инв. № 7 (Арап арибиндеги кол тамгада, 22 бет), инв. № 16 (Азыркы тамгага көчүрүлгөн, машинкаланган. Текстин башында: «Жыйнаган: Б. Солтоной уулу, Ж. Түргөн уулу, Н. Бекчоро уулу» деген жазуусу бар. Шилтемеде төмөнкүчө маалымат берилет: Мунун жыйналуу тарыхы да жогоруда жыйналган «Чүй баянынын» тарыхы менен бирдей. Бирок бул («Канаттуу» О.С.) Кылычтан 1910-жылда жазылып алынган. Мындан мурун «Тамсилдер» деген китепте бир «Канаттуу» басылып чыккан. Анда анын («Канаттуунун» О. С.) жыйналуу тарыхынан маалымат берилбеген. Ал «Канаттуунун» («Тамсилдер жыйнагына киргизилген «Канаттуунун» вариантын айтып атат. О.С.) билим борборундагы нускасына караганда анын жыйналуу тарыхы мындай экен: 1922-жылы 20-майда Каракол кантонунун Тоң болушунда туруучу А.Айтпай уулунан Кайым Мифтак уулу жазып алган. Айтпай уулу муну Кылычтан 1912жылы жазып алып, сегиз жылдан кийин Илим Комиссеясына өткөргөн. «Жыйнаган Бейше уулу» деген жазуу бар). Инв. № 41 (Латынча колтамгада. 27-39-беттер. Жыйноочу Бейше уулу), инв. № 42 («...Пернатый»). Орус тилине которулган текст. Катарынан үч нускасы кошо тиркелген, 472 саптан турат), инв. № 53 (Ж. Таштемировдун жазган справка – аннотациясы).

Китепке 7-инвентардагы арап арибиндеги (Белек Солтоноев жазып өткөргөн текстке салыштырылган түрү кийирилди. Эскертүү: № 16 инвентарда «Канаттуулар» 34-бетинен баштап Кылычтын өз кол жазмасы менен оңдолду» деген жазуу бар. Бирок Молдо Кылычтын кайсы кол жазмасы менен салыштырылып оңдолгону айтылбаган. Андай кол жазма фондуда жок.

1. *Бачагар* – оңбогур, кудайдын каары, жүзү кара.

2. *Месел* – макал, лакап, үлгү.
3. *Омойлоп* – бүркүттүн бир түрү.
4. *Кыса сөз* – аңгеме сөз, жомок сөз.
5. *Гарып* – карып. Тентимиш, элден ажыраган.

8. БҮРКҮТТҮН ТОЮ. Биринчи жолу 1925-жылы арап тамгасында жарык көргөн «Тамсилдер» деген китепке чыккан (Молдо Кылыч «Тамсилдер» Кыргыз билим кемесиесинин эмгеги. СССР калктарынын борбор басма мекемеси. Маскө – 1925-жыл, 7-22-беттер). Экинчи жолу Молдо Кылычтын «Иргелген казалдар» аттуу китебине «Буудайыктын тою» деген ат менен жарыяланган (Молдо Кылыч. Иргелген казалдар. СССР илимдер академиясынын Кыргыз филиалынын Тил адабият жана тарых институту. Басмага даярдаган, кириш сөзүн жазган Тазабек Саманчин. Фрунзе, Кыргызмамбас, 1946-жыл, 69-80-б.).

Фонду. Инв. № 22 (Арап арибинде кол тамгада «Бүркүт тою» деп аталат), инв. № 23 («Бүркүт тою» деп берилген, азыркы тамгага көчүрүлгөн, машинкаланган, төрт нускада көктөлүп турат), инв. № 43 («Пир беркута». Орус тилине которулган. 245 сап), инв. № 51 (Орус тилине сапма-сап которулган «Пир беркута» деп аталат. 58-66-бетерде, 245 сап).

Китепке № 22 инвентардагы арап тамгасындагы (1927-жылы Наалкан Бекчоро уулу жазып алган) текст менен (Молдо Кылычтын 1946-жылы жарык көргөн «Иргелген казалдарындагы» да ушул тексттен алынган) № 23 инвентардагы азыркы тамгага көчүрүлгөн тексти салыштырылган түрү кийирилди.

1. *Сереп-сереп* – көп, арбын. Текстте жыкжыйма, абдан, мол деген мааниде.
2. *Кобут* – оюк, үңкүр маанисинде
3. *Жерик* – талгак
4. *Азгина* – азыраак, бир азга

5. *Кургуруп* – курдуруп.
6. *Бурунгуңду* – мурункунду
7. *Ачамай* – ача.

9. БУУДАЙЫК. Биринчи жолу 1925-жылы арап тамгасында жарык көргөн «Тамсилдер» деген китепке элдик катыр чыккан (Молдо Кылыч. Тамсилдер. Кыргыз билим кемесиесинин эмгеги. СССР калктарынын борбор басма мекемеси. Маскө – 1925-жыл, 26–66-беттер). Экинчи жолу У. Абдыкаимов түзгөн Адабият хрестоматиясына үзүндүсү кийрилген (Адабият хрестоматиясы. 1 бөлүк. Башталгыч мектептердин үчүнчү классы үчүн. Ф., Кыргызстан мамлекеттик басмасы, 1939, Казан). Үчүнчү жолу Молдо Кытычтын «Иргелген казалдар» аттуу китебине жарыяланган (Молдо Кылыч. Иргелген казалдар. СССР илимдер академиясынын Кыргыз филиалынын кыргыз Тил, адабият жана тарых институту. Басмага даярдаган, кириш сөзүн жазган Тазабек Саманчин. Ф., Кыргызмамбас, 1946, 66-79-беттер).

Фонду. инв. № 17 (Латын тамгасында машинкаланган, эки нускада. Биринчи нускасы 30 бет, 767 сап. Анда «Койлуу Түкөлөй. 19/VI 1923-жыл. Алма-Ата. Муптаков» деген жазуусу бар. Экинчи нускасы 26 бет, 804 сап. Текстин аягында: «Нарын району, Котун-Арык Койлуу Түкөлөевден жазып алынган. Жазып алуучу Муптаков. 27/X 1922-жыл» деген жазуусу бар), инв. 34 (Азыркы тамгага которулган машинкаланган, эки нускадан турат: биринчи нускасы 20-48-беттерде. Анда: «Койлуу Түкөлөй 19/IV-23-жыл. Алма-Ата. Мифтаков» деген жазуу бар. Экинчи нуска 49-79-беттерде. Анда да: Нарын району, Котун-Арык деген жерде туруучу Койлуу Түкөмбаевден жазып алынган. Жазып алуучу – Мифтаков. 27/X-22-жыл» – деген жазуу

бар. Бул жазууларга караганда (№ 17 инвентардын азыркы тамгага көчүрүлгөн тексти окшойт. №17 инвентардагы «Түкөлөев» деген фамилия №34 инвентарда «Түкөнбаев» болуп, ката көчүрүлүп калган) инв. № 35. (Азыркы тамгада, 2 нускадан турат. № 34 инвентардагы тексттердин дагы башка нускалары экен.), инв. №36 (Азыркы тамгада машинкаланган эки нускадан турат: биринчи нускасы «Чоң ыр» деп аталат, 36-65-беттерде, 783 сап ыр, экинчи нускасы 30-61-беттерде). Инв.№73. (Араб тамгасында. 205-221-бб. 800 жол. 1923-ж., 6.01... «Тамсилдер» китебинде тартипке алынган.) деген жазуу бар. Көчүрмөсү да бар, 2 нускада, Инв.№248 (Араб тамгасында. 22-40-бб. 1922-ж., 27-октөбүр. Койлуу Түкөлөй уулунан жазылган. Көчүрмөсү бар, 18 бет, А.Карасартов азыркы тамгага көчүргөн.

Бул тексттер да №17, №34 инвентарлардын дагы башка нускалары болуп саналат), инв. № 48 (С.Байходжоевдин жазган аннотациясы). Китепке № 34 инвентардагы (Койлуу Түкөлөйдөн жазылган) текстин Молдо Кылычтын 1925-жылы арап тамгасында жарык көргөн «Тамсилдер» деген китебиндеги «Буудайыкка» салыштырылган, такталган түрү кийрилди.

1. *Тилмер* – саяпкер, куштун жайын билген киши деген мааниде.

2. *Бегилик* – бек, хан.

3. *Төлө* – жер төлө. Жерди казып салынган кепе – там, жер үй. Таштан жасалган калканчы.

4. *Жогдору* – Канаттуунун ээк алдындагы үрпөйгөн жүнү.

5. *Мекир* – бүкүрү.

6. *Бешилик* – айры.

7. *Ашайсың* – жейсиң, тиштейсиң деген мааниде.

8. *Саңоор* – канаттуулардын куйругу менен бутунун ортосундагы жумшак жүнү.

10. ЗАР ЗАМАН. Биринчи жолу 1946-жылкы «Иргелген казалдар» деген китепте жарык көргөн (Молдо Кылыч. Иргелген казалдар. СССР Илимдер Академиясынын кыргыз филиалынын Тил, адабият жана тарых институту. Басмага даярдаган, кириш сөзүн жазган Тазабек Саманчин. Ф., Кыргызмамбас, 1946-жыл, 80-118-беттер). Фонду. инв. 1. (Азыркы тамгага көчүрүлгөн, машинкаланган. 2-34-беттерде. Тексттин аягында: «8/III 1940. Ушул «Зарзаман» 1910-жылы чыккан, Молдо Кылыч» деген жазуу бар). инв. № 3 (Азыркы тамгада машинкаланган, 22-91-беттерде, дагы жука кагазда үч нуска бар). Инв. № 4 (Азыркы тамгада, машинкаланган. Карандаш менен кыскартылган, редакцияланган нуска), инв. № 7 (Калың дептерде, арап арибинде, кол тамгада, 93-бет. Белек Солтоноев жазып өткөргөндүгү белгиленген), инв. № 9 (Азыркы тамгада, машинкаланган, эки нуска 36-106, 4-73-беттерде), инв. № 10 (Арап арибинде, колтамгада, 13-40-беттер), инв. 10 (Азыркы тамгада, машинкаланган, 19-62-беттер. Татар тилинде сүйлөгөн адам жазганы көрүнүп турат), инв. № 11 (№ 12 инвентардагы текстин дагы бир нускасы), инв., № 13 (Азыркы тамгада машинкаланган, 20-64-беттер), инв. № 14 (Кылычтын баласынын жыйнаган ырлары, азыркы тамгада, машинкаланган, 1-34-беттер. № 1 инвентардагы тексттин 2-3 нускасы); №16 (Азыркы тамгада көчүрүлгөн, машинкаланган үч нускада: биринчи нускасы 57-101-беттерде 1142 сап. «Жыйнагандар: К. Муптаков, Ы. Абдрахман уулу» деген жазуу бар. Текст редакцияланган. Экинчи нуска 102-135-беттерде, 850 сап. Мында: «Муну Жакып Түргөн уулу Кылыч акындан 1910-жылда жазып алган экен. Ошол эски дептерден Бекчоро уулу көчүрүп жазып, Солтоной уулуна 1928-жылда берген экен. Аны Солтоной уулу Билим борбо-

руна тапшырган» – деген жазуу бар. үчүнчү нуска 136- 153-беттерде 452 сап. Жыйнагандар: В. Солтоной уулу, Ж. Түргөн уулу, Н. Бекчоро уулу. Анда: «Бул «Зар замандын» жыйналуу тарыхы да экинчи «Зар замандын» жыйналуу тарыхы менен бир. Бирок, бул Кылычтан 1911-жылда жазылып алган. Мурункусу 1910-жылда жазып алынган экен. Бул «Зар заман» Кылычтын (мурдагы) «Зар заманынан» бир талай өзгөрүлгөн окшойт» деген шилтеме жана «Өмүр баяны». Кылыч акын Шамыкан уулу 1872-жылда Фрунзе кантонуна караштуу Жумгал деген жерде туулган. Кылыч акын Сарбагыш уруусунан. Черикчи Темирболот элинен тактуу Төрөкелдинин балдарынан болот. 1917-жылда упат болгон. Муптак уулунун дептеринен алынды» деген жазуу бар.

Булардан башка да «Зар замандын» үч нускасы тиркелген. (Алар жогорку тексттердин экинчи нускалары болуп саналат). инв. № 20 (1908-жылы жыйналган «Зар замандан», 3-143-беттер. Арап арибинде, колтамгада. Аягына Кубанычбек Маликов 6 сап ыр жазып койгон. Инвентардын ичинде: «Тарыхый справка: Кылыч акындын «Зар заман» деген ырын (142 бет) жана Кылыч акындын «Зилзала» деген китебин Токчоронун зайыбы Акима Жолдошевадан, өз кол жазмаларын да алганы барганда (11 чоң дептер, 689 бет) Акиманын руксаты менен алып келип, Маданият изилдөө институтуна тапшырдым. Мифтаков. Фрунзе 17/III 1936-жыл» деген жана Узак Абдыкаимов 1936-жылы 21-майда жазган: «Бул «Зар заманды» жолдош Токомбаев Кочкорго барганда Кылычтын үй-бүлөсүнө ж. б. ушунун ичинен Малтабаров Убайдылдага да Кылычтын кол жазмаларын жана башкалар тарабынан жазылган ырларын табуу тууралуу тапшырып келет экен. Бул «Зар заман» менен «Зилзаланы...»

– деген жазмалар жана «Эсте болсун» деген эскерүү бар.), инв. № 25 (Азыркы тамгада, машинкаланган, Белек Солтоноев өткөргөн текст. 4-68-беттерде. Мындан башка да Молдо Кылычтын кыскача «тарыхы» дегенге үч бет маалымат бар, 1-3-беттерде), инв. № 26 (Азыркы тамгада машинкаланган, № 25 инвентардын бир варианты, бирок андан үч бет көбүрөөк, 4-71-беттерде), инв. № 27 (1908-жылы чыгаргаи «Зар замандар» латынча тамгада. 1-168-беттерде, машинкаланган. Аягында К. Маликов латынча жазып койгон саптар бар). инв. №28 (26 инвентардын дагы бир нускасы), инв. № 38 (Азыркы тамгада 56 бет. 98 беттүү арапча кол жазмадан көчүрүлгөн. «Которгон Мураталиев Манайкул» деген жазуу бар.), инв. № 29 (Азыркы тамгада машинкаланган, 1 – 178-беттерде, 1600-сапка чейин 10 саптан кылып калем менен бөлүп келинген. Башында: «Молдо Кылыч Шамырканов 1908-жылы чыгарган «Зар замандар» деген жазуу бар.), инв. № 30 («Кысайы Зарзаман» деп аталат, азыркы тамгада машинкаланган 1-155-беттерде.), инв. № 31 (Бул да «Кысайы Зарзаман» деп аталат. Азыркы тамгада машинкаланган, 1-157-беттер, № 30 инвентардагы тексттен 14 сап ашыкча, демек, кошумча бар), инв. № 32 («Кысайы Зарзаман» деп аталат. Азыркы тамгада машинкаланган, 1-157-беттер, № 31 инвентардын зкинчи нускаеы.), инв. № 33 (Азыркы тамгада машинкаланган, 20-64-беттерде.), инв. № 37 (Молдо Кылыч Шамырканов «Кысайы Зарзаман», латын тамгасында машинкаланган, 1 – 127-беттер.), инв. № 41 латын арибинде, кол тамгада. Инвентардын баш жагында «Жалаң көчүрмө. Копия» жыйноочулар: К. Мифтаков, Б. Солтоноев, Ы. Абдрахманов, Н. Бейшеке уулу. 13/III 1928-жыл» деген жазуу бар. Мында «Зар замандын» 3 варианты бар: биринчиси: 42-76-беттер-

де, 1213 сап, экинчиси: 76-102-беттерде, 874 сап, үчүнчүсү 102-116-беттерде, 533 сап. Бул «Зар замандын» жазылышы жөнүндөгү төмөнкүдөй маалыматтар бар: «Биринчи «Зар заман». 1922-жылы Караколдук (азыркы Нарын) кантонунда Чарык болушунда мугалим болуп турумиш. Абдракман уулу Муптак уулунун сураганы боюнча эски нускасынан көчүрүп берген. Экинчи «Зар заман»: Муну Жакып Түргөн уулу Кылыч акындан 1910 – жылда жазып алган экен. Ошол эски дептерден Бекчоро уулу көчүрүп алып, Султанай уулуна 1928-жылда берген экен, аны Султанай уулу Билим борборуна тапшырган. Үчүнчү «Зар заман» экинчи «Зар замандын» тарыхындай. Бирок бул Кылычтан 1911-жылда жазып алынган. Мурункусу 1910-жылда жазып алынган экен. Бул «Зар заман» Кылычтын «Зар заманынан» бир талай өзгөргөн окшойт» ж.б.), инв. № 51 (Орус тилине которулган текст. 37 беттен турган 2 нускадагы 47, 56, 54 беттен турган үч нуска бар. 1957-жылы сапмасап которгон Тазабек Саманчин. Мындан башка дагы 94-141-беттерде 47, 142-198-беттерде 55, 199-253-беттерде 54 беттен турган дагы үч экземпляр бар), инв. № 52 (орус тилине которулган 47, 56, 53 беттен турган үч нуска бар. Булар да 1957-жылдары которулган); инв. № 48 (К. Асаналиев, С. Ильясов, С.К. Керимбаевдер жазган справка-аннотациялар жана Ш. Үмөталиев жазган «Идейно-тематическая основа поэмы «Зар заман» деген справка-статьясы).

Китепке негизинен арап тамгасында жазылган № 7 инвентардагы (Белек Солтоноев жазып өткөргөн) текст менен 4 инвентардагы азыркы тамгада жазылган тексттин салыштырылган түрү кийрилди.

1. *Калатын* – калетин-катасын, жаңылыштыгын?

2. *Барчаны* – бардык, бүткүл, баарын.

3. *Абазы* – үнү, добушу, обону.
4. *Калы* – килем. Кымбат килем деген түшүнүктө.
5. *Бардаңке* – бир атар мылтык.
6. *Зарде* – тууштук. Текстте жүрөгүндө өртү бар же жалы бар деген мааниге жакын.
7. *Кабыр* – гөр, бейит, моло.
8. *Маңги* – нашаачы, наша чегүүчү.
9. *Үшүр* – мамлекеттин пайдасына алынуучу түшүмдүн ондон бир үлүшүнө барабар салык.
10. *Бөйрөмчөсү* – көйнөктүн белинин кыналган жери. Текстте бели бир тутам деген мааниде.
11. *Абайы* – саймаланган ат жабуу. Араб аялынын бүркөнчүгү.
12. *Кайбат сөз* – ушак, айын.
13. *Сарп* – сарф – сөз түзүлүшү, тыбыштардын айтылышы.
14. *Меңдубана* – саргыч гүлдү, жагымсыз жыты бар, уулуу өсүмдүк.
15. *Армайын* – ыр айтуунун бир ыкмасы.
16. *Айдар* – эркектердин өрүлгөн төбө чачы.
17. *Жажук* – мажуж – диний жомокто: Искендер Зулкарнайн оттуу чокмор менен айдап, Кап тосунан ары жагына бекитип салган жандар.
18. *Рабат* – ат байлаган таш үй.
19. *Газал* – казал – лирикалык, сырдаштык, арман ырлар.
20. *Аваз* – даназа, каңшаар
21. *Ыраба* – тийиш, ылайык.
22. *Суна* – короого же үйдүн ичине жыгачтан же топурактан күн жылууда жатууга же отуруга ылайыкталып салынган жай, секиче.
23. *Дөнөдөй /дөнөндөй/* – быштыдай.
24. *Жандыраалы* – генерал
25. *Кинез* – князь.
26. *Аят, адис* – аят – курандагы ыр саптары, адис Мухаммед пайгамбардын осуят сөзү.

27. *Дара, даре* – өрөн, капчыгай.
28. *Жапырак* – жалбырак.
29. *Жааннам* – жаханнам – тозок, кыйноо жайы.
30. *Мүңкүр* – нанкир – өлүк гөргө коюлуп, эл тарары менен келип, өлүктү тургузуп алып, сурак кылуучу эки периште.
31. *Блаажы* – айла, амал, арга.
32. *Агач* – жыгач.?
33. *Төкөк* – зээнсиз, мокок. Сөзгө жок деген мааниде.
34. *Алчыдай* – чүкөнүн төрт жагынын, таанын карама-каршысындагы жагы.
35. *Токонаалат* – маскаралык, шерменделик, уят, ыплас, былык.
36. *Мазасы* – даам, татым, шире.
37. *Жадыгөй* – сыйкырчы, дарымчы, арбоочу.
38. *Арып* – арып, дуба, сыйкыр, дарым.
39. *Аят* – курандагы ыр саптары.
40. *Шарып* – ыйык, касиеттүү, кадырлуу.
41. *Шайык* – пир, касиеттүү адам.
42. *Улукман ата* – табыпты – байыркы замандагы акылман, табып, дарыгерлер.
43. *Азирети Айып* – Ыйык Айып – дин өкүлү.
44. *Аят* – осуят сөз.
45. *Бадиги* – сыркоо адамды эмдөө ырымы. Текстте эмдеген адам.
46. *Зекет* – малдын, мүлктүн кырктан бирине берилүүчү садага.

11. ЗИЛЗАЛА. Биринчи жолу 1911-жылы Казан шаарынан арап тамгасында чыккан. Фонд, инв. № 3 (Азыркы тамгада машинкаланган 2 нуска), инв. № 3 (Азыркы тамгада машинкаланган 2 нуска), инв. № 4 (Азыркы тамгада машинкаланган 17 бет), инв. № 6. (Арап тамгасы менен 1911-жылы басылган китеп), инв. № 7 (Арап арибинде кол тамга, 28 бет),

инв. № 8 (1911-жылы араб ариби менен басылган китеп. Дагы 5 фотокопия бар), инв. № 21 (...»Зилзаладан» бир карточка, 5-беттин нускасы), инв. № 46 (Орус тилине которулган, «Повествование о землятрясении» деп аталат. Ушундай эле дагы 2 нуска бар). Инв. № 47 (46-инвентардын дагы эки нускасы), инв. № 51 (Орус тилине которулган), инв. № 48 («Кыя-изилзала» деген И. А. Батманов менен С. К. Керимбаевдин аннотациясы), инв. М 53 («Кысса-и-Зилзала» деген наамдагы Ж. Таштемиров менен Ш. Үмөталиевдин справка – аннотациясы).

Китепке 1911-жылы Казан шаарынан жарык кERGөн китептин тексти менен № 7 инвентардагы арап тамгасында жазылган (Белек Солтоноев жазып өткөргөн) тексттердин салыштырылган түрү киргизилди.

1. *Нурап* – урап
2. *Жан алуучу* – жаналгыч.
3. *Битине* – битир, саран.
4. *Ибилис* – азезил, азгыруучу, шайтан.
5. *Жаранлар* – агайын, дос, журт.

217-беттеги «бешиктеги бир бала» деген сапка арап тамгасындагы нускада (инв. № 7, «Зилзала» 14-бет) төмөнкүчө түшүндүрмө берилген: «Токмоктон жүз чакырым чыгышта, Кеминде Далпырандын ташынан Жантай – Аюке уругу, Дөөткул Токтомуш уулунун бешиктеги баласы кулаган аска таш үйдү учуруп, 40 саржан жерге түшүп, бешик сынып, бала аман калган».

6. *Дажаал* – заман акырына жакындаганда элди азгыра турган алдамчы.

7. *Жажуждар* – ит жээр, бит жээрлер.

8. *Ровшан* – жаркын, жаркырак, таза.

9. *Мугалак* – Мекедеги асманда таянычсыз же тарткан эч нерсеси жок турган ташты саңгил мугалак дейт.

10. *Танансыз* – гипсиз.

12. КӨБӨЙ, СУЛТАН. «Казалдар»(1991) китебинен алынды. Фонду. Инвентар № 15 (Азыркы тамга менен 1948-жылы 5-августта Рыскулов Сардарбек жазып өткөргөн.). Муну С. Рыскулов Тянь-Шань областындагы (Азыркы Ысык-Көл областы) Чолпон районуна караштуу Ак-Кудук сельсоветиндеги Кош-Алыш колхозунун мүчөсү Токсобаев Маталы менен, ошол Чолпон районундагы «Осо-Авиакхим» колхозунун мүчөсү Качкынов Исактын оозунан жазып алган. Бул Молдо Кылычтын алгачкы чыгармаларынан болуу менен 1888-жылкы окуянын негизинде жазылган. Сардарбек Рыскуловдун киришме сөзүнө караганда Султан Абайылдадан тараган, Төрөгелдинин иниси, Коондуктун уулу болгон. Көбөй саяк уруусунун ичиндеги төбөй уругунан болгон. Экөө тең адилдикти жактаган бийлер болушкан.

1. *Бесир* – писарь – катчы.

2. *Ажыбек* – Алымбек байдын иниси. «Жеңемди алам» – деп Алымбектин малын бүт кестирип алууну көздөйт.

3. Алымбектин аялын Канат хандар Алма-Атадагы улуктун аялына 40 тармал кара көрпө тартуулаттырып, бийлердин /Султан менен Көбөйдүн/ бүтүмүн буздуруп Султан, Көбөйдү айдаттырышкан.

4. *Санабатка жамаптыр* – Законго такаптыр деген сөз.

5. *Көңкү* – жалпы деген сөз.

6. *Рыспек* – Солтонун атактуу манабы, Султандын жээни.

7. *Медет* – Султандын жалгыз иниси. Канатка алданып кетип, агасынын айдалышына себепчи болгон.

8. *Чочу* – Султандын досу.

9. *Чүмүлдү* – Чүй суусундагы көпүрөдөн өтүп баратканда Көбөй менен Султан секирип жиберилип өлгөнүн түшүндүрөт.

10. *Рыскул менен Кадыркул* – Султандын балдары.

13. БАЛБАК. «Казалдар»(1991) китебинен алынды. Фонду. Инвентарь №10, 41-47-беттерде (Арап тамгасындагы кол жазма. Текст нагыз кыргыз тилинде эмес, татар тилине бурулуп жазылган. Маселен, «эле-иле», «ушу-уши», «көмүргө-көмирге» ж. б. Кол жазма китепчинин 63-бетинде кызыл түр калам менен: «Тартипке алынып бүттү. К. Муфтак. 18/IV 1928» деген жазуу жазылган. Эң акыркы бетте арап тамгасында: «Кайым муну кыргыз имласы жана ынак өз сөзү менен жазбастан бузуп жазган. Белек» – деген жазуу бар. Бирок, Мифтаков кимден жазып алганы көрсөтүлгөн эмес), Инвентарь № 12, 63-72-беттерде (Азыркы тамгада машинкаланган), инвентарь № 13, 63- 72-беттерде (Азыркы тамгада машинкаланган), инвентарь № 13, 65-74-беттерде (Азыркы тамгада машинкаланган), инвентарь № 33, 65-74-бет (Азыркы тамгада машинкаланган).

14. МАЛ КАЗАЛ. «Казалдар»(1991) китебинен алынды. Фонду. Инвентарь № 1, 62-бетте (Азыркыча колтамга менен бирөө көчүрүп, аягына «бүтпөй калган» деп жазып койгон).

15. САДЫРБАЙ. «Казалдар»(1991) китебинен алынды. Фонду. Инвентарь № 1, 20-21-беттерде. (Азыркы тамгада машинкаланган. Ырдын башында «Садырбай деген өтө жарды кедей болгондугу, жакшылыкка жеткенден кийин өзгөрүп кеткенде Молдо Кылычтын ырдаган ыры» дегендей маанидеги бир сүйлөм бар). Инвентарь № 14, 98-99-беттерде (Азыркы тамгада машинкаланган).

16. КАЙНАГА-КЕЛИН. «Казалдар»(1991) китебинен алынды.. Фонду. Инвентарь № 1, 72-75-

беттерде (Азыркыча машинкаланган), инвентарь №9, 22-25-беттерде (Азыркы тамгада машинкаланган), инвентарь № 14,69-72-беттерде (Азыркы тамгада машинкаланган).

17. АЗАМАТТАН. «Казалдар»(1991) китебинен алынды. Фонду. Инвентарь № 15, 34-36-беттерде (Азыркы тамга менен 1948-жылы 5-августта Рыскулов Садырбек жазып өткөргөн» Калем менен жазылган). С. Рыскулов 1989-жылы 11-февралда: «Азамат» көлөмдүү казал экен. Мен бул үзүндүнү Норузбай уулу Дүйшөнөналыдан жазып алгам. «Дагы эстесем айтып берем» деп жүрүп, ал кийин кайтыш болуп кетти. Эл оозунан укканыма караганда узак казал болчу дешет» – деген эскертүүсүн жазып берген.

18. ӨЗҮ ЖӨНҮНДӨ. «Казалдар» (1991) китебинен алынды. Фонду. Инв. № 41, 1-2-беттерде. (Латынча кол тамга). Бул ырга берилген эскерүүдөн «1916-жылы Үркүн убагында тоо аркасында, Зоо Каракол деген жерден, Нарын кантону, Жоон-Арык болушунда туруучу Шарше Кулубек уулу таап алган экен. Билим борборуна бул эски жазманы Б. Бейше уулу 1927-жылы тапшырган» деген жазуу бар. Буга караганда ошол 1916-жылы табылган арап тамгасындагы кол жазма фондуда болуш керек эле, тилекке каршы табылган жок. Ырды латын тамгасына оодарган Кайым Мифтаков кайдан көчүрүп алганы белгисиз.

1. *Ыраба* – 1. уруксат, макулдук. 2. тийиш, ылайык.

2. *Пана (пани, фани)* – жалган, өтө турган.

3. *Жарандар* – агайын, дос, журт.

19. ЖАНЫБАР ӨСҮМДҮК. «Казалдар» (1991) китебинен алынды. Фонду. инв. № 41, 39-бетте. (Ла-

тынча кол тамга). Бул ырдын этегинде Кайым Мифтаковдун: «Мунун жыйналуу тарыхы Кылычтын өзү тууралуу ырдаган ыры менен бир. Экөөсү бир дептерге, бир калем менен жазылган. Бирок бул ырды Шариш Көкөн уулу «1916-жылда алган («өлгөн» болуу керек. О. С.) Чүйлүк бала окутуп жүргөн Ныяз молдонун ыры» дейт» – деген эскертүүсү бар.

20. БАЛДАРЫНА АРНАГАН ЫРЛАРЫ. «Казалдар»(1991) китебинен алынды. Фонду. Инв. №748 (1989-жылы 27-февралда Тил, адабият институтунун илимий кызматкери, Молдо Кылычтын жердеши Райкул Сарыпбеков өткөргөн материал).

1. Шаана Нээтбаева Молдо Кылыч менен Кара-Кол, Сары-Ала-Саз жайлоолорун бирге жайлашкан коншусунун кызы. Шаана Молдо Кылычтын кыздары менен тең курбу болуп, бирге ойноп чоңоюшкан. Бул ырды ошол адамдын өзүнүн эскерүүсү боюнча Р. Сарыпбеков жазып алган.

2. Тобокел. Молдо Кылычтын алты кызынан кийин туулган жалгыз эркек баласы, ал Улуу Ата Мекендик согушка кетип кайтпай калган.

21. БАРМАНДЫН БАЛДАРЫНА. «Казалдар» (1991) китебинен алынды. Фонду, Инв. № 748 (Р.Сарыпбеков өткөргөн материалдан). Бул ыр аты аталган Жунушалы Барман уулунун эскертүүсүндө төмөнкүдөй шартта жазылган. Барман балдары Молдо Кылычтын коңшуларынан болот. Алардын кенжеси Абдыракман молдо аталып, арап алфавити менен окуй, жаза билген. Ал Молдо Кылычка ала кийиз тартуу кылып: «Молдоке, бизди мактап ыр чыгарып бериниз!» – дейт. Ошондо Молдо Кылыч анын көңүлүн бир аз көтөрүп мактап келип, жогорку саптарды кошуп коёт. Анткени ага-инилердин эң улуусу Сүйүмбай менен эң кичүүсү Аб-

дыракман кодоо болуп, ортончусу Жунушалынын мурду чоң болот. Ыр элге жайылып кетет.

Ага таарыныч кылып жүргөн Жунушалы учурун таап Молдо Кылычка айтса, «Ээ баатыр, кептин урпу келгенде, акын көргөнүн көргөндөй айтпаса, анын акындыгы кайсы?» деген экен.

ЖАҢЫДАН ЖАРЫЯЛАНГАН ЫРЛАР

22. МУҢЖАЗАР. Бул ыр биринчи жолу Султан Раевдин «Кылыч Молдонун кызы Бурул» деген макаласынын ичинде «Кыргызстан маданияты» жумалыгынын 1989-жылкы 13-апрелиндеги санына жарыяланган. Бул китепке ошондон алып ба-сылды.

23. МАЛ КАЗАЛ (Дагы бир варианты). Академиянын Кол жазмалар фондусунан алынды (Инв. №555, 16-17-бб.). О.Соороновдун архивинде да бар (Арх.№144, 64-65-бб.).

24. ДАМБЫЛДАСЫ АЙНАКАН. Академиянын Кол жазмалар фондусунан алынды. О.Соороновдун архивинде да бар (Арх.№144,95-96-бб.)

25. КЫРГЫЗГА БҮТКҮН АРАБА. Кыргыз Улуттук Илимдер Академиясынын Кол жазмалар фондусунан алынды. Инв.№555, №10, 16-17-беттерде. О.Соороновдун архивинде, Арх.№144, 64-66-беттерде.

26. КЫЛЫЧ ТУУРАСЫНДА. КУИАнын Кол жазмалар фондусунан алынды. Инв.№555, 57-б. О.Соороновдун архивинде, Арх.№144, 67-68-б.

27. АЛГЫ СӨЗ. Молдо Кылычтын 1911-жылы Казан шаарынан чыккан арап тамгасындагы «Кыс-саи зилзала» деген китебине жазган Ишеналы Арабаевдин баш сөзү. Китеп татарча акцент менен ба-сылган.

1. *Машфур (Машкур, машур)* – белгилүү, аты чыккан, даңкы таш жарган.

2. Сабатсыздыгыбыз жоюлуп китеп бастырып чыгарууга, окууга мүмкүнчүлүк ачылса деген мааниде.

3. *Хам да* – жана да, ошондой эле.

4. Башка бир нерселерди айтып деген мааниде.

5. *Иншалла* – кудай буюрса, кудай кааласа.

6. Уфа шаарындагы Галий медресеси. Анда кыргыз, казак жаштары да окуп, билим алышкан.

7. *Шакирт* – студент.

8. *Тарп (тарпи)* – белгилүү болуп калсын, айтылып калсын деген мааниде.

28. СӨЗ БАШЫ. 1925-жылы Москвадан чыккан «Тамсилдер» деген китепке Базаркул Данияровдун жазган баш сөзү.

29. МОЛДО КЫЛЫЧ ШАМЫКАН УУЛУ ТӨРӨКЕЛДИН (1866- 1917). Молдо Кылычтын 1946-жылы жарык көргөн «Иргелген казалдар» деген китебине Тазабек Саманчин жазган баш сөз.

1. *Акун* – акын.

2. Молдо Кылычтын өз кол тамгасындагы жазма эмес, Кылычтын «Канаттуу» аттуу казалын бирөөдөн жазып алдык деген түшүнүк.

30. КЫЛЫЧ МОЛДОНУН КЫЗЫ БУРУЛ. 1989-жылы 13-апрелде, азыркы Кыргыз Эл жазуучусу, Токтогул атындагы Мамлекеттик сыйлыктын лауреаты, Султан Раев «Кыргызстан маданияты» жумалыгына жарыялаган макала.

Бул макалада өтө терең маанилер козголуп, жазма акындардын ири өкүлдөрүнүн бири Молдо Кылычтын өмүр-чыгармачылыгына, тагдырына байланышкан, айрыкча анын сексендеги кызы Бурул эненин көргөн күнүн журналисттик ыргак, жазуучулук тил менен бизге даана жеткиргендиги кызыктыргандыктан ушул китептен орун алды. Бүгүнкү, ХХI кылылымдын башындагы, адамдардын пейли бузулуп, гуманизм деген түшүнө кирбей баратканда мындай чыгарманын китептен орун алышы абдан эле орундуу экени түшүнүктүү. Анан дагы Бурул эненин: «Атамдын атасынын аты Шамырган эмес ШАМЫКАН. Ушу сөздү оңдоп жазып жүргүлө айнанайын...» деген өтүнүчүнө сөзсүз көңүл бурушубуз керек болот. Бул тууралуу Молдо Кылычтын жердеши, зор күйарманы, анын чыгармаларын жыйноочулардын бири, «Кашка ат, карагер жорго» аттуу повестин автору, жазуучу раматылык Сардарбек Рыскулов бул тууралуу бир нече жолу айткан эле, көңүлдүн сыртында калып калган экен, эми аны акындын өз кызы Бурул Кылычованын өтүнүчү катары да кабыл алып, бир кезде кеткен катаны оңдоо бул китептин түзүүчүсү катары бизге жүктөлүп атканын туюп, мындан ары Молдо Кылыч Шамыкан уулу деп жазып жүрүүнү туура көрөбүз. Мындан мурда жарык көргөн макалалардагы аталыштарды да «Шамыкан» деп оңдоп чыгабыз.

АБДИРАИМ ШАМА
(*А.Шамат уулу*)

**АБАКТАГЫ
АРМАН**

ЛЕЙЛЕКТИН БУЛБУЛУ

«Тобурчак менен бууданга
Толубайдай сынчы элем.
Толкуган калың элиме
Токтогулдай ырчы элем.» –

деген саптарды ар кандай эле акын айта бере албайт, өзүнө ишенген, зор жооптуулукту мойнуна алган гана поэзия чебери айтып же жазышы мүмкүн эмеспи. Таскагында жазык жок, талантында айып жок ушундай акынды азыр биз атын уксак да чыгармалары менен жакындан тааныша албай келебиз. Ага отузунчу жылдардагы репрессия, анан өзүбүздүн кыргыздык ыкшоо, кайдигер, мажирөө, патриотсуздугубуз себеп десек олдоксон болбойт.

Ал акын 1892-жылы Ош (Азыр Баткен) областынын Лейлек районуна караштуу Кара-Давандагы Шорек-Ата кыштагынын Жылкы-Сай жайлоосунда туулган, ырчылыгы менен Лейлектин булбулу деген сыймыктуу наамга жеткен Абдираим Шама (Абдираим Шамат уулу) болгон. Андан жападан жалгыз калган кызы Урмат (Урматай деп да коюшат экен) эненин оозунан акындын жээн-небереси, Урмат эненин уулу Байыштын тактап жазып жибергенине караганда атасы Шама (Шамат) бий болуп өткөн киши экен. Кезегинде Меккеге барып ажы болуптур, өз жергесиндеги белгилүү адамдардан экен.

Шама бийдин Бүзия, Абдираим, Анапия, Чували, Мурзали деген беш перзенти болот. Алардын

ичинен Бүзия, Анапия аттуу кыздары ырчы, кошокчу болуп чоңоюшуптур. Абдираимдин акындык шыгы да өтө эрте ойгонгонун айтышат. Ал алгачкы билимди Ак-Суудагы медреседен, анан 1905-1910-жылдарда Хоженттин Нов шаарындагы мусулман мектебинен алат. 1913-жылы Хоженттеги орус-тузем окуу жайын бүтүрөт. 1918-жылы районго кайтып келип, жаңы турмуш орнотууга активдүү катышып, мектептерде орус тилинен сабак берет. 1919-жылы Исфарада Аткаруу комитетинин милдетин аткарат. 1924-1927-жылдары Ошто Ок-рОНОдо (Округдук элге билим берүү бөлүмү), Сүлүктүдө райаткомдордо иштеген. 1928-жылдын башынан Райондук Жер бөлүмүнүн башчысы болуп дайындалат.

1933-жылы 13-мартта ОГПУ (Объединенное государственное политическое управление при Совета Народных Комиссаров СССР. 1922-1934-жылдар аралыгында ушундай аталып, кийин КГБ болгон) тарабынан «Совет өкүмөтүнө каршы контрреволюциялык топ түзгөн» деген жалган жалаа менен өлүм жазасына тартылат.. Анан ал кайра каралып, 10 жылдык эркинен ажыратууга алмаштырылат. Акын өзү «Абактагы арманым» деген ырында:

«Он жылга туткун болуп келдим мында,
Айрыган ал эркимден бир Кудайым.
Туткунда турган жерим Караганда
Куу турмуш миң кубулуп, кыйнайт жанды.» —

деп айткандай, абак күндөрүн Казакстандын Караганды шаарында өтөптүр.

Түрмөдөн 1945-жылдын башында (Байыштын катында 1943-жылда деп да айтылат) бошоп келип, туулган жеринде дагы 8 жыл өмүр сүрүп, өмүрүнүн аягында Тажикстандын Акмат аттуу досу жашаган жийдали деген жерине көчүп бпырып, ошер-

де 1953-жылы көз жумуп, сөөгү Чым-Коргон аттуу мүрзөгө коюлуптур. С.Калбектегин деген бирөөнүн гезитке жазганы боюнча «Акындын сөөгү кайда коюлган?» («Мугалимдер газетасы», 16.11.1990) деген макаласында жазылганга караганда ал мүрзө кийин курулган «Тажик деңизи» аттуу суу сактагычтын алдында калыптыр. Демек Абдираим Шаманын сөөгү да суу түбүндө калып, зыярат кылар, кеч болсо да гүлдесте коюп, эскерип турар мүрзөсүн да таба албайт экенбиз. Кандай өкүнүчтүү!

Абдираим Шамат уулунун иниси Мурзали Шаматовду да 1936-жылы «Эл душманынын иниси» деп Ленинграддагы (азыркы Санкт-Петербург) Жогорку аскер академиясынан окуудан чыгарып жиберет. Кийин, 1969-жылы киши колдуу болуп көз жумат. Мына, мындан бир кылымдан ашык мурда жарыкка келип, кечээ эле, 1953-жылы жантаслим кылган акындын кыскача өмүр баяны ушундай. Муну майдалап, кайталап жазып атканыбыз түшүнүктүү да: Абдираим Шаманын өмүрү, чыгармалары турсун ысымын да Кыргызстандын башка жактарында гана эмес, лейлектиктердин өздөрү да унутта жаздап калышкан.

Өмүр маанисин, жашоо максатын:

«Аябаймын жанымды,
Аркада калган эл үчүн.
Кызыл алтын, кымбат мал
Кызык турбайт мен үчүн.
Кыйналып кетем эл үчүн.» –

деп түшүнгөн Абдираим Шаманы он жылдан ашык түрмөнүн түбүнө кармап, андан калган өмүр-күндөрүндө «эл душманы», «контрреволюционер» деп улам эскертип, жүрөгүнүн үшүн алып, камактан калган 8 жылы ушундай басмырлоонун таманына тапталып келген. Ошондон улам өмүрүнүн этек жагы

да ойдогудай бүтпөй, сөөгү өз Мекенинен четте – Тажикстандын бир кыштагында калып атпайбы.

Абдираим Шама ыр жазууну Сыдык Карачев, Касым Тыныстанов, Аалы Токомбаевдер менен мезгилдеш, айрымдарынан алдаканча мурда (Мисалы, А.Токомбаевден) баштаган. Аны Кыргыз Улуттук Илимдер Академиясынын Кол жазмалар фондусунда сакталган ырларына коюлган даталар далилдеп турат. Ошол дептерде «Каламым». «Ала-Тоо», «Кыз саткан кыргыздарга» деген ырларды 1920-жылы Хожентте, Тоо-Жайлоо деген жерлерде жазганы белгиленген. Анын Хоженттеги орус-тузем окуу жайын бүтүрүшү түштүктүк замандаштарынын ичинен тезирээк жетилишине шарт түзгөн окшойт. Ошого карабастан Абдираим Шама:

«Карангы элде чоңоюп,
Катасы көп тилимдин.
Картайып өмүр өткөндө
Кадырын билдим илимдин.

Окуюн десем өмүр аз,
Балалык кайра табылбайт.
Өлгөндө кетет жүрөктө
Арманым ичтен арылбайт.» –

деп, 1927-жылы жашы 35ке келгенде ушундайча арман айткан. Кыргыз тарбиясында «Улук болсоң кичик бол...» «Жакшы болсоң жатык бол...» деп айтылгандай, акын өзүн паска тартып, жөнөкөй кармоого аракеттенген го. Антпесе азыр, ушул тапта, жогорку филологиялык билим алганына карабастан, ичкиликтерден чыккан айрым туугандарыбыз тилин адабий тилге тактай албай, өз акцентин таштай албай жүрүшпөйбү. Буларга салыштырмалуу Абдираим Шама өзүнүн мезгилиндеги, 20-30-жылдардагы замандаш, каламдаш жердештеринин

арасынан карыш болбосо да, бычак сырты өйдө көрүнгөнүн биз окуп аткан ырларынын тили, көркөм каражаттары, маани-мазмуну далилдеп турбайбы.

Бизге өз кол тамгасында жеткен ыр дептериндеги чыгармаларынын коюлган датасы боюнча эң алгачкысы болгон, 1920-жылы жазылган, «Кыз саткан кыргыздарга» деген ырынан баштап эле элинин башка элдер менен тең болуусун, билимдүү, маданияттуу, саясий жетик болушун күсөп, «Кыргызым, кыз сатканың таштабасан, // Каласың айбан болуп, шорун катып.» дегендей саптар менен түшүнүк-мазмун жагынан да, тилдик, стилдик сабаттуулук жагынан да чыйрак шилтептир. Буга караганда ыр менен алектенүүнү Абдираим Шама жыйырманчы жылдардан мурда эле баштаган өңдөнөт. Аны Фондудагы кол жазмасынын биринчи бетиндеги «1916-жылдан 1929-жылга дейре жыйнаган эмгеги» деген жазуунун өзү эле далилдеп турат.

Молдо Нияз, Нурмолдо, Молдо кылыч, Молдо Багыш ж.б. жазгыч акындар мектеп, медреселерде сабак берүү менен бирге агартуучулукка байланыштуу ойлорун ырларында талбай айтып келишкени белгилүү. Мындай зарыл жана ардактуу иш XX кылымдын башында Осмоналы Сыдыковдун «Муктасар тарых Кыргызия», «Тарих кыргыз Шадмания» аттуу китептеринде:

«Акмак жигит уйку уктаар,
Акыл жигит илим издээр.»

«Өнөрсүздөн дөөлөт кеткен,
Даана болот илим билген.»

дегендей саптар менен айтылса, Совет өкүмөтү бийликке келгенден кийин мурдагыдан да ылдам ча-

быт алып, Мукай Элебаевдин «Зарыгамы» тариздеги ырлар абдан көп жазылган. Бул билим алууга, маданияттын бийик баскычтарына чыгууга чакырган майданда Абдираим Шама да, жогоруда аталган ырында айтылгандай, зор аракеттер жасаптыр. Маселен,

«Өмүрдүн туруму жок желге окшогон,
Окугун дооран этпей башыңдан кыз!
Ойлонуп өткөн менен келечекти,
Окууга тырыша көр жашыңдан кыз!

Какшаймын окунар деп боюңдан кыз,
Кайгыны чыгар таштап оюңдан кыз!» –
десе, 1926-жылы жазган «Жаш кыздарга» деген ырында жогорку ой-тилегин андан ары улантат:

«Күйдүрдүн жаным, сен кыздар.
Күйүтүң тартам мен, кыздар.
Өмүрүң бекер өтпөсүн,
Окууга жаның бер, кыздар.

Ойноп-күлүп жаш чакта,
Окунар, кыздар, элге окшоп.
Өмүрдүн болбойт тургуну,
Өтүп кетет желге окшоп..» –

деп жазат. 1927-жылкы «Кайран журтум» деген ырында мурдагыдан да өтүнүч-кайрылууларын күчөтүп, билим алууга анчейин баш койбой аткан элине жаны кашайып:

«Качасың оку десем, кайран журтум!
Карангы, тоодо жүргөн, айран журтум.
Тизгиниң өз колуна берип койгон,
Табасың мындай күндү, кайдан журтум!

Он жыл болду жакшы айтсам, тыңдабайсың,
Дөлөйүп тоодо жүргөн, айбан журтум.

Заманды көзүңө илбей уктап жатсаң,
Кыласың артка калып, арман журтум.» –

деп андан да катуураак кайрылат.

Бул ыр түрмөктөрүнүн мазмун-максаты гана эмес, ыр токуу ыкмасы, көркөм боекторду пайдалануу жактары боюнча караганда деле Кыргыз Совет адабиятын түптөөчүлөрдүн ошол кездеги чыгармаларынан калышпасы көрүнүп турат. Бир кем жери – бул ырлардын өз убагында жарыяланбай, акын кайрылып аткан элине кызмат кыла албай калгандыгында гана.

Жашынын улуулугуна жана 1920-жылы жазылган үч ыры Кол жазмалар фондусунда турганына караганда Абдираим Шама ыр жазууну, мурда белгилегендей, замандаш, каламдаштарынан да алда канча мурда баштаса да, ырлары жарыяланбай, элетте (алыста) экенинен эске алынбай калышы зор тоскоолдук болгон. Жогоруда аталган акын жазуучулар менен катар ошол кездеги түрк элдеринин маданият, адабият очогунун милдетин аткарган Ташкен, Алматы шаарларындагы бир окуу жайдан билим албай калганы, ошондой эле, кыргызстандын борбору Бишкектен алыс болгону Абдираим Шаманын бүгүн ошолордун катарында турбай калышынын негизги себептеринен экени жазбай эле таанылат. Ал эми 1933-жылы өтө олуттуу жалаа менен абакка камалып кетиши, анда он жылдан ашык отурушу кийинки өмүр-тагдырына да, ырчылык, акындык карьерасына да өтө терс таасирин тийгизгени далилдөөнү талап кылбайт.

Абдираим Шама өз колу менен жазган ыр дептери Академиянын Кол жазмалар фондусунда 79-инвентар номер менен сакталып турат. Мен аны Кыргыз адабият таануу илиминин жетик окумуштууларынын бири Салижан аке Жигитовдун мага

атайын кабарлоосунан кийин Фондудан таап окудум. Анда: 1920-жылы жазылган 3 («Каламым», «Ала-Тоо», «Кыз саткан кыргыздарга»), 1923-жылы жазылган 2 («Ойгон, жаштар!», «Өткөн күндөгү басмачылар»), 1924-жылы жазылган 2 («Кыздарга», «Жаш балдар качан чоноёт?»), 1926-жылы жазылган 2 («Келиндерге», «Жаш кыздарга»), 1927-жылы жазылган 4 («Улгайган жеңелериме», «Алдамчы өмүр», «Кайран журтум!», «Сулайман»), 1928-жылы жазылган 2 («Батырак», «Тилек») жана датасы коюлбаган «Куу турмуш», «Алдамчы өмүр» деген, бардыгы биригип 1012 сапты түзгөн 18 ыр бар. Булар акындын мурдатан жазып жүргөн ырларынан иргеп көчүрүп, анан борборго жиберген чыгармалары болуу керек. Аны ырлар жазылган дептердин сыртындагы «Абдираим Шамат уулу. Ырлар жыйнагы. 1916-жылдан (19)29-жылга дейре жыйнаган эмгеги. Эл адабияты. Пергана кыргызы» деген араб арибиндеги (Дептердин ичи-сыртындагы бардык жазуулар араб арибинде) жазуулар толук тастыктайт. Ошондой эле, жогорку сүйлөмдөрдүн акыр жагындагы «Эл адабияты. Пергана кыргызы» деген жазуу Абдираим Шамат уулунан башка бирөөнүн кол тамгасында жазылганы да азыркыча аталышы менен айтканда Кол жазмалар фондусуна өткөрүлгөнүн кошумча бышыктап турат.

Бул арап арибиндеги жазуулардан кийинки «Общая тетрадь Фрунзенского ученика Большой Советской школы» (кандай жазылса ошол боюнча берилди) деген латын тамгасындагы жазууга ой оодарганда Абдираим Шамат уулу Фрунзеге (азыркы Бишкек) келип, атайын курстан өткөндө же Партиялык мектепте окуганда ушул кол жазмасын Кыргыз Билим комиссиясына (Азыр Кол жазмалар фондусу) өткөрсө керек деп божомолдосо да болот.

Аны жогорку жазуулардын этегиндеги кийин азыркы кыргыз тамгасында жазылган «Анык фольклордук материалдарга жатпайт. Шаматовдун ырлар(ы) кана болуп сакталсын. Фольклордук фондуга кошулбасын! Жалий» деген жазуу да ырастайт. Жалий Кол жазмалар фондусунда кийин-соң иштеп кеткен кызматкер болсо керек. Жакшылап аңдап көргөндө Жалий деген кызматкер туура эле аныктама бергени көрүнөт. Абдираим Шамат уулунун бул дептердеги ырлары араб арибинде турганы үчүн эле эскидей, фольклордук чыгармалардай көрүнбөсө, бул дептердеги ырлардын мазмуну, жазылыш стили, деги чар тарабынан карап көргөндө деле, жыйырманчы-отузунчу жылдары калыптанган кыргыз профессионал акындарынын чыгармаларынан айрымаланбайт. Ал «Фонду дептеринен» деген бөлүмдөгү ырларды окуганда түшүнүктүү болот.

Салижан аке Жигитовдун сунушу менен Кол жазмалар фондусундагы ушул дептерди алып, араб арибинен азыркы тамгага көчүрүп, «Советтик Кыргызстан» гезитине (25.03.1990-ж.) «Катарга калкың кошуп, анан мактан» деген макала жарыялаганымдан кийин, аталган гезиттин ошондогу редактору Тилектеш Ишемкулов чакырып атат дегенинен барсам, бир кат берди. Аны Лейлек районунун «Кулунду» колхозунун Ленин участкасындагы Коросан көчөсүнүн №1 үйүндө жашоочу Кудайкулов Гайыпназар деген пенсионер Абдираим Шаматовду жакшы биле тургандыгын, анын өмүр жолуна, кызматтык карьераларына, чыгармачылыгына, аягында репрессияга туш болуп, жалган жалаа менен камалып кетип, кыркынчы жылдардын ортосунда чыкканын жазыптыр. Буга удаалаш эле Кыргызстан Жазуучулар союзу аркылуу мага жиберген акындын кызы Урматтын уулу Шасеитов Байыштын,

акындын иниси Мурзалинин уулу Шаматов Бакирдын каттары биринен сала экинчиси келди.

Бул каттарда айтылгандарга караганда Абдираим Шаманын дагы кол жазмалары бар экени маалым болгон, ошолордун бир бөлүгүн Шасеитов Байыш апасынан (Урмат энеден) алып, Лейлек районундагы «Кызыл жылдыз» орто мектебиндеги Элдик музейдин уюштуруучусу, Кыргыз Республикасына эмгек сиңирген мугалим Саттаркулов Бавага берген экен, Бава аксакалдын уулу Дөөлөт Саттаркулов мага апкелип берген. Мында негизинен санат, насыят, терме ырлары экен. Аларды атай кетейин: «Кеткениңе быйыл жети жыл болду» (Ыр өзбек тилинде жазылыптыр, сүйүү-арманы айтылат. Абдираим Шаманын өмүр, чыгармачылыгына анчейин коошпой тургандыктан, китепке кийирген жокмун), араб арибинде жазылган санат, терме аралашкан ыр. Аны «Эмеспи» (терме) деп атап койдум. Дагы араб арибиндеги «Санат» деген узун ыр бар. Булардан башка кириллица арибинде жазылган: «Жол тартуу», «Ак алтын», «Акыры башта бир өлүм» (Аталышты мен бердим), «Окугула балдарым», «Уулум жок», «Карылык», «Канал» (1946), «Насыят», «Арман», «Абактагы арман» (Мунун аталышын да мен бердим), «Саркент», «Жаман катын». Бардыгы биригип 1579 сап ырдан турат.

Бул ырлардын негизги пафосун төмөнкөдөй ыр түрмөктөрү менен саптар түзөт:

«Туура сөздөн танбагын,
Башынды кесип алса да.
Семире түшсөң серендеп,
Секирип кетпе асманга.»

Билбеген сөздү билем деп,
Билимдүү менен талашпа.

Билимдүү башың болбосо,
Бийлер менен жанашпа.»

«Жагалмай көрсөң атып ал,
Жамандан бойду сатып ал.
Кокустан келсе кашына
Койнуна башың катып ал.»

«Арамза тууган бий болсо,
Жаман адам бай болсо,
Жакынына карабайт.
Азамат эрдин баласы
Адамга жаман санабайт.»

Иттин тууган баласы
Курбандыкка жарабайт.
Ит адамдын баласы
Туугандыкка жарабайт.»

«Акылдын сөзүн тыңшасаң,
Кулактын курчун кандырат.
Тантыктын сөзүн тыңшасаң,
Бир күндүк жолдон калтырат.»

ж.б. сыяктуу көптөгөн санат-насият сөздөр. Дагы акын өз турмуш-тагдырынан алып жазган, каңырыкка чумулган:

«Кудай ай, жалгыз гана бир арманым –
Тергелип сот болбодум эл кашында.»

«Аягым аксак. Оор арткан жүгүм,
Сааты жылдан узун ар бир күндүн.
Тургандыр жолго карап, келер го деп,
Аркада ыйлап калган эки иним.
Жардамга чакырарга жан көрүнбөйт...»

«Башыма караан түн түшсө,
Базарга жараар буюм жок.
Баш-паана кылар үйүм жок.
Тагдырым чечер элим жок.
Картайганда сыйлаарга
Кадырга жетер иним жок.»

дегендей арман менен муң түзөт экен. Дагы:

«Жаштыкта эл бийледим журт аралап,
Туйлатып тулпар миндим жалын тарап.
Кудайдын кудурети, картайганда
Жатамын куу талаада күнүм санап.
Кудай ай, кудуретине багынамын,
Өзүндөн өзгө кимге табынамын?!»

деген ыр саптарына, жалпы эле акындын өмүр-тагдырына сереп салганда «Жаштыкта берсин мээнетти, // Карыганда берсин дөөлөттү» деген кыргыз эл ой-корутундусунун тескерисинче болуптур анын өмүр жолу: ГПУнун сурагы, түрмө азабы тигиндей болсо, андан келгенден кийинки күндөрү кирерге үйү жок, кийерге кийими жок, таянган татыктуу эли жок арманда өтүп, сөөгү бөтөн жерде калган экен да раматылыктын. Ошон үчүн «Көрсөтсө бирде артын, бирде бетин, // Бапаасыз бул дүйнөдөн тараынамын!» деген жыйынтыкка келген турбайбы. Баса десен!..

Китепке ушул Байыш берип жиберген ырлар жана Академиянын Кол жазмалар фондусунда сакталып турган, 1920-1928-жылдар аралыгында жазылган ырлары кирди. Абдираим Шаманын мындан башка да эл арасында айтылып жүргөн, же сакталып турган чыгармалары сөзсүз болушу мүмкүн. Ишеним менен айтып атканыма себеп, биринчиден, Абдираим Шамат уулу жакында, 1953-жылы эле дүйнөдөн кайтпадыбы. Экинчиден, 1992-жылы Абдираим Шаманын жердеши, акын досубуз Курба-

налы Сабыровдун 50 жылдык маарекесин өткөрүү үчүн Лейлек жергесине барганыбызда, ошерликтерден бирөө мага: «Омор аке, Абдираимшама акенин ырларын менин атам ырдап жүргөн. үч дептер ыры бар. Мен сизге жардам беремин. Исаев Карим. 23-октябрь 1992-жыл.» деген записка тийгени (Менин архивимде. Арх.№34а блокнотунда) көп нерселерден үмүттөндүргөн. Бирок, Исаев Каримден ушул убакытка чейин кабар жок.

Бул китепти даярдап койгонума жыйырма жылдан ашып калды. Ортодо кол жазмаларды ары тарт – бери тарт кылган «ээлери» да көбөйүп, чапчылап киришкен. Алар эмне жумуш аткарышкандарын биле албадым, кантсе да быйыл сааты чыгып, Мамлекеттик Тил комиссиясынын демилгеси менен Өкүмөттүн каржылоосунда Абдираим Шама акындын чыгармаларынын кечигип болсо да жолу ачылып, кыргыз жазма акындарынын башында тургандарынын бири атактуу Молдо Кылыч Шамыкан уулунун чыгармаларына улай, бир китеп болуп чыгып атат. Мунусуна да ыраазы болуп туралы!

*Омор СООРОНОВ,
КРдин маданиятына эмгек сиңирген ишмер,
КУУнун ардактуу профессору.*

1. «САТПАЙМЫН ПУЛГА АРЫМДЫ»

Абдираим Шама

Азамат эрди көргөндө
Аябаймын барымды.
Жоомартты көрсөм кадырлап,
Жолуна саям жанымды.

Акылы толук эр тапсам,
Алдатам тапкан малымды.
Багыштаймын эл үчүн
Бир кашык калган канымды.

Жамандан боюм качырып,
Жакшыга берем тайымды.
Сарптабаймын бакшыдай,
Сатпаймын пулга арымды.

Кагыштырып кишини
Кайраган менин душманым.
Бузулуп каны арамдан
Кайнаган менин душманым.

Кайра-кайра бир сөздү
Чайнаган менин душманым.
Булганган колун арытып,
Байлаган менин душманым.

Болбогон иштин артыдан
Жүгүргөн менин душманым.

Эмгексиз үйдө ач калып,
Бүлүнгөн менин душманым.

Жалпыга бирдей сөз айтып,
Жаштарды ырдап окутам.
Карангы гөрдү эскертип,
Карттарды бир аз коркутам.

Биларман эрди көргөндө,
Билбеген сөзүм сураймын.
Билим, илим жакшыдан
Билимге илим улаймын.

Эки ооз ырды ырдасам,
Ээритип коём таштарды.
Ээрчитип алам жаштарды.
Эбине салып түзөтөм,
Эсирик, бузук баштарды.

АЯБАЙМ ЖАНЫМ ЭЛ ҮЧҮН

Уруум бөксө сибирги
Баласы чарба... кедеймин.
Айлыма чыгып ырдасам,
Акча аламын дебеймин.
Алтындай башым соо болсо
Ач каламын дебеймин.

Алтын, күмүш, акча, пул
Арзан турат мен үчүн.
Аябаймын жанымды
Аркада калган эл үчүн.

Кызыл алтын, кыймат мал
Кызык турбайт мен үчүн.

Кыялымды жыя албай,
Кыйналып кетем эл үчүн

Байлыктан колум жууганмын,
Калк үчүн белим бууганмын.
Адабият сөзү үчүн
Аркасынан кууганмын.

Билдиремин билбеске,
Билимсиз менен нааданга.
Көрбөгөндү көрсөтөм
Жакшы менен жаманга.
Айрыбастан улутка
Айтамын жалпы адамга.

Бирде бастым сай менен,
Бирде бастым кыр менен.
Туткасы жок турмушту
Өткөрдүм чатак, чыр менен.

Тобурчак менен бууданга
Толубайдай сынчы элем.
Толкуган калың элиме
Токтогулдай ырчы элем...

2. САНАТ, НАСЫЯТ, ТЕРМЕ БЫРЛАР

САНАТ

Болор элдин балдары
Бирин бири баатыр дейт.
Бузулган элдин балдары
Бирин бири катын дейт.
Болор элдин бийлери
Элин ойлоп, камын жейт.

Бузулган элдин бийлери
Айылын талап, малын жейт.

Болор элдин аялы
Таза болот буюму.
Таң калып көргөн адамдар
Тамаша кылат үйүнү.
Жарашыктуу боюна
Чатырап турат кийими.
Адептүү, тулку келишкен,
Артыкча болот билими.
Терең ойлоп турмушун,
Теңиз кылат өзүнү.
Телегейге тең карап,
Тергеп сүйлөйт сөзүнү.

Бузулган элдин аялы
Уятсыз болот айбандай.
Ушак айтып айылды,
Уруштурат шайтандай.
Жүрө берет кыдырып,
Жүгөнсүз кысыр байталдай.
Оозуна келген сөздөрдү
Оттой берет кайтарбай.
Уйкудан туруп эртелеп,
Ушак издеп тентирейт.
Кайненесин жулмалап,
Кайнатасын сенсирейт.
Үркүп турат танадай,
Үйүнө барсаң, «Кел!» дебейт.
Эдирендеп урушуп,
Эринин атын тергебейт.

Болгон элдин жигити
Элиртип күлүк ат минет.
Эсебин таап турмуштун

Элинин баары кат билет.
Жардылыгын билдирбей,
Жарашыктуу тон кийет.
Айлына душман жолотпой,
Аттанып жоого тең тиет.
Байгеден озуп күлүгү
Барган жерден олжо алат.
Баатырлар чыгып ичиден,
Бардык элди колго алат.
Тобоксуз жерден эл баштап,
Турмушка туура жол салат.
Касташкан жоого тигилсе,
Качырып бирдей кол салат.

Бузулган элдин жигити
Топтолуп тойго бара албайт.
Эшикте калат барса да,
Эл катары саналбайт.
Шыпылдашып түгөлдөп,
Шыбагасын ала албайт.
Буун-башы биригип,
Эсебин оңдоп таба албайт.
Айры буту эп келбейт,
Аргымак берсе чаба албайт.
Айылдан чыкпай топтолуп,
Бирин бири жамандайт.
Адамды илбей көзүнө,
Айылда жүрсө кутурат.
Жоого барса, жетпестен
Жолдо жүрүп тутулат.
Дордондоп сөзүн таба албай,
Доого барса утулат.

Болгон элдин карттары
Аңгеме сүйлөйт укмуштан.
Ата-тегин баяндап,

Акыл айтат турмуштан.
Жагымдуу кылып сөз менен
Жаштарды тыят кылмыштан.
Ойготуп элдин жаштарын,
Үлгүлүү сөздөн кеп салат.
Тарбия берип аларга
Терең ойлоп төп айтат.

Бузулган элдин карттары
Аңгеме сүйлөйт тамактан:
Катындарга киришип,
Казан менен табактан;
Бокооз сүйлөп шалпылдап,
Бозо менен арактан.
Балдарга сүйлөйт көргөнүн:
Басмачы менен карактан,
Чокуга салган аябай,
Чокморбаш, союл, таяктан,
Калтырбай айтат макалын,
Камалып жаткан абактан.
Дурус көргөн сөз болсо,
Оттой берет чанчырап,
Болбогон сөзгө талашып,
Боктошо кетет тантырап.

Акылсыздын белгиси –
Аксымданып чамынат.
Болумсуздун белгиси –
Болбогон сөзгө тарынат.
Боюну таза тутпаган,
Бокко түшүп малынат.
Тууганына сыйбаган
Душманына жалынат.
Жаралган жандын баарысы
Бир турмушка багынат.
Акчасыны кор тутса,

Алты пулга зарыгат.
Атыңды баксаң ардактап,
Мингенде чериң жазылат.
Аялың менен касташсаң,
Абийриң бир күн ачылат.
Акылсыз киши бий болсо
Айылдан элин качырат.
Артында уул калбаса,
Өлгөндө малың чачылат.
Жок адамга мал бүтсө,
Жоготкончо ашыгат.
Ушакчы киши сөз тапса,
Уйкусу келбей шашылат.
Ушагын элге таратып,
Угузуп көөнү басылат.
Көңүлү бузук ит адам
Көрүнгөнгө асылат.

Кызыңды эрке сактасаң,
Кыйматын элге кетирет.
Ойнооку өскөн эрке кыз
Он бешинде жетилет.
Эркекти көрсө ыргыштап,
Эки жакка секирет.
Эбиден тайган эрке кыз
Энесин тилдеп жекирет.

Акылдын сөзүн тыңдасаң,
Кулактын курчун кандырат.
Тантык менен сүйлөшсөң
Бир күндүк жолдон калтырат.
Катын менен жоолашкан
Душманга сырын алдырат.
Күн көрбөгөн күн көрсө,
Күндүзү чырак жандырат.

Ач калып бала ыйласа,
Алдаган менен сооронбойт.
Тамагы жаман аш тапса,
Таңдагы күнүн ойлобойт.

Акмакка күлүп сөз айтсаң,
Ачуусу келип тыртандайт.
Кылыксыз кемпир кызга окшоп,
Кызылды кийип жыртамдайт.
Ат минбеген ат минсе,
Айылды көрсө жортоңдойт.
Акмактын карды бир тойсо,
Акыл айтып чорчондойт.
Кой көрбөгөн кой көрсө,
Кожоюн болуп кортоңдойт.
Эси жок катын эр чанып,
Эки жакка койшоңдойт.

Журтуну киши кордосо,
Журтуда калат көчкөндө.
Азамат эрди кордогон,
Азарын тартат өткөндө.
Агайын керек кишиге
Ажалың жетип өлгөндө.
Ак кепиндеп кадырлап,
Кабырга эшип көмгөндө

Жакшыларды кордогон
Жамандан тартат жазасын.
Билимдүүнү кордогон
Наадандан тартат жазасын.
Топто киши кор тутса,
Жылаңач калат кийимсиз.
Жалкоо бала окубай,
Жарды болот билимсиз
Көрүнгөндөн нан тилеп,
Көчөдө калат тыйынсыз.

Атты жигит кордосо,
Жолдо калат салбандап.
Ак таякты таянып,
Айылда жүрөт арбандап.
Акылсызга мал бүтсө,
Ашып кетет дардандап.
Алы жетпей ар кимге
Асыла кетет жагжандап.

Өчпөй турган шам болбойт,
Өтпөй турган хан болбойт.
Өзгөрбөгөн заң болбойт.
Өлбөй турган жан болбойт.
Эчкини баксаң кой болбойт,
Эл жыйылбай той болбойт.
Этеги жок тон болбойт.
Эси жок элге чоң болбойт.
Элди бузуп чочондоп,
Эки жаман оң болбойт.
Жамгыр болбой сел болбойт,
Жаманы болбой эл болбойт.
Бөөрүсү жок жер болбойт,
Бөлүнүп түлкү шер болбойт.
Суу жырбаса сай болбойт,
Сугалак болбой бай болбойт.
Кулун болбой тай болбойт,
Курушчаак болбой бай болбойт.
Каткалаң болбой жут болбойт,
Карысыз элде кут болбойт.
Карышкыр баксаң ит болбойт.
Кагып, силкип боюнду
Карап турсаң бит болбойт.

Тор жайбаса, куш түшпөйт,
Токсон кирбей кыш түшпөйт.
Өлүмдөн кабар келбесе,

Чач агарып, тиш түшпөйт.
Бак тайып, кырсык жолукпай,
Башыңа кыйын иш түшпөйт.

Экөөгө бирөө бата албайт,
Аттууга жөө жете албайт.
Тыймак болсоң ырыскы
Ыраакка кайып кете албайт.
Арыкты баксаң семирет,
Аксакты баксаң эт албайт.
Агайының шай болсо,
Айлыңа душман бет албайт.

Жамандар тилди алчы эмес,
Жакшыдан көңүл калчы эмес.
Үлгүлүү эрдин белгиси
Убада сөздөн жанчы эмес.
Өтүрүк айтып танчу эмес
Ушакка кулак салчу эмес.
Төгүлгөн кайтып толчу эмес,
Төбөсү оюк оңчу эмес.
Төрөлүк тийсе жаманга
Төбөнө чыгып... койчу эмес.

Ак соотто жең болбойт,
Азамат жигит кем болбойт.
Акылдуу эрдин белгиси
Акмактар менен тең болбойт.
Акылы жок жамандын
Айтканы элге эм болбойт.
Атадан артык тууганда
Ачуу болот, кек болбойт.
Аябайт элден тапканын
Агайыңга жек болбойт.

Эсептин башы бир болот,
Эсердин мойну кир болот.

Эки жаман дос болсо,
Этеги барып чыр болот.
Ыймандуу бетте нур болот,
Ыйманы жоктор сур болот.
Акылдын сөзү зор болот,
Акындын сөзү ыр болот.

Байдын ою пул болот,
Баланын көөнү гүл болот.
Билими жок жаман эр
Бир катынга кул болот.
Он эки айда төрт мезгил
Бир айланса жыл болот.
Турмуштан жигит кыйналса,
Кысылып жүрүп сил болот.
Түлкүнүн үйү ин болот,
Оюндун түбү жин болот.
Ойлоп сүйлөн, жигиттер,
Өлүмгө себеп тил болот.
Бычактын жайы кын болот,
Бакшынын ою жин болот.
Молдолордун айтканы
Шариат менен дин болот.

Күлүктүн көркү жарашкан
Куйругу менен жал болот.
Кыргыздын көркү айылда
Жайылып жаткан мал болот.
Өзбек менен тажиктин
Сүйгөнү терек, тал болот.
Кейигенсип отурса,
Кемпирдин көркү чал болот.
Овзолардын* тартканы
Төлгөсү менен пал болот.

Аштуунун карды ток болот,
Акмактын оозу шок болот.

Жалындын түбү чок болот.
Жалгандын түбү жок болот.
Элирте минсең учурган
Эр канаты ат болот.
Билбеген сөздү билдирген
Билимдин кени кат болот.
Барыш-келиш кылбасаң
Бир тууганың жат болот.

Азыктуунун мингени
Ар канча жүрсө арыбайт.
Азамат эрдин атагы
Артында калып карыбайт.
Жарыктык жердин жүзүндө
Жалкоонун күнү жарыбайт.
Кокоюп жатсаң иш кылбай,
Кожой-Кызыр даарыбайт.
Каргыш тийген оңолбойт,
Кадыр таап чонойбойт.
Азамат эрдин алтындай
Атагы элден жоголбойт.
Өзүдөн киши кетпесе,
Балакетке доголбойт.

Адабият сөз айткан
Акундун элден тили артык.
Акыйкатсыз төрөдөн
Адилет болсо кул артык.
Акылы жок жигиттен
Абышкасыз тул артык.

Суранып жеген куйруктан
Суу менен жесең нан артык.
Алтын, күмүш акчадан
Арпа , буудай дан артык.
Бакырып тилдейт балдарын

Баладан байга мал артык.
Кейитип жанын иш кылбай
Кембагалдын жаны артык.

Өзгөдөн кийген жибектен
Өзүндөн чыккан бөз артык.
Жамандын берген ашынан
Жакшынын айткан сөзү артык.
Чала окуган аяттан
Ондоп айткан ыр артык.
Жамандын берген миңинен
Жакшынын берген бири артык.

Насият

Кызыкпа кызыл алтынга
Кызматың сиңир калкыңа.
Азамат, акыл, эр деген
Атакты калтыр артыңа.

Адамдык үчүн башын бер,
Акыйкат сөздөн тартынба.
Акчага сатып жаныңды
Арамдан таап мал кылба.

Атасын тилдеп, токмоктоп,
Аялың көөнүн калтырба.
Аялың көөнүн калтырып,
Душманга сырың алдырба.

Башыңды доого салдырба,
Ичинде кекти сактаба.
Ийрини түз деп мактаба.
Жиниң чыгып кеткенче
Жамандарды жактаба.

Калкыңа жаман көрүнүп,
Жаманды жууп актаба.
Акыйкат сөздү эр болсон
Аякка басып таштаба.

Жаштыкта өткөн күнүңдү
Жаңыртып сүйлөп жактаба.
Жакшынын сөзүн таштаба.
Жаманды күйүп баштаба.
Ий болбогон доңуздуң
Терисин керип аштаба.

Акыл айтпа анкоого,
Жакшылык кылба жалкоого.
Эмгектен качып жүрбөгүн
Эки жакка – чайкоого.
Базарга каттап үйрөнбө,
Балдарды тегин алдоого.

Кас кылба тузун татканга,
Калпты сүйлөп мактанба.
Мактанып коюп тилиңде
Илинип турба капканга.
Жазып кетип үйрөнбө
Көчөдөн тыйын тапканга.
Кара сууга каарып жеп,
Канаат кылгын тапканга.

Убада сөздөн сен жанба,
Үйрөтпө тилди жалганга.
Туура сөздөн танбагын
Башыңды кесип алганда.
Семире түшсөң сереңдеп,
Секирип кетпе асманга.
Акылың болсо жол көрсөт,
Адашып жолдон азганга.

Жакындыкты ойлобо
Жолуңа чукур казганга.
Ыраазы болгун эр болсон,
Мандайыңа жазганга.

Короонду бир кылып,
Коңшу болбо кууларга.
Кожоюн деп кыйшандап,
Кошомат кылба пулдарга.
Колундан келсе жардам кыл
Жетим, жесир, тулдарга.

Мандайыңа бак конбой,
Мал табам деп жүгүрбө.
Акчасы бар деп акылсыз
Ак селдеге жүгүнбө.
Жарды болсон эмгексиз
Жай жатып үйдө үнүлбө.
Эсиң кетип, ач калып,
Эки кабат бүгүлбө.
Бакылдык кылып кишинин
Багын көрүп күйүнбө.
Турганын тиле баландын,
Туулганын көрүп сүйүнбө.

Аялың кирип тилине
Ата-эненден бөлүнбө.
Жаманды көрсөң унчукпай,
Жатып ал үйдө, көрүнбө.
Кашыңда конок отурса,
Катының тилдеп сөгүнбө.

Өткөн ишке өкүнбө,
Өлүккө өтө өкүрбө.
Канагаттан ажырап,
Кайгырып элге өксүбө.

Калпты сүйлөп чын кылып,
Касам ичип карганба.
Акылдуу киши бетине
Айыбың айтса арданба.
Өз башыңа бүтпөсө,
Өзгөнү көрүп танданба.
Кылыгын сынап билбестен
Кызарган бетке алданба.

Санга башың кошулбай,
Сандалып санды санашпа.
Билбеген сөздү билем деп,
Билимдүү менен талашпа.
Билимдүү башың болбосо
Бийлер менен жанашпа.
Кат билбесең сокурдай
Карангы түндө адашпа.

Атым бар деп жортоңдоп,
Аргымак менен жарышпа.
Адаммын деп чорчондоп,
Алдуу менен алышпа.
Санабастан күчүңдү
Салмактуу менен сайышпа.
Салмактуу илип көтөрсө,
Буралып белиң майышпа.
Көрбөстөн угуп бир сөздү
Көрүнгөнгө жабышпа.

Тигилише жоолашып,
Тийбегенге катылба.
Ташты чайна эр болсоң
Тамагыңа сатылба.
Болбогонго урунуп,
Башынды бекер катырба.
Күтө албасаң мезгилсиз

Үйүнө конок чакырба.
Карап көрбөй бекерге
Караңгы түндө бакырба.
Кайтып ичер аш болсо,
Казаның булгап какырба.

Акмактар менен чырдашпа,
Айгактар менен сырдашпа.
Абийириң төгүлөт,
Аялдар менен кырдашпа.

Тентектер менен кеңешпе,
Эси жок менен эгешпе.
Кулаксыз менен сүйлөшпө,
Кутурган менен сүйрөшпө.
Акылсыз менен айтышпа,
Тантыктар менен тартышпа.
Күчтүү менен күрөшпө,
Тамандуу менен тирешпе.
Көнүлүңдү калтырып,
Көнбөгөңгө илешпе.

Жагалмай көрсөң атып ал,
Жамандан бойду сатып ал.
Кокустан келсе кашыңа
Койнуна башың катып ал.

Ар бир тилди көп билгин,
Ар дайым ойлоп сүйлөгүн.
Башыңдын тиле тынчтыгың,
Байлыкты анча сүйбөгүн.
Алты саның соо болсо,
Айылда бекер жүрбөгүн.
Адашканга күлбөгүн,
Аягың ойлоп сүйлөгүн.

Адамзат жердин койнунда,
Аягы гөрдүн оозунда.
Жаралган жанга өлмөк бар
Акыры бир күн мойнунда.
Акылы болсо окусун
Ар киши жаштык доорунда.

Турмуштун болбойт туткасы,
Тутула бербейт желге окшоп.
Картайып колдон иш кетсе,
Каласың жатып гөргө окшоп.
Алтын, күмүш, акча-пул
Аарчысаң кетет терге окшоп.
Билим – байлык, корбойт,
Жумшаган менен кенге окшоп.
Арттырган сенин олжоң шул
Окуп калсаң элге окшоп.

Адеп менен тил сактап,
Адилеттик менен эл сакта.
Калганда үйдө отуруп,
Кадырың болот шул чакта.

Чала-чарпык тил билип,
Чачыңды майлап сыланба.
Жаштыгыңда жолукпа,
Котон жара – ылаңга.

«Батыраак!» деп бакылдап,
Бакырба куру шамалга.
Үстөл, партпел талашып,
Үйрөнө көрбө амалга.
Чокоё түшүп, пара жеп,
Чокундан кетип камалба.

Мазарга малың сойбостон,
Малыңды бергин ачтарга.

Чырак жагып сыйынба
Чириген сөөк баштарга.
Үрпөндөп барып чокунба
Үйүлүп жаткан таштарга.

Мазарга карап жүгүрбөй,
Малыңды союп, үйдө бер.
Көзүңдү жум да мактанбай,
Көрсөтпөй элге түндө бер.
Мен айтпаймын бербө деп,
Бергиң келсе күндө бер.
Жетим, жесир, ачтарга
Жедир, ичтир, беребер.

Эки нан ал да ачка бер
Эшенге берген тыйыңга.
Абакөң айтат насыят
Жалпы турган жыйыңга:

Алтын ээр ат болсо,
Алтынын ал да отко жак.
Алтын бычак өтпөсө,
Аш бычак кыл да, этке чап.
Акылсыз болсо алганың
Алдап-салдап эбин тап.
Ага-иниге жакпасан
Атыңды мин да четке чап.
Артынан урба кишинин
Азамат болсоң бетке чап.

Арамза тууган бий болсо,
Жаман адам бай болсо,
Жакынына карабайт.
Азамат эрдин баласы
Адамга жаман санабайт.
Аягың тайса мыскылдап,

Арканда душман табалайт.
Акмакка келип иш тийсе
Айылга бузук аралайт.
Акыйкат кылса бузукка
Ак жерден элди каралайт.
Адамды, элди бөрүдөй
Аябай четтен жаралайт.

Катындын көзүн караган
Кайын журтка кыйшандайт.
Кылыксыз кемпир кыз болуп,
Кырмазы кийип жыртамдайт.
Жибектен жоолук оронуп,
Жигитке карап ыржактайт.
Эки жакка койкондоп,
Эси жок катын эр тандайт.
Акмакка күлүп сөз айтсаң
Ачуусу келип тыртамдайт.

Акылсыздан бий болсо,
Айылга карап чамынат.
Болумсуздун белгиси
Болбогон сөзгө тарынат.

Иттин тууган баласы
Курбандыкка жарабайт.
Ит адамдын баласы
Туугандыкка жарабайт.

Тууганына сыйбаган
Душманына жалынат.
Жаралган жандуу жалганда
Турмушка жалпы багынат.
Кайда болсо эр жигит
Туулган элин сагынат.
Атыңды баксаң семиртип,

Мингенде чериң жазылат.
Акылдуу болсо алганың
Сүйгөндө чериң жазылат.
Акылсыз менен теңелсең,
Абийриң элге ачылат.
Уулсуздун тапканы
Өлгөндө элге чачылат.
Жок адамга мал бүтсө,
Жоготкончо ашыгат.
Ушакчы киши сөз тапса,
Уйкусу келбей шашылат.
Ушагың элге таратып,
Уктуруп жаны басылат.
Акмакка бийлик тийгенде
Алдынан элди качырат.
Акылдуунун сөзүн тыңдасаң
Кулактын курчун кандырат.
Тантыктын сөзүн тыңдасаң,
Бир күндүк жолдон калтырат.
Катындын көөнүн таппаган
Душманга сырын алдырат.
Күн көрбөгөн күн көрсө.
Күндүзү чырак жандырат.
Жалкоо адам иш кылбайт,
Жардымын деп кайгырат.

Кызыңды эрке сактасаң,
Кыйматын элге кетирет.
Ойнооку болуп өскөн кыз
Он бешинде жетилет.
Эркекти көрсө ыргыштап,
Эшик, үйдө секирет.
Эбиден тайган эрке кыз
Энесин кармап жекирет.

Каргыш тийген оңолбойт,
Кара ниет чоңойбойт.

Азамат өтсө артында
Атагы элге жоголбойт.
Өзүнөн киши кетпесе
Балакетке доголбойт.

Азыктуунун мингени
Алыскы жолдо арыбайт.
Азамат эрдин артында
Атагы калып, карыбайт.
Жарыктык жердин жүзүндө
Жалкоонун жүзү жарыбайт.
Кокоюп жатсаң эмгексиз
Кожою-Кызыр даарыбайт.

Азамат эрдин баласы
Адамга жаман санабайт.
Кара ниет бий болсо,
Калп жерден элин каралайт.
Акылы жокко иш калса
Айылга бузук аралайт.
Акмактар элди бөрүдөй,
Аябай четтен жаралайт.

Жакшыларды кордогон
Жамандан тартат жазасын.
Билимдүүнү кордогон
Наадандан тартат жазасын.

Журтуну киши кордогон
Журтта калат көчкөндө.
Азамат эрди кордогон
Азарын тартат өткөндө.

Кадырын шамдын билесин
Караңгы түндө өчкөндө.
Чын жолдошуң табасың

Колундан бийлик кеткенде.
Аялдын көзүн карайсың
Алтымышка жашың жеткенде.

Асманды карап тиктейсин
Ак шумкар колдон качканда.
Ат кадырын билесин
Аксандап жөө басканда.
Ага, инини издейсин
Аландап көзүң шашканда.
Айылда жатып каласың
Алтымыштан ашканда.

Эрди катын кордосо
Элүү беште тул калат.
Эси кетип өлгөнчө
Эркекти көрсө суктанат.

Аялды эркек кордосо
Алтымыш беште айрылат.
Ак жоолуктан көзү өтүп,
Амалы куруп кайгырат.
Ак сакалы саксайып,
Аялга жакын бара албайт.
Тентиреп калат талаада
Теңини таап ала албайт.

Кыңылтыр бычак таш кесет,
Чарктаган эли келишсе.
Карчыга илет салганын
Таптаган эли келишсе.
Жаманды кошот жакшыга
Мактаган эли келишсе.
Атагы чыгат күлүктүн
Чапкан эри келишсе.
Айылды багат бир мылтык

Аткан эри келишсе.
Ала күчүк сак болот,
Баккан эри келишсе.
Кара катын ак болот
Алган эри келишсе.

Сурап жеген куйруктан
Суу менен жеген нан артык.
Алтын, күмүш акчадан
Арпа, буудай – дан артык.
Бакырып тилдеп балдарын
Баладан байга мал артык.
Кейитип жанын иш кылбай,
Кембагалдын жаны артык.
Үч уулдан кемпирге
Үксөйгөн жаман чал артык.

Өзгөдөн кийген шайыдан
Өзүндөн чыккан бөз артык.
Жамандын берген ашынан
Жакшынын айткан сөзү артык.
Атасы башка эл болбойт,
Айтышып жатсаң өз артык.
Чала окуган аяттан
Оңдоп айткан ыр артык.
Адабият сөз айткан
Акындын элден тили артык.
Акыйкатсыз төрөдөн
Адалат болсо кул артык.
Акылсыз тентек жигиттен
Абышкасыз тул артык...

КУРАНДАН ОКУП ЫРДАДЫМ

Аргымак-күлүк ойнотуп,
Мингенине мас болбо.
Алтындан жака асыл тон
Кийгениңе мас болбо.
Алты кабат ак үйгө
Киргениңе мас болбо.
Адаммын деп көп сөздү
Билгениңе мас болбо.

Жашасаң миң жыл армансыз
Акыры бир күн өлөрсүн.
Алланын салган жолуна
Амалсыз панда көнөрсүн.
Тагдырда жазмыш не болсо
Тандаган күндү көрөрсүн.

Этеги жок, жени жок
Ак кепинди киерсиң.
Куйругу жок, жалы жок
Жыгачтан атка минерсиң.
Эшиги жок төрү жок,
Караңгы үйгө кирерсиң.
Мүңкар, Накир келгенде
Жообун бир күн берерсиң.

Шырылдап топурак куюлуп,
Шыкааларга тешик жок.
Кайра тартып чыгарга
Кадимкидей эшик жок.

Эркелерге энең жок,
Аркаларга атаң жок.
Айбаттуу эки периште
Алышарга чаман жок,

Ат салышып болушар
Артында турган агаң жок.

Акырет сапар – алыс жол,
Аркага эч ким жана албайт.
Мүнкар, Накир келгенде,
Күнөөдөн эч ким тана албайт.
Жатасың жалгыз тар жерде,
Кашына эч ким баралбайт.
«Атаке, алың калай?» деп
Балдарың кабар алаалбайт.
Периште деген бизге окшоп,
Бере койсоң пара албайт.
Кыяматкайым болгончо
Кайрадан ишиң каралбайт.
Бир өлгөн адам жалганга
Экинчи кайтып жаралбайт.
Ажалага каршы эч киши
Айласын ойлоп табалбайт.

Карангы гөрдө тирилтип,
Мүнкар, Накир кеп сурайт.
Айбат кылып коркутуп,
«Ким жараткан?» деп сурайт.
Дарманың келбейт сүйлөргө,
Тилиң да келбейт күрмөөгө.
Өкүнүп коркуп турасың
Үнүң да чыкпайт үндөөгө.

Отурганда, турганда
Пенденин иши коркмокто.
Жанталаша тырбандап,
Жакшылык ишке жортмокто.
Жараткандан коркпосон
Каласың гөрдө токмокто.
Жообун жакшы бербесен

Периште түшөт сокмокко.
Ыргытып салат жаныңды
Кызарып жаткан көп чокко.
Кыяматкайым болгончо
Кыйналат жаның тозокто.

Кыяматтын жолунда
Кыл көпүрөк – срат дейт.
Кылычтан өткүр кылга окшоп,
Кылтылдап жолдо турат дейт.
Кылмышы көптүн бардыгын
Периште кыйнап урат дейт.
Топтотуп элди токмоктоп,
Тозокко элтип тыгат дейт.
Жарлакаган момундар
Жалындан күйбөй чыгат дейт.

Кудайым казы болгондо
Курдурат мизан тараза.
Бирөө калбай чогулат
Адамдын жалпы баласы.
Ошо күндө билинет
Ак менен элдин карасы.
Билинип калат, бекитип,
Бийлердин жеген парасы.
Угулат элге, билдирбей,
Урунун сойгон танасы.
Жарыя болот душмандын
Жалгандан жапкан жалаасы.
Акыркы эсеп күнүндө
Ачылат элдин арасы.

Кечеи-күндүз тынбастан,
Башка жумуш кылбастан,
Кылмышыңды периште
Жазып жүрөт арканда.

Амалың берет колуна
Сот алдына барганда.
Жазылып турат дептерде
Не кылганың жалганда.
Жакшылык менен жамандык
Билинет колго алганда.
Сообуң менен күнөөңдү
Мыйзамга салып тартылат.
Не кылган болсоң шол күндө
Мойнуңа жүгүң артылат.

«Кылганым жок!»-деп тырышып,
Кылмыштан пенде танат дейт.
Танганына карабай,
Мойнуна жүктөп салат дейт.

Танганың менен ант ичип,
Ишенбейт эч ким сөзүнө.
Он эки мүчөң: кулак, көз
Күбөлүк берет өзүнө.
Далилдеп туруп аныктап,
Көрсөтүп берет кзүнө.

Муптудан сурап жол тапсаң
Мындагыдай заман жок
Каруулашып урушуп,
Кача турган чаман жок.
Бекитип элден көрсөтпөй,
Бере турган паран жок.
Бийлик кылып ортого
Түшө турган адам жок.
Амалиң куруп жазганга
Көнбөй турган чаран жок.

Кызарып асман миске окшоп,
Жер жүзү жанат темирдей.

Кылмышы оор пенделер
Карарып күйөт көмүрдөй.

Кудайдан кайткан кууларды
Тозокко элтип салат дейт.
Чымындай жаны чыркырап,
Чыгалбай күйүп жатат дейт.
Кесилгендер тозокто
Чыкпастан жатып калат дейт.
Түрлүү-түрлүү периште
Азапка салып кыйнайт дейт.
«Жаралбай калсак не болор
Экен?» – деп бенде ыйлайт дейт.
Тозону чыгып жалындап,
Тозокто ыйлап өтөт дейт.
«Топурак неге кылбадың?»
Кудай деп Шайтан өкүнөт.
Жалынат ыйлап суу бер деп,
Жарым аяк суу берет.
Суу дегени суу эмес,
Сууга окшош суюк уу берет.

Жарлакаган момундар
Жаннатка учуп барат дейт.
Жандап барып кавсардин
Сувудан ичип канат дейт.
Үлпүлдөгөн чырайлуу
Үрлөрдү кучуп жатат дейт.
Кыздар менен ойношуп,
Кызыкка жыргап батат дейт.

Орозо менен намазга
Эрки бар кечсе Эгемдин.
Күнөөсүн Кудай кечирбейт,
Кишинин акын жегендин.

Уурулук менен байланган,
Пенденин колу чечилбейт.
Жетимдин акын жегендин
Кылмышын Кудай кечирбейт.

Жамандык жолго жүрбөстөн,
Жакшылык кылсаң ар жерде,
Пайдасы тиет жанына
Таңдагы макшар тар жерде.
Караңгы гөрдү эске алып,
Кайыр кыл колдо бар кезде.

Жалган-жашык сүйлөбөй,
Жараткандан коркуп жүр.
Жаныңды кыйнап алдабай,
Жакшылык ишке жортуп жүр.
Билер-билбес беш убак
Намазың үзбөй окуп жүр.
Беш убак намаз бир күндө
Окумак үчүн парыз деп
Милдеттүү кылып момунга
Жүктөп койгон карыз деп.

Жакасын кармап баш ийип,
Пенденин иши жалынмак.
Жараткан жалгыз Эгемдин
Бир өзүнө табынмак.
Жамандык көрсө Кудайдан
Динсиздин иши тарынмак.
Тагдырда жазмыш не болсо,
Момундун иши багынмак.

Жаралган жандуу өлмөгү
Жазганын Актын көрмөккө.
Калгандын иши өлгөндү
Ак кепиндеп көммөктө.

Момундун иши Кудайдын
Салганына көнмөктө.

Кудайдан коркуп жалбарып,
Кулунун иши ыйламак.
Алланын айткан жолунда
Аябай жанды кыйнамак.
Азын-көбүн эмгектеп,
Алалдан байлык жыйнамак.
Ач-жылаңач карыпка
Артканын берип сыйламак.

Эки күндүк жалганда
Пенденин иши арманда.
Айрыбасын ыймандан
Чымындай жанды алганда.
Ыймандуу кылсын Кудайым
Чын дүйнөгө барганда.

Күпүрчө сүйлөп күлбөгүн
Күнөөгө батып жүрбөгүн.
Алланы эстен чыгарбай,
Азыраак ойлоп сүйлөгүн.
Каталык ишти көп кылып,
Караңгы гөрдө күйбөгүн.
Алладан башка эч кимди
Акылың болсо сүйбөгүн.

Жакшыны таап жандаган,
Шариат сөзүн андаган,
Кыянат кылып кишини
Кылыны колго албаган,

Кыйаматкайым болгондо
Кыйноодо жаның калбаган.
Туура жолдон тайбаңар,

Бузуктук жолго барбаңар.
Гайбатка кулак салбаңар,
Өтүрүк айтып танбаңар.

Өлүмдү көзгө жакын бил,
Өткөндү ойлоп пикир кыл.
Кечеси туруп зикир кыл.
Бергенине шүкүр кыл.

Кошоматтап кожого
Кой бердим деп ишенбе.
Таксырым келди кадырлап,
Той бердим деп ишенбе.
Молдолорго карындап,
Май бердим деп ишенбе.
Колдой турган тар жерде
Эшеним бар деп ишенбе.
Сууй турган ак белде
Чапаным бар деп ишенбе.
Ала тон кийген сакалдуу
Акунум бар деп ишенбе.
Актам менен бир тууган
Жакыным бар деп ишенбе.

Атамдын пири кожом деп,
Ак чапанга сыйынба.
Эчки союп кадырлап,
Өзүңдү салба чыгымга.
Эки нан ал да, ачка бер,
Эшенге берген тыйынга.
Эшендин иши жарабайт
Эки пулдук буюмга.

Эмгектен тапкан малыңды
Этияттап коротпо.
Эл кыдырып, дин саткан

Эшенди такыр жолотпо.
Тиленип келген кишини
Киши экен деп тоготпо.

Кожоюн деп жүгүнүп,
Кошомат кылба пулдарга.
Колундан келсе жардам кыл,
Жетим, жесир, тулдарга.

Менин айткан ырымда
Бир ооз да жалган жок.
Акырлап калган замана
Олуя элде калган жок.

Бирин-серин олуя
Бар чыгар жердин бетинде.
Олуя жүрөт бекинип,
Көрүнбөй элдин четинде.
Отурганда, турганда
Бир кудай болсун эсинде.
Билгенинче намазды
Окуй бер өзүң кечинде.
Кыйын эмес пенденин
Кылмышын Кудай кечирсе.

Мазарга карап жүгүрбөй,
Малыңды бергин ачтарга.
Чырак жагып табынба
Чириген эски баштарга.
Үрпөндөп коркуп чокунба,
Оюлп жаткан таштарга.

Мазарга элтип сойбостон,
Малыңды союп үйдө бер.
Көзүңдү жум да, мактанбай
Көрсөтпөй элге түндө бер.

Бербе деп сени айтпаймын,
Бергиң келсе күндө бер.
Жетим, жесир, начарга
Жедир, ичир, бере бер.

Жебей-ичпей мал жыйсаң
Арамдан бокту коңуздай.
Тапканың калат талаага
Кетесиң өлүп тоңуздай.

Жарты тыйын пайда жок,
Мал алып көргө барыштан.
Жалака деп момунду
Дуба кыл көрсөң калыстан.
Куран окуп багышта
Жакындан болсун, алыстан.

Чырак жагып кабырга
Сыйынам деген наадандык.
Куран окуп калыстан
Багыштап өтмөк адамдык.

Эки жакка тентиреп,
Эшенмин деп дин сатпа.
Эки көзүң жаш артып,
Эмгексиз үйдө тим жатпа.

Жаның барда эмгек кыл,
Жалкоонун Кудай душманы.
Кат билбеген билимсиз
Аңкоонун Кудай душманы.

Эбиден ашык мал сатпа,
Чайкоону кудай жактырбайт.
Эшенмин деп дин сатпа,
Алдоону Кудай жактырбайт.

Он эки мүчөң соо болсо
Жалдоону Кудай жактырбайт.

Өтө жарды, дини жок
Пакырды Кудай жактырбайт.
Култундаган куу чунак
Жакырды Кудай душманы.
Коркутуп элден пара алган
Залымдын Кудай душманы.
Элге айтып, өзү кылбаган
Аалымдын Кудай душманы.

Жаның барда чын сүйлө
Жалгандын Кудай душманы.
Жалынып тилеп кишиден
Алгандын Кудай душманы.
Шариаттин жолудан
Тайгандын Кудай душманы.
Бузуктук жолго бурулуп,
Баргандын Кудай душманы.
Арамдан таап мал жыйган
Байлардын Кудай душманы.
Күпүрчү сөздү күлдүрүп,
Айткандын Кудай душманы.
Акыйкат сөздөн аркага
Кайткандын Кудай душманы.

Менин айткан ырымдын
Магызын чагып ойлогун.
Жолукканда жулуп жеп,
Өтүрүк сопу болбогун.
Аззилге ыманды
Алдырып бир күн койбогун.
Өлгөндөр кайтып келген жок
Кудайды эч ким көргөн жок.

Иман, ислам момунга
Ишенүү деген акыл да.
Алыс эмес пендеден
Кудайым өтө жакын да.

Теңеп болбойт кишиге,
Теңтушу жок. Куру жок.
Турган жери белгисиз
Мекени жок, үйү жок.

Кудайымдын Мекени
Көктө да жок, жерде жок.
Көз менен барып Кудайды
Көрүп келген пенде жок.

Жаралбаган бирөөдөн,
Барлыкты өзү жараткан.
Жаралганды эриксиз
Бир өзүнө караткан.
Балчыктан адам жаратып,
Жер жүзүнө тараткан.

Барлыкты көрөт бир Кудай,
Бизге окшогон көзү жок.
Саамдап киши айтарга
Басып кеткен изи жок.
Кудайым айтат бар сөздү
Курандагы тили жок.
Кудайым жасайт барлыкты
Кудурети бар да, колу жок.

Туулган эмес бирөөдөн,
Туулбайт да, туубайт да.
Мекен кылып бизге окшоп,

Бир орунда турбайт да.
Ургусу келсе өзү урат,
Ур дегенин урбайт да.
Пайгамбарга жиберген,
Аяты калем сөзү бар.
Жок деген адам ыймансыз
Бир гана жалгыз өзү бар.

Пендесин өзү ар жерде
Сактаймын десе балээ жок.
Кудурети менен курутуп,
Жиберем десе дабаа жок.
Качайын десе кутулуп,
Бекине турган паана жок.
Өзгө жерде бир кудай
Өзүдөн башка жана жок.
Жазганына кудайдын
Сунбаска моюн чаара жок.

Кетирмек ыйман тилинде,
Ишенмек чын деп дилинде.
Ишенбей айтсаң тил менен
Туткасы болбойт дининде.
Алдамчыда ыйман жок,
Адамдык сөздүн чынында.

Өтүрүк сөздү кошпостон
Чындан окуп ырдадым.
Пайгамбардын чыгарган
Динден окуп ырдадым.
Мухамматтин өзүнүн
Тилиден токуп ырдадым.
Шариат жазган китептин
Сөзүдөн окуп ырдадым.
Кудайым айткан Курандын

Өзүдөн окуп ырдадым.
Тарихат жолун текшерип,
Тафсирден окуп ырдадым.
Жакшылар айткан мурунку
Тамсилден кошуп ырдадым:
Момундар угуп билсин деп.
Кылмыштан өзүн тыйсын деп.
Аксакалдар акыма
Калыстан дуба кылсын деп.
Сопулар дуба кылганда
Сообу мага тийсин деп.

Кураандын сөзүнө
Кулагын элим салсын деп.
Кыямат күнүн эскертем,
Момундар ибарат алсын деп.
Ажалым жетип мен өлсөм,
Артымда сөзүм калсын деп.

Азын-көбүн сөз айттым,
Акылы барлар билсин деп.
Акырет күнү болгондо
Пайдасы мага тийсин деп.
Таңдагы тайгак тар жолдо
Жаныма ара кирер деп.
Жазып алып кагазга
Жакшылап окуп жүрөр деп.
Ыйманы жоктор сөзүмө
Ишенбестен күлөр деп.

Аалымдар окуп ырымдын
Катасы болсо кечирсин!
Катасын тапкан азамат
Каламын тартып өчүрсүн!

ЭМЕСПИ

(терме)

Аксап калса аргымак
Арык болот эмеспи,
Өлүп калса териси
Чарык болот эмеспи.
Жүйөө калса азамат
Карып болот эмеспи.

Жокчулук эрдин дарманын
Алып коёт эмеспи.
Жорголотуп ар жолго
Салып коёт эмеспи.

Өтө жаман оту жок
Коркок болот эмеспи.
Өтпос бычак учу жок
Томток болот эмеспи.

Пас кедейдин катыны
Соргок болот эмеспи.
Кийимди тигип кийе албайт
Чоркок болот эмеспи.

Жалкоо элдин көчөсү
Баткак болот эмеспи.
Бүткөн бою жамандын
Шалтак болот эмеспи.

Адил бийдин жүрөгү
Аппак болот эмеспи.
Азамат киши айлына
Капкак болот эмеспи.

Кыргыз, казак башында
Калпак болот эмеспи.
Сүйлөгөндө тилдери
Жалпак болот эмеспи.

Аягында кийизден
Пайпак болот эмеспи.
Төшөнчүсү астында
Талпак болот эмеспи.

Жаман адам ушакчы,
Айгак болот эмеспи,
Такасы жок атка окшоп
Тайгак болот эмеспи.

Жакшы катын күтүнгөн
Жайнак болот эмеспи.
Конок болсоң май менен
Каймак коёт эмеспи.

Жаман катын жүгөнсүз
Жайдак болот эмеспи.
Эки көзү көчөдө
Бойдок болот эмеспи.

Жакыр чыккан жардылар
Жалкоо болот эмеспи.
Жаман адам алкылдап,
Аңкоо болот эмеспи.

Соодегердин кесиби
Чайкоо болот эмеспи.
Бир кишинин ниети
Алдоо болот эмеспи.

Жаман бийдин жүрөгү
Кара болот эмеспи.

Издегени итке окшоп
Пара болот эмеспи.
Тийген жери тилинин
Жара болот эмеспи.

Бузулаарда эл деген
Ала болот эмеспи.
Бир бирине жапканы
Жалаа болот эмеспи.

Элүү беште эси жок
Бала болот эиеспи,
Кылган иши жалкоонун
Чала болот эмеспи.

Көп булгасаң күкөктү
Балчык болот эмеспи.
Көп сүйлөгөн тузу жок
Тантык болот эмеспи.
Көп көнгөндөр ыржаңдап,
Канчык болот эмеспи.
Бир кылыгы жамандын
Артык болот эмеспи.

Издегени тазынын
Түлкү болот эмеспи.
Биз дегени акмактын
Күлкү болот эмеспи.
Эки көзү эсердин
Уйку болот эмеспи.
Жарашыксыз жамандар
Күлкү болот эмеспи.

Сүйгөн малы кыргыздын
Жылкы болот эмеспи.
Эр жигиттин сулуу кыз
Мүлкү болот эмеспи.

Жер көгөрүп жаз болсо
Тоюн болот эмеспи.
Жаратканы жаштардын
Оюн болот эмеспи.

Жалкоо бала дүлүйгөн
Моюн болот эмеспи.
Ээрибеген эси жок
Чоюн болот эмеспи.

Карчыганын канаты
Кайкы болот эмеспи.
Бешенеси жакшынын
Тайкы болот эмеспи.

Азамат эрдин артында
Даңкы болот эмеспи.
Ишенгени хандардын
Калкы болот эмеспи.
Жакшы деген энеден
Жалкы болот эмеспи.

Чеберлердин колунда
Кайчы болот эмеспи.
Жарды деген байларга
Жалчы болот эмеспи.

Билимсиздер бирөөгө
Малчы болот эмеспи.
Ууру деген картайса
Палчы болот эмеспи.

Чокунганы орустун
Буту болот эмеспи.
Сөөнгөнү кыргыздын
Журту болот эмеспи.

Бардык жандын ичинде
Курту болот эмеспи.

Эки көзү мергөндин
Анда болот эмеспи.
Эси-жаады соттордун
Заңда болот эмеспи.

Эки көзү соргоктун
Нанда болот эмеспи.
Эси-жаады сопунун
Таңда болот эмеспи.
Букаранын тагдыры
Ханда болот эмеспи.

Ар бир жердин айрыкча
Шарты болот эмеспи.
Ар улуттун өзүнчө
Салты болот эмеспи.
Анча-мунча ырчынын
Калпы болот эмеспи.

Жаман кыздын колоңсо
Жыты болот эмеспи.
Чачын жууп-тарабайт
Бити болот эмеспи.
Ар айылдын бир кабан
Ити болот эмеспи.

Кызыл-тазыл килемдин
Түрү болот эмеспи.
Сулуулардын бетинин
Нуру болот эмеспи.

Баатырлардын көзүндө
Сүрү болот эмеспи.

Ырчылардын өнөрү
Ыры болот эмеспи.
Аркасында жамандын
Чыры болот эмеспи.

Ишенгени муруттун
Пири болот эмеспи.
Бакылдардын ичинде
Кири болот эмеспи.
Ар адамдын өзүнүн
Түрү болот эмеспи.

Чечендерди сайраткан
Тили болот эмеспи.
Чайкоочуну кутурткан
Пулу болот эмеспи.
Жаман эркек катындын
Кулу болот эмеспи.

Алтын, күмүш, коргошун
Таштан чыгат эмеспи.
Акыл деген илимдүү
Баштан чыгат эмеспи.
Билим деген окуган
Жаштан чыгат эмеспи.

Алмас, алтын – бардыгы
Кенден чыгат эмеспи.
Азамат эр акылдуу
Элден чыгат эмеспи.

Ар бир жандын азыгы
Жерден чыгат эмеспи.
Жан дегендин негизи
Желден чыгат эмеспи.

Ар бир эрден айысы
Белден чыгат эмеспи.
Бит менен сирке кир менен
Терден чыгат эмеспи.
Эси жок катын чочондоп,
Эрден чыгат эмеспи.

Арак деген кайнаган
Буудан чыгат эмеспи.
Алдамчылык, арамза
Куудан чыгат эмеспи.
Картайганда аргымак
Чуудан чыгат эмеспи.
Балык деген ар жерде
Суудан чыгат эмеспи.

Суу түбүндө шиш балык
Курттан чыгат эмеспи.
Киши, адамдар бузулган
Журттан чыгат эмеспи.
Мал кырылмак көктөмдө
Жуттан чыгат эмеспи.

Арпа, буудай – дан деген
Чөптөн чыгат эмеспи.
Акыл деген кеңешсен
Көптөн чыгат эмеспи.
Адепсиз бала чонойтсон
Эптен чыгат эмеспи.
Айта берсең көп маани
Көптен чыгат эмеспи.

Көптү көргөн аңгеме
Карттан чыгат эмеспи.
Чайнаганың оозунда
Арттан чыгат эмеспи.

Аргымак, көлүк, тобурчак
Аттан чыгат эмеспи.
Билим деген жазылган
Каттан чыгат эмеспи.
Кат болбосо канча уксаң
Жаттан чыгат эмеспи.

Жамгыр болсо сел деген
Сайдан чыгат эмеспи.
Жаман нээт бардыгы
Байдан чыгат эмеспи.

Кулун менен аргымак
Тайдан чыгат эмеспи.
Бардык адам эки-эки
Жайдан чыгат эмеспи.

Азамат эрлер элирип
Жоого тийет эмеспи.
Кул кутурса кудукта
Сууга сийет эмеспи.

Акылы жокко сөз айтсаң
Ташка тийет эмеспи.
Кызыл тилдин узуну
Башка тийет эмеспи.
Абышканы жумшасан
Жашка тийет эмеспи.
Аягың жүрсө, тамагың
Ашка тийет эмеспи.

Бир жамандын кесири
Миңге тийет эмеспи,
Өтүрүктүн кээ бири
Динге тийет эмеспи,
Болбогон сөздү сүйлөгөн
Жинге тийет эмеспи.

Акылсыздан бир киши
Такка минет эмеспи.
Аркасыда кырк киши
Атка минет эмеспи.
Кайда барса каргапты
Картка тийет эмеспи.
Кыргыздын бузук кыздары
Сартка тийет эмеспи.

Корлоп өскөн эр деген
Элин сабайт эмеспи.
Карды тойсо ит деген
Жерин самайт эмеспи.

Арыктап калса аргымак
Жемин самайт эмеспи.
Азамат деген туулган
Элин самайт эмеспи.
Ала күчүк бир тойгон
Жерин самайт эмеспи.

Ар уядан бир туйгун
Шумкар чыгат эмеспи.
Ар үйүрдөн бир кулун
Тулпар чыгат эмеспи.
Эл бузулса ичиден
Шумпай чыгат эмеспи.
Аким болуп кутуруп
Куулар чыгат эмеспи.

Кара күчүк кутурса,
Ээсин кабат эмеспи.
Кара торгой кутурса
Бүркүткө чабат эмеспи.

Тентек адам кыдырып
Теңин табат эмеспи.

Осурак катын осуруп
Балага жабат эмеспи.

Атан менен нар деген
Төөдөн чыгат эмеспи.
Аргымак күлүк асылдуу
Бээден чыгат эмеспи.
Акыл менен эс деген
Мээден чыгат эмеспи.

Күч менен кубат салмактуу
Денеден чыгат эмеспи.
Азамат уул акылдуу
Энеден чыгат эмеспи.

Усталардын өнөрү
Колдо болот эмеспи.
Насибаси жигиттин
Жолдо болот эмеспи.
Окуган киши билимдүү
Молдо болот эмеспи.

Карчыга куштун уясы
Зоодо болот эмеспи.
Гайып эрен дегендер
Тоодо болот эмеспи.
Эси-дарди баатырдын
Жоодо болот эмеспи.
Эки тажик бар жерде
Соода болот эмеспи.
Эки жаман бар жерде
Коога болот эмеспи.

Эси, жады тажиктин
Калаада болот эмеспи.
Эки көзү кыргыздын

Далаада болот эмеспи.
Эненин көөнү эзилип
Балада болот эмеспи.

Алалбаган бүркүттөн
Чычкан артык эмеспи.
Акмак достон акылдуу
Душман артык эмеспи.
Абийир жабар көйнөктөн
Ыштан артык эмеспи.

Атылбаган мылтыктан
Капкан артык эмеспи.
Жайылбаган малындан
Саткан артык эмеспи.
Акчасын чайнап үйүндө
Жаткан артык эмеспи.
Алышсаң күчүң жетпесе
Качкан артык эмеспи.

Кырсык деген кишини
Бир айлантат эмеспи.
Бир айлантса бошотпой
Чыр айлантат эмеспи.

Өлтүрбөй жаның кыйналтып
Тири айлантат эмеспи.
Кайда барсаң сандалтып
Куру айлантат эмеспи.

Бак конгондо багында
Булбул сайрайт эмеспи.
Төрт чанагы ачылып
Гүлүң жайнайт эмеспи.

Каршы-терши коногун
Келип турат эмеспи.

Казанында эт, куйрук
Ээрип турат эмеспи.

Багын тайса балдарын
Тилинди албайт эмеспи.
Айтканыңа бир киши
Кулак салбайт эмеспи.

Жылдар өтүп үйүнө
Конок барбайт эмеспи.
Шоро бүтүп багында
Байкуш жайлайт эмеспи.
Мандайыңдан шорголоп
Шорун кайнайт эмеспи.

3. ФОНДУ ДЕПТЕРИНЕН

(1920 – 1928-жж.)

КЫЗ САТКАН КЫРГЫЗДАРГА

Кыргызым, кынык таптың кызың сатып,
Калыңга байтал минмп кайкандатып.
Байталың, Кудай берип, тууп калса,
Ичесиң жазда кымыз оонап жатып.

Катының эки кызды кошо тууса,
Каласың кудай уруп малга батып.
Калыңдан тана, торпок, эчки кылып,
Койчу салып, курсагың салаңдатып.
Катының «байбиче» деп эркелетип,
Асманга эки бутуң сыраңдатып.

Өз балаңды уялбай малга сатып,
Өлсөңчү адам болбой караң катып.

Кыргызым, кыз сатканың таштабасан
Каласың айбан болуп, шорун катып.

Кыргызым, куйрук жейсиң кудалашып,
Калыңдан ат минесиң ашып-ташып.
Кудалар той түшүрүп келген кезде,
Урушуп ит болосуң мал талашып.
Куданан бир кара нар төө аласың,
Күтөсүң куйругунан кашып-кашып.

Кыргызым, кең Ала-Тоо сенин жайың,
Ичесиң эркин жатып курут, майың.
Чогулуп коргол ойноп, дөңгө чыгып,
Төртөдөн катын алып бир кыл байың.
Калың – бээң баласына ат болот деп,
Актайсың катыныңа ала тайың.
Элүү жашта сакалдуу карт аюуга
Сатасың он бештеги толгон айың.

1920-жыл.

АЛА-ТОО

Кара туман башында,
Мынча ыйлайсың, Ала-Тоо?
Кайгырып неге өзүңдү
Сен кыйнайсың, Ала-Тоо?

Жайын-кышын кар жаап,
Сууларың муздайт, Ала-Тоо.
Жашың агып көзүңдөн
Жүрөгүң сыздайт, Ала-Тоо.

Каманың оонап күркүрөп,
Аркар, кулжаң дүркүрөп,

Ташында сайрап кекилик,
Коёнуң ыргып сеирип,
Күнгөйдө сайрап уларың,
Сайлардан агып сууларың,
Бүркүтүң шаншып эргиген,
Көргөндө көңүл сергиген.
Ай менен Күнгө тирешип,
Замана менен күрөшүп,
Ачууң келсе бүркөлүп,
Ала тонун чүмкөнүп.
Карагай, шилби, табылгы,
Арчаң турат жагымдуу.

Астыңан карап тиктесе,
Адамдын жаны жарыган.
Жыбытта жатат жашынып,
Жолборс менен кабылан.

Акыры жайлоо болгондо,
Аюуң терип алманы,
Төшүнө чыгып олтурган
Адамдын калбайт арманы.
Ар кайда мактап ырдам,
Сөзүмдүн жок жалганы.

Кийигиң ойнойт зоондо,
Жолборсуң жатат жонуңда.
Неге ыйлайсың, Ала-Тоо,
Жогуңдун баары койнуңда.

Кыргызың конуп астыңда,
Тойлоп турат, Ала-Тоо,
Кымызың ичип мас болуп,
Ойноп турат, Ала-Тоо.

Эртең менен карасаң,
Жердин бети жыбырап,

Жан-жаныбар кыбырап,
Токсон түрлүү тил менен
Торгойлор сайрап чулдурап.
Торпок, тана кайтарып,
Томояк балдар кулдурап,
Саратан ысык күндөрдө
Шамалың турса куркурап,
Атырдай жытың буркурап,
Чыйырчыктай жайылып,
Козу, койлор чуркурап.

Желеде туйлап кулун, тай
Телегей тегиз жарды, бай
.Күрүлдөтүп асманда
Чымчыкты тээп турумтай,
Серелер аптак жайылып,
Кыргызың алып курут, май.
Дүнүйөдө Ала-Тоо,
Табылбайт сендей эркин жай.

Тараса чачы жылтылдап,
Тамагы асты былкылдап,
Сулуулар турса кылтылдап,
Кубалашып ойношуп,
Кучакташып бойлошуп,
Топтонгон жерде алышып,
Тоотмок салып жарышып.
Ангеме куруп мундашып,
Бир бири менен сырдашып.
Бейиштен чыккан үргө окшоп,
Селкинчек тээп ырдашып.

Арзыны барып айта албай,
Ашыктыктан кайта албай,
Алышмакка баталбай,
Тынч алып үйдө жата албай,

Суктанган балдар ыйлашып,
Тал чыбыктай буралып,
Сулуулар сайдан суу алып,
Тоостун жашыл париндей
Этеги жерге чубалып,
Эрлери көрүп кубанып,
Кызыктык кылып сөз айтсаң,
Кызарып кетип уялып,
Кыйшайтып мойнун жер тиктеп,
Кыжаалат болуп муңайып.

Төрт түлүгүң тептегиз
Жарашыктуу келишкен.
Карап турсам, Ала-Тоо,
Калышпайсың бейиштен.

1920-жыл.

КАЛАМЫМ

Каламым – карындашым, кайгылашым,
Түгөнбөс кайда жүрсөм бышкан ашым.
Кайгырып эмгекчини жазганымда,
Көзүңдөн мончок-мончок аксын жашың.

Каламым, минген атым, кол-канатым,
Окусун бүтүн дүйнө жазган катың.
Кан жутуп ушул жолдо өлүп кетсең
Дүнүйөдө өзүңдөн соң калсын атың.

Каламым, капа болбой ойноп жазгын,
Калп айтпай, өткөн иштен ойлоп жазгын.
Калп сөзүң колго түшүп тутулбасын.
Абийриң калк ичинде жыртылбасын.

Кырчылдап үнүң чыгып, сүйлөп жазгын.
Ак кагаз амалыңдан кутулбасын.
Ишенбе уккан сөзгө, билип жазгын.
Кабагың ачып жайнап, күлүп жазгын.

Учкунду найза кылып аянбастан
Жүрөгүн бай-манаптын тилип жазгын.
Бычактай курчуп-курчуп кесип жазгын.
Боорун боору жоктун тешип жазгын.

Майданга баатырмын деп ат ойнотуп,
Коркпостон бир жаныңдан кечип жазгын.
Каламым, жаш балдарды күлдүрүп жаз,
Өрттөнтүп бай-манапты күйдүрүп жаз.

Каламым, баатыр болсоң сен коркпойсун,
Айтканым жазып турсаң ачка өлбөйсүң.
Өкүмөт башыбызда аман болсо,
Душманга олжо түшүп кор болбойсун.

Улутуң айткан сөзүң окуп билер,
Бирөө мактап макул деп, экөө күлөр.
Күлөт деп уялгансып таштап койбо,
Не болсо да жаш балдар окуп жүрөр.

Билимиң жок, сөзүңдүн катасы көп,
Окуган кечирер же күлсө күлөр.
Ойлонбостон ыраакка сапар кылдың
Эсен-аман жетмекке тырыша көр!

1920-жыл.

ОЙГОН, ЖАШТАР!

Тур, жатпа, ойгон жаштар, таңдар аткан!
Шанданып жолго түшүп тегиз аттан.
Ач көзүң, уктап жаткан жаш жүрөктөр,
Айтайын беш-алты ооз саясаттан.

Илгери кыргыз шордуу билим билбей,
Караңгы тоодо жүрүп, малын баккан.
Чогулуп төшкө чыгып кымыз ичп,
Кайгысыз карды тойсо уктап жаткан.

Наадандыктан бир бирин тааный албай,
Кайран кыргыз бирини бири чапкан.
Кан соргуч Никең келип кармап алып,
Казак, кыргыз дебестен малдай саткан.

Эркелеп эркин тоодо жаткан кыргыз,
Кудай каргап кул болуп шору каткан.
Мойнунан турмуш кыйнап капкан болуп,
Калтырган кара туман ар бир жактан.

Кор болуп байкуш кыргыз турган кезде,
Табият өзгөрүштүн нурун чачкан.
Сүрүлүп кара туман, күндөр чыгып,
Кутурган ит жыгылган кулап тактан.

Кайдасың мээнет коргоп кайран Ленин
Маркстын коюп кеткен шамын жаккан.
Шооласын көрүп күндүн адашкан эл
Ойноп өскөн журтуна кайра кайткан.

Жаш балдар, билбейсиңер өткөн күндү,
Атаңар ыйлап жүрүп минтип тапкан.
Өзгөрүш курамын деп канчалаган
Майданда баштар кетип, кандар аккан.

Силерге заман тийген мээнет көрбөй,
Катарга калкың кошуп, анан мактан.
Унутпай өткөн күндү жүрүнөр деп
Саламын эсинерге ушул баштан.

1923-жыл

ӨТКӨН КҮНДӨГҮ БАСМАЧЫЛАР

Балекет көктөн түшүп, Коконду урду,
Сөз чыгып күндөн-күнгө түрдүү-түрдүү.
Күрүлдөп караңгы калк кирген суудай.
Чайпалып эки жакка толкуп турду.

Бирөөлөр барса шайлап хан көтөрмөк,
Чоң болуп караңгы элдин канын сормок.
«Шарият колго тийди, чыга бер!» деп,
Уйгй-туйгу алаамат үрмөк-дүрмөк.

Паргана бузулду деп кабар келди,
Ойготуп уктап жаткан караңгы элди.
Бузуку кожо, молдо баш көтөрүп,
Далбандап айылма-айыл чалып элди.

Наадан эл нечен түрдүү тыйуусунан
Бөрү тийген жоого окшоп туш-тушунан,
Мурунтан мындай күндү көрбөгөн эл
Кой берди кожолорго коркушунан.

Арбандап ак таякты алып колго,
Аят менен сөз сүйлөп Кайыр молдо
«Өлтүрсөң газисиң деп, өлсөң шейит»,
Элди баштап, жар салып, каршы жолго.

Байлар чыкты молдонун сөзүн жактап,
Кутуртуп наадан элди тынды мактап.
«Мусулман уулу болсоң, баш көтөр!» деп,
Жан чыгат тирешүүдөн төрт аяктап.

Ишенди жалган сөзгө жаш-карысы,
Казы, сейит болмокпу элдин баары.
Аалинин күрсүсүндөй колдорунда
Чоюн баш, токмок тапкан куралдары.

Ордого от коюшту караламан,
Басмачы, ууру, бузук – бир топ жаман.
Ордодон аскер атты каршы чыгып,
Кылып койду молдолор акыр заман.

Кыямат – алай-дүлөй кыргын болду,
Гүлбак, майдан, көчөлөр канга толду.
Казылар качып кетти жанын сактап,
Кача албаган эсепсиз жетим өлдү.

Бузулуп ойрон болду гүлдөй калаа,
Там басып кыйрап калды катын, бала.
Тоз кылды калган-каткан дубалдарды,
Эки жактан өрт коюп өрттөп жана.

Кор башы баш көтөргөн Эргеш деген,
Жазыксыз көп адамдын башын жеген.
Кылат деп Эргеш падыша динмусулман
Калган жок Парганадан эргешпеген.

Бирөө качты баш алып, элин таштап,
Бирөө качты мал-мүлкүн, жарын таштап.
Жайылды Түркстанга бузукулук,
Корбашылык деген сөз шундан баштап.

Көр Шермат, Жармат максым, Калкожосу,
Мойдунбек, Аман палван бир тодосу.
Чубалып майда-чүйдө чыга берди,
Ар айылдан бир бөлөк ободосу.

Көзүнө көрүнгөндү атып, талап,
Күнөөсүз дыйкандарды уруп, сабап.
Шарият да, Мукаммат эстен чыгып,
Койгон жок молдоң менен бийинди аяп.

Зордук менен күнөөсүз аялдарды
Ойнотуп, арам кылып жаш балдарды,

Ит кылбаган иштердин баарын кылды,
Мас болгон чочколордун тоюп карды.

Паргана төрт жыл турду туман болуп,
Бузулуп айыл-кыштак чирип, сасып.
Бирөө баштан ажырап, бирөө малдан
Жерин таштап көп адам кетти качып.

Жок кылды басмачылар элдин малын,
Зордук менен арамдап аялдарын.
Көзүнө көрүнгөндү союп жеди,
Иттен башка аяктуу жандын баарын.

Союп жеди уй, өгүз, атын, коюн,
Уруп-согуп токмоктоп калкты койбой.
Жакасы топчулууну төртүнчү деп,
Жазыксыз көп дыйканды сойду койдой.

Паргана басмачыга тамам толду,
Байлуу сайрап бактагы гүлдөр солду.
Миң тогуз жүз жигирманчи жылдан баштап,
Самаркан облусуна кадам койду.

Кожанттан Самарканга тоо жакалап,
Жайылды басмачылык элди аралап.
Чээнден ажырыктын тамырындай
Бактап-шактап көгөрүп кетти тарап.

Мурун баштап Ташполот, Тургун чыкты,
Аркасынан бир далай кузгун чыкты.
Аманкул, Лакат максым, Наркозу деп,
Күч алып күндөн-күнгө урду чыкты.

Асырар хан, Акмат кожо, Баарамбек деп,
Панжакент, Мача менен Балгарды жеп,
Мас болуп арак ичип зынаа кылып,
Шариятта закүндүн баарын тепсеп,

Калбото лашкар башы, Кабыл мырза,
Калың эл мойнун сунат тилдеп, урса.
Көргөндө кимдин келбейт кошулгусу
Мусулмандын заманы болуп турса.

Казылар тоодон түшүп, түндө келет.
Какшатып дыйкандарды талап кетет.
Баатырлар конгон жерин чебирткедей
Таш-талканын чыгарып жалап кетет.

Чочкодой топ-топ болуп түндө жүрөт,
Чуулдап кошок айтып, иттей үрөт.
Куралсыз дыйкандарды басып алып,
Мас болуп тоого карап малды сүрөт.

1923-жыл.

КЫЗДАРГА

Он беште кызыл гүлдөй ачылган кыз,
Оозунан атыр, жыпар чачылган кыз.
Сүйлөсөң тилиң таттуу балга окшогон,
Сүйөгүң жаратылган асылдан кыз.

Башыны караңгылык бүркөп алып,
Уялып адам көрсө жашынган кыз.
Жүрө албай эркин ойноп, эркин күлүп,
Наадандыктан малга окшоп сатылган кыз.

Өмүрдүн туруму жок желге окшогон,
Окугун дооран этпей башыңдан кыз.
Ойлонуп өткөн менен келечекти,
Окууга тырыша көр жашыңдан кыз.

Сулум, ач калам деп кам тартпагын,
Өлбөйсүң окуганда ачыңдан кыз.

Токтоп тур беш-алты ооз сөз айтайын,
Кайда кетип барасың шашылган кыз.

Таарынып Күнгө карап керилген кыз,
Буралып сөз айтмакка эринген кыз.
Куу тагдыр байлап башың айдаган сон
Кетесиң эркин тууган элинден кыз.

Амалсыз ыйлап-ыйлап күдөр үзүп,
Киндик кесип, кир төккөн жеринден кыз.
Какшаймын окунар деп боюндан кыз.
Кайгыны чыгар таштап оюндан кыз.

Каруулаш сен да адам, мал эмессин,
Койбогун намысыңды колундан кыз.
Өкүмөт айткан сөзүн бекем кармап,
Калбагын арман кылып жолундан кыз.

Жатпагын камап койгон булбулга окшоп,
Чык сайрап эркиндикке торундан кыз.
Чырагым, жан күйдүрүп сүйлөп турам,
Башыңды көтөр өйдө, корунган кыз!

1924-жыл.

ЖАШ БАЛДАР КАЧАН ЧОҢОЁТ?

Теңчилик болуп дүнүйө
Замандар качан онолот?
Тегин тамак, куу тумшук
Жамандар качан жоголот?

Кедейлерди карактап,
Доор сүргөн тарактап,
Эки жүздүү болуп жан сактап,
Батырак деп бакылдап,

Эл көзүнчө какылдап,
Ээн жерде мундашып,
Бай, манапка жакындап,
Байлар менен ат чапкан,
Бакырып жүрүп мал тапкан
Манаптарга кошулуп,
Катын менен кыз саткан,
Арам курсак паракор
Амалдар качан жоголот?
Өкүмөттү булгаган
Жамандар качан жоголот?

Өмүрү өтүп күн болгон,
Олтуруп үйдө гүм болгон.
Айткан сөзгө көнбөгөн,
Азаттык күндү көрбөгөн,
Азат болуп кат таанып,
Аялдар качан оңолот?
Качангаче кыйналып,
Айылда жатып кор болот.

Башыны көрсөң адамдай,
Бөркү кара казандай,
Адамбы десен айбандай,
Сүйлөшүшү эп келбей,
Айткан сөзү жалгандай.
Адаммын деп кат билбей,
Салбандап жүрчү ат минбей.
Өлгөнү менен иши жок,
Өкүмөттү көзгө илбей,
Жай күнүндө иш кылбай
Жаткандар качан оңолот?
Томояктын катынын
Саткандар качан оңолот?

Кедейим, ордун бейиш деп.
Алдап элдин пулун жеп,

Колунду кармап окуткан
Кой бербесең коркуткан.
Алдап өмүр өткөргөн,
Акылы жок тентектер
Ак селдеси башында
Адам өндүү эшендер
Жасын окуп жаттаган,
Жаназа десе жатпаган.
Колдорунда ак таяк
Токулдаткан үч аяк
Молдолор качан оңолот?
Эскилер менен иш болбойт,
Жаш балдар качан оңолот?
Кыргыздар качан түшүнүп,
Кыз сатканын эл коёт?

1924-жыл.

КЕЛИНДЕРГЕ

Жанымды оттой күйдүргөн,
Жаңы өспүрүм келиндер,
Жаңшап ырдап берейин
Жаныма жакын келиңер.
Жабыр кылат силерге
Жан алгычтай эринер.

Күңгө окшотуп силерди
Малга саткан атаңар.
Күң үстүнө ыйлатып,
Чалга саткан атаңар.
Торпок, тана алгансып,
Тайга саткан биринди.
Үч катындуу үксүйгөн
Байга саткан биринди.

Жаштыктын доорун сүрө албай,
Жандын тынчын биле албай.
Жамалың Айдай жаркырап,
Жазылып жарпың жүрө албай,
Жабыр көрүп, кор болуп,
Эркин ойноп күлө албай,
Жашынып үйдөн чыга албай,
Жакшы сөздү уга албай,
Жаш жанынды күйдүргөн,
Атанар өлсүн пул албай!
Кыйноого коюп силерди
Кызым деп келет уялбай.

Жабыр көрүп, токмок жеп,
Бйлап жүргөн келиндер,
Жаш жанын оттой азапта
Кыйнап жүргөн келиндер
Азаттык эркин заманды
Көрө албай жүргөн келиндер,
Азап тартып кыйналып,
Өлө албай жүргөн келиндер,
Адамын таап арманын
Бөлө албай жүргөн келиндер.
Айткан сөзүм угунар,
Азаттыкка чыгыңар.

Эркиндик болгон, келиндер,
Эркек да бир, кыз да бир
Эркин ойноп, эркин күл.
Эл катары окуп жүр.

Кыз, келиндер кошулуп,
Кызыл гүлдөй толуңар.
Кызыл байрак астында
Кыямың келген, окуңар!

Азат болуп кутулдун,
Силерге эч ким тие албайт.
Мурункудай токмоктоп,
Эринер тилдеп ура албайт.

Өкүмөт турат башында
Манаптар зордук кыла албайт.
Пара берсең алданбайт.
Бай, манапка жалданбайт.
Кеңештер соту пул албайт.

Балшабектин тушунда
Байлардын арзы суралбайт.
Кетемин десең эринен
Бир күн кармап тура албайт.

1926-жыл.

ЖАШ КЫЗДАРГА

Жаны өспүрүм жаш кыздар,
Жаныңнан, калем каш кыздар!
Окугун десем болбостон,
Ойногонун койбостон.
Күйдүрдүң жаным, сен кыздар.
Күйүтүң тартам мен, кыздар.
Өмүрүң бекер өтпөсүн,
Окууга жаның бер, кыздар.

Окугун десем качпастан,
Окуп алгын шашпастан.
Отуруп үйдө калбассың
Табылат, качпайт эр, кыздар.

Окуган кандай, сен кандай?
Окуусуз калба айбандай.

Аял кандай, эр кандай?
Дүнүйө кандай, эл кандай?
Окуп жүрүп көн, кыздар.
Айта турган силерге
Агандын сөзү шул, кыздар.
Ачылган кызыл гүл, кыздар,
Катарга келип тур, кыздар!

Сасыган эски заманды,
Кубалап салгын жаманды.
Азгырат жолдон адамды
Алдына келсе ур кыздар.
Жамандын кирбе сөзүнө,
Этият болгун өзүнө.
Кызарган гүлдөй бетине,
Кир жугузба этине.

Таза сактап боюнду,
Окууга бергин оюнду.
Ондоп баскын жолунду.
Өкүмөт берет жогунду.
Ойноп, күлүп жүр, кыздар.

Саамай чачы саксандап,
Карны тойсо чакчандап,
Он үчүдө эр кылат
Окубаган гөр кыздар.
Айрыбаш болуп көп малга
Сатылып кетет куу чалга.
Көйнөгүнөн кир агып,
Тезек терип, от жагып,
Чогу түшсө бит кагып,
Тоңкондоп тоодо мал багып,
Тампайып белин буугансып,
Тана, торпок куугансып,

Ай-күнүнө жетпестен,
Арбайган кызды туугансып.
Арбак урган шул кыздар
Алган чалын жеп коюп,
Аңырып калат тул кыздар.

Жесирим деп тартышып,
Желе сөз куулар айтышып,
Жеп алышат сатышып,
Ортого болот бул кыздар.
Агандын айткан сөзүнү
Кулагың болсо ук, кыздар.
Пайдасы болсо алынар,
Ойлонуп карап куп кыздар.

Ойноп, күлүп жаш чакта,
Окунар, кыздар, элге окшоп,
Өмүрдүн болбойт тургуну
Өтүп кетет желге окшоп.

Өткөн өмүр, көргөн күн
Экинчи кайтып табылбайт.
Окуусуз калсаң өлгөнчө
Арманың ичтен арылбайт.

Окунар деп какшаган,
Оң жолго карап баштаган,
Ойнотуп эрге сактаган
Мындай заман болгон жок.
Эркиндик мындай заманды
Ата-энеңер көргөн жок.
Окунар деп силерди
Өрттөнүп күйүп, болдум чок.

1926-жыл.

УЛГАЙГАН ЖЕҢЕЛЕРИМЕ

Уул үйлөп, кыз берген,
Улгайып калган женелер,
Атымды тергеп айта албай
«Молдо уул» деген женелер,

Азыраак ырдап берейин
Кулагыңды салыңар!
Куп түшүнүп женелер,
Кумардан чыгып алыңар.

Өткөн күндөн эстетип,
Насыят айтам, алыңар!
Кыйындык көрүп улгайдың
Жалпы турган баарыңар.

Көркөм боюң келишкен,
Жар эленер жаш чакта.
Көп сулууча силер да
Бар эленер жаш чакта.

Жигиттер көрүп суктанган
Жар эленер жаш чакта.
Жыйындын көркү супсулуу
Бар эленер жаш чакта.

Он төрт жашка келгенде
Ойнооку тайдай ык болуп,
Агарып бетиң Айга окшоп,
Он бешинде жык толуп,

Ойноп, күлүп жүрбөстөн,
Өзүрүн жандын билбестен,
Он алтыга кирбестен,
Сатылып кетип күң болдуң.

Күнү үстүнө туш болуп,
Кулагын дүлөй күң болдун.
Күндөшүн менен урушуп,
Күнүгө иттей жулушуп,
Өмүрүң ыйлап кун болдун.
Аюудай чалдын колунда
Азап менен күм болдун.

Жыргалдуу жашың жыйырма
Кандай өттү билбедин.
Жыргалышып кол кармап,
Жигиттер менен жүрбөдүң.

Олжо жесир, күң болуп,
Өмүрүң өттү бир сайда.
Жыйырма беш мүчөлүң
Ал дагы өттү бейпайда.

Отузда калдын ортолоп,
Отуруп үйдө онтолоп,
Эшикке жылып чыкпа деп,
Элдин сөзүн укпа деп,
Катын эрдин малы деп,
Кайгырып үйдө кары деп,
Колу, бутуң чынжырлап,
Шариат койду ноктолоп.

Кыркка жашың жеткенде,
Кыямың өтүп кеткенде,
Чач агарып, тиш түштү,
Бала-чака багам деп,
Башыңа кыйын иш түштү.

Кыямың өттү кыйшайып,
Кызарып көзүң жыртайып,

Кыз чакта көргөн кызык күн
Карабай кетти кылчайып.

Элүүгө жашың келгенде
Эки бетин курушуп,
Эрсек-терсек айтышып,
Эринер менен урушуп,
Эски жаргак кейптенип,
Ээгиң калды тырышып.

Эркин заман келгенде
Карып калдың, жеңелер.
Элүүдөн ашып кыйлага
Барып калдың, жеңелер.

Айланайын жеңелер,
Өткөн күндү ойлоңор
Жаш кызыңды эринер
Сакалдуу байга сапсайтып,
Сатайын десе болбоңор!?

Айга окшогон кызыңды
Айбан кылып койбоңор.
Айландырат башыңды
Бийманы жок молдолор.

«Орус болот кызынар,
Окутпа!» десе көнбөнөр!
Нелерди кылган силерге
Молдонун сөзүн албанар!

Желмогуз молдо сөз айтса,
Жекирип тилдеп, карганар.
Жаш кызыңдын, жеңелер,
Убалына калбанар.

1927-жыл.

АЛДАМЧЫ ӨМҮР

Алдамчы өмүр – шум, жалган
Өтөрүн билбей аң калдым.
Андышып өлүм аркаман
Жетерин билбей аң калдым.

Жаштыгымдан бир жүргөн,
Жигиттик доорун бир сүргөн,
Тең ойношуп, тең күлгөн,
Балалык күнүм кылчайбай
Кетерин билбей аң калдым.

Он беште жүрдүм мас болуп,
Жыйырма жетти жылмандап.
Отузга жашым жеткенде
Ойноп, күлдүм ыржаңдап.
Өмүрдүн билсем өтөрүн
Окубас белем тырбандап.
Отуздан жашым өткөндө
Арман кылам эми андап.

Ойлонсом жашым отуз үч,
Өмүрүм өтүп, кеткен күч.
Жыл айрылса отуз төрт
Жигиттик кайда кеттиң чорт!
Эркиндик заман тушунда
Жүрөгүмө салдың өрт.

Кызуу жолго түшкөндө
Кыялап өмүр өтүптүр.
Кыркка жакын жетиптир.
Кыямым өтүп кетиптир.

Кыялап тосуп алдымдан
Кылычын кармап кырк турат.

Кыймылдарга дарман жок,
Кылт этсем башка бир урат.

Тагдырым жетип, күн батса
Тапканым калат талаага.
Кармашып өлүм уткан соң
Түшө албайт малың арага.
Жалынсаң койбойт мүнөткө
Жан алгыч көнбөйт парага.
Кайрыла албай кетесин
Катын менен балага.

Ажалың келип, күн бүтүп,
Илинсе бутуң тузакка.
Аттанып оён кетесин
Барса келбес узакка.

Карангы элде чоңоюп,
Катасы көп тилимдин.
Картайып өмүр өткөндө
Кадырын билдим илимдин.

Окуюн десем өмүр аз,
Балалык кайра табылбайт
Өлгөндө кетет жүрөктө
Арманым ичтен арылбайт.

1927-жыл.

ЖАШ ЖҮРӨКТӨРГӨ

Окунар, жаш жүрөктөр, оттой кайнап,
Жалындап күйүп-жанып, гүлдөй жайнап.
Шаңданып жолго түшүп алга карай
Белиңе кемүнүстүн курун байлап.

Окусан адам болгун бүтүн окуп,
Нечен түрлүү тил билип, оку жайнап.
Бир кыш окуп айылды көздөй качпа
Чочондоп окудум деп жалтагайлап.

Жарылдап кат билгенсип эл коркутуп,
Чалдур-чулдур дегенсип чачың майлап.
Окуусуз наадандыктан атанардай
Бай, манап сатып келди малдай айдап.

Жашыңда окубасаң айбан болуп,
Жатасың өлгөнүңчө агыл пайлап.
Өткөн күн келечектен эске салып,
Коёмун жаш балдарды кайрап-кайрап.

Окусан картайганда өзүр көрүп,
Жатасың кор болбостон өзүң жайнап.
Кадырлуу жаш күнүнөр бекер өтсө
Каласың маган окшоп шоруң кайнап.

Балдарга баш-көз кылбай жолдон буруп,
Кара жер мени дагы жутар жалмап.
Жалгыздап элдин көзүн байлап койгон
Өтөмүн молдолорду каргап-каргап.

(Жазылган датасы коюлбаган).

КАЙРАН ЖУРТУМ!

Качасың оку десем, кайран журтум,
Караңгы, тоодо жүргөн айран журтум.
Тизгиниң өз колуңа берип койгон,
Табасың мындай күндү кайдан, журтум?

Дүнүйөгө адам болуп жаратылып,
Азаттык тапкан сенин пайдан, журтум.

От жагып, отун алып, кулдай болуп,
Не таптың шунча жүрүп байдан, журтум?

Өкүмөт канат жайып турган кезде,
Сен дагы адам болуп калсаң журтум.
Он жыл болду, жакшы айтсам тыншабайсың
Дөлөйүп тоодо жүргөн айбан журтум.
Заманды көзүнө илбей уктап жатсаң,
Кыласың артка калып арман журтум.

1927-жыл.

СУЛАЙМАН

(Оштогу Так Сулайман мазары тууралуу)

Ошко келип бул тоого
Качан чыккан Сулайман?
Дөөлөргө арык каздырып,
Суу чыгарган бул сайдан.
Кандай билип куу шайыктар
Мазар кылган ылайдан?
Эчки союп чокунмак
Калган экен бул кайдан?
Кандай берет шайык акен
Бала тилеп кудайдан?
Асиби ибни Бурсия
Өткөнүн мында ким көргөн?
Ак кепиндеп өлүгүн
Көмгөнүн мында ким көргөн?

Тармашып тоого Сулайман
Чыкканын мында ким көргөн?
Таягын тоонун башына
Сукканын мында ким көргөн?

Чокуга сайып чоң жыгач
Башына жоолук байлаган.
Чогулушуп оорулар
Чокунун түбүн пайлаган.

Соодегер өтсө Кашкарга
Мазарга союп жайлаган.
Бүгүн бирди өлтүрүп,
Буркия деп ат койгон.
Эртегисин жана бир
Олуя деп ат койгон.
Сагана кылып башына
Кыргыз, казак корксун деп,
Өзүнүн атын шайык койгон.

Эрте менен эрбендеп,
Этек, жеңи делбендеп,
Эл уйкудан тура элек,
Бети, колун жува элек.
Куру калган немедей
Тоого карай делбендеп.
Сакалдары сербендеп.
Темир канат боло элек,
Балапандай далбандап.
Тамшанып тиктеп чокуну
Чыгарып тилин жалмандап,
Карттары калат жөтөлүп,
Жаштары кетет арбандап.
Тарбайып тоодо олтурат
Тамак үчүн шордуулар.
Тарп андышып чогулуп,
Ташка чычар жорулар
Талаадан келген дыйканга
Тармашып кетет долулар.

Кулактары эрбейип,
Куйкулдаган кузгундар

Катын, кызды алдашат
Кара ташты жуткурлар.

Казандай селде башында,
Кат билбеген айбандар
Караңгы кыргыз, казакты
Какшатып алдайт шайтандар.

Узак жолдон кыргыздар
Уул сурап келишет.
Ууру шайыкка бөйпөндөп,
Улак союп беришет.

Кыйла жолдон дыйкандар
Кыз сурашып келишет,
Кыйкандаган ууруга
Кымыздарын беришет.

Бай, байбиче ээрчишип,
Бала сурап келишет.
Бар тапканын беришет.
Жылма ташка жатышып,
Жылгаяк ойноп кетишет.

Оорубай башым жүрсүн деп,
Чукурга башын малышат.
Кудайым уул берсин деп,
Шайыктан дуба алышат.
Итендешип жамандар
Ыйлагансып калышат.

Куран окуп, жеп алып,
Кудайыга берген параңды,
Ажал жетсе шайык акен
Кала албайт алып балаңды.
Көчөдө жүрбө чубашып,

Көрсөтпөй кеткин каранды.
Дубана болбой тамтандап,
Дуктурга барсан болбойбу?
Календер болбой, тууганым,
Катының алып кайтып кет.
Кандай сөздөр сен уктун
Калкына бүтүн айтып кет.

Сулууларга айтып бар,
Сулайман деп келбесин.
Сулайманбы, султанбы
Айылдан эле эптесин.
Ууру шайыкка кыргыздын
Улагы бекер кетпесин.

1927-жыл.

БАТЫРАК

Батырак баатыр, кайраным,
Майданга түшкөн кайраным.
Желмогуз байды ыйлатып,
Жерлерин тартып алганым.
Душманың уруп жыгыттың
Калбады сенин арманың.

Кара таман батырак –
Болот ченгел, жез тырмак.
Кызыл байрак көтөрүп,
Кыйкырган кезиң ушу чак.

Өз колуң менен иштегин
Өкүмөт берген жеринди.
Ойлонуп өткөн күндөрүң,
Он жерден буугун белиңди.

Унутуп койбо мурунку
Мандайдан аккан теринди!
Аскерге берип балаңды
Сактагын тууган элинди.

Оң көзүн менен карагын,
Орто дыйкан аганды.
Колуна дөөлөт келгенде,
Окуткун катын, балаңды.

Аграном деген молдо бар,
Жөн сурасаң шондо бар.
Кол кармашып жалчылар
Кожолугун оңдоп ал.
Казандай кылып башыңды
Карныңды кашып гардайып.
Унаандай сатып жеп,
Уктап жатпа дардайып.
Жай күнү тынбай иш кылып,
Жеп жаткын кышта чалкайып,
Нан таба албай көчөдө
Байлар калсын шалдайып.
Томаяк, кандай сонун күн
Кырманда турсаң талтайып.

Кумар ойноп маш болуп,
Бирине бириң кас болуп,
Уктап бекер жатпагын
Уурулук кылып байларча
Унаанды сатпагаын.

Көңүлү жумшак томаяк,
Шоро басып жеринди
Шоруң кайнап калбагын.
Азгырып жолдон чыгарат,
Молдонун сөзүн албагын.

Куруткун байдын тамырын,
Кул кылып сени иштеткен.
Куттуу болсун төнкөрүш!
Кутулдуң, достум, мээнеттен.
Өзгөрүш доорун курам деп,
Миллион асыл баш кеткен.
Арыктап кандар төгүлүп,
Азамат эрлер жаш кеткен.

Катын, бала дебестен
Пилимот коюп бир четтен,
Падыша менен кошулуп.
Башыбызга бай жеткен.

Эл катары боло албай,
Эзилип жүрдүк жок болуп.
Жабыр тартып кыйналып,
Жалынсыз күйүп чок болуп.

Кезегин келип томожак
Жарыкка чыктың топтолуп.
Чемберлен деген бир ит бар
Кабам деп турган октолуп.

Дүнүйө толгон эмгекчил
Бардыгы тегиз жаны бир.
Көрө албайт байлар итке окшоп,
Көнүлү толуп баткан кир.
Күрөшмөккө күчү жок
Жалпыга келбейт жүздөн бир.
Бүтүн жердин жүзүнө
Жайылсын Кызыл Өктөбүр!

Алган жериң өзүнө
Куттуу болсун, томожак!

Унаа тийген уйларын
Сүттүү болсун, томояк!

Байналминал дөөлөтү
Башыңдан срра кетпесин.
Батырак жалпы жашасын
Байлардын күчү жетпесин.

Бардык дүйнө жүзүндө
Байлардын каны төгүлсүн.
Байналминал ырлары
Жер жүзүндө окулсун.
Кытайда туткун кыргыздын
Кыздары келип кошулсун!

1928-жыл.

ТИЛЕК

Ачылган гүлдөр,
Сайра булбулдар.
Ойгон эзилген
Эмгекчи кулдар.

Бүгүн жолдоштор,
Кулдар заманы.
Жагылсын дүйнөгө
Маркстын шамы.

Жоголсун бүтүндөй,
Байлардын наамы.
Агылсын Чанхайши
Чемберлен каны.

Жоголсун капитал,
Жоголсун пулдар.

Жашасын эмгекчи,
Жашасын кулдар!

Карарган тумандар
Каптап төрт жактан,
Буттарда кишендер
Моюнда капкан.

Төрөлөр баштарга
Жаңгактар чаккан.
Кандуу кызыл жаш
Көздөрдөн аккан.

Өткөн күндөрүн
Ойлонгун кулдар,
Заман сеники
Ойгонгун кулдар!

Жашасын тынчтык,
Жашасын бирдик!
Жоголсун уруш!
Жоголсун зордук!

Молдолор, эшендер
Байлап көзүндү,
Кул кылып иштеткен,
Айдап өзүндү.
Мал кылып сатты алар
Катын, кызыңды.
Кимдер тыңдаган
Айткан сөзүндү?

Жоголсун генерал,
Жоголсун төрө!
Жашасын эмгекчил.
Кордукта калтырган

Бизди наадандык.
Куп көрүп алдык
Жашасын билим!
Бүтсүн наадандык!
Жоголсун төрөлөр,
Жоголсун хандык!

Жоголсун дүйнөдөн
Бүткүл залымдар.
Жашасын эзилген
Кыздар, катындар.
Жашасын комсомол,
Кемүнүс балдар.
Жоголсун эшендер,
Молдолор, байлар.

Эмгекчил табынын
Атасы Ленин.
Сүйөнгөн туубуз
Жолдош Сталин.
Жашасын бабабыз –
Дыйкан Калинин.

Жоголсун Чанхайши,
Бүтсүн Чемберлин.
Жашасын боштондук,
Жашасын теңдик!
Бүткүл жер жүзү
Болсун эркиндик.
Бирдик, таттуулук
Кетпесин колдон.
Жоголсун жаңылып,
Чыккандар жолдон.

1928-жыл.

КУУ ТУРМУШ

Алдамчы, ала боор, шум турмуш ай,
Алдайсың миң түрлөнүп, куу турмуш ай.
Куулжуп бир орунда тура албайсың,
Өтөсүң миң түрлөнүп түк алданбай.
Өткөнүң адам билбейт. Турмуш кызык...

Бир жылда
Үч жүз алтымыш беш күн, он эки ай.
Бирөөлөр тулпар минип, туйгун салып,
Ичкени бал менен кант, жегени май.
Бирөөлөр кийими жок жыпжыланап
Ыйлап жүрөт жатарга жай таба албай.
Дүйнөнү тегиз кылсаң болбойт беле,
Койбойсуң Тенирдикти неге мындай?
Дүнүйөгө меники деп кожосунуп,
Бизден мурун канчалар өткөн далай.
Кара жер бардык жанды тегиз кылды
Заман жок зордук деген мурункудай.

Бардыкка адам уулу кожосунат,
Ар түрдүү жабыр, зулум иштер кылат.
Эриксиз турмуш кулу адам дагы
Турмушка башын ийип, моюн сунат.
Турмушка кул болбогон тири адам жок,
Бүткүл жан бул турмушка кызмат кылат.

Ойлосон көзүң жумуп, бардык жанды
Куу турмуш жолго салып, ийлеп турат.
Шайтан жок. Дүнүйөдө турмуш шайтан
Алтын, күмүш, акча деп кызыктырат.
Адам уулун куу турмуш ач көз кылып,
Атаны бала менен уруштурат.

Бир гана адам эмес бардык жанды
Корооздой бир бирине жоолаштырат.

Бир күндө миң толгонуп, миң түрлөнүп,
Заманды барган сайын куруштурат.
Ар жанды ар кай жолго салып коюп,
Куу турмуш четтен карап күлүп турат.

(Жазылган датасы көрсөтүлбөгөн)

4. УРМАТ ЭНЕ ЖИБЕРГЕН ЫРЛАР

КАНАЛ

Кутчуга чыгып карасам,
Көгөрүп канал көрүндү.
Көрөрүм менен каналды
Көнүлдөн черим бөлүндү.
Көнүл ээрип суу болуп,
Көзүмдөн жашым төгүлдү.
Каламым алып колума
Каналга бөлдүм көнүлдү.
Катып жаткан жүрөктө
Кайгымдын баары сөгүлдү.
Толкундап кетти жүрөгүм,
Тоолорду жаздым сүрөттөп.
Табигат түрүн кооздоп,
Таштарын жаздым иреттеп.

Төбөсү бийик Ала-Тоо
Тоо-Жайлоо, Куру-Бел
Жыттанат жанды жыргатып,
Жыпардай соккон жыттуу жел.
Карарып жатат жайлоодо
Каналга келген калың эл.
Алтын-Бешик үстүндө
Ала-тоо турат калкайып.
Астында жүрөт колхозчу
Алачык тигип, мал жайып.

Айкалышып чириген
Арчалар жатат арбайып.
Белесте оттоп семирген,
Бээлер жүрөт талпайып.
Азынап серпип жалдарын
Аргымак жүрөт кайкайып.
Ала-Тоону жакалап,
Астынан түштүм энкейип.
Алдастап жүрүп бирме бир
Арыкты чыктым текшерип.

Кыйкырып ишке киришкен,
Кырк колхоздон эл келип.
Адамдын карап санына
Инженер ченеп жер берип,
Башынан-аяк каналга
Базгандап катар таш терип,

Каналдын башын сурам
Тегирмендин дарасы.
Энкейип түшүп кошулган
Эки тоонун арасы.
Этектен тартып башына
Эки таш келет арасы.
Үч айыл Кеңеш эл ичет,
Алты колхоз жер ичет.
Кара-Булак, Миң-Жыгач
Исфананин талаасы.
Келечекте салынат
Коммунизм калаасы.
Эркиндеп жашайт калаада
Эмгекчи элдин баласы.

Каналдын аты асилда
Тегирмент эмес тегирмен.
Текеси менен кулжасы

Тескейин оттоп семирген.
Эне бала кошулуп,
Эчкиси тоодо элирген.
Таргыл-ала кабыланы
Таштан ташка секирген.
Табийгаттын байлыгы
Таштарга кирип бекинген.
Каналды быйыл казмакка
Борбордон буйрук берилген.

Тегирментинин каналы
Онолот жакын арада.
Үч-төрт арык келип кошулат
Келесе жылы дагы да
Кумдарга синип башбагып,
Жаткан суу калбайт талаада.
Чукур-Булак, Карагат
Шооваздын суусу жайылса,
Абдибешер казылып
Кум-Белден ашып куюлса,
Эки жылдын ичинде
Элибиз ичер буйруса.
Карагатты деген суу
Арча менен карагат
Алыстан көзгө карарат.
Астына барып отурсаң
Арманың ичтен таралат.
Оорулар ичсе айыгат,
Суу менен бирге даары агат.
Табигаттын миң түрлүү
Даарысы болсо баары агат.

Чукур булакты сурасаң
Бетегеси бакмалдай.
Бетине килем жапкандай,
Бети колун жууганда
Бейиштен чыгып жаткандай.

Шооваздын суусун сурасан,
Ак кардан түшөт шорголоп.
Ала чыбыр кекилик
Астында сайрайт жорголоп.
Бүрүшүп кирет арчага
Бүркүттөн жанын корголоп.
Эки жагын карасаң
Эликтер жүрөт элендеп,
Секирип ташта серендеп,
Ак кардан түшүп тунук суу
Астына кетет тереңдеп.
Таштарда жаткан байлыгын
Табигат турат берем деп.
Бак менен байлык экөөсү
Талашат элге келем деп.
Өзүмдөн өзүм кубандым
Өлбөсөм мен да көрөм деп.

Элестетип көзүмдөн
Эскини санап эскердим.
Жаркыратып алдымда
Жаңылык күндү текшердим.
Бир заманда бул тоодо
Эл конгондой көрүнөт.
Калааларын таш менен
Бекемдеген көрүнөт.
Канча адамдар бий болуп,
Сепендеген көрүнөт.
Аштык айдап сугарган
Жер болгондой көрүнөт.
Калаа орнотуп канча жыл
Мекендеген көрүнөт.

Тегирментинин ичинде
Тегерек тешик ташы бар.
Тереңдеп казып карасаң
Чириген сөөк баштар бар.

Кимдер көчүп, кай кезде
Кимдер конгон белгисиз.
Кайда кеткен женилип,
Кайсы жоодон белгисиз.
Сүйлөшкөндүр сөз жасап,
Кайсы тилде белгисиз.
Табынгандыр «Кудай!» деп,
Кайсы динде белгисиз.

Тегирмен ташын калтырган
Конушу турат, өзү жок.
Тегминдал киши айтарга
Тамгалап жазган сөзү жок.
Кай тарапка бет алган
Калтырып кеткен изи жок.

Тегирменттен далилдүү
Докумен издеп таппадым.
Карангы өткөн заманда
Кайгырып күйүп какшадым.
Жаркырап тийген Айга окшоп
Жаңылык доорун мактадым.

Мурунку биздин бабалар
Кадырын суунун билбеген.
Падыша менен хандардын
Пайдасы элге тийбеген.
Караманча коркутуп,
Камчылап элди бийлеген.
Тепкилеп уруп кедейди
Терисин тилип ийлеген.

ОКУГУЛА, БАЛДАРЫМ!

Окугула, балдарым,
Окуган элге баш болот.

Алдыда таяр аш болот.
Бул замандын туткасы
Окуп жаткан жаш болот.

САРКЕНТ

Алтын-Бешик, Саркентсин,
Олуя-Ата, Жаркентсин.
Эмдигисин мен айтсам,
Анжиян менен Ташкентсин.
Ойлосоң Саркент дарасы
Он чакырым арасы.
Башыга чыксаң көрүнөт
Бай-Тилланин карасы.

ЖАМАН КАТЫН

Жаман катын белгиси
Уятсыз болот айбандай.
Ушак айтып айылды
Уруштурат шайтандай.
Жүрө берет кыдырып,
Жүгөнү жок байталдай.

ТУТКУНДА

Ойлоном түндө жатып келбейт уйкум,
Элестеп көз алдымдан кетпейт журтум.
Талпынам учамын деп көккө карап,
Байлоодо канатым жок башым туткун.

Туткунда түрмө кыйнап, жүрөк сыздап,
Тамактан зарыкканда аш да батпайт.

Шашпай тур, бир жакшылык күн да болор
Дей берип соороткондой кыял алдайт.

Кыялды тагдыр бийлеп алган тартып,
Он жылды койгон мурда мойнума артып,
Талпынып кай бир кезде талып калам,
Көзүмө уйку келбей ойлоп жатып.

Туткунга он жыл болду келгениме,
Чачылган насибимди тергениме.
Кудай ай! Жалгыз гана бир арманым
Тергелип сот болбодум эл кашында.

Адамзат бири узун, бири кыска,
Жаралган бири чоркок, бири уста.
Жаралып табигаттан жер бетине
Жайылып Мекен кылган... тушу-тушка

АБАКТАГЫ АРМАН

Туткунга түштүм эле кырк жашымды,
Сөзүм бир кайда барсам бир башымда.
Ээ тарых, жалгыз гана бир арманым
Тергелип сот болбодум эл кашында.

Бир түндө токсон түрдүү ойго батам,
Жалынсыз бирде өчүп, бирде жанам.
Айрыган тууган элден, өскөн жерден
Табиигат тагдырыма айран калам.

Сурасаң менин атым Абдираим,
Эң түштүк Кыргызстан өскөн жайым.
Он жылга туткун болуп келдим мында
Айрыган дал эркимден бир Кудайым.

Туткунда турган жерим Караганды
Куу турмуш миң кубулуп, кыйнайт жанды.
Кудайдан жатсам-турсам тилегеним
Көрсөт деп элге кайтар замананы.

Элиме кайтар заман болор бекен?
Куу турмуш кыйнаганын коёр бекен?
Заманым тосконунан тозуп кеткен
Эл кайтып журтун таап конор бекен?

Кезиктим кырсык согуп көп жалаага,
Кыстарып тагдыр койду куу талаага.
Арманда куу талаада калсам өлүп,
Арманда жете албастан бир калаага.

Кербеним Кербалаада калган суусуз,
Айрылып эркиндиктен элсиз, журтсуз.
Хазирет кайгы-убайым арткан жүгүм
Тынбастан аяндаймын кечеи-күндүз.

Арманда куу талаада калсам өлүп,
Бутумдан сүйрөп барып койсо көмүп,
Дайынсыз бир кечеде жок болом го
Элиме кимдер айтат кайдан көрүп.

Сапарга минип чыккан аргымагым
Бир метр кызыл агач куу таягым.
Эриксиз бул талаага калбас элем.
Элге окшоп соо болгондо эки аягым.

Аягым аксак, оор арткан жүгүм
Сааты жылдан узун ар бир күндүн.
Тургандыр жолду карап, келер го деп
Аркамда ыйлап калган эки иним.

Жардамга чакырарга жан көрүнбөйт,
Жаштыктан эл бийледим журт аралап.

Туйлатып тулпар мииндим жалын тарап,
Кудайдын кудурети картайганда
Жатамын куу талаада кунум санап.

Кудай ай, кудуретине багынамын
Өзүндөн өзгө кимге табынамын.
Жок жерден тамчы суудан адам кылган
Жараткан, бир өзүңө багынамын.

Кыялым алып учуп жете албастан,
Ойлосо эки кызым сагынамын.
Сагынып ыйлагандын пайдасы жок,
Сагынтсаң башта, Кудай, не кыламын.
Көрсөткөн бирде артын, бирде бетин
Бапаасыз бул дүйнөдөн тарынамын.

УУЛУМ ЖОК

Уул деп тартып убайым
Уулдун тилейм убайын.
Укпады зарым Кудайым.
Уулантып барат жүрөктү
Уулсуз кандай чыдайын.
Чыдай албай ырдаймын
Чымынча жаным кыйнаймын.
Эртели-кеч эрбендеп,
Эсим кетип тынбаймын.

Каламым алсам колума
Капалык түшөт оюма.
Кападар болуп отурам
Кайгым сыйбайт боюма.

Башыма каран түн түшсө,
Базарга жарар буюм жок.

Баш-паана кылар үйүм жок.
Тагдырым чечер элим жок.
Картайганда сыйларга
Кадырга жетер иним жок.

КАРЫЛЫК

Эки карыш марзадан
Өтө албайсың карылык.
Эки жашар балага
Жете албайсың карылык.

Адырдан чөп качат кой жайганда
Денеден эт качат картайганда.

Доор келген кезинде
Күлүк ат миндим жалын тарап.
Доор өткөн кезинде
Эшек миндим туягын карап.

Акимзаада айттырбас,
Сөөгү таза сөктүрбөс.

5. ТҮШҮНДҮРМӨЛӨР

1. «САТПАЙМЫН ПУЛГА АРЫМДЫ»

Абдираим Шама

САТПАЙМЫН ПУЛГА АРЫМДЫ. Абдираим Шаманын кызы Урмат эненин уулу Байыштан Саттаров Дөөлөт апкелген араб арибиндеги терменин баш жагы. Бул китепке «Эмеспи» деген ат менен

жарыяланган терменин башталышында өзүнчө бөлүнүп, жалгаша бербей тургандыктан, өзүнчө ыр катары берилди. Түп нускасы менин архивимде, араб арибинде. (О.Сооронов. Арх.№466,5-бет. Мындан ары ушундай берилет).

АЯБАЙМ ЖАНЫМ ЭЛ үЧҮН. Лейлек районунун «Алга» аттуу газетасына Байыш Шасеитов жарыялаган «Санат» деген ыр, аталышы өзгөртүлгөн. (О.Сооронов. Арх.№401, 1-бет.)

2. САНАТ, НАСИЯТ, ТЕРМЕ ЫРЛАР

САНАТ. Урмат энеден апкелген материалдардан. Араб арибинде. (О.Сооронов. Арх.№466, 24-15-бб.)

НАСИЯТ. Урмат энеден алынган материалдардан. (О.Сооронов. Арх.№466,34-39-бб.)

КУРАНДАН ОКУП ЫРДАДЫМ. Урмат энеден Саттаров Дөөлөт экинчи жолу апкелген материал. Араб арибинде. Жанр жана аталышы берилген эмес. Мазмунуна жараша ушундайча атап койдук. (О.Сооронов. Арх.№586,1-21-бб.)

ЭМЕСПИ (Терме). Урмат энеден апкелген материалдардан. Араб арибинде. Аты жок болгондуктан бул аталышты биз бердик. (О.Сооронов. Арх. № 466,9-14-бб.)

3. ФОНДУ ДЕПТЕРИНЕН

КЫЗ САТКАН КЫРГЫЗДАРГА. 1920-жылы Тоо-Жайлоо деген жерде жазылган. Кыргыз Улуттук Илимдер Академиясынын Кол жазмалар фондусунан алынды. (Мындан ары КУИА. КЖФ. деп беребиз) Араб арибинде. Азыркы тамгага көчүргөндөр: С.А.Егембердиева менен О.Сооронов. Инв. №79,26-27-бб.

АЛА-ТОО. 1920-жылы Тоо-Жайлоо деген жерде жазылган. Араб арибинде. Азыркы тамгага көчүргөндөр: С.А.Егембердиева менен О.Сооронов. КУИА. КЖФ. Инв.№79, 28-31-66.

КАЛАМЫМ. 1920-жылы Хожентте жазылган. Араб арибинде. Азыркы тамгага көчүргөндөр: С.А.Егембердиева менен О.Сооронов. КУИА. КЖФ. Инв.№79, 32-34-66.

ОЙГОН. ЖАШТАР! 1923-жылы Сүлүктү көмүр кенинде жазылган. Араб арибинде. Азыркы тамгага көчүргөндөр: С.А.Егембердиева менен О.Сооронов. КУИА. КЖФ. Инв.№79, 5-6-66.

ӨТКӨН КҮНДӨГҮ БАСМАЧЫЛАР. 1923-жылы 22-январда жазылган. Араб арибинде. Азыркы тамгага көчүргөндөр: С.А.Егембердиева менен О.Сооронов. КУИА. КЖФ. Инв. №79, 44-49-66.

КЫЗДАРГА. 1924-жылы жазылган. Араб арибинде. Азыркы тамгага көчүргөндөр: С.А.Егембердиева менен О.Сооронов. КУИА, КЖФ. Инв. №79, 7-8-66.

ЖАШ БАЛДАР КАЧАН ЧОНОЁТ? 1924-жылы Сүлүктүдө жазылган. Араб арибинде. Азыркы тамгага көчүргөндөр: С.А.Егембердиева менен О. Сооронов. КУИА, КЖФ. Инв. №79, 41-44-66.

КЕЛИНДЕРГЕ. 1926-жылы Исфанада жазылган. Араб арибинде. Азыркы тамгага көчүргөндөр: С.А.Егембердиева менен О.Сооронов. КУИА. КЖФ, Инв. №79, 9-11-66.

ЖАШ КЫЗДАРГА. 1926-жылы жазылган. Араб арибинде. Азыркы тамгага көчүргөндөр: С.А.Егембердиева менен О.Сооронов. КУИА. КЖФ. Инв. №79, 16-20-66.

УЛГАЙГАН ЖЕҢЕЛЕРИМЕ. 1927-жылы Ош кантонунда жазылган. Араб арибинде. Азыркы тамгага көчүргөндөр: С.А.Егембердиева менен О.Сооронов. КУИА. КЖФ. Инв. №79, 11-16-66.

АЛДАМЧЫ ӨМҮР. 1927-жылы Ош шаарында жазылган. Араб арибинде. Азыркы тамгага көчүргөндөр: С.А.Егембердиева менен О.Сооронов. КУИА. КЖФ. Инв. №79, 52-51-66.

ЖАШ ЖҮРӨКТӨРГӨ. 1927-жылы Ош шаарында жазылган. Араб арибинде. Азыркы тамгага көчүргөндөр: С.А.Егембердиева менен О. Сооронов. КУИА. КЖФ. Инв. № 79, 23-24-беттерде.

КАЙРАН ЖУРТУМ! 1927-жылы Ош шаарында жазылган. Араб арибинде. Азыркы тамгага көчүргөндөр: С.А.Егембердиева менен О.Сооронов. КУИА. КЖФ. Инв. №79, 24-25-беттерде.

СУЛАЙМАН (Ош шаарындагы Сулайман-Тоосундагы мазар тууралуу). 1927-жылы Ош шаарында жазылган. Араб арибинде. Азыркы тамгага көчүргөндөр: С.А.Егембердиева менен О.Сооронов. КУИА, КЖФ, Инв. № 79, 36-40-беттерде.

БАТЫРАК. 1928-жылы 7-мартта Ош шаарындагы №2 интернатта жазылган. Араб арибинде. Азыркы тамгага көчүргөндөр: С.А.Егембердиева менен О.Сооронов. КУИА. КЖФ. Инв. №79, 2-4-беттерде.

ТИЛЕК. 1928-жылы 20-мартта Ошто жазылган. Араб арибинде. Азыркы тамгага көчүргөндөр: С.А. Егембердиева менен О. Сооронов. КУИА. КЖФ. Инв. № 79, 34-36-беттерде.

КУУ ТУРМУШ. Араб арибинде. Азыркы тамгага көчүргөндөр: С.А.Егембердиева менен О.Сооронов. КУИА. КЖФ. Инв. № 79, 50-51-беттерде.

4. УРМАТ ЭНЕ ЖИБЕРГЕН ЫРЛАР

КАНАЛ (1946-жыл). Урмат энеден апкелинген материалдан. (О.Сооронов. Арх. № 466, 32-34-беттерде).

ОКУГУЛА, БАЛДАРЫМ! Урмат энеден алынган материалдан. (О.Сооронов. Арх.№466, 30-бетте).

САРКЕНТ. Урмат энеден алынган материалдан. (О.Сооронов. Арх. №466, 41-б.).

ЖАМАН КАТЫН. Урмат энеден алынган материалдан. (О.Сооронов. Арх.№466, 41-б.).

ТУТКУНДА. Урмат энеден алынган «Арман» деген ыр. Мазмунуна жараша аты өзгөртүлгөн. (О.Сооронов, Арх. №466, 39-б.).

АБАКТАГЫ АРМАН. Урмат энеден алынган, ат коюлбаган ыр. Бул аталышты биз бердик. (О.Сооронов. Арх. № 466, 40-41-беттерде).

УУЛУМ ЖОК. Урмат энеден алынган материалдардан. (О.Сооронов. Арх. №466, 31-б.).

КАРЫЛЫК. Урмат энеден алынган материалдардан. Аты жок болгондуктан, аталышты биз бердик. (О.Сооронов. Арх. №466, 31-бетте.).

М А З М У Н У

Молдо Кылыч	3
О.Сооронов. Чынырып турган чындыктар	4
К.Асаналиев. Башат	30

КАЗАЛДАР

Кыз-жигит	70
Алдамчы	76
Кол казал	83
Керме-Тоо	95
Жинди суу	116
Чүй баяны	125
Канаттуу	146
Бүркүттүн тою	160
Буудайык	168
Зар заман	193
Зилзала	249
Көбөй, Султан	263
Балбак	276
Мал казал	283
Садырбай	285
Кайнага-келин	286
Азаматтан	289
Өзү жөнүндө	291
Жаныбар өсүмдүк	293
Балдарына арналган ырлары	295
Бармандын балдарына	295

ЖАҢЫДАН ЖАРЫЯЛАНГАН ЫРЛАР

Мунжазар	296
Мал казал (<i>Дагы бир варианты</i>)	297
Дамбылдасы Айнакан	299
Кыргызга бүткөн араба	300

ТИРКЕМЕЛЕР

<i>О.Сооронов. Түзүүчүдөн</i>	303
<i>И.Арабаев. Алгы сөз</i>	306
<i>Б.Данияров. Сөз башы</i>	307
<i>Т.Саманчин. Молдо Кылыч Шамыкан</i> уулу Төрөкелдин	308
<i>Султан Раев. Кылыч Молдонун кызы</i>	344
<i>Ш.Абаев. Кылыч туурасында</i>	356
ТҮШҮНДҮРМӨЛӨР	357

Абдираим Шама (А.Шамат уулу) АБАКТАГЫ АРМАН
О.Сооронов. Лейлектин булбулу 384

1. «САТПАЙМЫН ПУЛГА АРЫМДЫ»

(*Абдираим Шама*)

Сатпаймын пулга арымды	397
Аябайм жаным эл үчүн	398

2. САНАТ, НАСИЯТ, ТЕРМЕ ЫРЛАРЫ

Санат	399
Насият	409
Курандан окуп ырдадым	421
Эмеспи (<i>терме</i>)	435

3. ФОНДУ МАТЕРИАЛДАРЫ

Кыз саткан кыргыздарга	446
Ала-Тоо	447
Каламым	450
Ойгон, жаштар!	451
Өткөн күндөгү басмачылар	453
Кыздарга	456
Жаш балдар качан чоноёт?	457
Келиндерге	459
Жаш кыздарга	461
Улгайган женелериме	464
Алдамчы өмүр	467
Жаш жүрөктөргө	468
Кайран журтум	469
Сулайман	470

Батырак	473
Тилек	476
Куу турмуш	479

4. УРМАТ ЭНЕ ЖИБЕРГЕН ЫРЛАР

Канал	480
Окугула балдарым!	484
Саркент	485
Жаман катын	485
Туткунда	485
Абактагы арман	486
Уулум жок	488
Карылык	489

Адабий-көркөм басылма

«Залкар акындар сериясы»

МОЛДО КЫЛЫЧ АБДИРАИМ ШАМА

9-том

Т ү з г ө н: *Омор Сооронов*

Техн. редактору *Жусупбекова А.*

Корректору *О. Сооронов*

Компьютерде терген *С.А.Егембердиева*

Компьютердик калыпка салган *Абдыкалыкова А.*

Терүүгө 04.05.16. берилди. Басууга 07.07.16 кол коюлду.

Форматы 84x108^{1/32}. Көлөмү 31 басма табак.

Нускасы 600. Заказ 03.

«Басма-полиграфиялык комплекс «Принт Экспресс» ЖЧК
басмаканасында басылды

Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Профсоюз к. 49.